

ISSN 2707-3017

НАУКОВИЙ ВІСНИК

Карпатського університету

імені Августина Волошина

Збірник
наукових праць

Карпатський
університет
ім. Августина Волошина

Україна, м. Ужгород

- ◇ Правознавство ◇
- ◇ Психологія ◇
- ◇ Педагогіка ◇
- ◇ Економіка ◇
- ◇ IT-технології ◇
- ◇ Історія ◇
- ◇ Філософія ◇
- ◇ Августин Волошин ◇
- ◇ Карпатська Україна ◇

НАУКОВИЙ
ВІСНИК

КАРПАТСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
імені Августина Волошина

2024
Випуск 7

КАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені Августина Волошина

НАУКОВИЙ ВІСНИК

КАРПАТСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
імені Августина Волошина

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 7, 2024

Ужгород – 2024

Збірник наукових праць «Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина» висвітлює зміст авторських наукових доробків (статей, повідомлень, рецензій) учених, педагогів, дослідників-практиків, докторантів, аспірантів, студентів різних типів закладів освіти за напрямками «Історія», «Право», «Економіка», «Політологія», «Менеджмент», «Педагогіка», «Психологія», «ІТ-технології», «Філософія», ін.

Засновник та видавець: Карпатський університет імені Августина Волошина (рішення Вченої ради КаУ імені Августина Волошина 31 жовтня 2019 року, протокол № 3).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Віктор БЕДЬ, проф., д-р. богослов. наук,
д-р. юрид. наук, єпископ (голова редколегії) /
Україна;

Михайло БАСАРАБ, проф. кафедри богослов'я,
філософії та гуманітарних наук КаУ ім. Авгу-
стина Волошина, д-р. філософії в галузі історії
(відповідальний редактор) / Україна;

Олена ШИМКО, проф., д-р. богослов. наук,
д-р. філософії в галузі філософії (відповідаль-
ний секретар) / Україна;

Валерій БЕБИК, проф., д-р. політ. наук / Україна;

Віктор Вк. БЕДЬ, доц., д-р. філософії в галузі пра-
ва, д-р. філософії в галузі богослов'я / Україна;

Юліан БЕДЬ, доц., д-р. філософії в галузі права,
д-р. філософії в галузі богослов'я / Україна;

Майя АРТЬОМОВА, проф., д-р. філософ. наук /
Україна;

Ігор БРІТЧЕНКО, проф. д-р. економ. наук /
Греція

Антоніна ВЧОРАШНЯ, проф., д-р. пед. наук /
Україна;

Микола ГЕЛЕТЮК, доц. д-р. богослов. наук /
Україна;

Володимир ГРЕХ, проф., д-р. богослов. наук., д-р.
філософії в галузі географічних наук / Україна;

Марина ДУБ, проф., д-р. педагог. наук / Україна;

Марія ЖАБЛЯК, проф., д-р. пед. наук / Україна;

Андрій КИЧ, проф., д-р. юрид. наук / Україна;

Василь КУТ, проф., д-р. філософії в галузі техніч-
них наук / Україна

Януш КОВАЛЬЧИК, проф., д-р. філософії в галузі
політології / Польща;

Євген НІКОЛЬСЬКИЙ, проф., д-р. філолог. наук,
д-р. богослов. наук / Україна;

Юрій ЛАВРЕНТЬЄВ, проф., д-р. юрид. наук /
Україна;

Лариса ЛУГОШ, проф., д-р. економ. наук /
Україна;

Ольга МАДЯР, доц., д-р. філософії в галузі еконо-
міки / Україна;

Володимир МАРТИНЕНКО, проф., д-р. наук з
держ. управл. / Україна;

Василь МАЦОЛА, проф., д-р. економ. наук /
Україна

Наталія МІЩЕНЮК, проф., д-р. психолог. наук/
Україна;

Дмитро ОНУФРІЙ, доц., д-р. юрид. наук /
Україна;

Юрій ОСТАПЕЦЬ, проф., д-р. політ. наук /
Україна;

Роман ОФЦИНСЬКИЙ, проф., д-р. іст. наук /
Україна;

Олексій ПАЙДА, проф., д-р. юрид. наук /
Україна;

Віктор ПЕТРЕЦЬКИЙ, проф., д-р. філософії в
галузі історії / Україна;

Галина САГАЧ, проф., д-р. пед. наук, д-р. тео-
логії / Україна;

Наталія СІВНІЙ, проф., д-р. психолог. наук /
Україна;

Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина: збірник наукових праць. Випуск 7 / Карпатський університет імені Августина Волошина. Редкол.: гол. ред. проф. В. Бедь, відп. ред. проф. М. Басараб, чл.: проф. В. Бебик, проф. Р. Офіцинський, проф. Я. Ковальчик (Польща) та ін. Ужгород, 2024. 274 с.

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Карпатського університету
імені Августина Волошина 30 травня 2024 року, протокол № 5.*

Реєстрація в міжнародній базі даних періодичних видань: ISSN 2707-3017

(Paris, December 12, 2019. Certificate of ISSN assignment by the ISSN International Centre) Відповідаль-
ність за точність і достовірність інформації в журналі несуть виключно автори матеріалів.

© Карпатський університет імені Августина Волошина, 2024

© Редколегія, автори, упорядники статей, 2024

ЗМІСТ

► ПРАВОЗНАВСТВО ТА КАНОНІЧНЕ ПРАВО

Віктор Бедь. 85 років від початку повзучої окупації Карпатської України пронацистським режимом Королівства Угорщини (12 листопада 1938).....	6
Андрій Гелетей. Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України (статті 111-1 та 111-2 КК України)	14
Сергій Кузніченко. Правові підстави введення воєнного стану	25
Володимир Пилипчук. Проблеми застосування «інформаційної зброї» та протидії негативним інформаційним і психологічним впливам на людину та суспільство в умовах сучасної інформаційної війни	29
Ростислав Приходько. Теоретичні основи сучасної правової науки	35

► СУЧАСНІ ІННОВАЦІЙНІ СИСТЕМИ ПСИХОЛОГІЇ, ПЕДАГОГІКИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Дар'яна Блохин, Майя Артѣмова. Життєдіяльна спадщина видатного німецького педагога-реформатора, науковця георга Міхаеля Кершенштейнера й увічнення його пам'яті у світопросторі.....	45
Марина Дуб. Цифровізація та її вплив на освітній простір у контексті формування ключових компетентностей	63
Микола Букач. Освітяни, як рушійна сила розбудови громадянського суспільства та держави	70
Ігор Охріменко. Роль освіти у забезпеченні прав і свобод дитини.....	74
Василина Хайруліна. Збагачення освіти духовністю	77
Галина Шикітка, Ксенія Опаленик. Роль позакласної виховної діяльності у формуванні соціальної активності молодших школярів.....	81
Віталій Антоненко. Психологічні аспекти аудиторії медіа під час воєнного стану	84
Віталій Антоненко. Фразеологічні паралелі німецької та української мов	91
Галина Шикітка, Ніна Ількув. Розвиток фахових компетентностей у майбутніх учителів початкових класів як психолого-педагогічна проблема	96
Антоніна Вчорашня. Карпатська Україна в поетичному слові В.Гренджі- Донського та Зореслава	101
Наталія Гумен-Біланич. Поетичні рефлексії в умовах війни	105

Галина Шикітка, Наталія Мужикаш. Форми і методи організації інноваційного розвивального предметного середовища в дошкільній освіті, як засіб формування відповідальної поведінки дошкільника	108
Любов Маляр, Марія Кухта, Юлія Бєлік. Зміст патріотичного виховання в читанках для народних шкіл Августина Волошина	111
Галина Шикітка, Валентина Деяк. Сутність професійної підготовки вихователів дошкільної освіти до соціальної мобільності	115
Галина Шикітка, Вікторія Куртанич. Поняття мультикультурної компетентності у сучасному науковому дискурсі	120

► ЕКОНОМІКА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Лугош Л.М. Податок на виведений капітал. Загроза або реформа на яку чекає бізнес	124
Юрій Василюк. Фінансово-економічний аспект діяльності релігійних організацій: тенденції та виклики	129
Марія Ігнатко. Значення стартап-проектів у забезпеченні інноваційного розвитку економіки.....	136
Ігнатко М.І., Ігнатко М.Ю., Галас Ю.І. Роль і значення іт-сектору для економіки України в умовах війни.....	139
Кувик В.М. Сучасні тенденції розвитку малого та середнього бізнесу в Україні: аналітично-експертний огляд	142

► ІСТОРІЯ. ФІЛОСОФІЯ. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Майя Артёмова. Національна та українська громадянська ідентичності як складові цивілізаційної ідентичності українства в контексті європейського виміру	145
Людмила Димитрова, Володимир Михайлов. Сучасна інтерпретація соціально-економічних циклів: методологічні питання	162
Василь Омельчук, Тетяна Ніколаєнко. Людина, її життя, здоров'я в умовах російсько-української війни: реалії, проблеми та шляхи їх вирішення	170
Руслан Степанишин, Микола Дроботенко. Концепція «розумної сили» як основа інтелектуальної безпеки України.....	175
Тетяна Воропаєва, Ніна Авер'янова, Микола Дроботенко. Україна в умовах російсько-української неоімперської війни (2014 – 2023 рр.): стратегія розумної сили.....	179
Манцуракіс Сарантіс. Грецька народна музика у контексті сучасних культурних традицій.....	183
Яна Ігнатко. Особливості досягнення цілей етики бізнесу у військовий час	187

Валентин Петрик, Віктор Кудико. Шляхи та механізми дезінформування рф проти України: системний аналіз	189
Наталя Сербіна. Вплив західних геокультурних кодів на формування та реалізацію зовнішньої політики України.....	197

► **АВГУСТИН ВОЛОШИН – 150. КАРПАТСЬКА УКРАЇНА – 85**

Дар'яна Блохин. Невтомний просвітник, педагог доктор, священник Августин Волошин.....	201
Євген Нікольський. Діяльність отця Августина Волошина у релігійно-державницькому вимірі.....	212
Василь Омельчук, Євгенія Калюжна. Людина, її права і свободи в історичній ретроспективі минулого і сьогодення Карпатської України	223
Сергій Урста. Духовно-освітня діяльність Августина Волошина.....	226
Василь Андрійцю. Августин Волошин і український театр на Закарпатті	230
Михайло Басараб. Августин Волошин – державно-політичний діяч та організатор учительства на Закарпатті.....	236
Марія Баяновська. Духовні провідники Карпатської України у розбудові української державності.....	240
Мар'яна Грігаш. Феномен Карпатської України: акумулюємо, зберігаємо, розкриваємо	248
Олексій Корсун. Про початок відновлення і вшанування пам'яті президента Карпатської України о. А. Волошина	254
Ірина Поп. Роль провідних педагогів краю у формуванні системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів на Закарпатті у 20–30-х роках ХХ століття.....	260
Тетяна Ромочуська. Ірина Петрик-Волошина як організатор жіночого руху, розбудови шкільництва на Закарпатті	263
Іван Хланта. Відображення подій Карпатської України в народній пісенності.....	267

ПРАВознавство ТА КАНОнічне ПРАВО

=====

85 РОКІВ ВІД ПОЧАТКУ ПОВЗУЧОЇ ОКУПАЦІЇ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ПРОНАЦИСТСЬКИМ РЕЖИМОМ КОРОЛІВСТВА УГОРЩИНИ (12 ЛИСТОПАДА 1938)

Віктор БЕДЬ

12 листопада 1938 року на підставі рішення так званого Першого Віденського арбітражу від 2 листопада цього ж року, що відбувся під безпосереднім диктатом нацистського Третього Рейху, цинічно ігноруючи національні інтереси та право українців Карпатської України на національне самовизначення, парламент пронацистського режиму Королівства Угорщини на чолі з регентом Міклошем Горті нахабно включив до складу своєї держави 1537 км² території тогочасного Закарпаття.

Ганебний так званий Перший Віденський арбітраж було проведено 2 листопада 1938 року у Відні, в Бельведерському палаці за участі міністрів закордонних справ Німеччини – Йоахіма фон Ріббентропа та Італії – Галеаццо Чіано для розв’язання «угорського

питання» в Чехословацькій Республіці, до складу якої відповідно до рішення міжнародного Сен-Жерменського мирного договору від 10 вересня 1919 року вимушено було включено й українські землі тогочасного Закарпаття. Необхідність врегулювання угорсько-чехословацького територіального конфлікту на вимогу Королівства Угорщини (на той час політично-військового союзника гітлерівської нацистської Німеччини) була прописана в Мюнхенській угоді, підписаній 30 вересня 1938 року за участі прем’єр-міністра Британії – Невілома Чемберлена, прем’єр-міністра Французької Республіки – Едуарда Далад’є, рейхсканцлера нацистського Третього Рейху – Адольфа Гітлера та прем’єр-міністра фашистського Королівства Італії – Беніто Муссоліні.

1 жовтня 1938 року пронацистський режим Королівства Угорщини, посилаючись на додаткові додатки до Мюнхенської угоди від 30 вересня 1938 року, почав вимагати від Чехословацької Республіки розпочати переговори щодо урегулювання міждержавних угорсько-чехословацьких територіальних претензій. Під міжнародним тиском Чехословаччина була вимушена з цією пропозицією Королівства Угорщини погодитися. 4 жовтня 1938 року, напередодні угорсько-чехословацьких переговорів, пронацистський уряд Королівства Угорщини запропонував гітлерівській Німеччині приєднати Підкарпатську Русь (Закарпаття) до Угорщини. Таку пропозицію Угорщини було підтримано урядом Польської Республіки, яка боялася, що у випадку надання автономії українцям Закарпаття, в Польщі також активізується український рух за автономію чи навіть за відновлення незалежності Західноукраїнської Республіки.

Не зважаючи на непомірні вимоги і підступну протидію з боку офіційного Будапешту, зважаючи на складну міжнародну ситуацію та зростаючий рух боротьби українців Закарпаття за свої політичні права щодо здобуття адміністративно-територіальної автономії, яка була обумовленою в рішенні Сен-Жерменського міжнародним мирного договору від 10 вересня 1919 року, уряд Чехословацької Республіки нарешті (через 19 років взятих на себе зобов'язань) 8 жовтня 1938 року ухвалив рішення створити перший автономний уряд Підкарпатської Русі на чолі із Андрієм Бродієм (прихильником мадярофільського напрямку). До складу першого автономного уряду Підкарпатської Русі також увійшли: Е. Бачинський, І. П'єшак, С. Фенцик (представники русофільського напрямку) та А. Волошин, Ю. Ревай (представники українофільського напрямку).

З 9 по 13 жовтня 1938 року Чехословацька Республіка, під міжнародним тиском, провела переговори з Королівством Угорщини, які пройшли у Комарно на словацькому березі Дунаю.

Делегацію від словацької сторони представляли прем'єр-міністр автономної Словацької Республіки у складі Чехословаччини Йозеф Тисо, міністр юстиції Фердинанд Дюрчанський і генерал Рудольф Вієст. Уряд Чехословацької Республіки репрезентував доктор Іван Крно, політичний директор чехословацького міністерства закордонних справ, в ранзі надзвичайного і повноважного посла. Автономну Підкарпатську Русь представляв Іван Парканій, міністр без портфеля автономного уряду українців тогочасного Закарпаття у складі Чехословацької Республіки. Уповноваженими представниками пронацистського режиму Королівства Угорщини були міністр закордонних справ Калман Кан'я і міністр освіти Пал Телекі.

Королівство Угорщини висловило вимогу передати до складу його держави територію південної Словаччини та Підкарпатської Русі (з 26 жовтня 1938 року – Карпатська Україна) включно до лінії Девін – Братислава – Нітра – Тлмаче – Левіце – Лученець – Рімавська Собица – Єлшава – Рожнява – Кошиці – Требішов – Павловце-над-Угом – Ужгород – Мукачеве – Виноградов, та селища Нове Место та місто Шагі. У 1930 році на цій території проживало 23 % населення Словаччини та Підкарпатської Русі. Поряд із цим, знахабніла угорська урядова делегація зажадала, щоб на іншій території Словаччини і Підкарпатської Русі у складі Чехословацької Республіки було проведено під міжнародним контролем (найперше – гітлерівської Німеччини та фашистської Італії) плебісцит, на якому словаки і українці мали би висловитися на предмет вияву свого бажання входити чи ні до складу Королівства Угорщини.

На угорські територіальні вимоги, урядова делегація Чехословацької Республіки внесла пропозицію створити угорську адміністративно-територіальну автономію на теренах Східної Словаччини у складі Чехословаччини. Звичайно, що угорська сторона відкинула дану пропозицію Чехословацької Республіки, як і ніші компромісні пропозиції Праги. В кінці дня 13 жовтня 1938 року угорська сторона заявила про те, що переговори є безперспективні та зайшли у глухий кут, тому Королівство Угорщини просить уповноважених представників від чотирьох держав підписантів Мюнхенської угоди (30 вересня 1938) виступити арбітрами у спірному територіальному питанні між Королівством Угорщини та Чехословацькою Республікою. У цій ситуації, зважаючи на непомірно зростаючи агресивні апетити з територіальних претензій у Європі з боку нацистського Третього Рейху, та, зокрема, пронацистського режиму Королівства Угорщини – політично-військового союзника Адольфа Гітлера, представники Великої Британії та Франції вирішили не брати участь у вирішенні даного територіального спору. За цих умов, із зрозумілих причин, «міжнародними арбітрами» виступили міністр закордонних справ нацистського Третього Рейху Йоахім фон Ріббентроп та міністр закордонних справ фашистського Королівства Італії Галеаццо Чіано.

Цього ж дня, 13 жовтня, пронацистський режим Королівства Угорщини оголосив часткову військову мобілізацію. Зважаючи на загрозу військової агресії з боку Королівства Угорщини, Чехословаччина ввела воєнний стан у прикордонних районах чехословацько-угорського міждержавного кордону.

Непоступливість та нахабство пронацистського режиму Королівства Угорщини були настільки обурливими, що надалі навіть Адольф Гітлер дав вказівку своєму міністру

закордонних справ Йоахіму фон Ріббентропу переконливо рекомендувати угорській стороні у даному територіальному спорі дотримуватися принципів етнічно-територіального поділу. Відтак, під фактичним примусом офіційного Берліну, Будапешт та Прага погодилися на вирішення угорсько-чехословацького територіального спору по нововизначеній так званій «лінії Ріббентропа», в основу якої було закладено принцип територіального поділу за етнічними ознаками наявного населення. При цьому офіційний нацистський Берлін, в дані ситуація, волів діяти на міжнародному рівні без особливого розголосу та висвітлення його участі в цьому процесі.

17 жовтня 1938 року політично-територіальну ситуацію, з таємної подачі Королівства Угорщини, навколо Підкарпатської Русі загострила Польська Республіка на чолі із президентом Ігнацієм Мосцицьким. Офіційна Варшава внесла пропозицію розділити всю територію Підкарпатської Русі (тогочасного Закарпаття) між Польською Республікою, Королівством Угорщини та Королівством Румунії. Одночасно із цим, зі свого боку, Польща підтягнула до кордону з Чехословаччиною свої війська.

Нацистський Третій Рейх погодився з пропозицією розділення Карпатської України та створення польсько-угорського кордону, чого домагалися Королівство Угорщини та Польська Республіка, за мовою передачі Німеччині Данцизького коридору за рахунок польської держави, що у свою чергу було категорично відхилено польською стороною.

В цих важких міжнародних умовах, промадярський прем'єр-міністр автономного уряду Підкарпатської Русі у складі Чехословацької Республіки Андрій Бродій, у зговорі з пронацистським режимом Королівства Угорщини на чолі із регентом Міклошем Горті, проводив роботу щодо підтримки

проведення плебісциту на предмет волевиявлення українців Закарпаття про входження до складу Угорщини. Звичайно, що така промадянська позиція Андрія Бродія та його мадянських поплічників не відповідала національним інтересам та реальним бажанням українців Закарпаття. Окрім того, таку промадянську політику автономного уряду Андрія Бродія не підтримувала і офіційна Прага. Тож, 25 жовтня 1938 року Андрій Бродій був усунутий з посади прем'єр-міністра автономного уряду Підкарпатської Русі та заарештований у Празі за державну зраду.

26 жовтня 1938 року новим прем'єр-міністром Підкарпатської Русі у складі Чехословацької Республіки офіційною Прагою було призначено доктора Августина Волошина, голову Християнсько-народної партії, який стояв на українських позиціях, був згідний розглядати угорські територіальні претензії в межах населених пунктів населених переважно угорцями і цілковито відкидав пропозицію щодо проведення вищезазначеного плебісциту.

Також, після формування новопризначеного автономного уряду на чолі із Августином Волошином, Підкарпатську Русь було перейменовано у Карпатську Україну.

В цей же період, пронацистському режиму Королівства Угорщини вдалося схилити у більшій мірі на свою сторону нацистський режим Третього Рейху на чолі із Адольфом Гітлером та фашистського Королівства Італії на чолі із диктатором Беніто Муссоліні. Відтак, уже на 27 жовтня 1938 року італійський міністр закордонних справ Галеаццо Чіано та німецький міністр закордонних справ Йоахім фон Ріббентроп зійшлися у спільні позиції про те, що вирішення угорсько-чехословацьких територіальних претензій не повинні обмежуватися лінією територіально-етнічного розділення. І погодилися з тим, що до Королівства Угорщини слід передати і

такі міста, як Кошиці, Ужгород та Мукачево. Що у свою чергу, ставило у надзвичайно складну ситуацію Карпатську Україну щодо збереження її господарсько-економічного потенціалу.

Надалі, 29 жовтня 1938 року, ігноруючи національними інтересами чехів, словаків та українців у складі Чехословацької Республіки, пронацистський режим Королівства Угорщини – політично-військовий союзник Адольфа Гітлера звернувся до нацистського Третього Рейху та фашистського Королівства Італії провести міжнародний арбітраж з вищезазначених питань. При цьому, умови та результати майбутнього так званого міжнародного арбітражу, попередньо і таємно, було узгодженні між офіційними Будапештом, Берліном і Римом на користь угорської сторони.

Відтак, пронацистський режим Королівства Угорщини, зокрема за участі угорських диверсантів із націоналістичної організації «Сабадчапаток», розпочав підривну та терористичну діяльність проти Карпатської України. Відповідно, ініціювання пронацистським режимом Королівства Угорщини на чолі з регентом Міклошем Горті на свою користь засідання так званого Першого Віденського арбітражу стало продовженням угорської зовнішньої агресивної політики щодо Чехословацької Республіки та у її складі автономних Словаччини і Карпатської України, яка відповідала такій же міжнародній агресивній політиці нацистського Третього Рейху в Європі на той час.

Так званий міжнародний арбітраж з розгляду угорсько-чехословацьких територіальних претензій розпочав свою роботу опівдні 2 листопада 1938 року в Бельведерському палаці Відня. На пропозицію чехословацького міністра закордонних справ Франтішка Хвалковського про те, щоб арбітраж заслухав окрім офіційного представника Праги і думку

прем'єр-міністра автономного уряду Словаччини Йозефа Тісо чи його міністра Івана Крно та прем'єр-міністра автономного уряду Карпатської України Августина Волошина, німецький міністр закордонних справ Йоахім фон Ріббентроп категорично виступив проти. Німецький дипломат, підтриманий угорською та італійською сторонами, мотивував таку відмову тим, що Йозеф Тісо, Іван Крно та Августин Волошин були делегатами єдиної делегації від Чехословацької Республіки і тому не можуть розглядатися міжнародним судом як самостійні треті сторони в ході засідання так званого арбітражу.

Тож, у ході так званого Першого Віденського арбітражу представники нацистської Німеччини і фашистського Королівства Італії були на стороні пронацистського режиму Королівства Угорщини – політично-військового союзника гітлерівської Німеччини та сприяли розв'язанню питання щодо задоволення територіальних претензій Угорщини до Чехословацької Республіки, пов'язаних із переглядом Тріанонського договору 1920 року.

За результатами Першого Віденського арбітражу Чехословацька Республіка була зобов'язана передати Королівству Угорщини значні території Південної Словаччини та Південної Карпатської України на південь від лінії Собота – Єлшава – Рожнява – Кошице – Міхаліяни – Вельке Капушани – Ужгород – Мукачево – кордон із Румунією. За Чехословацькою Республікою було залишено західнословачькі міста Братислава і Нітра в обмін на передачу Королівству Угорщини трьох спірних східних міст і чотирьох населених пунктів у центральному регіоні. Загальна площа переданої під примусом угорській стороні території становила 11 927 км² (із них 10 390 км² за рахунок Словаччини і 1537 км² – Карпатської України), на ній проживало близько 1 060 000 осіб. Відтак всі вищеза-

значені території автономних Словаччини та Карпатської України у складі Чехословацької Республіки були анексовані військами пронацистського режиму Королівства Угорщини.

Надалі, 12 листопада 1938 року, як зазначалося вище, парламент пронацистського режиму Королівства Угорщини на чолі з регентом Міклошем Горті нахабно включив до складу своєї держави, зокрема, 1 537 км² території Карпатської України (тогочасного Закарпаття) та увів свої війська.

За таких умов автономний уряд Карпатської України на чолі з доктором Августином Волошином був змушений переїхати з Ужгорода до Хуста.

Проте рішення так званого Першого Віденського арбітражу не задовольнили непомірні політично-територіальні апетити пронацистського режиму Королівства Угорщини, яка бажала отримати контроль над усією Словаччиною і Карпатською Україною. Тож незабаром, у березні 1939 – жовтні 1944 рр., пронацистський режим Королівства Угорщини на чолі з регентом Міклошем Горті у військовий спосіб досяг своєї агресивної мети – здійснив варварську окупацію всієї території Карпатської України, яка 15 березня 1939 року в умовах розпаду Чехословацької Республіки проголосила свою державну незалежність.

За результатами угорської окупації Карпатської України в 1938/1939 – 1944 рр. було знищено близько 300 000 осіб із числа мешканців тогочасного Закарпаття. Угорські кати в цей же період відзначилися небаченою жорстокістю та звірством, удаючись до страшних катувань та знущань над мирними мешканцями краю, особливо жорстоко переслідуючи і убиваючи патріотично налаштованих українців, піддаючи масовим репресіям представників єврейської національності та ромської народності.

У ході Другої світової війни (1939–1945) держави-союзники антигітлерівської коаліції оголосили рішення так званого Першого Віденського арбітражу юридично скасованими, як було скасовано і рішення підступної міжнародної Мюнхенської угоди. Надалі ці положення міждержавної угоди було підтверджено на Паризькій мирній конференції 10 лютого 1947 року шляхом підписання мирного договору з Угорщиною, стаття 1 (4а) якого свідчила: «Рішення Віденського арбітражу від 2 листопада 1938 року оголошується юридично скасовані».

У повоєнний період, Карпатська Україна під назвою Закарпатська Україна, у відповідності до «Маніфесту про об'єднання Закарпаття з Радянською Україною», ухваленого рішенням Першого з'їзду народних комітетів краю від 26 листопада 1944 року в м. Мукачево та міжнародного договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Чехословацькою Республікою від 29 червня 1945 року ухваленого у м. Москва увійшла до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки. Згідно із зазначеним міжнародним договором між Союзом РСР та Чехословацькою «Закарпатська Україна (що носить, згідно з Чехословацькою Конституцією, назву Підкарпатська Русь), яка на підставі Договору від 10 вересня 1919 року, укладеного в Сен-Жермен-ан-Ле, увійшла як автономна одиниця в межі Чехословацької Республіки, возз'єднується, в згоді з бажанням, виявленим населенням Закарпатської України, і на підставі дружньої угоди обох Високих Договірних Сторін, з своєю прадав-

ньою батьківщиною – Україною і включається до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки».

Указом Президії Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 22 січня 1946 року Закарпатську Україну було перетворено на Закарпатську область Української Радянської Соціалістичної Республіки із центром в м. Ужгород.

В наслідок закулісних повоєнних домовленостей офіційної комуністичної Москви з Чехословацькою, Румунією та Угорщиною, колишня Карпатська Україна (історичне Українське Закарпаття), після входження до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки під окупацією московського комуністично-радянського Союзу Радянських Соціалістичних Республік втратила ряд своїх історичних територій, які разом із українським населенням було передано зазначеним державам-сусідам. Зокрема, українські населенні пункти по лінії річки Тиса з боку румунського кордону на користь Румунії з українським населенням біля 100 000 чоловік, українські населені пункти Пряшівщини було віддано Чехословацькій Республіці з українським населенням біля 300 000 чоловік та ряд українських населених пунктів у районах Боршод-Абауй-Земплен і Сатмар-Берег залишилися у складі Угорщини.

24 серпня 1991 року, з ласки Божої, українська нація відновила незалежність своєї багатотисячолітньої Держави Україна, у складі якої є, зокрема, і історичне Українське Закарпаття.

Джерела:

1. Сен-Жерменський мирний договір (1919). – URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%BD-%D0%96%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0>

- %BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80_(1919)
2. Карпатська Україна. – URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0
 3. Тріанонський договір. – URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80
 4. Мюнхенська угода. – URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%8E%D0%BD%D1%85%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0
 5. Перший Віденський арбітраж. – URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D1%88%D0%B8%D0%B9_%D0%92%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B0%D1%80%D0%B1%D1%96%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B6
 6. Віденський арбітраж. – URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B0%D1%80%D0%B1%D1%96%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B6
 7. Угорська окупація Карпатської України. – URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BF%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8
 8. Угорсько-українська війна (1939). – URL:
[https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_\(1939\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_(1939))
 9. Паризькі мирні договори (1947). – URL:
[https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BD%D1%96_%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B8_\(1947\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BD%D1%96_%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B8_(1947))
 10. Закарпатська Україна (1944—1946). – URL:
[https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0_\(1944%E2%80%941946\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0_(1944%E2%80%941946))

11. Українці Угорщини. – URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%86%D1%96_%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B8

85 РОКІВ ВІД ПОЧАТКУ ПОВЗУЧОЇ ОКУПАЦІЇ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ
ПРОНАЦИСТСЬКИМ РЕЖИМОМ КОРОЛІВСТВА УГОРЩИНИ (12 ЛИСТОПАДА 1938)

Віктор Бедь, доктор богословських наук, доктор юридичних наук, професор, президент Карпатського університету імені Августина Волошина; дійсний член (академік), член Президії, Президент Міжнародної академії богословських наук; дійсний член (академік) Європейської академії природничих наук (ФРН); Преосвященніший архієрей Православної Церкви України, єпископ Мукачівський і Карпатський, керуючий Мукачівсько-Карпатською єпархією Православної Церкви України; державний службовець першого рангу; військовий капелан (м. Ужгород, Україна)/

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (СТАТТІ 111-1 ТА 111-2 КК УКРАЇНИ)

Андрій ГЕЛЕТЕЙ

Анотація: З початку широкомасштабної воєнної агресії РФ проти України Верховна Рада України прийняла низку нормативно-правових актів (15 березня 2022 року), які регулюють функціонування держави під час війни. Серед них важливим з точки зору зміцнення системи соціального спротиву, мобілізації населення для допомоги правоохоронним органам у виявленні осіб, які підтримують державу-агресора чи співпрацюють з нею є закон про введення кримінальної відповідальності за колаборацію з росією та пособництво окупантам. Так 14.04.2022 р. Кримінальний кодекс України (далі – КК України) було доповнено статтею 111-2 «Пособництво державі-агресору», якою криміналізовано умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації.

Автор зазначає, що колабораціонізм неодноразово піднімав ті самі політичні, правові, моральні, соціологічні та психологічні проблеми у найрізноманітніших ситуаціях війни, колоніальних та окупаційних режимів та в найрізноманітніших географічних та часових проміжках. Труднощі в чіткому визначенні колабораціонізму завжди виникають під час вирішення питання про те, що вважати колабораціонізмом, а що можна розглядати як «необхідну» співпрацю чи «звичайне» співіснування з окупантами. Наступним моментом, на який вперше звертає увагу автор статті є співвідношення складу злочинів, передбачених статтями 111-1 та 111-2 КК України. Автор показує ті моменти, в яких вони збігаються і в яких вони розходяться, наводить статистику судової практики, винесених спочатку широкомасштабної воєнної агресії РФ проти України до періоду написання даної статті. У фінальній частині автор розглядає основні проблеми кваліфікації та особливостей розслідування злочинів за статтями КК України 111-1 та 111-2 КК України, які потребують більш детального дослідження із залученням матеріалів практики СБ України.

Ключові слова: національна безпека, колабораціонізм, мотивація злочинів, склад злочину, пособництво державі-агресору, слідча діяльність, судові експертизи, СБУ, НСРД, ПВК, окуповані території, військово-полонені.

Саме поняття «колаборація» довгий час використовувалася нейтрально та означало «співпраця», а аксіологічна інтерпретація в бік «зради» виникла тільки в контексті Другої світової війни [2; 18]. Протягом історії людства розвивалися різні форми співіснування між представниками влади, які її насильно захопили, та суспільствами, що тривало десятиліттями чи навіть століттями. Подальша політизація терміну, яка була особливо інтенсивною в Радянському Союзі та його державах-сателітах, відбулася лише у другій

половині ХХ століття. Цьому сприяла судова система, яка вважала будь-яких ворогів режиму «зрадниками», навіть якщо вони не працювали з німцями та не воювали проти них під час окупації [4].

Цей термін був особливо емоційно насиченим у країнах, де німецькі окупанти класифікували населення за расовою ознакою як «неповноцінне» та чинили проти нього злочини. У всіх країнах, які були окуповані нацистським режимом або «колабораціоністами», останніх часто суспільно засуджувало

та притягували до відповідальності після війни [3].

Отже, саме розуміння «колаборація» в основному стосувалася подій часів німецької окупації і поступово поширювалося для загального використання з метою позначення інших форм окупації під час інших збройних дій. Зокрема, воно набуло актуальності під час широкомасштабної збройної агресії РФ проти України в 2022 році [7].

Сьогодні поняття «колаборація» використовується не тільки для позначення окупації Німеччини під час Другої світової війни. Деякі історики також використовують його для опису будь-якої форми співпраці завойованого населення з окупаційною владою, ледь не з часів Римської імперії, окрема співпрацю юдейського синедріону з Понтієм Пілатом, або навіть пророка Даниїла з Навуходоносором тощо.

Якщо уважно придивитися, то така інтерпретація виявляється далеко недостатньо для відновлення соціальної поведінки під іноземним пануванням, оскільки вона обов'язково включає всі види окупованої діяльності населення, а не враховує обставини, які до них призвели, і наслідки окремих дій.

Колабораціонізм довгий час розглядався як нормативний термін, який можна було використовувати лише в обмеженій мірі для дослідження певних форм поведінки під час Другої світової війни та Голокосту. Історики уникали його або замінювали такими термінами, як «співпраця», коли писали про співпрацю між окупантами та окупованим народом у Другій світовій війні чи Голокості.

Однак, термін «колаборація» не можна замінити на «кооперацію», як неодноразово пропонували історики, щоб дистанціюватися від нормативного значення. На відміну від «кооперації», яка передбачає співпрацю між рівними партнерами, «співпраця» виражає асиметричні стосунки між нерівними

суб'єктами, які виникли в конкретних умовах окупації.

Це ні в якому разі не полегшує аналіз цього явища, оскільки таке широко поширене поняття розмиває лише очевидні відмінності між різними типами поведінки. Таким чином, диверсифікована діяльність, наприклад, благодійна, освітня, медична діяльність у державних установах, що здійснюється за згодою окупанта, й інформатори окупантів, будуть без жодної різниці охоплені одним і тим же поняттям [8].

Будь-яка спроба описати поведінку окупованого суспільства під час війни без диференціації їх мотивів та їх градації ігнорує соціальну специфіку, яка мала вирішальне значення як для його виживання, так і для його загибелі. Зрештою, є принципова різниця в результаті співпраці з окупантом, якщо це служить для підтримки функціонування державних установ або забезпечення власного добробуту. Чи можна даний тип поведінки потрактувати як просто професійну, або економічну діяльність, необхідну для підтримки себе та своєї родини? А як трактувати дії, головним мотивом яких є виключно досягнення власної вигоди, часто за рахунок інших.

Тому на нашу думку криміналістичне дослідження феномену колабораціонізму та споріднених з ним явищ має бути зосереджене на окремому аспекті: взаємодія між окупантами та окупованими, яка легітимізує політичні цілі окупантів, підтримує їх у здійсненні їхньої політики та тим самим завдає шкоди місцевому населенню, особливо тим, які знаходяться під загрозою переслідувань, жорстоких катувань (це свідчить повсякденність сучасної війни з РФ) та вбивств. Стає зрозумілим, що «колабораціонізм» має багато дуже різних практик та охоплює значні частини побутового соціального життя на окупованих територіях.

Співпраця з окупаційною владою для підтримки життєдіяльності необхідних інституцій держави на окупованих територіях та захисту власного населення від наслідків війни, наскільки це можливо, розпадається на питання, де закінчилась «необхідна співпраця» чи нормальне співіснування з окупантами, та де саме й починається нелегітимна чи політична колаборація, яка завдавала шкоди місцевому населенню та легітимізувала цілі окупантів чи сприяла їх реалізації. Провести подібну диференціацію досить важко. Тому виникає необхідність розширення дефініції «колаборації» та споріднених з нею явищ, тобто збільшення і уточнення її критеріїв, що дозволяють визначити, хто є співробітником з окупантами. Де їх взяти, де їх шукати?

Як приклад можна розглядати співпрацю, засновану на ідеологічній близькості між окупантом і колабораціоністом. Інший варіант – використання окупаційної системи для особливих інтересів окремих або групових з метою отримати матеріальний прибуток або зробити кар'єру. Найважливішими сферами «співпраці» з окупантами є політика, адміністрація, культура, економіка, армія, поліція [10].

Варто зазначити, що найважливішими законами з точки зору зміцнення системи соціального спротиву є закони про введення кримінальної відповідальності за співпрацю з окупантом. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до інших законодавчих актів щодо забезпечення кримінальної відповідальності за пособницьку діяльність» – до Кримінального кодексу України введено нову категорію злочинів – пособницька діяльність [9].

За співпрацю з державою-агресором, окупаційною адміністрацією та/або її збройними та воєнізованими формуваннями, а також за висловлення поглядів, що виправдовують

напад росії, передбачено покарання від 10 до 15 років позбавлення волі.

Другий Закон України – «Про встановлення відповідальності осіб, які ведуть колабораціоністську діяльність» – передбачає, що такі особи позбавляються права обіймати посади в органах центральної та місцевої влади, а їхнє майно конфіскується. Обидва нормативно-правові акти мають превентивний характер: з одного боку, вони вказують громадянам на те, що співпраця з окупантом суворо каратиметься, а колабораціоністи будуть позбавлені права брати участь у політичному та громадському житті, а з іншого – покликані мобілізувати населення для допомоги правоохоронним органам у виявленні людей, які підтримують росіян або співпрацюють з ними, а також поширювати російську пропаганду у будь-якої її формі [10].

Саме тому, прийняття постанови про протидію пропаганді свідчить про те, що законодавець надає великого значення нейтралізації російських інформаційних повідомлень. Під загрозою закриття ЗМІ чи заборони діяльності політичних, громадських та релігійних організацій їм заборонили поширювати повідомлення на підтримку російської пропаганди. Це стосується як заперечення нападу на Україну чи визнання конфлікту на Донбасі громадянською війною, так і закликів до зміни конституційного ладу та порушення суверенітету чи територіальної цілісності [15].

Послідовне застосування законодавчої ініціативи у вказаній сфері, дозволить усунути проросійські групи з національної політичної сцени. Це також може вплинути на подальшу діяльність в Україні священнослужителів Української Православної церкви (що в єдності з Московським патріархатом).

При аналізі складу злочину, передбаченого статтею про «колабораціонізм» та «пособництва державі-агресору» формується коло

питань, відповіді на які потребують окремої дослідницької роботи.

Кого слід вважати об'єктом колабораціоністської діяльності: чинну владу рф, представників окупаційних адміністрацій спецслужби країни-агресора, або її збройні сили? Також, варто звернути увагу, а що саме розуміти під «збройними силами рф»? Справа ускладнюється тим, що в нинішніх умовах в державі-агресорі спостерігаємо прояви правового та військового нігілізму. Активну участь у війні проти України, й дуже часто скоюючи тяжкі злочинах проти людяності, беруть не тільки військовослужбовці рф, а й представники різноманітних приватні військові кампанії (далі – ПВК), правовий статус яких не є визначеним, ні на внутрішньому російському рівні, а ні на міжнародному.

Оскільки навіть широкомасштабна збройна агресія носить гібридний характер, за збройними силами рф слід вважати не тільки армію, що воює, а й будь-які інші об'єднання, що здійснюють злочинну діяльність: банди, загони, що вийшли з підпорядкування керівництву ЗСУ РФ. Будь-яка добровільна передача їм матеріальних цінностей є діянням, передбаченим вище згаданими статтями КК України.

Наступне, на що варто звернути увагу – це угоди **про визнання винуватості у «колабораційній діяльності»**, укладені між **прокурором та підозрюваним або обвинуваченим, які скеровуються до суду разом із матеріалами кримінального провадження** [6].

Саме рішення у цій категорії справ має свої переваги, недоліки та особливості, оскільки суд може затвердити угоду або відмовити у її затвердженні, продовживши судовий розгляд у загальному порядку. Заслуговує на увагу той факт, що відмова у задоволенні угоди в судовому порядку у справах про колабораційну діяльність на практи-

ці, як виявляється не є поодинокими. Підстави для відмови у затвердженні угоди чітко визначені Кримінальним процесуальним кодексом у частині 7 статті 474.

Так, відповідно до практик, затвердженні угоди були відмовлені, через висновок суду про невідповідність умов угоди – «інтересам суспільства». Тому, можна констатувати про важливість ретельнішого підходу до питання з перевірки судами відповідності «суспільним інтересам» угоди з особою, яка співпрацювала з ворогом під час війни, в першу чергу брати до уваги характер злочинних дій, період часу, регіон тощо. Отже, кримінальні провадження на підставі угод у справах про колабораційну діяльність лише на перший погляд можуть здаватися простими, тому потребують додатковому вивченні [17].

Важливо звернути увагу на необхідність додаткового дослідження та методики розслідування злочину за ч.4 ст. 111-1 КК України, що передбачає *«передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора»*.

З часу набрання чинності ч.4 ст. 111-1 КК України, судами загальної юрисдикції було ухвалено тільки декілька вироків, зокрема, **за фактом передачі матеріальних ресурсів воєнізованим формуванням рф, натомість, за фактами ж провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади чи окупаційною адміністрацією, вирoki взагалі не ухвалювалися**. З чого й випливає, що судова практика щодо притягнення до

кримінальної відповідальності за ч.4 ст. 111-1 КК України тільки починає формуватися [16].

Серед проблемних питань, які виникають під час розслідування ч. 4 ст. 111-1 КК України впливає **відсутність конкретних мотивів чи мети** вчинення кримінального правопорушення (як *приклад, мотивами вчинення діянь, зазначених у вказаній нормі, можуть бути зокрема необхідність виживання чи збереження майна*); об'єктивна сторона **не містить вимог щодо розміру матеріальних ресурсів**, переданих збройним чи воєнізованим формуванням; **відсутність конкретних форм** взаємодії суб'єкта господарської діяльності з державою-агресором. Тобто, відсутність конкретних критеріїв, не дає можливість відрізнити правомірну поведінку від неправомірної.

Якщо, наприклад, у певному кримінальному провадженні буде доведено, що особа вчинила ті чи інші дії під впливом фізичного чи психічного примусу, то це є обставиною, що виключає кримінальну протиправність діяння.

Також, враховуючи те, що злочин за ч.4 ст. 111-1 КК України не є тяжким, виникають труднощі у можливості збирання доказової бази, оскільки, відповідно до вимог ч.2 ст. 246 КПК України, у даній категорії кримінальних проваджень, не можна проводити негласні слідчі (*розшукові*) дії (НСРД), передбачені статтями 260, 261, 262, 263, 264 (*в частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді*), 267, 269, 269-1, 270, 271, 272, 274 цього Кодексу.

Слід зазначити, що вказана категорія злочинів переважно вчиняється на тимчасово окупованій території України, що спричинює труднощі у збиранні доказів, натомість проведення НСРД, тільки сприяло б ефективному документуванню, розслідуванню та виконанню завдань кримінального провадження,

передбачених ст.2 КПК України. Можна зробити висновок про необхідність додаткового вивчення даного питання.

При аналізі переступів пов'язаних з колабораціонізмом слід враховувати мотивацію та чітко відокремлювати ідеологічну складову (прихильність ідеям «рашизму», «русько-го міра» і так далі) або «вимушеність», дії з примусом, погрозами обвинуваченому або його близькими, а також те, що було нами описано вище: чи слід вважати колабораціонізмом будь-які форми взаємодії з окупаційною владою з метою збереження майна, добробуту, вважати формами колаборації викладацьку діяльність, якщо вона не була пов'язана з поширенням ідеології держави-агресора? Згідно з міжнародним правом, охорона здоров'я і медицина не підпадає під поняття колабораціонізму [13].

Відповідно зростає роль експертних висновків. У зв'язку з цим, постає питання, хто саме може проводити психолого-психіатричну, або лінгвістичну експертизу? Тобто яким повинен бути фахівець, думка і висновок якого стає доказовою базою для судового рішення. Як у такому випадку уникнути зловживань як з боку захисту, так і з боку обвинувачення?

Звідси впливає наступний момент: при розслідуванні згаданого злочину обвинувачені часто говорили, що відчують ностальгію за росією, з якою їх пов'язують певні моменти власної біографії (народження, навчання, наявність родинних чи інших зв'язків), що вони не відразу усвідомили, що роблять донати на ЗС України (коли саме: до пред'явлення звинувачення або вже під час слідства), що вони усвідомили і каються тощо [17].

Звідси постає наступне питання, що саме можна вважати ґрунтовно пом'якшувальною обставиною? І наскільки адекватно застосовувати такі обставини в період, поки ще війна продовжується? [11]/

Дуже часто (особливо в період пандемії і війни) спілкування стало набувати віртуальний характер, воно переміщується в онлайн, зокрема і в соціальні мережі, декотрі з яких знаходяться під номінальним замкненням в Україні.

Практика показує, що в окремих прецедентах, людина може опинитися в підписантах на якусь групу, а сам факт підписки був видалений «з необережності», або людина «давно не заходила і не пам'ятає». Наступний важливий момент, як саме слід трактувати повторне розміщення текстової, графічної, або відеоінформації на власних сторінках в номінально заборонених («Однокласники», «Вконтакте») або дозволених («Фейсбук», «Твітерр») соцмережах. Це слід вважати епізодом одного злочину або все ж низкою (серією) протиправних діянь?

Наступне питання: кого слід вважати об'єктом злочинної діяльності: тих громадян України, або інших країн (крім самої держави-агресора), чия діяльність спрямована на реалізацію злочинних намірів росії та принесення шкоди українському народу. Всі дані питання потребують ретельного аналізу.

Далі ми розглянемо споріднені з колабраціонізмом явища.

Окремо зазначимо, що 14.04.2022 р. Кримінальний кодекс України (далі – КК України) було доповнено статтею 111-2 «Пособництво державі-агресору», якою криміналізовано умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації [14].

З моменту ведення кримінальної відповідальності за вказані суспільно небезпечні діяння по жовтень 2023 року за ст. 111-2 КК України в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (далі – ЄРДР) було зареєстровано 938 кримінальних проваджень (з них 379 у 2022 році та 559 у 2023 році), в яких 175 особам повідомлено про підозру (з них 77 у

2022 році та 98 у 2023 році). До суду зобви-нувальним актом скеровано 78 матеріалів кримінальних проваджень (25 у 2022 році та 53 у 2023 році), по яких винесено 12 судових рішень (5 у 2022 році та 7 у 2023 році).

Наведена статистика вказує на невпинне зростання кількості кримінальних проваджень за ознаками пособництва державі-агресору, розслідування та судовий розгляд в яких тривають та не завершені прийняттям одного з передбаченого кримінальним процесуальним законом рішення. Підвищення ефективності захисту особи, держави і суспільства від кримінальних правопорушень, що посягають на основи національної безпеки, не в останню чергу залежить від компетентності слідчих та прокурорів, їх вміння визначати типові слідчі ситуації, основні напрями й криміналістичні алгоритми їх вирішення, володіння знаннями тактики проведення окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на прийняття проміжних і підсумкових процесуальних рішень в зазначених кримінальних провадженнях.

Водночас сучасні теоретичні положення наук кримінально-правового циклу не дають однозначної відповіді на питання щодо форм об'єктивної сторони пособництва державі-агресору, його відмежування від суміжних складів злочинів, формулювання юридично значимих критеріїв кримінально караної співпраці з окупантами, характеру матеріальних ресурсів чи інших активів, які їм передаються тощо. Пособництво має багато дуже різних практик і охоплює значні частини повсякденного та соціального життя на окупованих територіях, які необхідно відмежовувати від кримінально караної поведінки.

Крім цього, слід враховувати, що встановлення форми вини, мети і мотивів особи, яка вчинила цей злочин не буде об'єктивним без врахування специфіки окупованого населен-

ня, диференціації і градації шкідливості їх мотивів. Важливий момент, на які звертають увагу представники судової влади – це наявність умислу на вчинення подібних діянь і їх усвідомлений характер, який має бути доведений допустимими, належними, достовірними і достатніми доказами.

Тому для підвищення ефективності розслідування даного злочину актуальним є дослідження криміналістичної характеристики пособництва державі агресору, удосконалення основних положень методики його розслідування й тактики проведення окремих процесуальних дій.

Важливий момент, на які звертають увагу представники судової влади – це наявність умислу на вчинення подібних діянь і їх цілком усвідомлений характер [19]. У зв'язку з цим, зростає значимість детального дослідження суб'єктивної сторони справи: яка природа такого наміру, який його генезис?

Однією з причин появи подібного умислу можна вважати те, що злочинець поділяє ідеї «руського міра», заперечує державну цілісність України, відчуває патологічну тугу за СРСР, заперечує українську культуру та мову. Чи можна карати людину за наявність подібного світогляду, якщо такі погляди не виявлялися публічно? А яку форму публічних висловлювань можна вважати злочином? Входить до складу даного злочину зберігання пропагандисткою літератури, або її поширення, в тому числі і через державні та корпоративні (церковні, зокрема) бібліотеки?

На нашу думку однією з форм можуть бути також заклик до миру (наприклад, під час церковної проповіді або іншого відкритого виступів в онлайн мережі), оскільки поняття миру відповідає інтересам держави-агресора, адже мир дуже часто означає капітуляцію України.

У статті міститься положення про передачу активів або матеріальних цінностей в ці-

лому державі-агресору, тут важливо відзначити, що дана норма передбачає наступні аспекти: **добровільний характер** передачі матеріальних цінностей, які не належать особі, що скоює даний злочин [12].

Важливо розуміти, якими будуть докази, що підтверджуватимуть наявність умислу на вчинення певних дій, наявність фізичного або психічного примусу, крайньої необхідності тощо.

Передача означає перехід даного роду матеріальних цінностей у власність для використання представниками окупаційної влади або збройних сил. До подібного роду діянь можна віднести: передачу окупантам складів з продовольством, зброєю, іншими матеріальними ресурсами, або надання для військових рф об'єктів державної власності – шкіл, лікарень, закладів культури, санаторіїв і так далі. У зв'язку з цим, виникають складнощі з кваліфікацією подібного роду дій та доказом даних обставин.

Важливим моментом є також **мета взаємодії**: тут мається на увазі нанесення шкоди Україні, шкоди, яка може носити різноманітний характер: політичний, економічний, екологічний, культурний. За культурною шкодою ми розуміємо знищення книг українською мовою, пам'ятників та артефактів національної культури, пропаганду меншої значущості української культури і мови, поширення подібного роду наративів. Треба відзначити, що подібного роду наративи мали поширення і до активної фази війни, навіть носили напів-офіційний характер.

Постає питання про співвідношення норм даної статті та загальними міжнародними договорами і конвенціями про свободу совісті і свободу слова. Але в період війни подібні норми не є актуальними. Про це прямо йдеться в міжнародному праві.

Якого роду злочинні діяння можна вважати пособництвом ворогові, і за яких умов

злочини, вчинені проти України, кваліфікуватимуться за кількома статтями КК?

Всі дані питання в даний час не отримали однозначного дозволу. Одним з можливих варіантів, вважати обвинувачених за даною статтею КК України, одночасно винними і за статтею колабораціонізм може стати те, що людина діяла за завданням «від куратора» з рф, або за завданням від спецслужби держави-агресора, або за завданням, що виходить від представників окупаційної адміністрації. І тут, у зв'язку із загальною віртуалізацією комунікацій, в першу чергу слід звертати увагу на соціальні контакти фігурантів справ, а не на їх географічну локацію. Тому що дистанційно такого роду випадки можливі й в західних областях України.

І тут кардинальна відмінність ст.111-2 «Пособництво державі-агресору» від ст.111-1 КК України про «Колабораційну діяльність», яка передбачає **діяльність тільки на окупованих територіях**.

Пособництвом державі-агресору можна вважати передачу інформації про важливі об'єкти життєдіяльності, розташованих як при фронтовій зоні, так і глибокому тилу [12].

Однією з форм пособництва ворогові можна вважати закупівлю великими фірмами (справа Борислава Розенблата) неякісного військового обладнання, або поставки за завищеними цінами продовольства та медикаментів, недоцільного одягу, а також розкрадання коштів, зібраних на потреби ЗСУ.

Які діяння не підлягають санкціям цієї статті? Відразу виключаємо ті дії, що не були добровільними, до діянь, що не входять до сфер даної статті можна і вважати надання медичної допомоги, або «акти милосердя» по відношенню до бойовиків рф: надання їм притулку, їжі, ремонту одягу, якщо вони не здійснюють активної діяльності проти України, або готові здатися в полон, каються у

скоєному? Тут знову варто розглянути норми міжнародного права про звичаї війни і гуманне ставлення до військовополонених, а також Женевську конвенцію про права військовополонених.

Перераховані вище аспекти складають теоретичний аспект проблеми, але не менш важлива і практична сторона: як в тих умовах, то склалися, здійснити збір інформації, необхідні експертизи, хто саме правомочний здійснювати психолого-психіатричні, лінгвістичні та інші експертизи, щоб сторони і захисту і звинувачення не зловживали отриманими даними? Як верифікувати показання свідків?

Одним із завдань Служби безпеки України є попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, що безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України, в тому числі й пособництва державі-агресору.

Як ми вже зазначили вище, навесні 2022 року законодавець доповнив КК України «Злочини проти основ національної безпеки України», зокрема, новими статтями, якими передбачено відповідальність за колабораційну діяльність (ст. 111-1) та пособництво державі-агресору (ст. 111-2).

У зв'язку з цим постають питання про розмежування складів цих кримінальних правопорушень, про те, якими мають бути докази для підтвердження чи спростування наявності складу того чи іншого кримінального правопорушення в діяннях особи [1].

На нашу думку, вирішення питання про розмежування колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору ускладнено тим, що ці кримінальні правопорушення мають спільний об'єкт – основи національної безпеки України.

Але оскільки в КК України введено дві статті, то необхідно диференціювати їх специфіку; а тут ключове значення має ряд фак-

торів. Колабораціонізм можливий тільки на окупованих територіях, при безпосередній взаємодії осіб, що там проживають (незалежно від того, чи були вони громадянами України, чи ні) з представниками окупаційної влади і військовими силами країни-агресора.

Але як ми зазначали вище, географічний фактор в сучасних умовах стає умовним, тому далі ми розглянемо сутність злочину, передбаченого статтею пособництво державі-агресору.

Пособництво державі-агресору можливе на всій території України в її міжнародно визнаних кордонах, а також за її межами. Тут ключовим моментом є наявність громадянства України та умислу на заподіяння шкоди [5].

Впровадження якісних науково обґрунтованих криміналістичних рекомендацій з питань організаційного та тактичного забезпечення під час розслідування пособництва державі-агресору має важливе значення для підвищення спроможності органів безпеки ефективно виконувати свої завдання з виявлення, припинення та розкриття злочинів проти основ національної безпеки в цілому.

Викладене вище обумовлює актуальність проведення наукового дослідження особливостей розслідування колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору, а також пошуку шляхів вдосконалення чинного законодавства і практики його застосування з цих питань.

Джерела:

1. Брич Л. П. Розмежування складів злочинів, кримінально-правова кваліфікація, інші пов'язані з цим явища: співвідношення понять // Теорія кримінально-правової кваліфікації як феномен української кримінально-правової доктрини: тези доповідей та повідомлень учасників науковопрактичної конференції, м. Львів, 16 січня 2016 р. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2016. С. 37–38.
2. Винничук Юрій За Родіну! За Гітлера! [<http://initiativenational.blogspot.com/2013/06/za-rodinu-za-hitlera.html>] Дата звернення: 20.12.2023
3. Дерейко. І. І. Колабораціонізм // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К. : Наукова думка, 2007. – Т. 4 : Ка – Ком. – С. 440.
4. Долгорученко Д. Колабораціонізм як феномен війни та наукове поняття в межах історико-правових досліджень. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2022. № 56. С. 16–19.
5. Дудоров О.О Мовчан РО Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону // Вісник асоціації кримінального права України Том 2 № 18 (2022) 95-117.
6. Євдокімова О. В. Проблеми покарання та його призначення у законотворчості та правозастосовній діяльності в умовах воєнного стану / О. В. Євдокімова // Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали міжнар. наук.-конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Нац. шк. суддів України, Всеукр. асоц. кримін. права, НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. – Харків : Право, 2022. – С. 85-91.
7. Коваль А. А. Зміни до Кримінального кодексу в умовах воєнного стану: дискусійні питання / Коваль А. А., Самойленко М. С. // Київський часопис права : наук. журн.

- / М-во освіти і науки України, Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана, Навч.-наук. ін-т «Юрид. ін-т»; [редкол.: О. В. Кузьменко (голов. ред.) та ін.]. – Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2022. – № 4. – С. 138–143.
8. Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111-1 Кримінального кодексу України. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 3. С. 198–204
 9. Кравчук Олексій, суддя Вищого антикорупційного суду, д.ю.н., доцент Бондаренко Марина, суддя Дарницького районного суду м. Києва к.ю.н. Стаття "Пособництво державі-агресору: нові склади злочинів за ст. 111-2 Кримінального кодексу України" [<https://hrvector.org/podiyi/22-05-03-art3>] Дата звернення: 20.12.2023
 10. Лихова С. Я., Команецька В. В. Колабораціонізм у сучасній Україні як кримінально-правова проблема // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – К. : НАУ, 2023. – № 2 (67). – Ст. 210-215
 11. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми: монографія. Київ: Норма права, 2022. 241 с.
 12. Оржинська Е. І., Сеніна В. О. Пособництво державі-агресору: взаємозв'язок між способом вчинення та особою злочинця // Південноукраїнський правничий часопис №4 Том 2, 2022 С. 96-103
 13. Письменський Є. Ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм: окремі проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства / Є. Письменський, Р. Мовчан // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2022. – № 2 (117). – С. 8-16
 14. Плотнікова А. В. Щодо правового визначення пособництва державі-агресору / А. В. Плотнікова // Виклики правничої професії в умовах воєнного стану : матеріали круглого столу до Дня юриста, Харків, 6 жовт. 2022 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, Харків. нац. екон. ун-т ім. С. Кузнеця; [за ред. О. О. Коваленко]. – Харків, 2022. – С. 49–52.
 15. Рубашенко М. А. Заперечення здійснення збройної агресії проти України, факту тимчасової окупації частини території України: деякі питання кваліфікації / М. А. Рубашенко // Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану : матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 26 трав. 2022 р.). – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. – С. 195–199.
 16. Рубашенко М. А. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність: окремі проблеми / М. А. Рубашенко // Збірка тез доповідей учасників науково-практичного круглого столу "Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України: 1992 – 2022 роки" (18 листоп. 2022 р.). / упоряд.: А. А. Стрижевська, С. Д. Шапченко, К. П. Задоя. – Київ, 2023. – С. 46–50.
 17. Рубашенко М. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм: тернистий шлях встановлення / М. Рубашенко // Деокупація. Юридичний фронт : матеріали Міжнар. експерт. круглого столу (Київ, 18 берез. 2022 р.). – Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. – С. 120–124.

18. Фомин А. А. К вопросу о разграничении понятий «коллорабационизм» и «сотрудничество» применительно к практике взаимодействия советских граждан с немецкими оккупантами в годы Великой Отечественной войны // Genesis: исторические исследования. – 2015. – № 6. – С. 268–290
19. Хавронюк М. За пособничество державі-агресору – кримінальна відповідальність. Аналіз статті 111-2 ККУ із серії науково-практичних коментарів Миколи Хавронюка про зміни до Кримінального кодексу, прийняті під час воєнного стану. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/za-posobnytstvo-derzhavi-agresoru-kryminalna-vidpovidalnist/>. Дата звернення: 20.12.2023

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (СТАТТІ 111-1 ТА 111-2 КК УКРАЇНИ)

Гелетей Андрій, підполковник СБУ України, магістр психології, аспірант відділу аспірантури і докторантури НА СБ України.

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ВВЕДЕННЯ ВОЄННОГО СТАНУ

Сергій КУЗНІЧЕНКО

Одним із суттєвих питань функціонування інституту надзвичайних правових режимів в Україні є питання про підстави запровадження цих режимів. Для розуміння унікальної для України моделі доцільно звернутися до національних систем інших держав та міжнародного досвіду.

Уже на початку 1960-х років у ФРН була опублікована праця Г. Фольца «Надзвичайний стан і законодавство про надзвичайний стан», у якій учений дав детальну розробку причин запровадження надзвичайних режимів, як-от:

1) наявність зовнішньої загрози державі, що виражається у здійсненні актів військової загрози або військового нападу з боку іноземної держави, а також керівництва іноземної держави діями «підливних дій». елементи» всередині країни;

2) наявність різного роду «внутрішнього безладу», заколотів і повстань;

3) настання «конституційної необхідності», викликаного порушенням функціонування будь-якого конституційного органу або конфліктом (у федеративній державі) між центром і суб'єктом федерації;

4) порушення функціонування державного апарату, спричинене страйком державних службовців;

5) відмова від сплати податків (податковий страйк);

6) складна ситуація у сфері економіки та фінансів, а також трудові конфлікти;

7) катастрофи, епідемії та стихійні лиха [1].

Праці Г. Фольц частково знайшли своє відображення і затвердження в національному законодавстві ФРН. Таким чином, відповідно до нього для кожного виду надзвичайного

правового режиму передбачені окремі підстави. Наприклад, відповідно до п. 2 і 3 ст. 35 Конституції ФРН підставами для введення надзвичайного стану є необхідність збереження і відновлення громадської безпеки і порядку в особливо важливих випадках, стихійному лиху чи аварії [2].

У Великій Британії є певна специфіка щодо запровадження надзвичайних правових режимів на окремих територіях. Так, у 1926 році було прийнято Закон про надзвичайні повноваження, який поширювався на Північну Ірландію, і декілька антитерористичних законів, але застосовувався лише Ольстерський закон [3].

Відповідно до п. 1 ст. 352 Конституції Індії підставами для введення надзвичайного стану є умови, коли безпеці Індії або будь-якої її частини загрожує війна, або зовнішня агресія, або збройне повстання. Роз'яснення до п.1 ст. 352 Конституції Індії говорить про можливість введення надзвичайного стану перед військовими діями, початком агресії та збройного повстання, якщо президент прийде до висновку, що така загроза існує. Відповідно до п. 9 ст. 352 Конституції Індії, Президент може видавати прокламації про введення надзвичайного стану на різних підставах незалежно від того, чи був такий стан уже введений іншою прокламацією. Іншим видом надзвичайного правового режиму в Індії є пряме президентське правління в окремих штатах. Частиною 1 ст. 356 Конституції Індії перелічує підстави, за якими може бути введений такий режим – коли президент за доповіддю губернатора штату або іншим чином приходить до висновку, що виникла ситуація, в якій адміністрація штату не може здійснюватися відповідно до поло-

жень Конституції. Останнім надзвичайним правовим режимом, передбаченим Конституцією Індії, є надзвичайний стан у сфері фінансів, який може бути введений відповідно до підстав, викладених у п. 1 ст. 360, коли фінансова стабільність Індії або будь-якої її частини знаходиться під загрозою [4, с. 34].

Розглядаючи причини запровадження надзвичайного правового режиму в країнах континентальної Європи, зауважимо, що Конституція Угорської Республіки передбачає декілька підстав для запровадження надзвичайного правового режиму.

Надзвичайний стан вводиться у разі війни або безпосередньої загрози збройного нападу з боку іноземної держави (пп. з п. 3 ст. 19 Конституції Угорської Республіки). Стан облоги запроваджується у разі збройних дій, спрямованих на повалення конституційного ладу чи узурпацію державної влади, у разі насильницьких актів із застосуванням зброї або вчинених озброєними групами, які створюють значну та масштабну загрозу життя та майно громадян, а також під час промислових катастроф (пункти та пункти 3 статті 19 Конституції Угорської Республіки) [5].

Уже в середині 1960-х років під егідою ООН був проведений перегляд Конституцій 36 країн світу з метою встановлення вичерпного переліку тих серйозних загроз для держави, за наявності яких вжиття виняткових заходів, у тому числі введення режимів надзвичайної ситуації, є виправданим. За результатами цієї роботи автори огляду виділили *сім таких обставин*: зовнішня загроза (міжнародний конфлікт, війна, іноземне вторгнення, оборона чи забезпечення безпеки держави в цілому чи окремих її частин); громадянська війна, повстання, «підривні дії революційних елементів»; порушення громадського порядку чи спокою; загроза конституційному ладу; катастрофа; загроза економічному життю країни або будь-якої її

частини; порушення життєво важливих галузей економіки чи комунальних послуг [3].

Розмірковуючи над темою формування вичерпного переліку умов запровадження надзвичайного режиму, слід поставити таке питання: чи можливе сформулювання такого переліку? З одного боку, можна було б обмежитися загальними формулюваннями, такими як порушення нормальної діяльності органів державної влади, необхідність відновлення конституційного правопорядку, масовий перетин державного кордону з територій суміжних держав, тощо. Прихильники вичерпного переліку обставин вважають, що це обмежить адміністративне свавілля влади та унеможливить вільне тлумачення правових норм, які визначають підстави для введення надзвичайного стану. З іншого боку, готуючи такий важливий закон, законодавець має проаналізувати історію становлення цього інституту, історичний та закордонний досвід застосування надзвичайних правових режимів і на основі отриманої інформації передбачити всі можливі ситуації запровадження зазначеного режиму. Можна було б погодитися з прихильниками закритого (повного) переліку обставин. Але закритий (повний) список ризикує поставити правоохоронця в скрутне становище. Так, може виникнути надзвичайна ситуація, а обставини, що її спричинили, у законі не визначені. Це, звісно, перешкоджає застосуванню надзвичайних заходів, і єдиним виходом із такої ситуації є внесення змін до законодавства.

На нашу думку, перелік обставин, які є підставою для запровадження надзвичайних правових режимів, повинен мати лише рекомендаційний характер. Законодавець може лише назвати найбільш характерні суспільні явища та обставини та надзвичайні ситуації, які можуть призвести до запровадження зазначених режимів. Наприклад, сьогодні життя суспільства здебільшого залежить від

комп'ютерних технологій і створеного людиною кібернетичного простору, але законодавство жодної з країн світу не визнає надзвичайні події чи надзвичайні ситуації, які можуть виникнути в кібернетичному (віртуальному) просторі, як підстави для запровадження надзвичайного правового режиму в дійсності. Тому питання відкритого та закритого переліків підстав для запровадження надзвичайних правових режимів у світовій практиці розглядається по-різному.

Аналізуючи законодавство України, слід зазначити, що воно увібрало багато корисної інформації з міжнародного та зарубіжного досвіду, але має й свої національні особливості, не властиві іншим державам.

Так, статтею 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» встановлено, що воєнний стан – це особливий правовий режим, який встановлюється в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки для населення. Державної незалежності України, її територіальної цілісності [9], що є підставою для введення воєнного стану. У статті також зазначено, що воєнний стан вводиться з метою відсічі збройній агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози державній незалежності України, її територіальній цілісності [6], що є метою введення воєнного стану.

Надається вичерпний перелік, однак, крім чітко визначених у міжнародному праві термінів «агресія», «загроза нападу (агресія)», «територіальна цілісність держави» [7, с. 44], існує також широке оцінне поняття «небез-

пека державній незалежності України». У це оцінне поняття можна включити цілий спектр небезпечних ситуацій. Підставою для запровадження надзвичайного правового режиму відповідно до міжнародних стандартів може бути лише «загроза життю нації», а не будь-яка територія, на якій проживає навіть значна частина населення держави (Міжнародна конвенція про громадянську та Політичні права 1966 р. (ч. 1 ст. 4), Європейська конвенція про захист прав людини 1950 р. (ч. 1 ст. 15), Європейська соціальна хартія 1961 р. (ст. 30)) [3].

Висновки. Враховуючи вищевикладене, ми дійшли наступних висновків:

1. На нашу думку, перелік обставин, які є підставою для запровадження надзвичайного правового режиму, має носити лише рекомендаційний характер. Законодавець може лише назвати найбільш характерні суспільні явища та обставини та надзвичайні ситуації, які можуть призвести до запровадження зазначених режимів.

2. Пропонуємо спеціально, окремо передбачити вичерпний перелік підстав для введення воєнного стану за аналогією, як це зроблено в Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану».

3. Надзвичайний правовий режим може бути введений у державі, коли небезпечний фактор загрожує всій державі, що в свою чергу відповідає міжнародним нормам. Тому запровадження надзвичайного правового режиму можливе лише в умовах надзвичайної ситуації державного рівня.

Джерела:

1. Кузніченко С. Підстави введення, продовження та скасування надзвичайних правових режимів в закордонних країнах.// Наше право. – 2008. – № 4 (ч. 1). – С. 65–70.
2. Basic law of the Federal Republic of Germany, URL: <http://vivovoco. ibmh.msk.su/VV/LAW/BRD.HTM> (date: 09.10.2023).

3. Кузнiченко С. Процедура введення, продовження та скасування надзвичайних правових режимiв в закордонних країнах./Кримський юридичний бюлетень. – 2009. – № 1 (5). – С. 21–33.
4. The Constitution of India (at modified to the 1st December, 2007). – Електронний ресурс]. – Режим доступу: Government of India, Ministry of Law and Justice, 2008. 444 р.
5. The Constitution of the Republic of Hungary URL: – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https:// legalns.com/download/books/cons/hungary.pdf](https://legalns.com/download/books/cons/hungary.pdf) (date: 09.10.2023).
6. On the legal regime of martial law: Law of Ukraine dated 12.05.2015 р. – № 389-VIII. URL: – [Електронний ресурс].– Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (date: 09.10.2023).
7. Юридична енциклопедія (в 6 т.) Т. 1. Київ: «Українська енциклопедія», 1998. – 672 с.

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ВВЕДЕННЯ ВОЄННОГО СТАНУ

Сергій Кузнiченко, доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік), заступник керівника Відділення державно-церковних відносин Міжнародної академії богословських наук, член-кореспондент Національної академії правових наук України; провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук *України*, заслужений діяч науки і техніки України, «Кращий працівник МВС України», полковник міліції (Україна, м. Одеса).

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ «ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЗБРОЇ» ТА ПРОТИДІЇ НЕГАТИВНИМ ІНФОРМАЦІЙНИМ І ПСИХОЛОГІЧНИМ ВПЛИВАМ НА ЛЮДИНУ ТА СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Володимир ПИЛИПЧУК

В сучасних умовах розв'язаної рф широкомасштабної збройної агресії та інформаційної війни проти України актуалізується низка проблемних питань, які потребують належного наукового і правового опрацювання. Передусім, це стосується забезпечення інформаційної безпеки, протидії інформаційній агресії і негативним інформаційно-психологічним впливам на людину та суспільство. При цьому, як свідчить аналіз, також варто враховувати, що наслідки застосування в ході інформаційної війни так званої «інформаційної зброї» є співмірними із застосуванням зброї масового ураження.

В контексті зазначеного і сучасних глобальних трансформацій систем національної, колективної та міжнародної безпеки змінюється політика практично усіх країн ЄС і НАТО, а також роль і місце військово-політичних механізмів забезпечення безпеки й оборони. На перший план також висувається проблема будівництва нової системи європейської безпеки.

За нашими оцінками, ця система має включати усі наявні інститути безпеки за чіткого поділу їх функцій і повноважень. З геополітичної точки зору також варто враховувати, що нова інформаційна ера змінює традиційні уявлення про символи могутності й способи досягнення світового панування.

За цих умов у різних країнах світу, зокрема в росії, активно розробляються і застосовуються на практиці *інформаційно-психологічні засоби ведення глобального ін-*

формаційного протиборства. Насамперед, вони стосуються сфери використання інформації проти людського інтелекту.

Згідно з наявною термінологією виокремлюються **чотири основні категорії таких сил і засобів**: а) *операції проти волі нації*; б) *операції проти командування противника*; в) *операції проти ворожих військ*; г) *операції на рівні національних культур*.

Незважаючи на те, що засоби впливу (дезінформація, маніпулювання, пропаганда, агітація, міфи тощо) по суті залишилися незмінними, принципово новим елементом стали засоби одержання, обробки, передачі та поширення інформації. Зокрема, це стосується новітніх інформаційно-комунікаційних (цифрових) систем і мереж, за допомогою яких реальні події з відповідними коментарями та спеціально підібрані факти й аргументи одночасно стають доступними аудиторії в багатьох країнах світу.

Комплексний аналіз сучасних викликів і загроз інформаційній безпеці дає змогу виокремити такі *основні групи загроз*:

1) *бурхливий розвиток нового класу зброї – інформаційної*, здатної ефективно впливати на психіку і свідомість людей, критичну інформаційну інфраструктуру, а також змінювати національні кордони;

2) *інформаційно-технічні загрози для людини, суспільства і держави* – це новий клас соціальних злочинів, що ґрунтується на використанні сучасних інформаційних технологій (махінації з електронними грошима, комп'ютерне хуліганство тощо);

3) *електронний контроль за приватним життям, настроями, планами громадян, політичних організацій;*

4) *використання нових інформаційних технологій в політичних цілях, у тому числі на міжнародному рівні.*

Запропонований підхід до аналізу системних викликів і загроз інформаційній безпеці дає змогу об'єднати їх у такі базові групи:

Перша – загрози, пов'язані з руйнуванням або деградацією базисної інформаційної підсистеми суспільства, що забезпечує збереження і розвиток його інформаційно-культурного ядра. Реальним носієм і зберігачем цього ядра є система освіти і виховання нових поколінь суспільства. Реальною загрозою для неї є, з одного боку, недостатня увага самого суспільства до захисту і розвитку свого інформаційно-культурного базису, а з іншого – зайвий і не завжди позитивний інформаційний вплив на цю систему з боку інших держав, зацікавлених у її трансформації у прийнятному для них напрямку.

Друга – загрози, пов'язані з руйнуванням або деградацією динамічної продуктивної інформаційної підсистеми суспільства. Реальними виробниками у цій сфері є всі наукові, технічні, аналітичні, ідеологічні центри, що створюють або імпортують відповідну інформаційну продукцію та інформаційні технології.

Інформаційна складова сучасної системи масових комунікацій та проблеми інформаційної безпеки докладно розглянуто в роботах низки зарубіжних авторів, таких як: Г. Алмонд, С. Верба, А. Вілдавські, Є. Вятр, Р. Даль, Л. Дітмер, К. Дойч, А. Лейпхарт, С. Ліпсет, Л. Пай, У. Розенбаум, Ч. Тіллі, Ф. Фукуяма, С. Хантінгтон, Л. Харрісон та ін. Серед вітчизняних дослідників цьому питанню приділяли увагу Гапєєва О.Л., Горбулін В.П., Гулай В.В., Мосов С.П., Нижник Н.Р., Руснак І.С., Сищук О.А., Толубко В.Б. та ін.

Так, у монографії С.П. Мосова [1] розкрито психологічні особливості війни та інформаційно-психологічні впливи, що здійснюються ворогуючими сторонами. Разом з тим праця не містить інформації про засоби протидії таким впливам.

Дослідження В.Б. Толубка [2] були присвячені питанням *інформаційної боротьби* та її концептуальним, теоретичним і технологічним аспектам. Нижник Н.Р. та Мосов С.П. у своїх працях [3; 4] приділили увагу інформаційним впливам на свідомість людини і навели вимоги до джерел інформації.

У колективній монографії під редакцією Г.П. Воробйова [5], підготовленій колективом військових фахівців на базі Національної академії сухопутних військ, разом з тенденціями розвитку форм і способів збройної боротьби в сучасних локальних війнах і збройних конфліктах розглянуто усталені риси сучасних гібридних війн, що є різновидом *асиметричних війн*. При цьому, за межами праці залишився розгляд питань щодо способів протидії інформаційним впливам за допомогою інформаційно-комунікативних технологій, що мають місце в умовах гібридної війни.

У монографії під ред. В.П. Горбуліна системно досліджено явище світової гібридної війни в площині російської агресії проти України. Сутність гібридної війни розглянуто у контексті системної кризи світової безпеки, а її феномен – як новітній вид глобального протистояння. Детально розглянуто причини та передумови російської агресії проти України, її стратегічні цілі, а також *особливості ведення гібридної війни у різних вимірах: воєнному, політичному, економічному, соціальному, гуманітарному, інформаційному*. Зроблено загальний висновок, що Україна довела свою спроможність як держава, що відстоює власний суверенітет у боротьбі з агресором.

З урахуванням зазначеного актуальною постає проблема вивчення особливостей та шляхів протидії негативним інформаційним впливам на людину і суспільство в умовах сучасної інформаційної війни.

Нині існує низка підходів щодо трактування сутності «*інформаційних війн*», зокрема:

– *перший підхід* трактує їх як *сукупність політичних, соціально-економічних, психологічних дій, що передбачають захоплення інформаційного простору, витіснення ворога з інформаційної сфери, знищення його комунікацій, позбавлення засобів передачі повідомлень, а також інші подібні цілі*. Базове поняття, що застосовується за такого підходу, – це «*інформаційна система*». Людина, народ, держава також представляють класичні інформаційні системи. Під час протистояння інформаційні системи постійно використовують «*інформаційну зброю*», що має запуснути програми самознищення ворожої інформаційної системи (для людини, інформаційним впливом, здатним привести до запуску таких програм, є активізація бажань, думок і провокування вчинків, скерованих на самознищення);

– *другий підхід*, більш прикладний, можна спостерігати у вчених, які досліджували інформаційні війни з точки зору паблік-рілейшнз. В якості *суб'єкта інформаційної війни, за їх оцінками, виступають спільноти людей – нації, держави, колективи підприємств та інших*. Об'єктом же завжди є *масова свідомість*. Однією з основоположних тез даної концепції є твердження про наявність двох автономних полів: *простору інформації та простору дії*. З появою можливості контролювати інформаційну реальність виникли варіанти використання її в якості «зброї»;

– на думку представників *третього підходу*, інформаційна війна – це найгостріша форма протистояння в інформаційному про-

сторі. У даному випадку першочергового значення набувають такі якості інформаційної взаємодії, як *безкомпромісність, висока інтенсивність суперечки та короткотривалість гострого суперництва*. Для позначення агресивності сторін застосовується поняття «інформаційної зброї» [6];

– *згідно четвертого підходу* інформаційна війна інтерпретується як *форма забезпечення та ведення військово-силових дій за допомогою овітніх електронних (цифрових) засобів, наприклад, цифрових випромінювачів, супутникових передавачів та інших аналогічних засобів, які застосовуються для виконання військових завдань*;

– *п'ятий підхід* фактично ототожнює інформаційні війни з «*кібернетичними війнами*», що видається досить дискусійним. При цьому, під останніми розуміють протистояння між технічними системами.

Незважаючи на існуючі розбіжності у зазначених підходах до розуміння інформаційної війни, їх об'єднує спільна думка про те, що *розгортання інформаційного протиборства ведеться в інформаційному просторі, де основним засобом завдання відповідних ушкоджень противнику та здійснення агресивних дій є інформація*.

Слід зазначити, що інформаційна війна не є однозначним поняттям. У широкому сенсі під інформаційною війною можна розуміти будь-який негативний інформаційний вплив на супротивника (ворога) із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, сил і засобів. Цим противником може бути і держава в цілому. Таке протистояння можливе між будь-якими суб'єктами. Тому сторони в такій «війні» – фізичні особи або групи осіб, що діють в індивідуальному порядку або організовано, спонтанно або за угодою, а також юридичні особи і держави.

У вузькому сенсі термін «*інформаційна війна*» – це *новий*, що не укладається в між-

народно-правову кваліфікацію, *різновид збройних конфліктів*. З одного боку, тим самим нівелюється саме поняття «збройний конфлікт», однак реальні наслідки застосування «інформаційної зброї» під час збройного конфлікту можуть бути дуже істотними та призводити до втрати суверенітету і територіальної цілісності країни.

У рамках *психологічної парадигми* інформаційна війна може розумітись як латентний вплив інформації на індивідуальну, групову і масову свідомість за допомогою методів пропаганди, дезінформації, маніпулювання, нейролінгвістичного програмування з метою формування нових поглядів на соціально-політичну організацію суспільства через зміну ціннісних орієнтацій і базових установок особистості.

Осмислюючи інформаційну війну в контексті психологічних теорій, В.Лисичкін і Л.Шелепін ще наприкінці ХХ століття зазначали, що її об'єктом є когнітивно-емоційна сфера індивідів, а головною метою – керування інтелектуально-психологічними та соціокультурними процесами, обов'язковим елементом якого виступає неусвідомленість даного впливу особами, схильними до завуальованому впливу запрограмованої поведінки. Мова йде про інформаційно-психологічні акції, здійснювані на міждержавному або стратегічному, оперативному і тактичному рівнях, як у мирний, так і у воєнний час, як в інформаційній, так і в духовній сфері [7].

Ще задовго до сучасної широкомасштабної війни, український науковець С. П. Мосов навів основні *психологічні характеристики війни*. Він охарактеризував психологічний стан людей під час воєнних дій, обґрунтував психологічну нестабільність та підвищену сприйнятливність до інформації будь-якого роду. Під час війни людина часто перебуває у невірноваженому психологічному стані та напрузі й може демонструвати вибу-

хові реакції навіть на досить нейтральні події [1].

Аналіз наукових джерел дає змогу дійти висновку, що до ключових *ознак інформаційно-психологічного впливу* слід віднести: *організованість; цілеспрямованість; застосування відповідних інформаційних засобів, методів і технологій; чітко окреслену ціль*.

Визначивши основні ознаки інформаційно-психологічного впливу, пропонуємо наступне визначення даного феномену: *інформаційно-психологічний вплив* – організований та цілеспрямований процес проникнення у свідомість особистості чи соціальної групи, який реалізується через системне застосування відповідних інформаційних засобів, методів та психологічних прийомів, і орієнтований на зміну психічних явищ у людей. Тобто, передусім це цілеспрямований вплив за допомогою інформації та інформаційних технологій.

Проведений аналіз також свідчить, що *інформаційно-психологічна війна* має істотні відмінності від звичайної війни, спрямованої на фізичне знешкодження супротивника. Її суть – *впливати на суспільну свідомість так, щоб управляти людьми та примусити їх діяти проти своїх інтересів*.

На думку вітчизняних та іноземних фахівців, психологічний вплив, що застосовується в ході цих воєн, поділяється на такі види: *інформаційно-психологічний, психогенний, психоаналітичний, психотропний, нейролінгвістичний*.

Отже, *психологічна війна* – це сукупність різних форм, методів і засобів дії на людей з метою зміни в бажаному напрямі їх психологічних характеристик (поглядів, думок, ціннісних орієнтацій, настроїв, мотивів, установок, стереотипів поведінки), а також групових норм, масових настроїв, суспільної свідомості в цілому.

У ході інформаційних та психологічних воєн використовується так звана **інформаційна зброя**, до якої відносяться засоби:

- а) знищення, спотворення або розкрадання інформації;
- б) подолання систем захисту;
- в) обмеження доступу законних користувачів;
- г) дезорганізації роботи технічних засобів, комп'ютерних систем.

Атакувальною інформаційною зброєю називають комп'ютерні віруси; логічні бомби (програмні закладки); засоби придушення інформаційного обміну в телекомунікаційних мережах, фальсифікації інформації в каналах державного і військового управління; засоби нейтралізації тестових програм; різного роду помилки, що свідомо вводяться в програмне забезпечення об'єкта.

Загалом, сучасні інформаційні війни мають низку засобів на базі телекомунікаційних та людських ресурсів для донесення викривленої інформації до користувачів, розповсюдження завідомо фейкових новин, підбурення на відверто образливі вислови, формування панічних настроїв у спільнотах та низку інших дій, що слід враховувати при подальшому формуванні та реалізації державної інформаційної політики України.

В цілому, проблему протидії застосуванню інформаційної зброї та негативним інформаційним і психологічним впливам на людину і суспільство в умовах інформаційної війни підсумуємо такими основними **висновками**:

1) у контексті сучасної кризи системи міжнародної безпеки феномен «інформаційної війни» можна розглядати як новітній вид глобального протистояння. В ході цієї війни

можуть проводитися інформаційні та психологічні операції, застосовуватися «інформаційна зброя». При цьому, наслідки використання останньої можуть бути співмірними із застосуванням зброї масового ураження;

2) з погляду психологічної парадигми «інформаційна війна» може розумітись як латентний вплив інформації на індивідуальну, групову і масову свідомість за допомогою методів пропаганди, дезінформації, маніпулювання, нейролінгвістичного програмування тощо з метою формування нових поглядів на соціально-політичну організацію суспільства через зміну ціннісних орієнтацій і базових установок особистості;

3) нині першочергової уваги потребують такі ключові загрози національній та міжнародній безпеці в інформаційній сфері:

- глобальні зміни і трансформації в інформаційній сфері формують новітні виклики і загрози, які становлять реальну загрозу безпеці людства та міжнародному правопорядку;

- в інформаційному просторі спостерігається тенденція до поширення інформаційної агресії і насилля, маніпуляції свідомістю людини та суспільства;

- наслідки використання сучасної інформаційної зброї можуть призводити до реальної втрати державного суверенітету і територіальної цілісності країн світу.

4) проблема протидії застосуванню інформаційної зброї та негативним інформаційно-психологічним впливам на людину, суспільство, державу та міжнародну спільноту потребує комплексного опрацювання та врахування в ході подальшої трансформації систем національної, колективної та міжнародної безпеки.

Джерела:

1. Мосов С. Война или мир – выбор за человечеством : монография / С.П. Мосов. – К. : Румб, 2007. – 300 с.

2. Толубко В.Б. Інформаційна боротьба (концептуальні, теоретичні, технологічні аспекти) : монографія / В.Б. Толубко. – К.: НАОУ, 2003. – 315 с.
3. Нижник Н.Р., Мосов С.П. Вимоги до джерел інформації в системі державного управління // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 1999. – № 1. – С. 30-45.
4. Нижник Н.Р., Мосов С.П. Теоретичні аспекти державного управління : монографія. – Чернівці : Технодрук, 2011. – 248 с.
5. Тенденції розвитку форм і способів збройної боротьби у сучасних локальних війнах і збройних конфліктах : монографія / [П.П. Ткачук, С.П. Мосов, О.П. Красюк та ін.]; за ред. Г.П. Воробйова. – Львів: НАСВ, 2015. – 90 с.
6. Шпига П.С., Рудник Р.М. Основні технології та закономірності інформаційної війни // Проблеми міжнародних відносин. – 2014. – Вип. 8. – С. 326-339.
7. Кіслов Д.В. Сучасні медіа та інформаційні війни : монографія / Д.В. Кіслов. – [2-е вид.]. – К. : МП Леся, 2013. – 240 с., С. 96.

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ «ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЗБРОЇ» ТА ПРОТИДІЇ НЕГАТИВНИМ ІНФОРМАЦІЙНИМ І ПСИХОЛОГІЧНИМ ВПЛИВАМ НА ЛЮДИНУ ТА СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Володимир Пилипчук, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, академік Академії наук вищої школи України, дійсний член (академік), член Президії, керівник – академік-секретар Відділення державно-церковних відносин Міжнародної академії богословських наук; директор *Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»*, голова Координаційного бюро з інформаційного права та інформаційної безпеки, керівник Секції правового забезпечення національної безпеки і оборони НАПрН України, представник Національної академії правових наук України при Апараті Верховної Ради України; заслужений діяч науки і техніки України (Україна, м. Київ).

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ НАУКИ

Ростислав ПРИХОДЬКО

Анотація. Основна ідея статті полягає у застосуванні найбільш сучасної методології для розкриття природи і змісту права, його витоків, еволюції, суперечностей та їх подолання у співвідношенні природного і позитивного права, соціальних і особистісних детермінант і, зокрема, емансипації індивіда в широкому гуманістичному баченні і, навпаки, персоналізації етики в цьому контексті. Ця перспектива синтезує діалектичний, феноменологічний, екзистенційний та інші підходи до розкриття індивідуального та колективного через категорію "Я", яка характеризується як теоретична основа комунікації та діалогу, що знаходить сьогодні практичне втілення у правотворчості та практиці. Визнаючи дискусійність цих поглядів, потрібно наголосити на необхідності поглиблення гуманістичного змісту права, що регулює суспільні відносини. Сучасне державне право у своєму розвитку має орієнтуватися на поглиблення гуманістичного змісту правового регулювання суспільних відносин. Для цього необхідно вирішити такі наукові питання, як методологія дослідження та функціонування права, досягнення гармонійного балансу між індивідом і групою у праві, співвідношення природного і позитивного аспектів права. Розглядається принципово нове визначення сутності права не як волі певного класу чи більшості, а як волі до самоіснування, вираженої у власному феномені як гармонійної інтеграції особи і суспільства. У цьому контексті діалектика може бути ефективно використана для аналізу правових явищ не як матеріалістична чи ідеалістична методологія, а як найбільш загальна теорія і спосіб досягнення істини. Адже конфлікт у праві не обов'язково є точкою протистояння, а може бути інтерактивною складовою правової реальності.

Ключові слова: право, діалектика, екзистенціалізм, самість, самобуття, етика, індивідуальне, особистісне, колективне, соціальне.

Сучасний стан юридичної науки свідчить про те, що вона перебуває на етапі пошуку нового, виваженого методологічного підходу до розуміння ролі і місця права в сучасному суспільстві, з'ясування співвідношення його природних і позитивних аспектів, відтворення індивідуальних і соціально-колективних орієнтацій. Водночас варто зазначити, що юридична наука на етапі реформування демонструє "об'єктивну необхідність підвищення ролі особистості в сучасному суспільстві", на чому особливо наголошує О. І. Мironюк, досліджуючи пріоритетні напрями розвитку юридичної науки [3, с. 268]. Ці відкриття сприяли збагаченню та суттєвому оновленню методологічних орієнтирів у

сфері юриспруденції. Незважаючи на різне сприйняття, діалектика залишається важливим методологічним чинником у правових дослідженнях, але як комплексний регулятивний фактор, а не її однобічне матеріалістичне тлумачення. Використання герменевтичної доктрини в правових дослідженнях також є загальновизнаним серед науковців і практиків. Водночас історичний, лінгвістичний та психологічний підходи до права залишаються актуальними (і навіть можуть бути суттєво розвинуті), а їх засвоєння може призвести до появи нового методологічного інструментарію – комунікативного, нейролінгвістичного, семіотичного та інших – для вивчення права та правової реальності, що

встановлює теоретичні основи як орієнтири. Сучасні науковці також активно використовують синергетичну методологію для пояснення шляхів і напрямів розвитку права. Наприклад, розглядаючи теоретичні засади права національної безпеки, П. П. Богуцький характеризує право національної безпеки як "нелінійну систему, що формується за правилами, визначеними теорією самоорганізуючих систем правил і пов'язана із системою національної безпеки" [2, с. 13]. У дисциплінарних науках, таких як приватне право, прагматичний підхід є "інновацією, що дозволяє підтвердити концепцію соціологічної концепції права, згідно з якою норма права повинна застосовуватися і тлумачитися таким чином, щоб вона відповідала реальним суспільним відносинам" [1, с. 65]. Пропонується застосувати до адміністративного права фундаментальні методологічні зміни, пов'язані з подоланням меж етицизму. На думку К. В. Бондаренко, зміст адміністративної діяльності виходить за межі категорії "державне управління" і трансформується в якісно нову модель – управління, спрямоване на задоволення публічних і приватних інтересів та їх взаємодію [4, с. 5]. Деякі автори абсолютизують свій підхід та порівнюють його з іншими методами, що знижує ефективність такого типу досліджень. О.В. Петришин у статті "Право як соціально-правовий феномен: постановка питань" [5] розвиває, серед іншого, його феноменологічні аспекти та наголошує на необхідності з'ясування співвідношення права і закону, а також на необхідності показати взаємозв'язок особи і суспільства у праві. Саме цьому останньому аспекту і присвячена дана стаття. Таким чином, незважаючи на таке розмаїття методологічних підходів, що використовуються в сучасній юриспруденції, діалектика як методологія, зокрема для аналізу співвідношення загального та особливого, а також для пози-

ціонування людини як унікальної духовної істоти, здатної обирати власну долю з чітким усвідомленням свободи та відповідальності за наслідки свого вибору, на мою думку, є найприйнятнішою. Поряд з екзистенціалізмом залишається домінуючою методологія, яка позиціонує та аналізує людину як унікальну духовну істоту, здатну обирати власну долю з чітким усвідомленням свободи та відповідальності за наслідки свого вибору (у праві це проявляється, насамперед, через порівняння група-суспільство та індивід-індивід). Метою цієї статті є представлення нової методологічної інтерпретації співвідношення особи і суспільства у праві, що ґрунтується на інтеграції діалектики, екзистенціалізму, позитивізму, юснатуралізму, комунікативістики та прагматизму в аналізі особи як суб'єкта права.

Гуманістична природа права. Гуманістична природа права визначається насамперед його фундаментальними якостями, найважливішою з яких є реальність людини як об'єкта регулювання. Метою життя і розвитку людської цивілізації є забезпечення певного порядку в житті. Тому право захищає досягнення цивілізації і водночас сприяє їх подальшому поширенню. На наш погляд, визначальною тенденцією гуманізації права має стати "олюднення" всієї сфери правового буття шляхом забезпечення єдності особистого і суспільного правового порядку. Методологічною теоретичною основою в цьому випадку є звернення до гуманістичних здобутків новітніх тенденцій світової культури. Екзистенціальний світогляд заслуговує на особливу увагу в осмисленні таких правових проблем, як свобода і відповідальність, злочин і покарання, совість і провина. Важливо також поглибити зв'язок між екзистенціалізмом та юридичною антропологією в процесі гуманізації права. Екзистенціалізм зосереджує увагу не лише на людині, але й на нор-

мах постіндустріального інформаційного суспільства, яке актуалізує проблеми оптимізації функціонування людини в природному і соціальному житті (глобальні проблеми, екологічні кризи, міжконтинентальні епідемії та інші проблеми, які сьогодні трансформують феномен гуманізму і свідчать про те, що він набув прагматичного і навіть утилітарного змісту). Іншими словами, юридична антропологія переходить у практичну площину гуманізму як основи для вирішення проблем свободи і відповідальності у праві. Саме ця практична спрямованість дозволяє юридичній антропології розвивати свій понятійний апарат, гарантуючи виокремлення індивіда з навколишнього світу (за К. Роджерсом [6], він формує уявлення про себе на основі минулого і теперішнього досвіду та очікувань на майбутнє). Зосередження уваги на цьому сприятиме подоланню установлених суперечностей у трактуванні людини як соціального організму. Українська правова думка має базуватися на таких основних принципах. З одного боку, вона має спиратися на наявні досягнення правових досліджень, тобто продовжувати українську правову традицію і збагачувати її гуманітарною багатомірністю, а з іншого – включати інновації, що впливають з потреб і запитів еволюції правової дійсності. Це, у свою чергу, має визначатися гуманістичною та екзистенційною спрямованістю права і відповідати природі права як людської волі до самоіснування. У контексті юриспруденції цю категорію (самоіснування) можна трактувати як (екзистенціальну), але не як суб'єктивне середовище існування індивіда, а як сукупність реалістичних особливостей існування, що впливають з необхідності міжособистісного спілкування [7]. При цьому право має ґрунтуватися на взаємоузгоджених інтересах людей як соціальних істот, які власне і конституують соціальне буття. Таким чином,

соціальний статус права передбачає як індивідуально-особистісну спрямованість, так і колективно-соціальну мету. Це дає можливість праву максимально відтворювати і реалізовувати індивідуальні потреби та підносити право до рівня регулятора суспільних інтересів. Така спрямованість права через правотворчість сприяє зміні підходу до змісту права, а саме збагаченню людини невичерпною глибиною її "власного буття". Цей аспект виявляє, по-перше, необхідність суттєвого оновлення праворозуміння, тобто потребу в філософії права як методологічній галузі, що займається правом взагалі, і, по-друге, необхідність використання діалектико-екзистенціального підходу до з'ясування закономірностей права, його місця і ролі в суспільному житті і, зокрема, співвідношення індивіда і групи в праві, що сприяє виробленню нової, сучасної методології. Саме тому сучасна філософія права має зосередитися на комплексному дослідженні проблеми правового буття етнічного українства. З огляду на це, має бути переосмислений предмет філософії права. Для більшості дослідників це, власне, співвідношення права і законності, що є наріжним каменем теорії права. З іншого боку, предметом філософії права має бути співвідношення правосвідомості та правового буття, а правове буття є описовою категорією, оскільки воно пов'язане з відтворенням правовідносин, а також з виробництвом правовідносин. У такому разі філософсько-правова методологія може представити право в його цілісності та особистісній і соціальній визначеності, що, безперечно, збагачує зміст юриспруденції.

Правовідносини як фундаментальна категорія правової реальності. У співвідношенні правового буття і правосвідомості перша категорія постає як діалектично узагальнена, друга – як онтологічно конкретний прояв системи правовідносин. Походження,

виникнення і становлення правовідносин як явища було і залишається серйозною науковою проблемою. Адже правовідносини виникають з хаосу різноманітних зв'язків і опосередкувань і лише на основі їх стабільності та повторюваності, тобто природного характеру, вони стають відносинами, що координують особисте і суспільне життя. Саме на цьому етапі вони можуть набувати правового статусу. Еволюція цих відносин і є, власне, історією становлення та розвитку правових інститутів. У цьому контексті правовідносини, як складова суспільних відносин, є фундаментальною категорією, яка формується в часі, по-перше, на основі міжособистісних відносин, а по-друге, на основі постійної комунікації між групами. З одного боку, існував спільний "хоровий" груповий принцип (соціальна рівність), а з іншого – індивідуалістична тенденція до відстоювання та захисту інтересів кожного члена цієї "спільноти". Обидві ці тенденції були світоглядними тенденціями, такими як працьовитість, жага до свободи, прагнення до самовизначення, самодостатності (що часто сприяло утвердженню принципово нової духовної якості національного життя) тощо в історії української нації з її зовнішнім природним, але головним чином внутрішнім духовно-культурним багатством. Унікальність українського правового буття полягає в його екзистенційній спрямованості, вільній від хоральних та індивідуалістичних крайнощів, в утвердженні взаємозв'язку між індивідуальним і особистим, між спілкуванням і діалогом. Звичайно, реалізувати цю ідею в умовах тоталітарного режиму було неможливо. В українському суспільстві після розпаду Радянського Союзу склалася об'єктивна ситуація, пов'язана з формуванням громадянського суспільства та зростанням ролі особистості в усіх сферах суспільного життя, що сприяло злиттю публічних і приватних інтересів

у праві. У сучасному (інформаційному) суспільстві на перший план виходить подальша гуманізація права, а процес загострення і вирішення протиріччя між публічним і приватним у праві набуває нового змісту. Відбувається переплетення змістовних елементів, їх інтеграція в контексті доступності права на інформацію і водночас захисту інформаційної безпеки. Такий підхід зумовлює бачення сучасної держави не лише як інструменту політичної влади, а й як носія колективної волі, різноманітної за своєю функціональною палітрою. У такий спосіб розкривається загальна природа правовідносин, суб'єктом яких є право як організаційне ядро держави. При цьому фундаментальною природою правовідносин є регулювання суспільних, державно-індивідуальних відносин через створення своєрідної гармонійної координації, порядку та умов безпечного співіснування індивіда (громадянина) і спільноти (держави). У цьому контексті, на думку О.В. Петришина, право є універсальним способом регулювання таких відносин в силу своєї ролі та становища в суспільстві. Як відомо, це регулювання ґрунтується на різних політико-правових принципах – від абсолютизації державної влади до анархістського та волюнтаристського її заперечення. Сучасна цивілізація пропонує відійти від цих крайнощів і запровадити принцип "гармонії" у відносинах між громадянами і державою. Ця гармонія означає повагу до прав і свобод людини та забезпечення рівності і справедливості у розподілі суспільних благ. Узагальнюючи (і дещо ідеалізуючи) цей підхід, інститут держави має втілювати людські інтереси, тобто бути позитивним вираженням природних бажань.

Співвідношення позитивізму та натуралізму в праві. У контексті українського права порівняння природного і позитивного часто зводиться до конфлікту, що призво-

дить до вивчення юриспруденції в цілому, а не юриспруденції зокрема. Це виправдовує науковий пошук "духу права". Більше імпо-нує точка зору, що природне право і реальне право не протиставляються одне одному, а є взаємозалежними явищами, що перебувають у діалектичному взаємозв'язку. Природне право і реальне право не протистоять одне одному, а пов'язані між собою функціональною спрямованістю (як регулятори суспільних відносин). Можна сказати, що реальне право є своєрідним підсумком природного права в його нормативній визначеності. Іншими словами, у природному праві звичай і традиція (як перша основа моральної нормативності) стають загальнообов'язковими (як джерело нормативності реального права). У цьому випадку право не залежить від держави, а є соціально-нормативним відтворенням людської природи. При цьому позитивізм не відкидається як методологічний чинник права, а набуває нової якості з відповідними змінами у змісті етики. Сьогодні під впливом об'єктивно екзистенціальної необхідності індивідуалізації життя позитивізм набуває все більшої гуманістичної спрямованості, що в певному сенсі призводить до зближення з концепцією природного права. Джерелом права стає не "воля держави", а насамперед народ через референдуми, вибори на різних рівнях та зростаючу автономію органів місцевого самоврядування. Таким чином, держава як засіб політичної організації суспільства все більше утверджує себе як організаційний орган, що гарантує виконання права, і водночас як інститут стає суб'єктом права, без якого не може існувати Г. Кельзен також демонструє певні відхилення від "чистого" етицизму, який проповідували його попередники [8]. Можна сказати, що Гарт створив нову позитивістську теорію права, яка виходить за межі дуалізму держави і права та представляє їх діалектичну взаємозалеж-

ність. Цей перехід від юридичного позитивізму до неопозитивізму був продовжений Г. Л. А. Хартом [9]. Центральною ідеєю Харта є гуманізація матеріального права через "згоду" як ідею згоди "більшості", акумульовану владою. Іншими словами, право є не обов'язком, а вираженням волі більшості; для Г. Харта джерелом права є не тільки влада, але й індивід. У своїх працях цей вчений, як ніхто з позитивістів, знаходить джерело справжнього права в природі. Теорія "визнання" Харта значно зближує юридичний позитивізм з іншими правовими теоріями, такими як феноменологія. Однак Харт залишається в межах позитивістської школи, оскільки його концепція "визнання" є емпіричною, а не трансцендентальною. Аналітичний позитивізм Харта також має антропологічні риси: Для Г. Харта легітимна людина перестає бути просто абстракцією, яка визначає нормативні системи як легітимні. Образ людини визначається через аналіз універсальних принципів існування людини в суспільстві, які мають певні мінімальні характеристики "природного права". До них належать принцип "людської слабкості", який передбачає необхідність обмеження можливості застосування сили іншими; принцип "необхідної рівності" суб'єктів права; принцип "обмеженого альтруїзму", який передбачає "взаємну терпимість" людей; і, нарешті, принцип "інститутів влади", які виправдані обмеженістю ресурсів, доступних для задоволення людських потреб. Цей перелік антропологічних констант ілюструє загальну тенденцію неопозитивізму, а саме прагнення враховувати суб'єктивність та емпіричні умови в процесі пізнання права. Іншим фундаментальним елементом концепції Г. Харта є теорія "виживання". Тобто життя людської спільноти пов'язане з існуванням раціональних норм правової та моральної поведінки, які забезпечують виживання людей. Такі

норми передбачають захист особистості, власності та взаємних зобов'язань.

Власне, ця екзистенційна позиція надає праву гуманістичної спрямованості, тобто зосереджує його на захисті людини. Таким чином, у своєму практичному аспекті сучасний юридичний позитивізм не заперечує нормативну природу права як непорушного і незмінного елемента права, але проектує її в гуманістичну площину, орієнтуючи право на реалізацію взаємно визнаних особистих і суспільних потреб і, більше того, представляючи його як невід'ємну якість суспільства, що функціонує не лише як суто юридичний елемент, але й як стратегічний регулятор суспільного життя разом з мораллю. Отже, вони є взаємопов'язаними, і цілком логічним є висновок, що реальне право успадковує основні здобутки та переваги природного права і втілює їх у сучасному та чітко регламентованому правовому полі. У цьому сенсі позитивістська методологія має підстави для існування та застосування в сучасному праві, оскільки дає можливість встановити обґрунтованість права, тобто його "корисність" для суспільства. Водночас, застосування цієї методології має певні межі. Її не можна абсолютизувати, оскільки вона стосується реального співвідношення права і закону. Абсолютизація етичної сутності права може призвести до нехтування соціальними процесами, наслідком чого може стати зведення правової реальності до простого законодавства. Держава і право практично не розрізняються як два відносно самостійні явища, як вказує О. Петришин, вони вказують на "державно-вольовий характер права як вираз його загальнолюдської (загальносоціальної) і класової сутності". "те, що сфера права продовжує сприйматися суспільною свідомістю в цілому як односторонній державний вплив на суспільство, що відтворюється правовою теорією, і що право сприймається як засіб

реалізації певного адміністративного порядку денного, як засіб силової підтримки політики, фактично як державний імператив" [5, с. 16; 17].

Діалектика і метафізика юридичної науки. У цьому випадку є підстави говорити про так званий метафізичний позитивізм. Цей позитивізм ігнорує роль основоположного принципу верховенства права і суперечить конституційній орієнтації на права людини та фундаментальні людські цінності, зокрема свободи та інтереси особистості. У цьому контексті, продовжуючи цитувати О.В. Петришина, "функція правової системи зводиться виключно до регулювання суспільних відносин, не залишаючи місця для автономного регулювання і добровільної активності громадян та їх різноманітних об'єднань і становлення сучасних систем самоврядування" [5, с.7]. У цьому контексті слід зазначити, що позитивізм є лише однією зі складових більш загального і діалектичного методу, а тому більшість правознавців вдаються до використання діалектичної методології. "Сьогодні, на думку багатьох правознавців, юриспруденція підійшла до тієї межі, коли вона майже вичерпала ресурси свого всебічного розвитку, і для того, щоб перейти на якісно новий рівень сприйняття правової дійсності, вона повинна "подивитися на себе", ніби збоку, перевірити весь свій методологічний інструментарій і використати результати своїх фундаментальних досліджень переважно в галузі філософії права та соціології права. Ми повинні бути готові суттєво поповнитися результатами фундаментальних досліджень у цих галузях" [5, с. 9]. Вважаємо, що діалектика як методологія процесу пізнання права, а також технічні та процедурні аспекти наукового дослідження є справді плідним методом сприйняття та практичного використання у сфері права. Він дає можливість пояснити феномен права та

сформулювати логіку проведення певної юридичної роботи. Варто зазначити, що принцип метафізики (формальної логіки), за яким практично конструюються юридичні поняття, не є антиподом принципу діалектики, а лише частковим його проявом. І таке розуміння, на відміну від вузько матеріалістичного тлумачення, по-новому представляє діалектику як сучасну методологію пізнання і діяльності. Представлення діалектики в новому гносеологічному та аксіологічному контексті акцентує увагу не лише на боротьбі протилежностей, а й на їх об'єднанні як умові плідного та конструктивного розвитку. На противагу зведенню права до права як етики, діалектика розглядає право в усій сукупності суспільної та індивідуальної правосвідомості загалом і правосвідомості зокрема, беручи до уваги той факт, що феномен права є насамперед екзистенційно детермінованим синонімом упорядкованого самобуття осіб. Іншими словами, загальною, родовою категорією права є середовище як параметр буття, те, що існує в реальності, не обмежуючись соціальним (колективним, суспільним), а щось ширше. Але слід підкреслити, що це середовище не є безмежним і обрамляється волею до самоіснування як фундаментальною характеристикою права. Тут важливо з'ясувати природу поняття "самоіснування", яке саме по собі є визначальною метою та ідеальною закономірністю існування.

Самоіснування – це складний раціональний феномен, який синтезує стани індивіда "буття для себе" (самоактуалізація) і "буття для інших" (самодарування), як це впливає з вищезгаданого поняття соціальної комунікабельності. Однак найважливішим є те, що основними способами самоактуалізації є взаємно визнана особиста свобода та самовідповідальність. Ці категорії органічно пов'язані з теоретичною основою людської

волі, в якій свобода є усвідомленою необхідністю. Людське існування покликане реалізувати свободу як внутрішнє бажання і водночас як зовнішній параметр волі. При цьому самоіснування – це не ірраціональне, релігійне чи містичне самозаперечення, а практична і раціональна якість індивідуальної самореалізації та аспект свідомої дії. У практичному сенсі, це гармонія між індивідуальною свободою та відповідальністю перед собою і суспільством. Фактично, самореалізація є якістю свободи в громадянському суспільстві. На цьому особливо наголошує Л. Герасіна: "Метою громадянського суспільства є досягнення свободи, тобто умов і способів незалежності людини як активного і повноправного члена спільноти "рівних серед рівних", здатного визначати свою ціннісну орієнтацію і реалізовувати свої різноманітні інтереси відповідно до встановлених у суспільстві норм і правил" [10, с. 8] [10, р. 8]. Право є об'єктивуючим фактором самобуття та здатності суб'єкта регулювати власну поведінку в окремих юридичних випадках і в своїй діяльності загалом (здатність до волевиявлення). Очевидно, що саме категорія "самоіснування" має домінувати в праві. Це, зрештою, властивість самості, яка притаманна людині як суб'єкту правовідносин. Більш того, "Я-буття" Гайдеггера та "буття" права фактично є конститутивними для категорії буття, яку репрезентує право. Таким чином, право поєднує безпосередньо існуюче особисте буття з опосередковано існуючим колективним і соціальним буттям. Особисте і суспільне не просто механічно об'єднані, а діалектично взаємопов'язані. На відміну від загальноприйнятого розуміння "Я" як відокремленості, абсолютної автономії та індивідуальної незалежності, діалектичне розуміння "Я" є зовсім іншим. Зокрема, екзистенціалісти не розглядають самість як антитезу соціальному, колективному чи загальному.

Як зазначав К. Юнг, самість не є суто психологічним феноменом, вродженим архетипом несвідомого, який людина набуває в процесі спілкування (комунікації) з іншими людьми. Навпаки, К. Ясперс, прихильник екзистенціалістської філософії, висловлюється ще більш виразно: "Людина у всіх своїх проявах відрізняється від усього саме завдяки своїй комунікативній природі. Сутнісною характеристикою цієї самості є самопізнання і відповідальність за свої дії та вчинки, тобто об'єктивація відповідальності перед собою та іншими, визнання того, що цього (або чогось іншого) не робив ніхто інший. Головними критеріями тут виступають внутрішнє сумління як особистісна категорія і зовнішній закон як соціальний параметр порядку. Їх посилене поєднання також є свідченням необхідної єдності індивідуального і групового в праві.

Комунікативна природа та прагматизм у сучасному праві. У цьому контексті варто нагадати, що важливою категорією правовідносин є діалог, який передбачає зв'язок або відношення між особистим і соціальним: За М. Бубером, "Я" як самість не обмежується індивідом чи суспільством, а вводить поняття "між". "Я" – це не сутність, а зв'язок і відношення з "ти", в якому реалізується справжнє призначення людини. У цьому контексті право формується як комунікативний феномен, в якому потреби та інтереси як окремої людини, так і суспільства в цілому можуть бути по-справжньому виражені та скоординовані. Досі правова комунікація загалом зводилася до примату соціального над індивідуальним, а отже, до домінуючої функції влади, а право було інструментом цієї функції. В умовах сучасної глобалізації суспільних відносин акценти в цьому зв'язку дещо змістилися, більше уваги приділяється координації, узгодженню та гармонії відносин. Основною причиною цього є зростання

ролі особистості в усіх аспектах суспільного життя. Однак індивіди не можуть бути самодостатніми. Особистість соціально втілюється в багатому прояві, в якому домінує моральний елемент у відносинах між свободою і відповідальністю. Такі відносини відбуваються в діалозі між суспільством і державою. Ця еволюція сумісна з природою сучасної держави, яка виконує функцію управління через регулювання та організацію відносин, що ґрунтуються на довірі до людини та суспільства. Тому право має бути таким, щоб задовольняти повсякденні потреби людей.

Тому сучасна правова (і юридична) методологія повинна використовувати категорію "комунікативність" як один з основних принципів подальшого розвитку юриспруденції та практики. Комунікативне право (як методологічний підхід) робить право не лише соціальним інститутом і державним інститутом, але й засобом регулювання людської поведінки, де якості індивіда (самобуття) є чинником розкриття і водночас критерієм раціонального узгодження з аналогічними якостями інших осіб та надійним засобом регулювання. Переміщення цього у сферу раціонального регулювання. Вивчаючи ці питання, право, безсумнівно, може ще більше розвинути свою гуманістичну місію. Водночас, показуючи, що комунікація є природною потребою для реалізації діалогічного характеру суспільних відносин, варто зазначити, що позитивістський характер цих відносин є радше "комерційним" і базується на практичній корисності (прагматизмі). Правовий прагматизм відображає практичну (і навіть прагматичну) спрямованість права як відповідь на виклики сьогодення. І в цій якості прагматизм може функціонувати як спосіб зробити правові дослідження більш прикладними, де досвід, факти і реальне життя відіграють активну роль. Однак необхідність розвитку фактологічної основи дослідження,

тобто його доказової та емпіричної бази, залишається проблемою для юридичної науки, адже без неї більшість теоретичних висновків страждають від браку доказовості та недостатньої аргументації. В ідеалі кожна наступна робота має спиратися на попередню і водночас створювати новий дослідницький апарат. Це посилює практичну спрямованість кожної наступної юридичної роботи і оновлює основний зміст права, що постійно змінюється. Однак у реальності нові знання виробляються не постійно, а накопичення наявних знань не відповідає потребам сучасної науки. Наприклад, правові теорії оперують власним понятійним апаратом, який був створений десятки років тому і регулярно модифікується лише для того, щоб "підтримувати видимість", тим самим відстаючи від правової реальності. Сучасна правова теорія повинна інтегрувати всі сфери сучасної юридичної практики та узагальнювати результати окремих галузей юридичної науки, щоб передбачати можливі юридичні випадки та розробляти пропозиції щодо подальшого розвитку права. Можна сказати, що сучасна юридична практика створила запит на нову правову теорію (або метатеорію чи філософію), яка б узагальнила весь набутий практичний досвід і передбачила подальші шляхи суспільного розвитку.

Висновок. Вище наведені погляди є відкритими для дискусії, варто наголосити на важливості уникнення абсолютних крайнощів у нашому сприйнятті права та його відповідних інститутів і ознак. Наприклад, недоречно заперечувати або абсолютизувати роль держави як суб'єкта права, зводити право до матеріального чи природного права або відстоювати примат особи чи суспільства в праві. Однак очевидно, що в розвитку сучасного державного права воно має орієнтуватися на поглиблення гуманістичного змісту нормативного регулювання суспільних відносин. З цією метою необхідно вирішити такі наукові питання, як методологія дослідження і функціонування права, досягнення гармонійного балансу між індивідом і групою в праві, співвідношення природного і позитивного аспектів права. Очевидно, що мова йде про радикально нове визначення сутності права не як волі певного класу чи більшості, а як волі людини до власного існування. У цьому контексті діалектика може бути ефективно використана для аналізу правових явищ не як матеріалістична чи ідеалістична методологія, а як найбільш загальна теорія і спосіб досягнення істини. Адже конфлікт у праві не обов'язково є точкою протистояння, а може бути інтерактивною складовою правової реальності.

Джерела:

1. Майданик Р. Вчення про методологію приватного (цивільного) права України. Загальні положення. Право України. 2019. Вип. 1. С. 58–74.
2. Богуцький П. П. Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юридичних наук : спец. 12.00.01. Київ, 2020. 40, С. 268–273.
3. Миронюк О. І. Пріоритетні напрями розвитку правової науки у період її реформування. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2012. Вип.
4. Бондаренко К. В. Правові основи публічного адміністрування національно-безпековою сферою в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юридичних наук : спец 12.00.07. Київ, 2020. 40 с.

5. Петришин О. В. Право як соціально-юридичне явище: до постановки проблеми. Вісник Академії правових наук України. Харків : Право. 2007. № 4 (51). С. 3–18.
6. С. Rogers. On Becoming a Person: A Therapists View of Psychotherapy. Boston, 1961 478 с.
7. Довгань О. Д., Яценко В. А. Сутність і зміст законодавства у секторі оборони та його реалізації: інформаційно-правове дослідження. Інформація і право. 2019. № 2 (29). С. 17–25.
8. Кельзен Г. Чисте правознавство. З додатком: Проблема справедливості; пер. з нім. О. Мокровольського. Київ : Юніверс, 2004. 496 с.
9. Харт Х. Л. А. Концепція права / пер. з англ. Н. Комарова. Київ : Сфера, 1998. 236 с.
10. Герасіна Л. М. Громадянське суспільство: ренесанс ідеї та новітні практики. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2017. Вип. 38. С. 7–12.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ НАУКИ

Приходько Ростислав, здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Карпатський університет імені Августина Волошина.

СУЧАСНІ ІННОВАЦІЙНІ СИСТЕМИ ПСИХОЛОГІЇ, ПЕДАГОГІКИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

=====

УДК 371.035.6-057.874 + УДК 373.3.035:331 + УДК 026:37](477-25):
004.738.1WWW:[004.774.6:929Кершенштейнер] + УДК 371.035.6-057.874

ЖИТТЄДІЯЛЬНА СПАДЩИНА ВИДАТНОГО НІМЕЦЬКОГО ПЕДАГОГА-РЕФОРМАТОРА, НАУКОВЦЯ ГЕОРГА МІХАЕЛЯ КЕРШЕНШТЕЙНЕРА Й УВІЧНЕННЯ ЙОГО ПАМ'ЯТІ У СВІТОПРОСТОРІ

Дар'яна БЛОХИН,
Майя АРТЬОМОВА

***Анотація.** У статті авторки намагаються здійснити огляд провідних ідей видатного німецького педагога Георга Міхаеля Кершенштейнера – засновника трудової школи, родоначальника дуальної системи професійної підготовки, автора теорії громадянського виховання, які затребувані у часі в сучасній світовій педагогіці.*

Систематизовано джерельну складову ключових засад сутності освітніх новацій видатного педагога, які мали значний вплив на розвиток шкільної і професійної освіти як у Німеччині, так і далеко за її межами, у т.ч. й України.

Простежено звернення дослідників до вивчення педагогічних ідей Георга Кершенштейнера від початку ХХ ст. до сьогодення, опис творчого портрета вченого, увічнення його пам'яті у світопросторі.

***Ключові слова:** Георг Міхаель Кершенштейнер; педагог-реформатор; німецька педагогіка – педагогіка дії; трудове навчання та виховання; громадянське виховання.*

**THE LIFE HERITAGE OF GEORGE MICHAEL KERSHENSTEINER –
THE FAMOUS GERMAN EDUCATOR, REFORMER AND SCIENTIST
AND THE PERPETUATION HIS SELF-MEMORY IN THE WORLD SPACE**

**Daryana BLOKHIN,
Maya ARTYOMOVA**

Abstract. *In the article, the authors try to review the leading ideas of the outstanding German teacher Georg Michael Kershensteiner, who is the founder of the labor school, the founder of the dual system of professional training, and the author of the theory of civic education.*

The author systematized the source component of the basic principles of the essence of hisself educational innovations, which had a significant impact on the development of school and professional education in Germany and abroad, in particular in Ukraine.

The article examines the use of Georg Kershensteiner's pedagogical ideas by other researchers from the beginning of the 20th century to the present, a description of the creative portrait of the scientist, honoring his memory in the world is made.

Key words: *Georg Michael Kershensteiner; teacher-reformer; German pedagogy – pedagogy of action; labor training and education; civic education.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями.

В умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, динамічного розвитку ринкової економіки, які спричиняють швидку зміну у світі професій, формування світопростору, до якого дотична й Україна, вимагає постійне вивчення професійної орієнтації, пошук шляхів удосконалення цієї роботи з молоддю. А це у різні періоди розвитку державотворчих процесів проникнуті незмінним інтересом до зазначених проблем з боку науковців та дослідників, які вивчали різні її аспекти. Головним завданням як загальноосвітніх, так закладів вищої освіти виступає не лише забезпечення реалізації права громадян на освіту, але й формування і розвиток соціально зрілої, творчої особистості з усвідомленою громадянською позицією, почуттям національної самосвідомості, підготовленої до професійного самовизначення.

Враховуючи особистісний аспект змісту виховання молоді загалом, необхідно наго-

лосити на формуванні таких важливих рис характеру сучасної людини як працьовитість, ініціатива, творчість, самореалізація тощо. Це свідчить про особливо гостру суспільну потребу в підготовці молоді до трудової діяльності в умовах переходу до ринкових відносин, пов'язаних з формуванням особистісних якостей, необхідних для оволодіння трудовими уміннями і навичками, практичними прийомами виконання різноманітних робіт. З цієї причини великий інтерес викликає період кінця ХІХ – початку ХХ століття в історії педагогічної думки країн Західної Європи, представлений широким спектром різноманітних педагогічних течій та концепцій, які можуть бути предметом окремого історико-педагогічного дослідження. Вивчення цього періоду з точки зору міждержавних, історичних, економічних, культурних та політичних подій, які вплинули на формування нових поглядів у процесі виховання і навчання, теоретичну і практичну діяльність представників окремих педагогічних напрямків, а також обгру-

нтування передових педагогічних теорій, має наукову і практичну цінність.

Особливу значимість серед педагогів тієї доби займає визначний німецький педагог-реформатор, родоначальник дуальної системи професійної підготовки, автор теорії громадянського виховання, один із чотирьох провідних педагогів ХХ ст. **Георг Міхаель Кершенштейнер** (нім. Georg Michael Kerschensteiner, нар. 29.07.1854 р., Мюнхен – пом. 15.11. 1932 р., м. Мюнхен), який у 1988 році рішенням ЮНЕСКО визнаний одним із чотирьох педагогів, що визначили хід та спосіб педагогічного мислення у ХХ столітті поряд із: **Джоном Дьюї** (англ. John Dewey; нар. 20.10. 1859 р., Берлінгтон штату Вермонт – пом. 01.06. 1952 р., Нью-Йорк), **Марією Монтессорі** (італ. Maria Tecla Artemisia Montessori; нар. 31. 08. 1870 р. у м. Кьяравалле комуни Італії – пом. 06.05. 1952 р. у с. Ноордвейк-ан-Зе, Нідерланди), **Антоном Макаренком** (англ. Anton Makarenko; нар. 1(13). 03.1888 р. у с. Білопілля (Харківської губернії Російської імперії, нині Сумської області, Україна) – пом. 01.04. 1939 р. у с. Голіцино Московської області, РСФРР) [1].

Поява реформаторської педагогіки у Німеччині кінця ХІХ – початку ХХ ст., представником якої став Г. Кершенштейнер, була зумовлена історичними, соціальними та економічними причинами у контексті формування індустріального суспільства.

З одного боку, побудова єдиної національної держави за результатами об'єднання Німеччини у 1870 році, де промисловість перетворюється у провідну галузь економіки на основі інтенсивного розвитку, нових технологій з автоматизацією та зростанням продуктивності праці, сприяли за останні десятиліття ХІХ ст. випередити за темпами розвитку виробництва провідні європейські держави, США і перетворити з аграрно-індустріальної в індустріально-аграрну краї-

ну. А це вимагало не лише оновлення, але й кардинального реформування тогочасної освіти, надання їй практичного і гармонійного характеру.

З іншого боку, значні зміни в структурі, технології промисловості і занепад традиційного домашнього виробництва визначали необхідність посилення уваги перш за все до професійної підготовки молоді. Адже масова школа, що діяла в розвинених країнах Європи на початку ХІХ ст., була авторитарною, школою слухання і відірваності від життя з пасивно-репродуктивними методами навчання, а на перетині ХІХ – ХХ ст.ст. вимагала тісного взаємозв'язку з життєвою практикою, пошуку нових, активних методів навчання і виховання. Немаловажливим фактором впливу на ці процеси мали швидкоплинні події назрівання й розгортання Першої світової війни 1914 – 1918 рр., яка за характером суспільно-політичних і міждержавних відносин стала імперіалістичною. За таких умов необхідно було поетапно подолати відставання школи за умов монополізації виробництва індустріального суспільства, що вимагало реформування усієї системи освіти.

Спостерігаємо, що у цей період більшість закордонних педагогічних теорій маскуються під трудову школу, яка базується на практицизмі і діловитості, розвитку їхньої самодіяльності учнів, на формуванні умінь пристосовуватися до потреб суспільства. Тогочасні закордонні педагоги шляхом проведення реформ намагалися узгодити шкільне навчання і виховання з новими економічними і політичними умовами. *Характерними напрямками реформаторської педагогіки стали такі:*

- ідеї «вільного виховання» (Е. Кей, Л. Гурлітт, М. Монтессорі й ін.);
- ідеї «мануалізму» / «travail manual» – фр. «ручна праця» (У. Сигнеус – Фінляндія; А. Клаусон-Каас – Данія; Е. Ше-

нкендорф, А. Пабс – Німеччина; Р.Зейдель – Швейцарія; Г. Саліссіс – Франція; О. Саломон – Швеція);

- «школи дії» (В. Лай);
- «педагогіки прагматизму» (Дж. Дьюї, У. Кілпатрік);
- «трудої школи» (Р. Зейдель, Г. Кершенштейнер).

Зваживши на суспільно-економічний розвиток провідних держав світу, у т.ч. й Німеччини, за переконанням Г. Кершенштейнера, саме праця виступала головним чинником єдності теорії і практики, виховання в молодого покоління таких морально-етичних цінностей, як тверда воля, творча уява, спритність, логічність суджень, що підвищувало б пошану до себе: «Вся сила, вся користь продуктивної праці в тому і полягає, що вона в змозі ставити такі життєві завдання, які прославляють людину, як творця, яка над всіма стражданнями і знегодами земного життя, подібна до того, як віруюча людина відчуває сильне піднесення свого непохитного релігійного почуття» [2]. Ці слова Г.Кершенштейнера перегукуються з утвердженнями українського філософа, Велета духу і слова ноосферного Григорія Сковороди (1722–1794 рр.), який ще у XVIII ст. стверджував – щастя людини тільки в «сродній праці», що сучасною термінологією трактується як поєднання індивідуального «хочу» і «можу» із суспільним «треба», де праця, яка відповідає нахилам й уподобанням людини, стає не лише засобом для існування, а й джерелом її морального та розумового розвитку [3].

Не менш значимими стали педагогічні ідеї Г. Кершенштейнера щодо нового підходу в освітньому мисленні в контексті його реформаторських поглядів у зв'язку з принципом народної освіти стосовно ідей про професійне навчання, трудових навичок і ролі освіти у вихованні громадянської свідомості. Під-

силоючим фактором стала державна підтримка цього реформаторського курсу в Німеччині: ще у 1872 році було прийнято закон про перехід народної освіти під державний контроль. Імператор (кайзер) Німецької імперії, король Пруссії Вільгельм II (1859 – 1941 рр.), прийшовши до влади у 1888 році, вимагав перебудови школи як одного із напрямів у внутрішній політиці та наближення її до реального життя. Це вимагало пошук нових ціннісних орієнтирів на основі звернення до людини праці, як першооснови суспільства, актуалізацію гуманістичних тенденцій, що існували ще з часів античності.

Актуальність дослідження виокремленої проблеми з одного боку визначається незмінним інтересом до зазначених питань з боку науковців та дослідників через глибоке усвідомлення визначених Г. Кершенштейнером ходу й способів педагогічного мислення у XX столітті та їх реалізацію у освітньому просторі провідних держав, у т.ч. й України.

З іншого боку, ознайомлення з основними складовими реформаторської педагогіки Г. Кершенштейнера дозволяє стверджувати про посильний його внесок не лише у вивчення історії виникнення професійної орієнтації, визначення її етапів розвитку, але й формування на основі визначених аксіоми освітнього процесу, складових теорії **філософії освіти** (англ. *Philosophy of education*), як галузі філософського знання, що має своїм **предметом освіти**, родоначальником якої у світі вважається уже названий нами англо-американський філософ Джон Дьюї.

Не менш значимими у цьому контексті для україномовної аудиторії, науковців є великий запит до спадщини Г. Кершенштейнера в сучасних умовах.

Об'єктом дослідження є науково-педагогічна і творча спадщина Георга Кершенштейнера, його цілеспрямована життєтворча діяльність не тільки у Німеччині, але й

у світопросторі 11 європейських, 3 азійських держав, США як тієї доби, так вплив на сьогодні.

Предметом дослідження є зміст, напрями, форми і методи реалізації визначальних теорій:

- *трудової школи* відповідно до тогочасних економічних, соціально-політичних, психолого-педагогічних, культурних умов Німеччини на перетині XIX – XX ст.ст.;
- педагогіки *громадянського виховання* у поєднанні з вченням про характер, добросовісним виконанням своєї роботи, етичною культурою народу, організацією шкільного життя згідно норм суспільства і самоврядування, що сприяє зміцненню культурно-правової держави;
- виокремлення складових (через сутність і природу явищ в освітньому процесі, зокрема, в питаннях онтології, логіки, аксіології, ідеології освіти, історії і теорії культури й цивілізації), що у перспективі у 40 – 60-х роках XX ст. оформиться як *філософія освіти*

Звідси, **метою даної статті** є якнайповніше дослідити ключові засади сутності освітніх новацій видатного педагога Георга Кершенштейнера, які мали значний вплив на розвиток шкільної і професійної освіти як у Німеччині, так і далеко за її межами, у т.ч. й України, визначивши значимість життєдіяльної його спадщини у XX – початку XXI століть, увічнення пам'яті у світопросторі.

Звідси випливають **основні завдання** дослідження:

- охарактеризувати етапи педагогічної діяльності Г.Кершенштейнера в контексті формування його світогляду, реформаторської педагогіки, аналізу методів навчання і виховання;
- проаналізувати й узагальнити основні положення теорії трудової школи й гро-

мадянського виховання в контексті їх трансформування в систему сучасної освіти, у т.ч. й України;

- розкрити міжнародне значення освітньої діяльності Г.Кершенштейнера в скарбницю педагогічної думки й визнання його у світопросторі.

Аналіз наукових публікацій.

У інтелектуальному просторі багатьох країн світу освітня діяльність, набутий досвід Георга Кершенштейнера щодо організації роботи мюнхенських народних шкіл, ремісничій і промисловій виховній справі стала прийнятною для багатьох країн світу. Зокрема, за життя Г. Кершенштейнера його твори були перекладені на 11 європейських мов (англійську, болгарську, голландську, іспанську, італійську, російську, румунську, угорську, українську, фінську, шведську) та три мови країн Азії (китайську, турецьку, японську) [4].

Усе це у певній мірі з одного боку ускладнило дослідження авторів статті щодо проблем окресленої проблеми, з іншого, навпаки стало визначальним у форматі спільного німецько-українського підходу. Коротко зупинимось на аналізі використаної джерельної бази німецьких та українських авторів.

Доступними для сучасних дослідників є низка публікацій, відомостей про Г. Кершенштейнера, розміщених в **електронних бібліотеках**, розташованих в мережі інтернету: *Цифрової бібліотеки* Німеччини (Deutsche Digitale Bibliothek), *електронної бібліотеки* Project Gutenberg, *онлайн-бібліотеки* Google Книги. Серед них: німецькі видання творів педагога – «Deutschlands Recht» («Право Німеччини», 1919 р.), «Autorität und Freiheit als Bildungsgrundsätze» («Авторитет і свобода як принципи освіти», 1924 р.), «Berufsbildung und Berufsschule» («Професійне навчання та професійна школа», 1966 р.), «Texte zum pädagogischen Begriff der Arbeit und zur

Arbeitsschule» («Тексти про педагогічну концепцію праці та трудової школи», 1968 р.), «Theorie der Bildung» («Теорія освіти», 2013 р.) та ін.

Важливе місце займають статті, опубліковані Г. Кершенштейнером на сторінках німецьких педагогічних часописів, таких як: «Der Säemann» (1905–1909; 1914), «Die Deutsche Schule» (1909 – 1910; 1919), «Hamburgische Schulzeitung» (1915), «Kunst und Jugend» (1908; 1926), «Pädagogische Reform» (1904; 1914) та ін.

Автентичними працями про сучасників реформатора Г. Кершенштейнера є статті німецьких учених, як от: Н. Ванзелова, Г. Веле, А. Гергета, В. Герлаха, Е.Заупе, К. Кесселера, Г. Мюльмеєра, А.Фішера, Г. Штілера, В. Лая, Г. Шульца та ін.

У 30-х роках ХХ ст. опрацьовується бібліографія Кершенштайна, до якої входять: 203 книги, 12 передмов, розвідки та статті до різних збірників; 195 книг про Кершенштайна різних авторів; 439 рецензій на його твори і 27 інших творів і словників з даними про педагога-реформатора [5].

До переліку публікацій про життя й діяльність Г. Кершенштейнера доцільно включити також наукові розвідки сучасних зарубіжних дослідників: Януша Гайди (Польща), Філіпа Гонона (Швейцарія), Григорія Корнетова (Росія), Германа Рьорса (Німеччина) та ін.

Невичерпним джерелом дослідження можуть стати матеріали Наукових бібліотеки ФРН, зокрема, Мюнхенського університету Людвіга-Максиміліана, імені Анни Амалії (м. Веймар) та інші періодичні видання з історії зарубіжної педагогіки.

Значний внесок у висвітлення життя і творчості німецького вченого на першопочатковому етапі внесли українські дослідники – М. Котляренко, А.Готалов-Готліб, О. Музиченко, В. Родников, С. Русова та російські

автори – С. Гессен, М. Левицька, С. Левітін, П. Соколов, М. Румянцев та ін.

Життєпис Г. Кершенштейнера викладено у публікаціях українських науковців Н. Волкової, Т. Токаревої, М. Ярмаченка та ін.

Низку статей українських науковців, присвячені аналізу поглядів Г. Кершенштейнера щодо сутності, змісту та особливостей виховного процесу при формуванні всебічно розвиненої особистості, зокрема: *трудового виховання* (Л. Гуцан, Г.Ковальчук, Г. Лях, М. Петренко, П. Шевченко), *громадянського виховання* (Є. Зеленов, Л. Мазур, О. Маринович, Г. Субтельна), *сімейного виховання* (М. Клим), *художньо-естетичного виховання* (В. Тягур). Педагогічні концепції німецького реформатора щодо його внеску в розвиток *теорії соціального виховання* розглядають дослідники С. Журавльова, А.Малько, О. Москаленко, Р. Новгородський та ін. Наукові розвідки щодо основоположної ролі Г. Кершенштейнера у *становленні професійної освіти Німеччини та процесу формування дуальної системи освіти*, яка поєднує практичну роботу на виробництві з теоретичним навчанням, проведено такими авторами, як от: Н. Абашкіна, О. Дерев'янка, С. Журавльова, Т. Козак, Т. Кочубей.

Заслуговують на увагу дисертаційні роботи українських учених, присвячені комплексному аналізу зарубіжного реформаторського руху в педагогіці кінця ХІХ – першої третини ХХ ст., де творчість Г. Кершенштейнера розглядається його невід'ємним складником, зокрема, це дослідження О.Коцюбинського (2014 р.), С. Куркіної (2008 р.), Т. Петрової (2000 р.). Вплив зарубіжної реформаторської педагогіки, зокрема ідей Г. Кершенштейнера, на розвиток української освіти і педагогічної думки в кінці ХІХ – першій третині ХХ ст. представлені у дисертаціях Т. Токаревої (2002р.), О. Караманова (2004 р.), Г. Ковальчука (2008 р.),

С. Мазуренко (2004 р.), Н. Осьмук (2011 р.), О. Перетятко (2001 р.), С. Поліщук (2013 р.), та ін.

Широкий спектр зацікавленості, вивчення й оцінювання українськими науковцями педагогічних теорій і практичного досвіду німецького реформатора Г. Кершенштейнера висвітлено у окремих *монографіях*: «Шкільництво в Україні (1905–1920 рр.)» Г. Васковича (1996 р.), «Вплив зарубіжної реформаторської педагогіки на розвиток вітчизняної педагогічної думки в 20-х роках ХХ століття» Н. Лаврусевич та С. Поліщук (2014 р.), «Зарубіжна реформаторська педагогіка в оцінках українських науковців другої половини ХХ – початку ХХІ століття» Ю. Чопика та І. Стражнікової (2017 р.) та ін.

Важливо зазначити, що теорії «трудової школи» і «громадянського виховання» Г. Кершенштейнера викладено в окремих підрозділах наявних навчальних посібників: «Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття» В. Кравця (1996 р.), «Історія зарубіжної педагогіки» А. Рацула, О. Радул та О. Рацула (2008 р.), «Історія педагогіки» І. Зайченка (2010 р.), «Педагогіка» Н. Волкової (2012 р.).

Великим надбанням та невичерпним джерелом для сучасних дослідників є відкрита в Україні до 165-річчя від дня народження знаменитого мюнхенського вченого-педагога й організатора освіти Г. Кершенштейнера у 2019 році *персональна сторінка* у віртуальному електронному інформаційно-бібліографічному ресурсі «*Видатні педагоги України та світу*», яка розміщена на порталі *Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського* та укладена із *семи рубрик* (Біографія; Праці Георга Кершенштейнера; Публікації про життя та діяльність Георга Кершенштейнера; Фотогалерея; Художня галерея Георга Кершенштейнера; Ушанування пам'яті; Список використаних джерел), у кожній з яких роз-

міщено певний обсяг інформації: біографічної, бібліографічної, візуальної, довідкової [6]. Сегмент ресурсу забезпечено науковою керівницею – докторкою педагогічних наук О.В. Сухомлинською, а іменний зміст розкрито Є. Демидою – науковою співробітницею ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [7].

Заслужовують на увагу наявні праці з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Бібліотеки імені А. Ф. Залевської Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що його контент у певній мірі є визначальним в історико-педагогічних і біографічних дослідженнях і дозволяє авторкам різносторонньо розкрити визначену проблему життєвого шляху та творчої діяльності Г. Кершенштейнера з високим ступенем поваги й пошани німецького й українського народів до видатної постаті світової педагогіки.

Виклад основного матеріалу.

Аналіз свідчить, що життєтворча діяльність видатного німецького теоретика освіти і реформатора, педагога-новатора, науковця, лідера у розвитку професійної освіти Георга Кершенштейнера є визначальною як для Німеччини, так і для світової спільноти.

Народився Г. Кершенштейнер 29 липня 1854 р. у Мюнхені (Баварія), як 11-та дитина бідного мюнхенського торговця. У 12 років вступив до вчительської семінарії в місті Фрайзінг, яку закінчив у 17 років, здобувши професію вчителя народної школи й отримавши призначення на посаду шкільного асистента в село Форстінг, округ Еберсберг. У жовтні 1872 року Г. Кершенштейнер перевівся до Лейхгаузена біля Аугсбурга, де працював домашнім учителем в одній заможній родині. Після роботи в кількох гімназіях Кершенштейнер стає викладачем природничих

наук у молодших класах школи м. Швейнфурта, де й починає упроваджувати нові форми роботи з дітьми, організовуючи їх у загони юних натуралістів [8].

У 23 роки Г. Кершенштейнер з гарним атестатом закінчив гуманітарну гімназію, вступив до Мюнхенського технічного університету на математичний факультет, студіюючи математику, фізику. Працював вчителем в різних гімназіях Нюрнберга, Мюнхена, Швайнфурта. У 1883 р. захистив докторську працю, здобув науковий ступінь доктора філософії і розпочав роботу в одній з гімназій м. Мюнхена. У цей час розпочалась дискусія серед учительства на користь реформи школи і педагог написав блискучу доповідь про нову організацію шкіл, їх пристосування до практичного життя та до вивчення природи, виробив цілу схему викладання навчальних предметів на цій основі. Консервативна шкільна адміністрація відхилила цей план і йому довелося з цим змиритися з надією на кращі зміни.

Як учитель природознавства Г. Кершенштейнер вважав, що викладання цього предмета передбачає не лише заняття у класній кімнаті, але й проведення їх на природі, а це було заборонено шкільною адміністрацією. Глибоке невдоволення висловлював педагог також з приводу відсутності в школі належних навчальних посібників та підручників. Енциклопедичні заняття й перешкоди з боку шкільної адміністрації не давали змоги Г. Кершенштейнеру проявити себе справжнім учителем з найкращими його рисами. Однак, з часом він усе-таки домогся дозволу на періодичне проведення екскурсій на природу.

У 1895 р. міська рада Мюнхена обрала Г. Кершенштейнера керівником мюнхенського шкільництва. На цій посаді, де пропрацював 24 роки і в якості директора громадської школи, професора в Мюнхенському

університеті Людвіга-Максиміліана, неодноразово виступаючи за прагматичний підхід до початкової та середньої освіти, що поєднує класичні заняття з фізичною працею.

Георг Кершенштейнер формувався і як політик (з 1912 по 1918 рр. він, як ліберал, був членом німецького парламенту (Рейхстагу) в Берліні), що дало йому можливість у надзвичайно складний історичний період державотворення послідовно здійснювати реформування педагогічної освіти.

Об'єднуючим фактором для всіх його різних видів діяльності в якості вчителя, директора громадської школи, політика і університетського професора була постійна турбота про те, щоб теоретичні переконання відповідали практиці. Його досягнення ґрунтуються на декількох основних і взаємозалежних проблемах: *створення професійної освіти та виховання громадянської відповідальності як основи загальної освіти*.

Зазначимо, що на світобачення Г. Кершенштейнера вплинули сучасні йому неоідеалісти, які виступили проти класичного ідеалу культури, представленого німецьким філологом, філософом, лінгвістом, державним діячем, дипломатом *Вільгельмом фон Гумбольдтом* (1767 – 1835 рр.). Беручи до уваги, що Гумбольдт (і раніше згадуваний Джон Дьюї в цьому відношенні) стверджував, що загальна освіта повинна передувати певній освіті, Кершенштейнер стверджував, що професійна, а не загальна освіта повинна бути центром навчання та «золотими воротами в культуру і людство». Він зазначав, що тільки людина, яка знаходить себе завдяки своїй роботі, може в процесі свого розвитку дійсно стати культурною людиною.

Свої реформаторські погляди Г. Кершенштейнер обґрунтовує у представленій нам багатоплановій педагогічній спадщині, яку доцільно розглядати за певними етапами діяльності.

На початковому етапі, як тільки Кершенштейнер переглянув систему початкових шкіл у Мюнхені та створив професійну школу, він опублікував свою першу працю «Betrachtung zur Theorie des Lehrplans» («Думки про теорії навчальної програми», 1899 р, пізніше видозмінено у 1931 р.), де критикує систему освіти німецького філософа, психолога і педагога Йоганна Фрідріха Гербарта (1776 –1841 рр.), називаючи її «формалізмом». Автор переконаний в тому, що школи мають бути продуктивними елементами суспільства.

Важливе місце займає робота Г. Кершенштейнера «Grundfragen der Schulorganisation» («Основні питання шкільної організації», 1901 р.). Заслужовує уваги у дослідженні праця «Der Begriff der Arbeitsschule» («Концепція школи праці», 1912 р.), де автор розглянув завдання, пов'язані з внутрішньою організацією шкіл і методичними та дидактичними реформами «трудової школи».

Цілі і методи викладання наукових дисциплін як особливо важлива проблема для педагога-новатора, були проаналізовані в «Weten und Wert des naturwissenschaftlichen Unterrichts» («Природа і значення навчання наукам», 1914 р.). Свої ідеї Г. Кершенштейнер виклав у праці «Begriff der Arbeitsschule», промовах та статтях, які увійшли до Збірника «Grundfragen der Schulorganisationen», виданого автором 1907 р. та доповненого і перевиданого вдруге 1910 р. Знайшлося лише 7 видань цієї книги, останнє – 1954 р. [9].

Таким чином, у період з 1895 по 1908 рр. Г. Кершенштейнер, підтриманий міською владою у Мюнхені, цілеспрямовано проводить реформи, перш за усе народної школи, виходячи з того, що ця школа повинна:

- *по-перше*, утримувати молодь із сімей трудящих під своїм впливом до 18-річного віку, переслідуючи мету її громадянського виховання;

- *по-друге*, обсяг матеріалу, який вивчався, зокрема, з фізики, географії, природознавства, історії повинен визначатися відповідно до практичного застосування знань з цих предметів.

Пропонує замінити загальноосвітню додаткову школу *спеціальною додатковою школою*, розподіленою за ремеслами, відкриваючи у 1894/ 1895 н.р. додаткові восьми класи, у навчальний план яких вводяться заняття з ручної праці у ремісничих майстернях. Складовими цієї школи були визначені [10]:

- *фахова школа* (Berufsschule) з трирічним курсом навчання, яка є обов'язковою для юнаків віком 13 – 16 років (входило 180 класів з 5 – 6 годинами тижневого навантаження після роботи, з яких по 3 години ввечері та 5 годин у неділю);
- три обов'язкові *ремісничі школи* (50 класів) для помічників і майстрів деревної і металевої, будівельної і декоративної та графічної промисловості з викладанням креслення, малювання, моделювання та з навантаженням ввечері по 7–9 годин цілий тиждень;
- чотири вечірні *фахові школи*, організовані на базі цехів для кравецьких і швачьких практикантів та малярсько-декоративного фаху;
- три курси для помічників огородників, шевців, декораторів

Обов'язковими предметами, окрім за обраною фаховою спеціальністю, були визначені: релігія, німецька мова із введенням ділового листування, арифметика з бухгалтерським обліком, ручна праця, життє- та громадянство.

Це сприяло забезпеченню підготовки фахівців за напрямками із:

- *Обробки металу* (слюсарі-будівельники, слюсарі-інструментальники, машинні слюсарі, механіки, ковалі, зварювальники, майстри на заліз-

ничній дорозі, ливарники міді, олова, жовтих і кольорових металів, майстри годинників, електротехніки, ювеліри, гравери, карбувальники);

- *Обробки дерева* – у семи школах (столяри-меблярі, токарі, бондарі, каретники, скульптори по дереву);
- *Будівельного ремесла* – у шести школах (літографи, кімографи, фотографі, книгодрукарі, складачі, художники по склу);
- *Харчових ремесел* – у чотирьох школах (пекарі, м'ясники, кондитори, обслуговуючий персонал);
- *Швейного ремесла* (шевці, кравці);
- *Сільського господарства і конюхів* (садівники, візники);
- *Обробки паперу, шкіри, вовни і щетини* (палітурники, картонажники, торбинкарі, сумкарі, щіткарі, гребенярі);
- *Торговлі* – у чотирьох школах (продавці аптекарських, бакалійних товарів, білизни, книжок).

Таким чином у Мюнхені у 1908 році уже функціонували 48 професійних додаткових шкіл, які відвідували підлітки, зайняті більш ніж у 50-ти професіях, причому обов'язковими вони були для молоді віком від 14-ти до 18-ти років.

Головна увага у процесі навчання зверталася на розвиток дитячої самодіяльності, самоврядуванню. Значне місце відводилося таким формам навчання, як екскурсії на природу, догляд та спостереження за тваринами, ознайомчі екскурсії в майстернях, на виробництві.

Високо оцінив Г. Кершенштайнера, як одного із засновників «реформаторської педагогіки», дослідник його педагогічної спадщини Г. Веле (G. Wehle), який стверджував: «Сучасні критики Кершенштайнера, сходились завжди в одному: у безумовному визнанні його організації професійної школи,

яку він реалізував 1897–1906 рр. у Мюнхені і, яку далі удосконалював аж до початку Світової війни 1914 р. Які б не були критичні висловлювання, справедливі, чи ні, щодо його планів, заходів, теорії – безперечним залишається одне: нова організація ремісничого шкільництва у Мюнхені принесла йому світову славу і притягнула численних спеціалістів до Мюнхена, які вивчали його працю і знаходили в ній для себе плідні стимули. Праця дала автору почесне ім'я **«Батька професійного шкільництва»**, а Мюнхен перетворила у «Мекку доповнюючого професійного шкільництва»... Поради були завжди потрібні ... Хто займається теорією професійної освіти і професійної школи, той не може не студіювати основних праць Кершенштайнера, він, можливо, доходитиме до інших рішень, оскільки змінюються історичні передумови і, насамперед, суспільно-економічні» [11].

Педагог-реформатор розглядає освіту як одне з найважливіших явищ суспільного життя, сміливо обґрунтовуючи свою точку зору щодо виховання молоді у своїй роботі «Die staatsbürgerliche Erziehung der deutschen Jugend» («Громадянська освіта молоді Німеччини», 1901 р.), що знайшла у подальшому розумінні більш розширено в його трактаті про концепції громадянського виховання (1907 р.). Чітко формулює *дві мети освіти*: професійна підготовка і освіта для соціального служіння суспільству, де освіта є процесом формування і самовдосконалення особистості. При цьому виокремлював такі *основні принципи*: актуальності, авторитетності, тотальності, свободи, активності та індивідуальності.

Г. Кершенштейнер вважав, що головне завдання школи в умовах дестабілізації і кризових явищ на початку ХХ ст. – «громадянське виховання», тобто виховання людей у дусі беззастережної слухняності, відданості дер-

жаві. Корисний громадянин повинен прагнути і вміти служити державі, віддавати їй усе, що має. Для цього він мусить володіти різними вміннями. Школа покликана озброїти його професією і «надати професії морального характеру», щоб «корисний громадянин» розглядав свою професію як засіб служіння державі й у цьому бачив мету свого життя.

Для здійснення громадянського виховання він накреслив *два шляхи*:

по-перше, правильна методична постановка практичної діяльності учнів у навчальних майстернях школи; *по-друге*, організація шкільного життя згідно норм суспільства із самоврядуванням.

Будучи противником диктатури, як Г. Кершенштейнер іронізував, «так званий пролетаріат», відзначаючи, що діти робітників повинні перебувати під впливом ідеологічної «обробки» їх свідомості для того, щоб на противагу революційним впливам, яких зазнавала молодь Німеччини, можна було б «завоювати потрібну владу над умами і душами, головою і серцем учнів. Звідси, Г. Кершенштейнер був прихильником *подвійної системи народної освіти*. Його «народна школа», покликана готувати слухняних і розумних робітників, ніяк не пов'язана з середньою школою (гімназіями і реальними училищами). На середню школу свій «трудовий принцип» майже не розповсюдив. Так, у реальних училищах праця, на його думку, може здійснюватись у лабораторіях, а в гімназіях трудова діяльність обмежується роботою з книгою і підручником. «Громадянське виховання» стверджував Г. Кершенштейнер необхідно реалізувати через народну, масову школу, яку треба зробити «трудовою». За словами Кершенштейнера «суть трудової школи полягає у тому, щоб дати мінімум знань і максимум умінь, навичок, працьовитості, а також відповідні громадянські переконання» [12].

По суті, теорія громадянського виховання Георга Кершенштейнера полягає в тому, що школа, використовуючи спеціально організовані методи виховання, повинна нівелювати соціально-класові протиріччя між робітниками і буржуазією, повинна навчити дітей коритися державній системі. При цьому виховні цілі народної школи обмежувалися в першу чергу розвитком професійних здібностей, виховання любові до праці та відповідних якостей, таких як сумлінність, старанність, почуття відповідальності, самовладання і відданість діяльності життя. Педагог-новатор звертав особливу увагу на виховання художньої творчості та естетики дитини.

Таким чином у Георга Кершенштейнера у лаконічній формі були запропоновані успішні умови трудового громадянського виховання:

- профосвіту недопустимо обмежувати чисто технічно;
- важливо навчити учнів виконувати якісно щось одне, що для освіти дасть більше, ніж половинчатість і різносторонність;
- необхідно навчити учнів віддавати на служіння загальних інтересів не тільки свої думки і почуття, але й дії відповідно до їх природних здібностей.

За конкурсну працю про державно-громадянське виховання німецької молоді, Королівська Пруська Академія загальнокорисних наук в Ерфурті йменувала Г. Кершенштейнера членом-кореспондентом Академії [13].

Усі положення реформи розроблялися на великому ентузіазмі Г. Кершенштейнера, ґрунтувалися на власному педагогічному досвіді його діяльності, глибокому аналізі навчально-виховного процесу в школах Німеччини, перевірених практикою принципах і методах навчання.

Другий етап в діяльності Г.Кершенштейнера почався з того моменту, як він у 1919 році отримав посаду професора в Мюнхенському університеті Людвіга – Максиміліана. Натхненний німецьким культурофілософом, психологом, педагогом, представником філософії життя *Едуардом Шпрангером* (1882 – 1963 рр.), творами німецьких філософів – засновників баденської школи неокантіанства *Вільгельма Віндельбанда* (1848 – 1915 рр.) та *Генріха Рікєрта* (1863 – 1936 рр.), Г.Кершенштейнер зайнявся пошуками філософського обґрунтування своїх педагогічних теорій, публікуючи численні книги і статті, в тому числі «*Die Seele des Erziehers und das Problem der Lehrerbildung*» («Душа просвітителя і проблема педагогічної освіти», 1921 р.), «*Theorie der Bildung*» («Теорія культури», 1926 р.).

Фундаментальні питання внутрішньої і зовнішньої шкільної організації та підліткової освіти були розглянуті в книзі Г.Кершенштейнера «*Die Seele des Erziehers und das Problem der Lehrerbildung*» («Душа педагога і проблема підготовки вчителів», 1921 р.). Дослідник підносить педагога (або вихователя) як взірць для учнів, який повинен відзначатися такими рисами: працьовитість, відповідальність, добросовісність, чесність, повага до товаришів по праці, готовність прийти на допомогу, постійна самоосвіта. Живильним ґрунтом формування позитивних рис, як педагога так і учня, Г. Кершенштейнер вважав клопітку роботу по вихованню їх *характеру*, виділивши *чотири складові елементи*: сила волі; чіткість судження (або здатність логічно мислити), чуйність і здатність до душевного піднесення.

Більш пізні роботи Г.Кершенштейнера «*Das Grundaxiom des Bildungsprozesses*» («Основна аксіома освітнього процесу», 1917) і «*Theorie der der Bildung*» («Теорія

освіти», 1926 р.) становили достойний внесок у філософію освіти. Підсумковою працею у розвитку своїх теорій викладено в останній великій роботі «*Theorie der Bildungsorganisation*» («Теорія організації освіти», 1933). Не дивлячись на те, що Г.Кершенштейнер не був окремою фігурою у філософії на рівні раніше названих у статті філософів, однак він прагнув глибоко усвідомити свій власний внесок у скарбницю філософської думки тієї доби. Найбільш показова у цьому відношенні його книга «*Теорія освіти*», що містить сім принципів теорії Г.Кершенштейнера.

1. Тотальність освіти.
2. Його актуальність.
3. Авторитетність вчителів.
4. Самостійність учнів.
5. Активність учнів.
6. Свобода учнів.
7. Включення учнів в суспільне життя.

Головна ідея німецького педагога полягала в тому, що знання або навчальна школа відвертає учнів від справжнього освіти, не відповідає їх нахилам. Вона не стимулює їх активність і не враховує соціальні умови. Педагогам слід займатися вирішенням повсякденних проблем, а не прагнути в абстрактні мляві далі, причому в її актуальності не доводиться сумніватися. Вирішити поставлену проблему можливо за допомогою організації трудової школи, в рамках якої теорія перестає бути відокремленою від практики і їх колишній дуалізм долається.

Реформаторські ідеї Г.Кершенштейнера одержали **міжнародне визнання** серед педагогів у всьому світі. У першому десятиріччі ХХ століття організація роботи мюнхенських народних шкіл, особливо додаткових, вважалась такою, яка найбільшою мірою відповідала потребам тодішнього соціально-економічного розвитку передових країн індустріального світу. Г.Кершенштейнер

отримав запрошення на лекції до Європи, зокрема: у 1908 р. – міста Шотландії, 1909 р. – Швеції, Франції; у 1910 р. через «Національне товариство для допомоги ремісничій і промисловій виховній справі» та підтримки шанувальника й перекладача Джона Дьюї – у великі університети Сполучених Штатів Америки. У Англії, Швейцарії та Японії концепція Г. Кершенштейнера щодо обов'язкового безперервної освіти вплинула на шкільну реформу і законодавство цих країн. Загалом з працями Г. Кершенштейнера щодо реформування освіти в Німеччині педагогічна спільнота мала можливість ознайомитися, як уже зазначалося, у 11 європейських, 3 азійських держав, США.

У 1912 р. Г. Кершенштейнер разом з групою представників німецької державності й науки побував в Україні (м. Київ, м. Харків), Росії (м. Москва, м. Санкт-Петербург), де виступив з педагогічними доповідями.

У 1918 р. у м. Києві була опубліковано українською мовою його праця «Державно-громадянське виховання», у якій на прохання видавництва Г. Кершенштейнер написав вступну статтю, де підкреслив, що воля й незалежність самі собою є підвалинами здорового розвитку держави. Він наголошував на тому, що необхідно виховувати в громадян уміння і бажання служити своїй державі, здатність її вдосконалювати. Для того, щоб юнаки та дівчата зацікавились життям держави, школа повинна пробуджувати й виховувати цей інтерес. Мабуть тому так шанобливо Г. Кершенштейнер висловився про український народ у передмові цієї праці: «Саме тепер минає 6 років з того часу, як я під час однієї своєї наукової подорожі познайомився з Україною. Вже тоді, як несли мене коні українськими селами, зносили з українським народом викликали в мене якнайгарячішу симпатію до цього типу людей, я радів, дивлячись на безліч інтелігентних

облич, мене тішила добра вдача, що так була із їх слів. Тай подобалась мені краса і правильність облич, перед усім у чоловіків. Народ будучини, подумав я собі. Але я не міг собі уявити, що та його будучина така близька. Що я скрізь відчував, то брак держави; патріархальні звичаї супроти губернаторів робили не раз на мене враження, неначе я ходився десь у часи середньовіччя. Культура на селі стояла далеко позаду культури в містах. Та це була помилка, в якій я жив ще довго, доки не дожив усамостійнення цього великого народу, що проживає в такій благословенній землі. Але воля й незалежність ще самі по собі є, щоправда, підвалинами здорового розвитку держави, однак, вони ще далеко не є безперечною його запорукою. Бажання держави, бажання громади, зв'язаної своїм власним правовим порядком і, передусім, бажання тій державі все це розвивається тільки шляхом планового виховання. У часи важкого воєнного лихоліття, спільна небезпека єднає народ. Але в часи миру ... дуже легко окремі одиниці беруть знов верх байдужість супроти держави. На це є одні ліки: дбайливе виховання всіх у напрямі державної думки, т. б. свідомості... і кожен має обов'язок вдосконалювати державу, в якій він живе. Для цього, щоб витворити цей державний спосіб думання, народна школа може багато спричинитися. Але молодь повинна зацікавитися життям держави, і школа мусить у них збудити те зацікавлення» [14, с.8 – 15].

У кінці вступної статті Г. Кершенштейнер висловив глибоку надію, що його книга, яку він написав насамперед для Німеччини, «стане у пригоді й новій українській державі, коли вона саме збирається чим раз більш оживляти та поглиблювати державний спосіб мислення у свого народу».

Ці слова співзвучні не лише із довготривалим процесом здійснення в Україні рево-

люційних змагань, відродження й відновлення української державності у XX столітті, але й є особливо значущими як через ключові аспекти трансформації складових українства, національної, громадянської цивілізаційної ідентичностей, цілісного та гармонійного розвитку держави в контексті як європейського виміру на основі «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» (2019 – 2024 рр.) та «Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023 – 2025 роках» [15, с.152 – 164], так і воєнного стану, повномасштабного вторгнення росії у 2023 році в Україну, героїчної боротьби з рашизмом з 2014р.

Досліджуючи історико-педагогічну спадщину Георга Кершенштейнера, визнаного ЮНЕСКО одним із чотирьох педагогів, що визначили хід та спосіб педагогічного мислення у XX столітті, важливе місце у цій публікації займають матеріали щодо *ушанування його пам'яті*. Звернемося до доступних читачу й дослідникам, як українським, так і німецьким, використаних джерел персональної сторінки у віртуальному електронному інформаційно-бібліографічному ресурсі «Видатні педагоги України та світу», яка розміщена на порталі Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського та укладена рубриках «Фотогалерея», «Художня галерея Георга Кершенштейнера», «Ушанування пам'яті» [16]. Зазначимо, що саме українськими дослідниками у рубриках «Фотогалерея» та «Художня галерея» вдалося зібрати і розмістити візуальні джерела, присвячені Г. Кершенштейнеру:

- у «Фотогалереї» зібрано 51 світлина видатного німецького педагога, зроблені у різні роки його життя (індивідуальні портрети, фото у колі сім'ї й дру-

зів, зняті в саду, на гірському лузі, в інтер'єрі власного будинку, в якому він мешкав з родиною);

- у «Художній галереї» представлено переважно прижиттєві мистецькі зображення вченого, витворені німецькими художниками (портрети, виконані аквареллю, олівцем, олійними фарбами, скульптурне зображення, бронзова медаль).

Важливим і цікавим наповненням інформаційно-ілюстративних матеріалів про заходи щодо увічнення пам'яті Г. Кершенштейнера у Німеччині є *рубрика «Ушанування пам'яті»*, де представлені:

- інформація про *Премію імені Георга Кершенштейнера* (Georg-Kerschensteiner-Preis), яка з 2004 р. щорічно присуджується Німецьким фізичним товариством (Deutsche Physikalische Gesellschaft) за значні досягнення у сфері викладання фізики і складається з грошового призу у 3000 євро та сертифікату;
- довідка про *Медаль імені Георга Кершенштейнера* (Kerschensteiner Medaille), якою м. Мюнхен кожні два роки нагороджує осіб та організації за досягнення значних успіхів у сфері освіти й виховання дітей, підлітків та молоді.
- відомості про Коледж імені Георга Кершенштейнера (Kerschensteiner Kolleg) Німецького музею у Мюнхені та 12 навчальних закладів (початкові, середні, професійні), названі на честь видатного педагога у 12 містах ФРН Аугсбурзі, Берліні, Вісбадені, Гамбурзі, Гермерінзі, Мангеймі, Мюнхені, Ройтлінгені, Франкфурті-на-Майні, Швайнфурті, Швальбазі, Штутгарті;
- автографи Г. Кершенштейнера в замку Нойбоєрн у Баварії;

- названі вулиці на честь педагога-реформатора, науковця, політичного діяча у містах Ашаффенбург, Бебра, Бремен, Гамбург, Гермерінг, Лаверкузен, Любек, Майнц, Мюнхен, Ольденбург, Рінтельн; у 1956 р. – вулицю у Відні;
- будинок Г. Кершенштейнера в Мюнхені на вул. Мьольштрассе, 39;
- місце поховання Г. Кершенштейнера на Лісовому цвинтарі м.Мюнхена.

Таким чином, створений інформаційний комплекс персональної сторінки Г. Кершенштейнера на порталі Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (Україна, м. Київ) став вагомим засобом популяризації як в Україні, так Німеччині та інших держав кращих здобутків європейської педагогіки та одного з її визначних представників.

Наукове дослідження реформаторської педагогіки та концепції навчання і виховання Г.Кершенштейнера наприкінці XIX – першої третини XX ст., як альтернативи тогочасній середній школі Німеччини, дають підстави сформулювати певні висновки.

Висновки. Дослідницям вдалося на основі доступної у німецько-українському просторі систематизувати джерельну складову ключових засад сутності освітніх новацій видатного німецького педагога Георга Міхаеля Кершенштейнера – засновника трудової школи, родоначальника дуальної системи професійної підготовки, автора теорії громадянського виховання, які мали значний вплив на розвиток шкільної і професійної освіти як у Німеччині, так і далеко за її межами, у т.ч. й України, а також стали затребувані у часі в сучасній світовій педагогіці.

Звернення авторок публікації щодо вивчення педагогічних ідей Георга Кершенштейнера від початку XX ст. до сьогодення вдалося здійснити не лише огляд провідних

ідей видатного педагога, але й опис творчого портрета вченого, увічнення його пам'яті у світопросторі.

Аналіз свідчить, що Г.Кершенштейнеру вдалося поставити педагогіку на наукову основу і довести, що педагогіка не є прикладними етикою, логікою, естетикою, філософією, а самостійною наукою. Більш того, його пізні роботи «Das Grundaxiom des Bildungsprozesses» («Основна аксіома освітнього процесу», 1917 р.), «Theorie der der Bildung» («Теорія освіти», 1926 р.) та підсумкова праця «Theorie der Bildungsorganisation» («Теорія організації освіти», 1933 р.) стали визначальними у процесі зародження і розвитку філософії освіти.

Педагог-реформатор визначив систему принципів освіти, на яких будував теорію трудової школи і громадянського виховання. Розроблена і упроваджена в життя Г.Кершенштейнером система трудового виховання, побудована на засадах наближення школи до завдань практичного життя, була новим поглядом на завдання освітніх закладів. Будучи за своїми переконаннями прихильником теорії матеріальної освіти, педагог досить глибоко обґрунтував необхідність практичної підготовки учнів до професійної діяльності після закінчення додаткової школи. У той же час, з позицій часу, Г. Кершенштейнер припустився серйозної помилки, виявивши суттєві недоліки у викладанні навчальних предметів, вийшовши за їх межі, а саме до професійної діяльності. Доцільно б було на перше місце, у реформуванні, поставити викладання самих навчальних дисциплін, з огляду на те, що їх склад не є раз і назавжди визначеним.

Педагог-новатор розглядав продуктивну працю як ефективний метод виховання та формування позитивних рис характеру учнів. Вказуючи на різницю між грою та справжньою продуктивною працею, він був переко-

наний у тому, що саме ручна праця, продуктивна праця розвиває і виховує в учневі силу волі, такі моральні якості, як чесність, порядність, здатність до взаємодопомоги, старанність, наполегливість, вміння ставити перед собою цілі та досягати їх. При цьому він визначив три головних завдання трудової школи: колективна праця учнів, виховання громадянина, естетичне виховання. За його словами суть трудової школи полягає у тому, щоб дати мінімум знань і максимум умінь, навичок, працьовитості, а також відповідні громадянські переконання.

Практичний інтерес викликає поєднання Г. Кершенштейнером трудового і естетичного виховання, дослідження художньо обдарованих дітей на основі розробленої ним методики визначення рівня художніх здібностей дитини та можливостей її психічного стану, переживань, настрою, перспектив життєтворчості.

Беручи до уваги розвиток психології молоді у 1890-х роках, він намагався дати більш точне психологічне трактування понять «індивід», «ситуація» і «спонтанність» в тому, що стосується дітей. Його висновки такі: інстинктивно діти схильні до моторики, вони прагнуть до взаємодії з конкретними речами. При цьому, Г. Кершенштейнер звертає увагу на педагогічний підхід до формування характеру, яке тісно пов'язане із трудовим вихованням, *визначивши 4 елементи його складових*:

- приклад вчителя з сильним характером, силою волі, здоровим глуздом, чуйністю, чітким судженням;
- залучення учнів при виробленні трудових навичок до конкретних справ;
- створення умов для самовираження особистості;
- вираження і реалізація моральних якостей вихованців у конкретних справах та вчинках.

Г. Кершенштейнер розглядав освіту як одне з найважливіших явищ *громадянського життя*, де визначальними є *мета* (професійна підготовка та освіта для соціального служіння суспільству, процес формування та самовдосконалення особистості) та *основні принципи* (актуальності, авторитетності, тотальності, свободи, активності і індивідуальності).

Педагог-реформатор сформував важливий напрям в освіті – *«педагогіку громадянського виховання»*, що вимагала конструктивізму в створенні і зміцненні культурно-правової держави, служіння суспільству, усвідомлення кожною особистістю обов'язку перед державою на основі розвитку професійних здібностей, любові до праці, відповідних якостей – сумлінність, старанність, почуття відповідальності, самовладання і відданість діяльному життю.

Дослідник розробив систему підготовки вчителів як технічних дисциплін для трудової школи, так і вчительських кадрів загалом, підносячи педагога (або вихователя) як взірець для учнів, який повинен відзначатися високою освіченістю, відповідною фаховою підготовкою, методичними вміннями та навичками, майстерністю, володіти такими рисами як от: працьовитість, відповідальність, добросовісність, чесність, повага до товаришів по праці, готовність прийти на допомогу, постійна самоосвіта.

Виокремив питання щодо організації додаткової освіти для дівчат та жінок, де повинні домінувати знання щодо збереження домашнього вогнища, сімейне виховання дітей, практичні навички ведення власного господарства, кулінарної справи.

Загалом, реформаторські ідеї Г. Кершенштейнера щодо трудової школи, профорієнтації, естетичного, сімейного виховання, психологічної стабільності й душевного піднесення, формування характеру особистості,

патріотичної теорії громадянського виховання, підготовки педагогічних кадрів пройшли випробування часом, здобули популяризацію як у світопросторі, так й Україні, залишаються важливими в сучасній освітній практиці, одержали міжнародне визнання.

Історико-педагогічна спадщина, різносторонній життєвий шлях та творча діяльність

Г. Кершенштейнера викристалізовує його як видатну постать світової педагогіки і заслуговує на високу ступінь поваги й пошани як німецького народу, так науково-педагогічної спільноти у світопросторі, а також подальших наукових розвідок сучасників на порівняльній основі теорій і практик в глобалізаційних умовах.

Джерела:

1. Див.: Видатні педагоги України та світу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: Видатні педагоги України та світу | ДНПБ <https://dnpb.gov.ua/vydatn>.
2. Див.: Георг Кершенштейнер. Концепція школи праці («Der Begriff der Arbeitsschule»). [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: 2.5. Теорія «трудової школи» і «громадянського виховання» MegaLib.com.ua <http://megalib.com.ua> > 949.
3. Див.: Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода: семінарії. – Харків: Майдан, 2004. С. 533 – 541; Сагач Г.М. Благословенний Григорій Сковорода в освітньо-просвітницькому просторі. – К.: FARB-IT (видавець ФОП «Т. А. Ульяніч»), 2021. – С. 42 – 59; Ноосферний Григорій Сковорода поза простором і часом. Вибрані праці Д.Блохин. Т. XII. – Тернопіль; ФОП Осадца Ю.В., 2022. – С.434 – 455; Артьомова М.Г. Філософська концепція ноосферного велета духу і слова Г.С. Сковороди щодо вчення про три світи і дві натури, визначення світоглядного осердя Сковородинства. /Збірник наукових праць «Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина». – Ужгород, 2022. – Випуск 5. – С. 43 – 45; Откович К. Сродна праця у філософії Григорія Сковороди як концепція розвитку та формування цінностей впродовж життя. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: Сродна праця у філософії Григорія Сковороди як концепція. PDF Автор: К Откович, 2023 Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії <http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive>
4. Fr. Schneider. Geltung und Einfluß der deutschen Pädagogik im Ausland. – München und Berlin, 1943. – S. 154 – 167.
5. Див.: Додаток до праці Leo Weber. Schichtung und Vermittlung im Pädagogischen Denken Georg Kerschensteiners. – Leipzig, 1936.
6. Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В... ДНПБ <https://www.dnpb.gov.ua> «Георг Кершенштейнера» електронного інформаційно- бібліографічного
7. ресурсу ДНПБ «Видатні педагоги України та світу»: Видатні педагоги України та світу | ДНПБ <https://dnpb.gov.ua/vydatn>... КЕРШЕНШТЕЙНЕР ГЕОРГ Німецький педагог-реформатор, методист, організатор народної освіти, теоретик громадянського виховання й трудової школи Демида Євгенія. Відображення творчого спадку німецького педагога-реформатора кінця XIX – початку XX століття Георга Кершенштейнера в електронному джерельному ресурсі на порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: Кершенштейнер] DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2019-3-44-55>, e-mail: EvgeshaDem@i.ua

8. Див.: Біографія Георга Кершенштейнера. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: Біографія Г. Кершенштейнера | ДНПБ [https:// dnpb.gov.ua > biohraf...](https://dnpb.gov.ua/biohraf...); Автор:Георг Кершенштейнер – Вікіджерела Wikipedia [https:// uk.m.wikisource.org >...](https://uk.m.wikisource.org);Георг Кершенштейнер: біографія, основні ідеї педагогічної... what.com.ua [https://what.com.ua> georg-...](https://what.com.ua/georg-...)
9. G. Kerschensteiner Die Neugestaltung des Gewerblichen Schulwesens in München. – München – Düsseldorf, 1954. – S. 135 – 136.
10. G. Kerschenschteiner. Die Neugeschtalnung des Gewerblichen Schulwesens in München, in Grundfragen der Schulorganisation. 7. Auflage. München – Düsseldorf, 1955. – S. 135 – 136 und 336 – 337.
11. Див.: Кершенштайнер. Професійна освіта і професійна школа. Том I. – Упорядкував Гергард Веле. – Падерборн, 1966. – С. 188).
12. Зеленов Є.А. Г. Кершенштейнер про громадянське виховання учнівської молоді //Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2012. – Вип. 2. – С. 50 – 57.[Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: [http:// nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2012_2_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2012_2_9).
13. Deutsche Nationalbibliothek Record #118561596 // Gemeinsame Normdatei. – 2012–2016.
14. Кершенштайнер Г. Що таке державно-громадянське виховання. – Раштат – Київ, 1918. – С. 9 –15.
15. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. №1322 «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023 – 2025 роках». [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: Про схвалення Стратегії утвердження української [https://www.kmu.gov.ua >](https://www.kmu.gov.ua).
16. Ушанування пам'яті Георга Кершенштейнера. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: Ушанування пам'яті Г. Кершенштейнера |ДНПБ [https://dnpb.gov.ua > uslanu](https://dnpb.gov.ua/uslanu).

ЖИТТЄДІЯЛЬНА СПАДЩИНА ВИДАТНОГО НІМЕЦЬКОГО ПЕДАГОГА-РЕФОРМАТОРА, НАУКОВЦЯ ГЕОРГА МІХАЕЛЯ КЕРШЕНШТЕЙНЕРА Й УВІЧНЕННЯ ЙОГО ПАМ'ЯТІ У СВІТОПРОСТОРІ

Дарина Блохин, докторка філософії та педагогіки, професорка, академkinя Академії наук вищої школи України, академkinя Міжнародної академії богословських наук, членкиня-кореспондентка Української вільної академії наук (УВАН у Нью-Йорку США), президентка Німецько-українського наукового об'єднання імені Ю. Бойка-Блохина, засновниця та власниця рідинного Музею-Архіву, голова Наукового центру імені академіка д-ра Юрія Бойка-Блохина в Переяславському університеті імені Г.Сковороди, лауреатка Премії Фонду імені Т. Г. Шевченка (ФРН, м. Мюнхен).

Майя Артьомова, докторка філософських наук, професорка, професорка кафедри богослов'я, філософії та гуманітарних наук, директорка НДІ філософії, богослов'я та аналітики Карпатського університету імені Августина Волошина, академkinя Міжнародної академії богословських наук, вчена секретарка Міжнародної академії богословських наук МАБН, відмінниця освіти України (Україна, м. Ужгород).

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ОСВІТНІЙ ПРОСТІР У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Марина ДУБ

***Анотація.** Ця стаття глибоко занурюється в аналіз цифровізації освіти, її потенціалу для трансформації навчального процесу та формування ключових компетентностей, необхідних у сучасному цифровому суспільстві. Розглядаються як переваги, так і виклики, які виникають внаслідок інтеграції цифрових технологій в освітнє середовище, включаючи питання доступності, кібербезпеки, етичних міркувань та необхідності балансу між використанням цифрових ресурсів та міжособистісними взаємодіями. Автор акцентує на ролі педагогічних працівників, батьків та учнів у процесі цифрової трансформації освіти, підкреслюючи важливість їхньої підготовки та адаптації до нових умов навчання. Особлива увага приділяється розвитку міжкультурної компетентності, критичного мислення та навичок креативного розв'язання проблем.*

***Ключові слова:** цифровізація освіти, освітні технології, індивідуалізація навчання, цифрова грамотність, міжкультурна компетентність, критичне мислення, кібербезпека в освіті.*

Виклад основного матеріалу. Цифровізація освітнього простору трансформує традиційні методи навчання, пропонуючи нові підходи та інструменти для формування ключових компетентностей. Одним із таких інструментів є відеоконференції, які дозволяють проводити заняття в режимі реального часу, незалежно від фізичного розташування учнів і вчителів. Це сприяє не тільки ефективній взаємодії, але й можливості використовувати наочні матеріали для пояснення навчального матеріалу. Форуми також відіграють важливу роль у дистанційному навчанні, надаючи простір для обговорень та взаємодії між учнями та вчителями за межами традиційного класу.

Міністерство освіти і науки України акцентує на важливості цифрової трансформації у сфері освіти, підкреслюючи створення безпечного електронного освітнього середовища та забезпечення необхідної цифрової інфраструктури. Цифрова трансформація передбачає також підвищення рівня цифрової компетентності учасників освітнього проце-

су, автоматизацію збору і аналізу даних, що сприяє ефективнішому управлінню освітніми процесами та якості навчання.

Цифровізація в українській середній школі зосереджена на впровадженні елементів цифрової трансформації в освітній процес, зокрема на використанні сучасних технологій для забезпечення більш гнучкого та доступного навчання. Основні етапи впровадження цифровізації в освітній простір спрямовані на адаптацію до потреб сучасного цифрового суспільства, з урахуванням швидкого розвитку комп'ютерних і цифрових технологій.

Автор методичних рекомендацій підкреслює важливість розуміння процесів цифрової трансформації для вчителів української середньої школи, звертаючи увагу на основні етапи і тенденції розвитку цифрових технологій та їхнього впливу на освітній простір. Це необхідно для адекватного підходу до навчання, розвитку навичок критичного мислення та адаптації до змін, що відбуваються в інформаційному просторі.

Також важливим аспектом цифровізації є забезпечення доступу до різноманітних електронних ресурсів та платформ, які можуть бути використані для підтримки та розширення навчального процесу. Наприклад, Всеукраїнська школа онлайн є одним із проєктів, що надає матеріали дистанційних курсів з усіх дисциплін для учнів, сприяючи змішаному навчанню та самостійній роботі студентів. Це дозволяє не тільки розширити знання учнів за межами шкільної програми, але й адаптувати освітній процес до індивідуальних потреб та темпу навчання кожного учня.

З іншого боку, е-Позашкілля як державна платформа в сфері позашкільної освіти сприяє більш ефективному обліку здобувачів освіти та взаємодії з реєстром закладів позашкільної освіти. Це важливо для забезпечення якості та доступності позашкільної освіти, розширення можливостей для розвитку дитини поза межами традиційного шкільного навчання.

Цифровізація в освітньому просторі не лише трансформує методи та підходи до навчання, але й вимагає від освітніх інституцій та вчителів розуміння нових викликів і потреб у формуванні ключових компетентностей. Це стосується не тільки технологічної грамотності, але й здатності критично мислити, ефективно комунікувати в цифровому середовищі, працювати в команді та адаптуватися до швидкозмінного світу. Таким чином, цифровізація освітнього простору відіграє ключову роль у підготовці молодого покоління до життя та роботи в сучасному цифровому суспільстві.

Розглядаючи цифровізацію в освітньому контексті, важливо звернути увагу на формування ключових компетентностей, які стають все більш значущими в сучасному цифровому світі. Однією з таких компетентностей є інформаційна грамотність, яка включає в себе здатність критично аналізувати, оцінювати та

створювати інформацію в різних формах та на різних платформах. Цифровізація освітнього середовища сприяє розвитку цієї компетентності через використання онлайн-бібліотек, наукових баз даних, освітніх відео та інтерактивних платформ.

Іншою ключовою компетентністю є цифрова грамотність, яка охоплює знання та навички, необхідні для ефективної роботи з цифровими технологіями. Це не лише про вміння користуватися комп'ютером або інтернетом, але й про розуміння того, як технології працюють, і як їх можна використовувати для розв'язання конкретних завдань. Цифровізація навчальних матеріалів, використання програмного забезпечення для проектування, аналізу даних та програмування допомагають учням розвивати цифрову грамотність.

Комунікативні навички також трансформуються в контексті цифровізації освітнього простору. Сучасні комунікаційні платформи, соціальні мережі та інструменти для співпраці онлайн вимагають від учнів вміння чітко та ефективно висловлювати свої ідеї, обмінюватися думками та співпрацювати з іншими. Важливим аспектом є також здатність адаптуватися до різних культурних та мовних контекстів, що є невід'ємною частиною глобалізованого цифрового світу.

Емоційний інтелект у цифровому просторі стає все більш актуальним, оскільки віртуальне спілкування може приховувати невербальні сигнали, які ми звикли сприймати в особистому спілкуванні. Розвиток навичок емпатії та розуміння емоційних станів інших людей в онлайн-взаємодіях є важливим для побудови позитивних відносин та ефективної співпраці. Це особливо актуально в контексті навчальних проєктів, де студенти повинні працювати разом, використовуючи цифрові інструменти для спільного редагування документів, обговорення ідей у віртуальних командах та проведення онлайн-зустрічей.

У цьому контексті важливо розглядати і етичні аспекти використання цифрових технологій. Цифрова етика включає питання приватності, інтернет-безпеки, авторських прав та етичного поведіння в інтернеті. Навчання учнів основам цифрової етики є критично важливим для формування відповідальних користувачів цифрових технологій.

Також цифровізація привносить у освіту нові можливості для персоналізованого навчання. Використання штучного інтелекту та адаптивних навчальних систем дозволяє адаптувати освітній контент та навчальні шляхи до індивідуальних потреб і рівня знань кожного учня. Це сприяє більш ефективному навчанню, залученню учнів і розвитку їхніх сильних сторін.

Не менш важливим є інтеграція цифрових технологій у навчальний процес таким чином, щоб вони сприяли розвитку творчих здібностей учнів. Цифрове мистецтво, програмування, проектування та інші творчі дисципліни можуть використовувати цифрові інструменти для розширення творчого потенціалу учнів та надання їм можливостей для експериментування та виразу власних ідей.

Важливою умовою успішної цифровізації освітнього простору є забезпечення рівного доступу до цифрових ресурсів та технологій для всіх учнів. Це включає не тільки доступ до інтернету та комп'ютерного обладнання, але й можливості використання цифрових інструментів та ресурсів для навчання. В цьому контексті важливо розробити ефективні стратегії зменшення цифрового розриву, які б враховували різні соціально-економічні та географічні фактори.

Одним із шляхів досягнення цієї мети є створення та розвиток відкритих освітніх ресурсів, які доступні онлайн безкоштовно або за невелику плату. Відкриті освітні ресурси можуть значно підвищити доступність якісної освіти, особливо для учнів з менш забезпе-

них родин або для тих, хто проживає в віддалених або малозабезпечених районах.

Ще одним важливим аспектом є професійний розвиток вчителів у сфері використання цифрових технологій у навчанні. Вчителі відіграють ключову роль у впровадженні інноваційних методик та інструментів в освітній процес, тому їхня компетентність і впевненість у використанні цифрових ресурсів є критично важливими. Підвищення цифрової грамотності вчителів через навчання та практичні тренінги може значно підсилити ефективність навчального процесу.

Крім того, необхідно враховувати психологічні аспекти цифрового навчання. З одного боку, цифрові технології пропонують нові захоплюючі можливості для навчання, але з іншого – можуть спричинити відчуття перевантаження або відчуження. Важливо створити збалансований навчальний простір, де цифрові технології використовуються усвідомлено та ефективно, сприяючи активній участі учнів і підтримуючи їхнє емоційне благополуччя.

У цьому контексті інтерактивні методики навчання, такі як гейміфікація та проектне навчання, можуть відіграти ключову роль. Гейміфікація, або використання елементів гри в освітній процес, забезпечує мотивацію та залучення учнів, перетворюючи навчання на захопливий процес. Це може включати елементи заробітку очок, досягнення рівнів, виконання місій чи змагань. Такий підхід не лише робить навчання веселішим, але й сприяє глибшому засвоєнню матеріалу, оскільки учні більш активно взаємодіють з навчальним контентом.

Проектне навчання, яке передбачає розв'язання реальних проблем через колаборативні проекти, також відкриває нові можливості для використання цифрових інструментів. Учні мають можливість працювати над справжніми проектами, використовуючи

цифрові ресурси для дослідження, дизайну, програмування та представлення своїх робіт. Це не тільки забезпечує практичне застосування знань, але й розвиває критичне мислення, креативність та навички командної роботи.

Цифрові портфоліо стають ще одним важливим інструментом в освітньому процесі. Учні можуть використовувати їх для демонстрації своїх досягнень, проектів та навичок. Це не тільки слугує засобом самовираження та самооцінки, але й може сприяти будівництву особистісного бренду та професійного розвитку з раннього віку.

З урахуванням усіх цих аспектів, можна сказати, що цифровізація освіти є багатовимірним процесом, який торкається різних сфер навчання та розвитку. Від підвищення доступності освітніх ресурсів до розвитку креативності та критичного мислення, цифрові технології пропонують нові можливості для покращення якості освіти та підготовки молодого покоління до викликів майбутнього.

У контексті цифровізації освіти, важливим аспектом є також забезпечення кібербезпеки та приватності. Використання цифрових технологій в освітньому процесі підвищує ризики, пов'язані з захистом даних та персональної інформації учнів і вчителів. Навчальні заклади мають вживати заходів для захисту цифрового середовища, включаючи впровадження надійних систем аутентифікації, шифрування даних та регулярне оновлення програмного забезпечення для запобігання кібератакам.

Окрім технічних аспектів, важливо розвивати у учнів усвідомлене ставлення до використання цифрових технологій та інтернету. Це включає навчання основам кібергігієни, знання про загрози, що існують в інтернеті, та способи їх уникнення, зокрема, вміння розпізнавати фішингові повідомлення, зловмисне програмне забезпечення та інші потенційні небезпеки.

Роль батьків у цифровізації освіти також не може бути недооцінена. Важливо, щоб батьки були активно включені в освітній процес своїх дітей та розуміли можливості та виклики, пов'язані з використанням цифрових технологій. Це може включати проведення інформаційних сесій та тренінгів для батьків, а також розробку рекомендацій та керівництв щодо безпечного використання інтернету та цифрових інструментів вдома.

Окрім того, важливо звернути увагу на необхідність балансу між використанням цифрових технологій і забезпеченням достатньої кількості вільного часу без екранів для учнів. Занадто багато часу, проведеного перед екраном, може мати негативний вплив на фізичне та психологічне здоров'я дітей. Тому розробка комплексних підходів до освіти, які включають як цифрові, так і нецифрові методи навчання, є ключовою.

Нарешті, враховуючи швидкий розвиток технологій, необхідно постійно оновлювати освітні програми, аби вони відображали поточний стан технологічного розвитку та підготовлювали учнів до майбутніх викликів. Це включає не лише вивчення конкретних програмних мов або інструментів, але й розуміння фундаментальних принципів та концепцій, які лежать в основі сучасних технологій. Такий підхід допоможе учням адаптуватися до майбутніх інновацій та змін у технологічному ландшафті.

Важливим аспектом підготовки до майбутнього є також розвиток міждисциплінарних навичок. Цифрові технології стирають межі між традиційними дисциплінами, і знання в одній сфері часто можуть бути застосовані в інших. Учні, які володіють широким спектром знань та навичок, будуть краще підготовлені до різноманітних викликів та можливостей майбутнього.

Освіта майбутнього, ймовірно, буде значною мірою підтримуватися штучним інтелек-

том, який може персоналізувати навчальний досвід для кожного учня, враховуючи його індивідуальні потреби, переваги та темпи навчання. Такі системи можуть автоматично адаптувати навчальні матеріали та завдання, щоб максимально сприяти засвоєнню знань та розвитку навичок.

Враховуючи ці тенденції, освітня система має готуватися до неперервного розвитку та оновлення, а вчителі та учні – бути готовими до постійного навчання та адаптації. В цьому контексті, здатність вчитися протягом усього життя стає однією з ключових компетенцій, яка дозволяє людям залишатися конкурентоспроможними та ефективними в швидко змінюваному світі.

Поглиблюючи аналіз цифровізації в освітньому секторі, необхідно звернути увагу на важливість міжкультурної компетентності. У глобалізованому світі, де цифрові технології дозволяють людям з різних куточків світу взаємодіяти як ніколи легко, розуміння культурних відмінностей та здатність ефективно спілкуватися в міжкультурному середовищі стають ключовими навичками.

Включення міжкультурної освіти в навчальні програми може допомогти учням краще розуміти глобальні контексти та різноманітність, з якою вони стикатимуться в своєму житті та кар'єрі. Це також сприятиме розвитку емпатії та відкритості, підготовлюючи студентів до ефективної взаємодії в міжнародних командах та проектах.

Іншим важливим аспектом є розвиток навичок критичного мислення в цифровому контексті. У світі, де інформація легко доступна, але також може бути перенасичена неперевереними даними та фейковими новинами, вміння критично оцінювати інформацію, знаходити надійні джерела та аналізувати зміст є надзвичайно важливим. Освітні програми мають включати завдання та вправи, які розвивають ці навички, допомагаючи

учням навчатися відділяти факти від домислів.

У контексті неперервного навчання, доросле навчання та освіта протягом життя також зазнають значних змін під впливом цифровізації. Платформи онлайн-навчання, відкриті освітні ресурси та масові відкриті онлайн-курси (МООС) розширюють можливості для людей різного віку та професійних сфер продовжувати навчання, оновлювати свої знання та розвивати нові навички.

Навчання через віртуальну реальність (VR) та доповнену реальність (AR) відкриває нові горизонти в освіті, пропонуючи студентам зануритися в навчальне середовище, яке раніше було недоступне через географічні чи фінансові обмеження. Використання VR та AR для симуляцій, лабораторних праць, та інтерактивного навчання може значно покращити засвоєння складних концепцій та підготувати студентів до практичного застосування знань у реальних умовах.

Роль ігрових технологій в освіті також продовжує зростати, пропонуючи не тільки нові способи залучення та мотивації учнів, але й підходи до розвитку проблемно-орієнтованого мислення та навичок прийняття рішень. Ігрові симуляції та едукативні ігри дозволяють учням експериментувати в контрольованих умовах, вчатися з власного досвіду та взаємодіяти з навчальним матеріалом у захопливий та інтерактивний спосіб.

Окрім того, розвиток цифрових бібліотек і репозиторіїв відкритих освітніх ресурсів надає учням і вчителям доступ до широкого спектру матеріалів і досліджень, що можуть збагатити навчальний процес і сприяти розвитку незалежного дослідження та самоосвіти.

Освітні технології також відкривають нові можливості для спеціалізованої та адаптивної освіти, зокрема для учнів з особливими освітніми потребами. Цифрові інструменти та про-

грами можуть бути налаштовані для забезпечення індивідуалізованого підходу, який враховує специфічні потреби та можливості кожного учня, допомагаючи їм досягати своїх навчальних цілей.

Враховуючи все вищезазначене, можна стверджувати, що цифровізація надає освіті нові виміри, сприяє інноваціям у методиках навчання та підходах до освітнього процесу. Це відкриває перед учнями широкі горизонти для особистісного росту та професійного розвитку, але також ставить нові виклики перед освітніми системами, які мають адаптуватися до швидко змінюваного цифрового світу.

Таким чином, цифровізація освітнього простору відкриває безмежні можливості для покращення якості навчання та підготовки учнів до майбутніх викликів. Водночас вона вимагає від усіх учасників освітнього процесу готовності до постійного розвитку, оновлення знань та вмінь, а також усвідомленого використання цифрових ресурсів з метою забезпечення безпеки, здоров'я та благополуччя учнів.

Враховуючи всі ці аспекти, можна зробити висновок, що цифровізація освітнього простору має глибокий і багатогранний вплив на формування ключових компетентностей. Вона не тільки змінює способи доступу до знань та методи навчання, але й відкриває нові можливості для розвитку критичного мислення, творчості, співпраці та відповідального використання цифрових ресурсів. У майбутньому це може суттєво вплинути на підготовку молодих людей до життя та роботи в швидко змінюваному цифровому світі.

Висновки. В умовах стрімкого розвитку технологій цифровізація освіти представляє собою фундаментальний зсув у підходах до навчання, методиках викладання та взаємодії між учасниками освітнього процесу. Це трансформація відкриває нові горизонти для розвитку особистості, підготовки до майбутньої

кар'єри та формування глобального суспільства, заснованого на знаннях та інноваціях.

Переваги цифровізації освіти безперечні. Вона забезпечує гнучкість навчання, доступність освітніх ресурсів незалежно від географічного розташування та соціально-економічного становища, а також відкриває можливості для індивідуалізації та адаптації навчального процесу до потреб кожного учня. Використання цифрових інструментів та платформ сприяє розвитку ключових компетентностей, необхідних в сучасному світі: від цифрової грамотності до критичного мислення та міжкультурної комунікації.

Однак разом із можливостями, цифровізація ставить перед освітньою системою й виклики. Це стосується забезпечення кібербезпеки, захисту персональних даних, подолання цифрового розриву та забезпечення рівного доступу до якісних освітніх ресурсів. Важливо також усвідомити ризики перевантаження інформацією та залежності від екранів, знайти баланс між використанням цифрових технологій та необхідністю збереження міжособистісних взаємодій та фізичної активності.

Для реалізації потенціалу цифровізації важливо зосередитися на підготовці та професійному розвитку педагогічних кадрів, адже саме вони стоять на передовій інноваційного освітнього процесу. Вчителі повинні бути не тільки технічно підкованими, але й володіти навичками мотивації та залучення учнів, здатністю інтегрувати цифрові інструменти в навчальний процес таким чином, щоб вони сприяли поглибленню знань і розвитку вмінь.

Не менш важливою є роль батьків та їх активна участь у процесі цифрової освіти їхніх дітей. Вони повинні бути обізнані щодо потенціалу та ризиків, пов'язаних з використанням цифрових технологій, та сприяти розвитку відповідального ставлення до цифрового середовища вдома. Співпраця між школами та родинами може забезпечити консистент-

ний та безпечний підхід до використання цифрових ресурсів.

Важливо також враховувати етичні аспекти цифровізації освіти. Це охоплює питання авторських прав, етичного використання інформації, протидії цькуванню в інтернеті та забезпечення поваги до особистості. Включення цих тем у навчальні програми допоможе учням розуміти свої права та обов'язки в цифровому просторі та формувати безпечну та відповідальну поведінку в інтернеті.

Розвиток цифрових компетенцій та готовність до постійного навчання стають вирішальними факторами успіху в сучасному світі. Це не лише про оволодіння технологіями, але й про здатність адаптуватися до змін, працю-

вати в команді, критично мислити та творчо підходити до вирішення проблем. Цифровізація освіти надає інструменти для розвитку цих умінь, але вимагає від освітніх систем, вчителів, батьків та учнів зусиль для їх ефективного використання.

У підсумку, цифровізація освіти є складним, але надзвичайно перспективним процесом, який може радикально покращити якість освіти та підготовку молоді до життя в інформаційному суспільстві. Це вимагає комплексного підходу, залучення всіх зацікавлених сторін та готовності до постійного оновлення та адаптації. Інвестиції в цифрову освіту сьогодні – це інвестиції в майбутнє нації, її інноваційний потенціал та соціально-економічний розвиток.

Джерела:

1. Е-платформа Нова українська школа. URL: <http://nus.inf.ua/>.
2. Карплюк С.О. Особливості цифровізації освітнього процесу у вищій школі. Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку. Матеріали методологічного семінару НАПН України. 4 квітня 2019 р. / за ред. В. Кременя, О. Ляшенка; укл. А.В. Яцишин, О.М. Соколюк. Київ, 2019. С. 188–197
3. Smart-освіта: ресурси та перспективи : матеріали III Міжнар. наук.-метод. конф. (Київ, 7 грудня 2018 р.) : тези доповідей. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2018. 252 с.
4. Цифрова компетентність сучасного вчителя нової української школи: зб. тез доповідей учасників всеукр. наук.-практ. семінару (Київ, 28 лютого 2018 р.) / за заг. ред. О. Коневщинської, О. Овчарук. Київ, Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України, 2018. 61 с.
5. Цифрові технології в освітньому процесі закладів освіти : збірник матеріалів VII Всеукраїнської інтерактивної науково-практичної конференції / упоряд. Н.А. Басараба. Рівне, РОІППО, 2019. 126 с.
6. Buzzard C., Crittenden V.L., Crittenden W.F. & McCarty P. The Use of Digital Technologies in the Classroom: A Teaching and Learning Perspective. Journal of Marketing Education. 2011. № 33 (2). P. 131–139. URL: <https://doi.org/10.1177/0273475311410845>

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ОСВІТНІЙ ПРОСТІР У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ.

Марина ДУБ, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри психології, педагогіки та соціальної роботи Карпатського університету імені Августина Волошина, м. Ужгород, Україна.

ОСВІТЯНИ, ЯК РУШІЙНА СИЛА РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ

Микола БУКАЧ

Розбудова громадянського суспільства є одним із основних і дієвих показників функціонування демократії в країні. Держава – це живий організм, де відбувається взаємодія або боротьба між владою і громадянським суспільством. Якщо владі вдається знищити громадянське суспільство в державі, то така держава стає тоталітарною, при цьому акцентуючи увагу на підтриманні старої ціннісної системи, наприклад, ми неодноразово чули – як гарно було у СРСР: (безкоштовна освіта, безкоштовна медицина, буханка хліба коштувала 26 копійок, проїзд у автобусі – 5 копійок та ін.). При цьому не враховуються ні мільйони замордованих, ні нові економічні реалії в світі та ін.

Виникає закономірне питання – яким чином можна протидіяти руху країни до тоталітаризму? Відповідь на це питання дає В.П. Андрущенко: Авторитаризм руйнується розмаїттям ціннісних та організаційних форм, джерелом яких постає саме громадянське суспільство. Громадянське суспільство – це позаполітичні осередки соціальності, які складаються добровільно у недержавні організації (професійні, творчі, спортивні, конфесійні тощо, і охоплюють всі сфери суспільного життя), представляючи волю та інтереси громадян. У рамках цього суспільства «сходять» світогляди та культивуються ідеології, а на їх ґрунті зростають нові організаційні форми, що зміцнюють демократію потенціалом самоорганізації. «Тож для подальшого розвитку громадянського суспільства в Україні залишається трансформувати цінність в організацію, а переконання – в організовану колективну дію» [1, с. 225]. Ці питання мають вирішувати політичні партії, які

отримують свій порядок й організацію «...від громадянського суспільства, а не від державної влади, котра покликана лише захищати все те, що було витворено суспільством громадянським [2, с. 218]. Саме громадянське суспільство породжує нові та зберігає старі ціннісні й організаційні форми. А так, як, однією з головних проблем, які повстають перед «втікачами від тоталітаризму», є руйнація попередньої ідеології та її кумирів, то якісне вирішення цього питання, неможливе без взаємодії держави й громадянського суспільства. На прикладах сучасної дійсності, ми з вами бачимо, як непросто відбувається становлення громадянського суспільства, як йому протидіють окремі представники владних структур. Візьмемо для прикладу демонтаж пам'ятника Катерині в Одесі – як мерія, у протидію громадськості прагнула захистити цей пам'ятник через залучення механізмів ЮНЕСКО. Подібна подвійна ідеологія мерії, відношення до громадської думки спостерігалася і при заміні російської назви залізничного вокзалу в місті Одесі, коли стару назву закрили плакатом з зображенням гербів Одеси та України. Блогери відразу ж висловилися, що влада прикриваючи, а не демонтуючи старі символи, готується до приходу росіян у місто. Це ті приклади, які вказують на невміння, а часто і небажання влади, вчитися працювати з громадянським суспільством. Лише взаємодія державних органів влади та громадянського суспільства може виробити такі рішення, які сприймаються більшістю представників громади. Знову ж таки, як на позитивний приклад взаємодії влади і громадськості можна подивитися на рішення Миколаївської місь-

кої ради стосовно пам'ятника О. С. Пушкіна. Було вирішено, щоб уникнути навмисного руйнування та псування пам'ятника, його демонтували, але таким чином, що подальша його доля буде вирішена через обговорення громадою міста. Тобто була знята напруга в громаді стосовно цього пам'ятника, а крім того, він уникнув долі миколаївського пам'ятника радянської доби «Солдатам правопорядку», також відомого як «пам'ятник чекістам», який невідомі знищили за допомогою вибухівки. Цей приклад показує, що влада поступово починає звертати увагу на позицію громадськості, вирішуючи питання так, як цього вимагають люди. Але це процес дозрівання влади відбувається повільно і потребує активізації з боку громади.

Зрозуміло, що є багато питань, які в демократичних країнах влада вирішує з громадами (перенесення пам'ятників, перейменування вулиць, будівництво підприємств та ін.), тобто знаходить порозуміння з мешканцями, наскільки той чи інший об'єкт культури є цінним для громади. Ми зараз знаходимося лише на початку шляху перебудови взаємодії громади і влади, від авторитарних до демократичних форм. На подібних прикладах педагоги мають демонструвати учням і їх батькам, що розлом тоталітарного суспільства розпочинається з руйнації ідеології. Ми, як організоване суспільство, маємо «...забезпечити цьому процесові цивілізовані форми. Ідеологічні руїни є найбільш небезпечними. Як і радіоактивний бруд, вони підлягають утилізації в безпечних для суспільства місцях і формах» [1, с. 246]. Проте, ми маємо чітко усвідомити, що передусім, громадянське суспільство відмовляється від «моноідеологізму», яке нав'язується і підтримується державою.

З'ясувати природу та пояснити суть взаємовідносин між владою і суспільством вдалося завдяки опрацюванню на практиці різ-

них варіантів цієї взаємодії. Як результат, однією з найважливіших вимог демократії, постає залучення до системи управління державою, як можна більшої кількості громадян. Адже колективний розум громади, здатний вирішувати ефективніше найбільш складні комплекси завдань, і забезпечувати таким чином оптимальний перебіг суспільних процесів. Однак, тут є така складність, особливо у пост тоталітарних країнах, як небажання самих громадян проявляти власну активність, тобто проявляються страх набутий попереднім досвідом та залишки прояву тоталітарних форм правління та ін. Тому потрібен час і значні зусилля, щоб людина повірила у власні можливості. Адже ми розуміємо, що жодна система законів, моральних установ, не буде дієздатною без бажання і волі людей втілювати її у життя. Людина має прийняти цю систему, в межах якої відбуватиметься суспільне життя. Люди складають громадянське суспільство, на яке впливає політична система, і от у цій взаємодії влади і суспільства важливо знайти, таку форму, яка здатна сформувати здорову в духовно-моральному та фізичному сенсі людину. Усі ресурси держави економіка, політика, релігія, наука, мистецтво та ін., мають бути спрямовані на досягнення цієї мети. Підкреслюємо, що рівновага між державою і громадянським суспільством досягається завдяки тісній взаємодії.

Пошук взаємоприйнятних форм взаємодії між громадянським суспільством і владними структурами в Україні відбувається непростим. Наскільки непростим є боротьба за створення громадянського суспільства в нашій країні свідчить той факт, що на рівні місцевого самоврядування ми маємо такий спадок радянської доби, як своєрідне «двовладдя» (влада місцевих рад і влада місцевих адміністрацій), який заважає розвитку прогресивним процесам.

Якщо влада місцевих рад обирається громадянським суспільством і носить номінальний характер, то влада місцевих адміністрацій призначається, маючи реальні важелі впливу, і ніяким чином не залежать від думки громади. «Реальне самоврядування передбачає *виборність на більшість владних посад* у межах регіонів, міст, селищ, та ін. І допоки таке становище зберігатиметься, говорити про демократичні перетворення в Україні, про розбудову демократичного суспільства є недоречним» [4].

Ситуація так склалася, що у зв'язку із військовою агресією Росії, в країні запроваджено військовий стан. Зрозуміло, що під час військового стану, обмежена діяльність громадянського суспільства, тобто закон про військовий стан це потенційний виклик для демократії. Крім того, в умовах війни в суспільстві з'являється попит на авторитарні дії (загибель близьких, зрадники, колабаранти), все це викликає спокусу, у деяких політиків, рухатися у бік авторитаризму.

Влада розуміє важливість наявності в Україні активного громадянського суспільства, і закликає суспільство бути активними, свідченням цього є виступ Президента України В.Зеленського: «Сьогодні люди диктують владі тренди й правила поведінки. Бути байдужим, неактивним, повільним соромно. Бути нерішучим і занадто обережним – соромно. Говорити мляво, розмито й занадто дипломатично – соромно. Не підтримувати Україну – соромно» [3]. Але закликаючи громадян до активності, влада часто, не надає їм належної підтримки.

Найбільш яскравими представниками громадянського суспільства в сучасній Україні виступають волонтери і добровольці. Це самодостатні люди, які є активними громадянами. Вони багато віддають суспільству, але й вимагають демократичних змін в цьо-

му суспільстві. Наразі, з боку влади підтримка громадянського суспільства недостатня, і співпраця з громадянськими активістами часто носить формальні ознаки. Адже, якщо б влада функціонувала на високому якісному рівні, то не потрібні були б волонтери. Фактично, волонтери виконують ту роботу, яку має виконувати влада. На взаєминах волонтерів, як елементу громадянського суспільства і влади, чітко простежується рівень демократії в країні. Ми неодноразово були свідками, як волонтери працювали на громаду і країну, а владні структури гальмували і ускладнювали їх діяльність, а потім, коли волонтери отримували позитивні результати, то влада ще й звітували, як про власну виконану роботу.

Українське громадянське суспільство – це та ціннісна основа, на якій мають міцно стояти влада і освіта. Але тут, на нашу думку, виникає запитання – якою має бути взаємодія активного громадянина з владою? Нюанси цього питання мають вирішуватися у співпраці активних громадян і владних структур. Сучасне суспільство є комплексним й багатомірним, а тому й вирішення складних завдань, вимагає дотримання плюралізму цінностей.

Завдання педагогічної спільноти – виховувати активних громадян і розвивати їх творчі здібності. Іншими словами, в педагогічній діяльності нам потрібно пройти шлях від тези, яка культивується в авторитарних режимах «ініціатива карається» (ви подали ідею – ви її і виконуйте, і відповідайте за її втілення) до тези, яка культивується в демократичних режимах – «ініціатива заохочується» (дякуємо – дуже гарна ідея, давайте подумаємо разом, яким чином нам краще її втілити у життя).

У освітньому середовищі держава має створити умови для підтримки громадянського суспільства та його цінностей. Від того,

наскільки будуть підтримані духовні та морально-етичні цінності громадянського суспільства, в значній мірі залежить подальший розвиток не лише окремої особистості але й самої держави. Якщо людина бачить, що в країні краще живуть ті, хто поводить себе порядно, чесно працює, набуває знання, тоді вона прагне набувати тих цінностей, за які її будуть поважати, які дозволять їй почувати себе впевнено в цьому суспільстві, відчувати себе особистістю. Тобто духовність має бути затребувана в суспільстві, вона має стати основою благополуччя та поваги. А коли людина бачить, що крадії та люди з подвійною мораллю краще себе почувують у державі ніж ті громадяни, які дотримуються

духовних цінностей, тоді наочні негативні приклади зведуть нанівець роботу виховної системи країни і поглиблюють кризу цінностей.

Розглянувши, через призму цінностей, проблеми розбудови держави, ми не можемо не задати собі запитання: «Яким чином нам освітянам слід далі діяти в умовах, що склалися?» Відповідь очевидна: «Ми маємо виховувати активного небайдужого громадянина, і таким чином прокладати свій шлях до демократії «...від громадянського суспільства, а не від державної влади, котра покликана лише захищати все те, що було витворено суспільством громадянським» [2, с. 218].

Джерела:

1. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть : досвід соц.-філос. аналізу / В. П. Андрущенко; / наук. ред. М. Михальченко. – К. : Атлант ЮЕМСі, 2006. – 502 с.
2. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах / Авт. колектив : М. І. Михальченко (керівник) та ін. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 336 с.
3. «Вільний народі незалежної України!». Президент України Володимир Зеленський 24 серпня привітав українців із Днем Незалежності– [Електронний ресурс]. – Режим доступу:..... <https://tsn.ua/ukrayina/vilniy-narode-nezalezhoyni-ukrayini-zelenskiy-privitav-ukrayinciv-iz-dnem-nezalezhnosti-video-2141683.html>
4. Рада підтримала законопроект про умови прийняття до українського громадянства: що відомо. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:.... <https://sud.ua/uk/news/ukraine/252420-rada-podderzhala-zakonoproekt-ob-usloviyakh-prinyatiya-v-ukrainskoe-grazhdanstvo-chto-izvestno>

ОСВІТЯНИ, ЯК РУШІЙНА СИЛА РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ

Микола Букач, доктор педагогічних наук, професор, професор катедри освітньої політики КЗВО «Одеська академія неперервної освіти» Одеської обласної ради, дійсний член (академік) Міжнародної академії богословських наук, голова ГО «Університет третього віку», відмінник освіти України (Україна, м. Одеса).

РОЛЬ ОСВІТИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ І СВОБОД ДИТИНИ

Ігор ОХРИМЕНКО

Військові дії на території України, окрім, анонсованого російським вищим військово-політичним керівництвом, знищення українського мілітарного потенціалу, призвели до значних втрат і цивільного населення. В тому числі це і стосується дітей, серед яких лише загиблих лік іде уже на сотні. Разом з тим, слід враховувати, що постраждалими необхідно вважати і багато інших категорій дітей – тих, хто втратив батьків, хто був переселений, хто особисто бачив жахи війни, хто перебував у сховищах чи якихось непристосованих до життя приміщеннях і т.д. Війна – це завжди горе для населення і навіть без людських втрат, за таких обставин, практично завжди є підстави говорити про порушення прав та свобод цивільних, а особливо дітей, як найбільш потребуючих захисту.

Основним документом, який визначає права та свободи дітей є «Конвенція про права дитини», прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року, що власне і стало початком відзначення Всесвітнього дня дитини саме в цей день. В Україні Конвенція була ратифікована в 1991 році, а інструментом для її виконання став Закон України «Про охорону дитинства».

Обидва документи – і Конвенція ООН, і Закон України базуються на розумінні становища дітей у суспільстві не як майбутніх дорослих, а як рівноправних учасників суспільного життя, з урахуванням того, що дитина внаслідок її фізичної розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування. Обидва документи містять перелік прав та свобод, які є невід'ємною частиною життя дитини.

Права та свободи дітей умовно можна поділити на три частини. Забезпечення:

право володіти певними речами та отримувати певні послуги (мова йде про ім'я та громадянство, медичний догляд, освіту, відпочинок та ігри, опікування інвалідами, сиротами та біженцями). Захист: право бути захищеним від дій, що завдають шкоди дитині (наприклад, від розлучення з батьками, залучення до воєнних дій, комерційної, економічної чи сексуальної експлуатації, фізичного чи психічного знування тощо). Участь: дитина має право бути почутою, коли приймаються рішення, що стосуються її життя. Підростаючи, дитина повинна мати дедалі більше можливостей брати участь у житті суспільства, готуватися до самостійного життя, користуватися правами свободи думки та слова, вибору культури, релігії та мови.

Реалізація перелічених прав та свобод забезпечується двовекторними діями – з боку самої дитини, та з боку дорослих, які мають з нею родинні, службові чи якісь інші стосунки.

Перший вектор закріплений статтею 9 Закону України «Про охорону дитинства», відповідно до якої дитина має право відстоювати свої права, в тому числі звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, засобів масової інформації із зауваженнями та пропозиціями, заявами та клопотаннями щодо реалізації своїх прав і законних інтересів та скаргами про їх порушення.

І тут на перший план виходить роль закладів освіти, де дитина може отримати відповідні знання. Адже, ні в родинному колі (навіть найкращому), ні під час тих чи інших форм дозвілля, як правило, дитина не отримує інформацію щодо своїх прав та способів

їх відстоювання. Натомість в усіх закладах освіти є ціла низка навчальних дисциплін, основною метою яких є дати дитині уявлення про її права та свободи, а також підказати інструменти їх захисту.

Так, в усіх українських школах є дисципліна «Громадянська освіта», де є модулі, покликані вирішити озвучені завдання. Дисципліна передбачає підготовку дитини до суспільного життя, як дорослого, так і в якості дитини, де вона має конкретно визначені права та обов'язки, а відповідно має знати як ними розпоряджатися.

Оскільки, відповідно до Конвенції ООН, дітьми вважаються особи до 18 років, то відповідальність щодо надання дітям необхідних знань із захисту своїх прав несуть і заклади освіти для дітей старшого віку – училища та коледжі. Зазвичай, стосується це і 1 курсу інститутів та університетів. Усі ці заклади освіти мають в переліку навчальних дисциплін таку дисципліну як «Правознавство», яка передбачає вивчення тем і щодо захисту своїх прав та свобод, і щодо недопущення порушень чужих. Таким чином, відбувається дуже органічний методичний перехід від вектору захисту прав і свобод самою дитиною до вектору дотримання цих прав і свобод дорослими.

Розвиток цього напрямку захисту прав дітей, в першу чергу, відбувається в площині запобігання різних форм та способів насильства над дітьми – в сім'ї, колективі та поза ними. І в цьому випадку знову варто відзначити значну роль освітнього процесу, зокрема, виховання відповідальних членів суспільства, які б з повагою ставилися до дітей, визнаючи їх особистостями.

Форми та методи такого виховання у різних закладів освіти можуть бути різними, але є і типові, властиві для усіх, значення яких не варто недооцінювати. Так, у багатьох закладах освіти, а донедавна у всіх викладалася

така навчальна дисципліна як «Етика та естетика сімейного життя». Її завданням було підготувати молоду людину до майбутнього сімейного життя, надати основні орієнтири у побудові власної сім'ї. Адже, відомо, що усі сім'ї різні, а відповідно бачення сімейного життя, закладені у свій час в родині, будуть домінуючими і таке домінування далеко не завжди буде корисним. Тому, якщо молода людина в дитинстві мала проблеми із реалізацією своїх прав, закономірно, що вона не бачитиме причин будувати іншу модель поведінки. А отже, завдання педагога направити його уявлення про сім'ю в правильне русло, на користь і самій сім'ї і суспільству.

Іншою дисципліною яка поширена у закладах освіти України і може бути корисною у формуванні бачення дорослої людини щодо сприйняття дітей є «Культурологія». Вивчення традицій свого народу, які ґрунтуються на взаємоповазі та любові дозволяє уникнути негативних тенденцій сучасного життя, пов'язаних зі стресами, хронічною нестачею часу, коштів, уваги і т.д., що прямо шкодить інтересам дітей та в той чи інший спосіб порушує їх права і свободи.

Важливе значення для даної проблематики відіграє і така нормативна дисципліна як «Психологія». Вивчення психології дітей, їх світобачення дозволяє належним чином сприймати їх вчинки, розуміти їх мотиви. На практичних заняттях із психології в обов'язковому порядку розглядаються приклади уникнення конфліктних ситуацій та можливі негативні наслідки девіантної поведінки як дітей, так і дорослих.

Окрім перелічених обов'язкових, є велика кількість вибіркових навчальних дисциплін, які дозволяють сформувати комплекс знань та компетентностей як у сфері дотримання та захисту прав і свобод дітей, так і в сфері виховання повноцінних членів суспільства. До речі, повертаючись до положень Конвенції,

варто зазначити, що там ціла низка статей стосується саме питань виховання – виховання в школі, виховання в сім'ї, виховання в інших колективах.

Пріоритетами такого виховання, які забезпечать дотримання прав і свобод дитини визначено:

- розвиток особи, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини в найповнішому обсязі;

- виховання поваги до прав людини і основних свобод;

- виховання поваги до батьків дитини, її культурної самобутності, мови та цінностей, до національних цінностей країни, в якій дитина проживає, країни її походження та до цивілізацій, відмінних від її власної;

- підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості, рівноправності чоловіків і жінок і дружби між усіма народами;

- виховання поваги до навколишнього середовища, природи.

Як бачимо, усі ці пріоритети фактично повторюють завдання, які ставляться перед сучасною освітою, що дозволяє говорити про освітній процес, насамперед з позицій виховання, а вже потім професійного становлення. Саме тому Світовий конгрес ректорів в Римі щороку приділяє цим питанням обов'язкову увагу, незважаючи на те, якою є основна тематика зібрання.

Безперечно, що світове бачення проблематики дотримання прав та свобод дитини ґрунтується переважно на умовах виховання та навчання в мирний період, тоді як війна є тим форс-мажором, який відкидає подібного роду напрацювання, але усвідомлення того, що навіть у критичні періоди життя країни не варто нехтувати правами і свободами найменших її громадян уже є серйозним кроком у напрямку їх захисту.

Джерела:

1. Герасимчук Д. Права дітей під час війни. / Укрінформ, 16 листопада 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3715651-prava-ditej-pid-cas-vijni.html>.
2. Декларація прав дитини // Юридична енциклопедія: у 6 т. / Ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. – Київ: Українська енциклопедія, 1998. – Т.2.: Д – Й. – 744 с.
3. Конвенція про права дитини / Верховна Рада України: законодавство України. 1994-2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text).
4. Про охорону дитинства. Закон України № 2402-III від 26 квітня 2001 року / Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – С.14.

РОЛЬ ОСВІТИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ І СВОБОД ДИТИНИ

Ігор Охріменко, доктор економічних наук, професор, ректор Київського кооперативного інституту бізнесу і права; дійсний член (академік), член Президії, керівник– академік–секретар Відділення з питань дослідження економічних проблем та євроінтеграційних процесів, державного управління Міжнародної академії богословських наук (Україна, м. Київ).

ЗБАГАЧЕННЯ ОСВІТИ ДУХОВНІСТЮ

Василина ХАЙРУЛІНА

Ми вправі й в силах робити власний вибір, а не мавпувати чи слухняно виконувати вказівки ззовні. Ми маємо багату національну культуру й духовну традицію. Конфуцій стверджував, що: *«Національна культура в освіті. Надія нації на освіту. Розвиток дитини залежить від простору в якому вона перебуває»*. Перед тим як щось зробити треба передбачити результат. Добрі речі коштують дорого. Народ можна змусити до слухняності та не можна змусити до знань. Мудрість і досконалість вправління у навчанні».

Суть людини – в її духовності. Чим вищий рівень духовності окремої людини, групи людей, народу, нації – тим більше в їхньому діянні добротворення і менше зла, злодіяння. Будь-яка Людина має у собі основу, певний корінь, якщо можна його знищити, то можна знищити і людину, можна знищити націю. А якщо у кожного із нас будуть певні морально-етичні бази, які не можна порушити ні за яких умов то народ буде непереможним. У нас будуть певні ідеали та переконання які повинні існувати завжди та які формують базу всього народ.

Жити – знати і вміти йти першим, розширювати простір добротворення, відповідати за свій вибір і власне життя.

Академік Зязюн І.А. писав: «Добро – моє основне і єдине багатство на цій грішній і жорстокій Землі.» [1,с.74].

Ще й досі тривають суперечки про великі виховні можливості християнської педагогіки й співпрацю між Церквою та школою в царині розвитку духовного світу особистості школяра; ще й досі вирішуються питання правового врегулювання присутності Церкви в школі; ще й досі більшість освітян по-

боюється відмовитися від анахронічної ідеології атеїзму й говорити з дітьми про Бога. Але плін часу не спинити, і не спинити нашої духовної онови, як не спинити й побожного та христолюбного народу українського на шляху відновлення ним своєї духовної самобутності. І.А.Зязюн стверджував: «Велика трагедія народу, коли він помирає від засухи, голоду, злиднів, економічної кризи. Причин тут декілька. Скажімо, засуха, голодомор-геноцид, обмежені голови політиків. У стократ більша трагедія народу, коли він живе мертвим, коли душа його не збагнула власних історичних надбань культури. І тут причин декілька. Але основна із них – розумні голови політиків, бо таким народом легко керувати, легко його зробити найдешевшою рабською трудовою силою в світі. Не дивно, що у країні ставлення до культури, освіти стає адекватно найзлішим ворожим силам або паразитам [2, с. 31].

Віriamo, віруємо свято й незрушно: головна заповідь відродження України – у поверненні до її християнських коренів, до її істинної високодуховної сутності, у поверненні до Бога. І започаткувати цей процес має саме школа, але школа одухотворена!

Виховання вільної конкурентоспроможної Я – особистості, громадянина України здатного жити зі своїми життєвими потребами за свої надбання від своєї духовно-матеріальної діяльності, а не розраховувати на когось. Відповідно необхідні нові підходи до взаємин: збагачуватися освітою, обміном інтелектом, інформацією, досвідом, досягненнями в культурно-мистецьких галузях, спорті. А в цілому – обміном конкурентоспроможністю: можна так – можна краще.

Про фізичну безпеку дитини у шкільному просторі говорять постійно. Ведуть навіть відповідні журнали інструктажів. Достеменно відомо, що духовний стан людини впливає на її душевний. Той в свою чергу на фізичний. З фізичним простіше, його видно очима. Він відчувається на рівні болю. Душевний стан (психічний) вивчають спеціалісти за своїми критеріями. А духовний?

До речі, наша сучасна освіта і культура – образ сліпців на картині Брейгеля, що намагаються знайти свій шлях в полікультурному просторі світу, замість того, щоб повернутися до батьківського дому, як блудний син на картині Рембрандта. Чому? Тому, що ми своїми коренями маємо християнську культуру, колиска якої у Середземномор'ї. Візантія тисячу років існувала як християнський етнос і які плоди освіти та культурного росту дала держава за цей період?!

Ярослав Мудрий слов'янському світу дав вектор розвитку – тоді наша держава могла мати постійний розквіт, що ґрунтувався б на духовних закладених засадах та цінностях. Що може загрожувати тим, хто живе духом вічно, смерті не боїться, готовий захищати свої цінності духовні та матеріальні, любить свою Батьківщину? Згадаймо запорізьке козацтво. Пам'ятаєте як приймали в козаки? Пропонували перехреститися. Як бачимо, саме християнський світогляд і педагогіка зумовили появу настільки боєздатної армії, яка зажила потім слави не тільки у визвольних змаганнях, а й у віддалених європейських баталіях. Історичний досвід України-Руси трагічний, і цю трагедію, як і падіння Риму, пов'язують із зовнішніми факторами. Але чи могла корупція солдатських імператорів, розбрат та внутрішні чвари посприяти процесам розпаду, – факт впливу неспростовний. Чи не є тут духовна проблема у житті людей?

Трагедія, яка мала місце у житті киян у 1240 році, повторюється до сьогоднішнього дня. Міщани оборонялися два місяці і ніхто, включаючи Великого князя, не здогадався надати допомогу. Що й призвело до подальшої окупації усієї України-Руси. До чого людина прагне? Що мотивує її вчинки? Любити людей без духовної боротьби з самим собою, своїм самолюбством, гордістю, марнославством, заздрістю та іншим неможливо. Ми прагнемо, щоб Україна була багатою? З багатством духовним (моральним) обов'язково пов'язаний розквіт держави. Слова Ярослава Мудрого: «... **якщо будете жити в любові між собою, Бог буде у вас...**», – доступні для прочитання кожному, адже вони записані на купюрі номіналом дві гривні. Нас цікавить ціна – скільки коштує? Але на купюрі є те, що вважається важливішим і дорожчим – наші цінності. Замислюючись над можливістю розквіту нашої Держави, потрібно повернутися у справжню точку відліку – одинадцяте століття – і, врахувавши невирішені історичні задачі, зробити висновки для майбутнього.

Всім необхідно знати історію і традиції свого народу. Варто познайомитися із досвідом вчителів КНР, хто попри всі негаразди у минулому та успіхи нині, свято бережуть свої духовні цінності. Мені довелося відповідно запрошенням китайських освітян, 16 раз, за китайські кошти, бути в різних регіонах їх країни та переконатися, що турбота про безпеку дітей і вчителів на високому державному рівні: – найголовніше вони віддано бережуть і цінують свою віру і традиції, кожен свою-батьківську споконвічну.

Школа майбутнього і нинішня школа є і буде такою, якою творить її держава. А держава – то ми науковці, батьки, вчителі, громада. Кожен освітянин бачить школу по своєму. За багаторічну працю і життя в школі і школою, в дітях і між дітьми я перекона-

на і була б щаслива, аби вдалося переконати тих, хто в творчому пошуку, що школа – основа Держави.

Нагадую собі і Вам стару й дуже «влучну» притчу: Після Великого Шторму на узбережжі опинилося багато різної риби... Старий Дідусь ішов берегом після Великого Шторму і поспішав відкинути рибу назад у Море. Діти, побачивши цього дивакуватого Дідуса, вигукували: «Діду, а нащо ти це робиш? Глянь, риби не полічити! Однаково, всієї не врятуєш! Марудна ця справа! Марнуєш час!». «Так, – відповів дітям Старий Дідусь, – всієї не врятую...Але хоч якусь встигну врятувати!» І пішов мовчки далі, роблячи свою просту та шляхетну справу. Діти здивувалися. Але дещо зрозуміли. І декілька дітей побігли навздогін, щоб допомогти Дідусеві!

Отож, добро починається з мене і з Вас, і, пам'ятаючи, що нашому українському менталітету, нашій душі притаманна не лише працьовитість, гостинність та терплячість, не лише миролюбність та хазяйновитість, але й глибоко укорінена потреба постійно та щиро творити добро.

Необхідно об'єднати зусилля, вникнути у напрацьоване, доопрацювати та запропонувати програму впровадження системи виховання на основі традиційних цінностей українського народу в шкільний простір. Необхідно НАПН України, МОН України, комісії з питань освіти і науки Верховної ради, Педагогічним закладам вищої освіти, обласним інститутам післядипломної педагогічної освіти, взяти відповідальність **за добротворення**.

Нині, працюючи над змістовим наповненням навчальних предметів, на перше місце необхідно поставити виховання. Зменшивши об'єм навчального матеріалу на урок, в кожен предмет, ввести виховний аспект. Українська школа має навчати виховуючи молоде

покоління на основі традиційних цінностей свого побожного народу.

Пам'ятаймо переконання К.Ушинського *«Не християнське виховання дітей це по-твору без голови»*. Костянтин Дмитрович стверджував: *«Усе, чим людина, як людина, може і мусить бути, виражене цілком у Божественному вченні, і вихованню залишається лише поперед усього і в основу всього укоренити вічні істини християнства»*.

Моє глибоке переконання, що **ключова педагогічна проблема – це духовність виховання**, а головне завдання покликаних наблизити, підняти, організувати, достукатися, спонукати духовність виховання – активно діяти.

Завдання освітян полягає, швидше за все, в тому, щоб ми остаточно відмовилися від ролі носіїв інформації й усвідомили цінність іншої ролі: передати досвід життєвої доброти й людяності. Учні швидше й краще за багатьох з нас знаходять необхідну інформацію.

Наше завдання в тому, щоб олюднити простір життя: шкільного, а, по можливості, й позашкільного. Зберегти людяне. Й тут потрібно чим менше слів. Просто до справи ставай й роби добро: допомагай, віддавай, даруй, пробачай, навчай, ділися, проси пробачення, наполягай, вимагай, – усе це і є дієве добро кожного дня. Ось і вся технологія. Наша педагогіка за багато десятиліть перетворилася з педагогіки дії у педагогіку словесну. Й саме це породило так звані подвійні стандарти. Коли учень чує одне, а бачить на власні очі інше, то він в кращому випадку, зневірюється, в гіршому, перетворюється на циніка.

Гадаю, наша позиція має полягати в тому, щоб ми чесно запитали себе, батьків, міністерство: а чи правильно, що наші діти вже майже не знають класичних уроків праці, що

хлопці не знають як щось змайструвати чи полагодити, частина дівчат не знає як правильно пришити гудзик, заштопати шкарпетку, приготувати сніданок, обід чи вечерю, викрутити ганчірку, помити підлогу? Ми допомагаємо чи шкодимо майбутньому цілого покоління дітей, якщо вони зростуть такими, як це тепер новомодно називають «некомпетентними»? Нам варто наполегливо шукати відповіді на такі запитання: чому багато хто з дітей вчать іноземну мову роками, але так й не можуть вільно заговорити нею чи просто відповідають: «Ми розуміємо, а сказати не можемо». Можливо, потрібно більше прак-

тикуватися? Можливо, потрібно залучати більш дієві методики? Адже це ненормально, якщо діти починають вільно говорити іноземною, в більшості випадків, за допомогою репетитора чи курсів іноземних мов. Чому діти вчать математику роками й багато хто боїться цієї науки, відчуває себе нездатним досягнути її фундаментальні істини? Найлегше було б сказати, що у дитини немає здібностей у цій царині. Але це, найчастіше, відмовка. Питань багато. Та чи будуть на них відповіді? **Закликаю усіх жити – знати і вміти йти першим, розширювати простір добротворення.**

Джерела:

1. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії / Зязюн І.А.//К.: МАУП, 2000. – С. 74
2. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії //К.: УФІМіБ, 1997. – 31 с.
3. Хайруліна В. М. Педагогіка добротворення: наук.-метод. посіб. – К., 2018. – 416 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://vasylina.kiev.ua/>

ЗБАГАЧЕННЯ ОСВІТИ ДУХОВНІСТЮ

Василина Хайруліна, докторка філософії у галузі педагогіки, членкиня-кореспондентка Національної академії педагогічних наук України, членкиня-кореспондентка Міжнародної академії богословських наук, заслужена працівниця освіти України (Україна, м. Київ).

РОЛЬ ПОЗАКЛАСНОЇ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Галина ШИКИТКА,
Ксенія ОПАЛЕНИК

Процес інтеграції України у світовий освітній простір актуалізує проблему формування соціально активної особистості на засадах морально-ціннісних орієнтацій підростаючого покоління. У контексті сучасних суспільних викликів, які стоять перед нашою державою виникає необхідність «в соціально активних членах із стійкою особистісно-значущою позицією, вільно орієнтованих в складній соціально-економічній та політичній ситуаціях, здатних приймати рішення й досягати результату відповідно до зазначеної мети, не обмежуючи прав та свобод інших, нести відповідальність за власні вчинки» [5, с. 38].

Аналіз наукових джерел виховання із проблем формування соціальної активності молодших школярів багатогранна і завжди була в центрі уваги науковців, оскільки вихований процес має «відповідати на запити часу, повинно йти на зустріч потребам життя і готувати людей нового складу, з іншими навиками, з іншими поняттями. Це поглиблення виховання полягає в тому, що школа (подібно до інших соціальних установ) повинна взяти на себе завдання соціального виховання... » [2, с. 86].

У сучасному словнику понять та термінів із соціології поняття соціальної активності особистості характеризується енергійністю та підвищеною діяльністю у суспільному житті, втілюється в «індивідуальній, груповій, колективній та масовій формах і проявляється в трудовій, соціально-політичній сферах, сфері культури та побуту і є «домінантою стилю життя соціальних суб'єктів (окремих людей, соціальних груп, історич-

них спільнот і суспільства), що відображають рівень спрямування здібностей, знань, навичок, вольових та творчих зусиль для досягнення нагальних потреб, інтересів, цілей та ідеалів шляхом засвоєння та збереження, створення нових умов, життєвоважливих зв'язків з природним і соціальним середовищем, формуванню особистих соціальних якостей» [6, с. 15].

Соціальна активність молодших школярів виявляється, як прояв особистісної якості дитини, що розкривається у діяльнісному ставленні до оточуючого середовища, впливу на суспільні процеси. «Педагоги переконують в універсальності передумов соціально-педагогічних факторів для входження молодшого школяра у соціально-суспільну взаємодію з оточенням, враховуючи діяльність (яка має різну інтенсивність і спрямованість) та особистісне ставлення. Створення умов для подальшого розвитку соціальної активності молодших школярів та прояву їх у подальшому в будь-яких сферах життя – і є основою сучасного виховного процесу» [3, с. 57].

Вивчаючи джерельну базу теоретико-методологічних основ становлення морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи, ми підтримуємо позицію сучасних дослідників цього питання, які виховання розглядають, як «суспільне явище, безпосередньо пов'язане з процесом соціалізації й соціальним розвитком молодшого школяра у позаурочній виховній діяльності. З огляду на сучасну систему виховання в закладі освіти виховний процес складається з таких прин-

ципів: народності, демократичності, природовідповідності, гуманізації, неперервності, індивідуалізації та диференціації, єдності виховання і життєдіяльності, етнізації, послідовності і систематичності, культуровідповідності. Виховна робота у позаурочний час поглиблює і доповнює виховання, що проводиться під час навчального процесу учнів початкової школи» [3, с. 59].

Позаурочна діяльність переважно реалізується через роботу найрізноманітніших дитячих самодіяльних творчих об'єднань і занять за інтересами. Індивідуалізація позаурочного освітнього процесу здійснюється через надання кожній дитині можливостей вибору конкретних занять за власним бажанням. Позаурочна діяльність характеризується «відсутністю оцінювання учнів; приймаючи участь у різних видах позаурочної роботи, діти поповнюють особистий досвід, знання про різні види людської діяльності, здобувають необхідні вміння та навички її здійснення; сприяє розвитку спільного інтересу в дітей до будь-якої діяльності, підвищує їхню пізнавальну активність» [1, с. 95].

У процесі організації позакласної виховної діяльності поглиблюється компетентнісна парадигма учнів, розвиваються здібності молодших школярів, задовольняються їхні інтереси та формується самостійність у спілкуванні із оточуючим світом. У молодшому шкільному віці на зміну ігровій діяльності приходить навчальна, вони тісно переплітаються у позаурочній діяльності початківців, створюючи ідеальні умови щодо гармонійного розвитку підростаючого покоління, взаємозбагачення учнів в духовній сфері, де проходить передача соціального та морального досвіду.

У даному контексті можемо погодитися із поглядами видатного педагога А. Макаренка, який зазначав, що «позашкільне виховання є

одним зі значущих культурологічних (присутнього в теорії колективного виховання) аспектів. Вплив соціуму в позаурочний час є необхідним надбанням соціальнопозитивного досвіду (походу до театру, кінотеатру, концерти, зустрічі з представниками різних професій) дасть змогу побудувати власну систему оцінок та цінностей, навчитися більше розуміти оточуючих людей, бо «людина виховується суспільством», змінитися духовно. Важливість організації навчально-виховного процесу початкової школи і її взаємодія з соціальним оточенням мають у собі великий виховний аспект, в якому гармонійно поєднуються колектив, «спільності» й самодіяльність молодшого школяра у задоволенні природних потреб [4, с. 154].

Зміст освітнього процесу Нової української школи направлений на формування компетентнісної парадигми молодших школярів, педагогіку партнерства між закладом освіти, початківцями, їхніми батьками та суспільством. Ідеї педагогіки партнерства засновані на добровільному навчанні, що потребує фахової комунікації між учасниками освітнього процесу, гуманного ставлення до дитини. Крім того, педагог у позакласній роботі має володіти знаннями з психології молодшого школяра, володіти на практиці теорією гуманної педагогіки, і впроваджувати її засобами тренінгів із різними видами взаємодії, що сприяють досягненню необхідних знань та навичок вчителя.

Важливо зазначити, що створення необхідних умов для забезпечення якості освітнього процесу у даному контексті сьогодні спрямовані на реалізацію соціально-виховних проектів («Віримо в ЗСУ», «Вишиванка – генетичний код нації», «Ми – українці», «Джура»), різноманітних конкурсів, конференцій, вистав, роботі шкільних гуртків та спортивних секцій, інформаційних сторінок.

У контексті сучасних суспільних викликів, які стоять перед нашою державою соціальна активність молодшого школяра у процесі позакласної виховної роботи повинна формуватися завдяки критичному мисленню, розумінню особистісної ролі у вирішенні колективних завдань. У даному контексті педагогом повинна проводитися робота із виховання у початківця почуття поваги до роботи зробленої іншим, здатності виконувати колективні доручення, що сприятиме виробленню в особистості розуміння норм суспільної поведінки.

Узагальнюючи погляди вчених, робимо висновок, що становлення морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у

процесі позакласної виховної роботи у контексті соціальної активності дитини розглядається, як рушійна сила до діяльності і є складною системою характеру особистості вихованців, що включає: розуміння та застосування компетентнісної парадигми початківця для виконання покладених завдань та забезпечення емоційного комфорту дитини. Великого значення при цьому набуває створення в учнівському колективі атмосфери доброзичливості та взаємодопомоги, надання дитині можливості звернутися до вчителя для вирішення складних педагогічних ситуацій, сприяння відчуттю захищеності в системі позакласної комунікації та довіри до оточуючих.

Джерела:

1. Бабкіна М. І. Формування активної громадянської позиції підлітків у позакласній виховній роботі загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2009. 231 с.
2. Канішевська Л. В. Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : дис. ... док. пед. наук : 13.00.07 / Інститут проблем виховання НАПН України. Київ, 2011. 489 с.
3. Литвиненко О. Г. Роль позакласної виховної діяльності у формуванні соціальної активності молодших школярів дис. ... канд. пед. наук 13.00.07 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2021. 229 с.
4. Макаренко А. С. Твори. Київ : Радянська школа, 1955. Т.4. 336 с.
5. Ніколаєску І. А. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів : наук.-мет. посіб. Черкаси, 2014. 76 с.
6. Соціологія : словник термінів і понять / Біленький Є. А. та ін.; за ред. М. А. Козловця. Київ : Кондор, 2006. 372 с.

РОЛЬ ПОЗАКЛАСНОЇ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Галина Шикітка, кандидат педагогічних наук, доцентка кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Ксенія Опаленик, магістр спеціальності «Початкова освіта» ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АУДИТОРІЇ МЕДІА ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Віталій АНТОНЕНКО

Досліджені питання психологічних аспектів аудиторії медіа під час воєнного стану. Розглянуті зміни в роботі українських ЗМІ з початком воєнних дій. Визначенні основні напрямки роботи медіа в період воєнного стану.

Ключові слова: аудиторія, медіа, комунікація, населення, група.

Постановка проблеми. У статті здійснено спробу наукового аналізу питання еволюції аудиторії українських медіа в воєнний період в контексті не стихійної сукупності людей, що виникла випадково, а як певної соціальної групи, якій властиві стійкі детермінанти, що визначаються загальносоціальними, психологічними, соціально-демографічними ознаками. Встановлено, що аудиторія є соціальною групою з окресленими характеристиками, звичками, швидкістю реагування та сприйняття інформації, на яку здійснюється прямий та опосередкований вплив через конкретний канал інформації. Вплив може здійснюватися як перманентно, так і одноразово. Одноразовий вплив властивий тій аудиторії, яка наштовхнулася або була залучена до каналу інформації випадково, це могло бути випадкове сприйняття інформації. На початку війни в Україні значних змін зазнали як аудиторія так і самі медіа. Постійний вплив на аудиторію є більш усвідомленим, коли об'єкт, тобто персона самостійно обирає канал інформації, який він обробляє. Загострено увагу на тому, що в контексті дослідження вказаних змін увага має бути зосереджена на низці аспектів аудиторії медіа – оскільки можна виділити декілька напрямків, за якими аудиторія може бути ідентифікована. Це може бути кількісна категорія, що є сукупністю охоплення каналу інформації, тобто кількість індивідів, на яких поширюється інформація. Характеристика

різномірності передач, що притаманна тій, чи іншій групі. Для того, щоб з'ясувати детермінанти, за якими виокремлюються групи і здійснюється цілеспрямований вплив – існує ряд методів. Методика вищезгаданих досліджень є багаторівневою і здійснюється комплексно. Достовірність результатів забезпечується використанням теоретичних, емпіричних, практично-прикладних методів, за якими визначається аудиторія.

Метою статті є аналіз психологічних аспектів аудиторії медіа під час воєнного стану і вдосконалення роботи ЗМІ для зміцнення ситуації в державі.

Методи дослідження. У статті використано систему загальнонаукових і спеціальних методів теоретичного та емпіричного дослідження (систематизація та узагальнення, логічно-порівняльний методи, системний підхід, метод моделювання).

Виклад основного матеріалу. З початком повномасштабної агресії російської федерації все українське суспільство зазнало кардинальних змін. Не стали виключенням й медіа, які зазнали змін, відповідно до потреб військового часу. Доступність правдивої та невідомої інформації під час війни є особливо важливим. Утім, через неодноразові кібератаки, спроб маніпулювання суспільною думкою, неконтрольоване поширення інформації, що може бути загрозою місцевого, регіонального або національного характеру, були ухвалення рішення, щодо регла-

ментації та деякого обмеження поширювальної інформації. Характер медіа зазнає змін, але при цьому треба розуміти, що має бути баланс між обмеженнями в цілях національного благополуччя і свободи слова.

Вивченню особливостей масової комунікації суспільства з медіа, соціологічно-психологічних аспектів аудиторії медіа у довоєнний період присвячено ряд наукових праць В. Іванова, В. Різуна, Я. Кальби, С. Яремчука, М. Корнєва, А. Коваленка, Н. Ануфрієвої, Т. Зелінської, Н. Єрмакової [1-6] та багатьох інших. Особливості діяльності медіа під час війни також розглядалися в низці публікацій, наприклад огляді «Діяльність ЗМІ під час воєнного стану» [7] та інших. Втім, питання психологічної характеристики аудиторії медіа під час війни наразі були поза увагою наукової спільноти.

Виходячи з припущення, що зміни в соціумі, викликані війною, неминуче призвели як до еволюції діяльності медіа, так само еволюціонувала і аудиторія українських медіа воєнного стану.

Взагалі, сутність аудиторії (безвідносно до мирного чи воєнного стану) визначається в тому, що вона є сукупністю людей, які взаємопов'язані між собою в процесі масового спілкування. Аудиторія це різновидність групи, яка є суб'єктом суспільної свідомості. Найбільш поширеним визначенням аудиторії медіа в науковій літературі є сукупність людей, які користуються певним типом засобів масової інформації, що відповідають їхнім смакам та уподобанням [8]. Втім, таке визначення видається занадто неконкретним. З урахуванням чинників, що впливають на формування аудиторії, пропонується визначити аудиторію медіа як стійку сукупність людей, які об'єднанні спільними інформаційними інтересами й потребами, що є результатом їх соціальної приналежності, психологічних та інших характеристик соціаль-

ного характеру, а також способи й форми обраних каналів задоволення цих потреб.

На нашу думку, аудиторія найбільш повно визначається взаємозв'язком людей, що є об'єктом впливу в процесі спілкування. На скільки величина аудиторії буде велика – визначає значимість засобу масової інформації, а з іншого боку це масштаб комунікації та ступінь його впливу [9, с. 4].

Загальноприйнято виокремлювати аудиторії за наступними основними ознаками. Перша з яких, характеризує спільні особистісні риси аудиторії, до яких належать соціально-демографічні чинники, тобто вік, стать, рівень освіти, професійна структура. Соціально-психологічні спільні властивості, тобто тип сприйняття, рівень комунікативної підготовки, структура духовних потреб та інтересів. Ці характеристики і розуміння найсприятливішого способу впливу на них є основою розуміння роботи мас-медіа.

Друга група є діаметрально протилежною, вона аналізує не об'єктів впливу, а суб'єктів. Ними спрямовується цей вплив, іншими словами, ця група визначається спільними рисами засобу інформації, що мотивували вибір їхнього каналу комунікації. Ця характеристика проявляється у вигляді думок та оцінок, що зосередженні на конкретному каналі, відображають спільне сприйняття понять і спільний зміст поширювальної інформації [10, с. 1].

Для визначення відношення аудиторії до тих чи інших джерел медіа використовуються наступні рівні відповідності, що будуються по етапах споживання джерел інформації:

- вибір засобів масової інформації, до яких відносяться: газети, журнали, телеканали, радіо, інтернет-канали;
- вибір джерела в рамках кожного засобу, це можуть бути центральні, місцеві канали, окремі видання або їх комбінація;

- вибір конкретних повідомлень у розрізі одного джерела інформації, фільтрація матеріалів у загальному об'ємі інформації;

- інтенсивність сприйняття окремих повідомлень, являє собою глибший рівень оброблення інформації та відображає значимість інформації для об'єкта (запам'ятовування, засвоєння, ігнорування, оцінки);

- повторне відтворення інформації в свідомості об'єкта інформації, що залежить від її залученості [11 с. 16].

Одна з ключових задач медіа полягає у встановленні зворотного зв'язку, саме тому вони нерідко проводять опитування й звертаються до маркетингових досліджень, адже це впливає на їхню ефективність. Знаючи портрет особи, на яку спрямовується інформація, медіа має можливість створювати її такою, яка буде найбільш прийнятна для споживача. Наприклад, знаючи, що інформація поширюється в межах спортивного майданчика, можна припустити, що інформація, яка доноситься у вигляді спортивних повідомлень, буде цікава і актуальна слухачеві. Якщо не мати синхронного зворотного зв'язку, медіа орієнтуватиметься на випадкового слухача, не маючи достатньо інформації, щоб аналізувати його уподобання, потреби тощо. Можна зазначити, що розуміння повного портрету споживача, основна передумова, що забезпечує донесення інформації, яка буде цікава споживачеві і буде їм засвоєна. Тому ефективна робота медіа має на меті проходження всіх вищезгаданих етапів засвоєння інформації, щоб в кінцевому результаті вона була відтворена.

Інформація, що подається в медіа, орієнтована на індивідуальне споживання, врахування соціальних, психологічних, побутових факторів, які впливають на ступінь залученості окремого індивіда до конкретного виду інформації.

Зв'язок між реальними учасниками комунікації здійснюється на основі багаторазових особистісних та конкретних комунікацій.

Це не єдині фактори, що дають змогу оцінити причетність аудиторії, деякі з них мають зовнішнє відображення, починаючи від вибору того чи іншого джерела, матеріалу до якого тяжіють (на кшталт вибору тематики в друкованому виданні), тривалістю споживання каналу (нерідко вимагається наявність платної підписки для доступу до джерела).

За кожним із цих виборів стоять різні цілі і потреби (різні люди можуть бути мотивовані читанням одного й того ж джерела різними чинниками, одна може мати власний інтерес і цікавість, що спонукає її використовувати ці джерела, інша ж – досліджувати інформацію по роботі тощо).

Слід зазначити, що з початком повномасштабного російського вторгнення ці інтереси, потреби й очікування зазнали змін. Для пересічного громадянина наразі є турбота про життя, безпеку себе й оточуючих, пристосування та виживання в екстремальних умовах, прагнення до перемоги. Інформація про забезпечення психічного здоров'я вийшла на новий рівень. Значно збільшилась актуальність інформації про те, що можна зробити самотужки. Вищезазначене принесло зміни в характер сприйняття медіа аудиторією. Зокрема, на початку повномасштабної війни у розпал відсічі і героїчного супротиву у квітні 2022 року було проведено опитування щодо довіри джерелам інформації і каналів їх споживання. Виявилося, що третина респондентів вказали офіційні державні ресурси влади, яким вони довіряють. До їх складу увійшли як загальнонаціональні джерела, так і місцеві й регіональні ЗМІ. Четвертина опитаних вказали, що вони споживають інформацію з новинних сайтів та інших вітчизняних медіа, місцевого, локального, регіонального характеру. Деяка частина громадян стве-

рджують, що довіряють лише іноземним медіа. Деякі не визначилися із джерелами. Є і такі, які не довіряють інформації в медіа. Двадцята частина від опитаних вказали, що довіряють лише своєму досвіду та оповідам знайомих очевидців. Згідно цього опитування найпопулярніші й найзручніші у користуванні каналами зв'язку з медіа українці вважають національне телебачення, соціальні мережі та канали новин в мережі інтернет [12].

Разом з тим, для порівняння, в 2018 році ступінь довіри до телеканалів багато в чому залежав від того, в якому регіоні знаходилися глядачі. В цілому українському телебаченню довіряло 49% опитаних. Серед опитаних більш довірливими серед українців виявилися жителі західних регіонів, частка яких склала 56%. В центрі і на півдні цей показник дещо нижчий – 49% і 45% відповідно. На сході країни рівень довіри вітчизняному телебаченню склав 42%.

Значно менше довіри українці мають до іноземних телеканалів. Якщо європейському телебаченню довіряють 17% респондентів, то російському – 7%.

При цьому в залежності від віку категорія громадян похилого віку тяжіють до традиційних медіа і черпають інформацію з телебачення і газет. Молоді люди довіряють виключно новинам із Telegram та інших мереж. Люди ж середнього віку віддають перевагу більш сучасним джерелам. Так сучасним соціальним мережам, таким як Facebook і YouTube довіряє 57% молодих людей. Також, після заборони у 2016 році Однокласників і Вконтакте, більшість користувачів перейшли до Instagram та Facebook відповідно. Однак, у східних регіонах України, не дивлячись на обмеження продовжують користуватися російськими мережами п'ята частина користувачів [13].

Таким чином, бачимо фактично «тектонічні» зсуви по деяким показникам.

Слід зосередитися як на самих проявах відносин аудиторії до медіа, так і на їх факторах. Ці фактори різноманітні й залежать від самого суб'єкта, що вивчається, а також від конкретно-історичної ситуації, в якій відбуваються відносини. Для глибшого розуміння треба окреслити ці фактори.

Одні фактори можуть бути загальними для певної категорії споживачів, інші – діяти на них на більш конкретних рівнях. До загальних факторів відносять національність, систему життєвих інтересів, стиль життя. Вони дають змогу припускати більш конкретні актуальні теми для споживачів. З них впливає причетність споживачів до знань якоїсь області, але вони не є конкретними. Наприклад: для пересічного громадянина України наразі є найактуальнішою темою війна в державі. Це дає загальну характеристику даній особі, і медіа може припустити, що інформація з надзвичайних ситуацій в державі для нас є актуальною. Проте, в залежності від місця проживання, споживач буде тяжіти до місцевих новин, що відбуваються у його краю. Тобто, актуальність інформації щодо появи електроенергії в регіоні буде цікавити його перш за все в рамках того регіону, де вона проживає.

Так визначається відношення або актуальність новин для особи. Поняття «відношення» вміщує в собі як стійкі, так й ситуативні характеристики. На нашу думку, вплив воєнного часу призвів до виключення (свідомого чи ні) частини факторів з набору, що визначав вибір споживача. Навколишня обстановка фактично змушує особу отримувати актуальну інформацію, як засіб виживання.

Вибір того чи іншого засобу інформації у системі медіа (паперових видань, телебачення, радіо, інтернет) чи окремих джерел в межах певної групи (конкретний канал або газета) визначається впливом багатьох факто-

рів. Середній рівень достатку, наявність вільного часу, щільність проживання в межах жилої площі, доходу з розрахунку на одну людину у сім'ї – це лише загальні побутові фактори, які впливають на приналежність до конкретних каналів. Вони можуть бути різноманітними та варіюватись в залежності від життєвих цілей, смаків, хобі, звичок та інших уподобань.

Вагому роль відіграють комунікативні фактори. Як відомо, різні люди тяжіють до різних методів сприйняття інформації. Найпоширеніші з них є зорові, слухові й тактильні. Тобто, людина яка має більш розвинену систему сприйняття за рахунок зору, буде тяжіти обробляти інформацію читаючи відповідно. Той хто віддає перевагу своєму слуху буде тяжіти до радіо. Телебачення ж поєднує обидві системи, що дає виключну перевагу.

Склад аудиторії формується за рахунок багатьох факторів, які можна було б об'єднати за критерієм доступності. Доступність інформації залежить від багатьох чинників. Зокрема:

- фізіологічний (людина має добре сприймати інформацію зором та слухом);
- технічний (мають бути технічні передумови, належний рівень розвитку мережі, налагодженість логістичних процесів періодичних видань тощо);
- фінансовий (споживання обраного виду медіа має бути доступним за своєю вартістю);
- семіотичний (споживач має володіти мовою даного видання).

Семіотичні фактори аудиторії особливо враховуються при формуванні газет. До складу такої аудиторії відносяться люди, що погано сприймають інформацію зоровими і слуховими каналами. Як правило вони мають використовувати специфічні засоби по-

ширення інформації. Це можуть бути газети для людей з вадами зору тощо. Вплив може створюватись за рахунок доступності каналу з розрахунку на одну людину, коли загальний матеріальний добробут не дозволяє забезпечити кожному абоненту особистісний засіб зв'язку, коли треба використовувати спільні речі і дивитись одні новини.

Слід зазначити, що за звичайних умов вибір аудиторією конкретних джерел інформації відбувається з того, що пропонується. У воєнний час переважно це вибір з наявного, особливо на окупованих росією територіях з порушеними засобами комунікації з Україною.

Аналіз даних про використання медіа різного рівня приводить до висновку, що активне використання медіа центрального рівня не заважає використовувати місцеві медіа. Тенденція проявляється і по відношенню до характеристик використання різних медіа. Високий рівень регулярності отримання інформації може бути здійснений із різних джерел, не створюючи перешкоди один одному.

Нормальною практикою є черпання інформації з різних джерел та видань. Схильність до опрацювання вітчизняних і іноземних медіа мають люди як правило з доброю освітою, навичками швидкого читання та які мають час і можливість на фільтрування і виокремлення інформації. Їм властиво підписуватись на різноманітні джерела, видання протилежні за своєю риторикою, щоб потім проаналізовану інформацію можна було б піддати критиці та синтезувати її.

Інша практика полягає в сліпому виборі видання, яке може бути продиктовано локальними чинниками, коли людина не замислюючись довіряє одному джерелу інформації і сприймає його протягом років.

Кажучи про успішність впливу інформації ми маємо розуміти про мету її переслідуван-

ня. Ціль може нести інформаційний або спонукальний характер. Мета інформаційного характеру проінформувати про нагальні питання, шляхи їх вирішення. Саме це є основною причиною, чому люди дивляться новини, щоб бути в курсі останніх подій. Інформація може носити спонукальний характер, прямо чи опосередковано підштовхуючи аудиторію до певних дій. Так можна зазначити, що під час подій Євромайдану більшість медіа освітлювали новини не лише інформаційного, а й спонукального характеру.

Також, існують і бар'єри на шляху донесення інформації. Це можуть бути будь-які упередження, що перешкоджають прийняттю інформації. Якщо у аудиторії присутня стійка система знань, її важче ввести в оману. Цим пояснюється більша стійкість переконань людей з освітою.

Результати впливу медіа так чи інакше реалізуються у спілкуванні і співробітництві реципієнтів між собою. Будучи засобом зв'язку особистості з макросередовищем, медіа є і засобом соціального контролю над мікросередовищем, і засобом суспільного впливу на внутрішньогрупові процеси.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок.

Аудиторія медіа розглядається як певна соціальна група, а не стихійно утворені об'єкти впливу. Цій групі притаманні спільні соціальні, економічні, індивідуально-психологічні ознаки. Аудиторія, з якою здійснюється комунікація, існує в конкретний момент часу і створюється шляхом постійної так випадкової взаємодії. Її складають як окремі особи, так і різноманітні групи. В умовах початку війни в Україні значних змін

зазнали як аудиторія медіа, так і самі медіа. В контексті дослідження вказаних змін увага має бути зосереджена на низці аспектів аудиторії медіа: починаючи від підрахунків, що дозволяють визначити її кількість, зрозуміти через які канали засобів поширення інформації встановлюється зв'язок; визначити їх спільні демографічні, соціально-психологічні характеристики, зв'язок з реальною поведінкою цільової аудиторії, стиль життя та міжособистісне спілкування. Задля детального вивчення аудиторії, визначення інтересів, потреб й мотивів соціологи використовують ряд методів. Методика визначення може бути багаторівневою та ґрунтуватися та таких принципах як теоретичний, емпіричний, практично-прикладний.

Аудиторія як соціальна група, що тимчасово об'єднана спільними поглядами й баченням, тісно пов'язана з медіа. В основі вибору, який людина робить на всіх рівнях взаємовідносин з медіа (вибір засобів, каналу та якості повідомлень тощо) визначаються її стилем життя, потребами й інтересами. Як засвідчив аналіз даних, майже все доросле населення будь-якої країни входить до складу аудиторії медіа і при цьому прагне користуватися відразу декількома джерелами. У такий спосіб аудиторія отримує різну інформацію – базу потенційної і актуалізованої суспільної думки. Таким чином, можна зробити висновок, що аудиторія медіа не є постійною категорією та перебуває у постійній трансформації. Серед основних чинників, які на теперішній час найбільше впливають на зміну інтересів аудиторії, відносяться – переконання, навіювання та інтерпретація інформації з урахуванням загальної атмосфери війни.

Джерела:

1. Корнєв М. Н. Коваленко А. Б. Соціальна психологія : підручник. Київ, 1995. 304 с.
2. Іванов В. Ф. Соціологія масової комунікації : навч. посіб. Черкаси: Вид-во ЧДУ, 2003. 193 с.

3. Різун В. В. Маси: текст лекцій. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. 118 с.
4. Кальба Я. Є. Психологія мас : навч. посіб. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. 208 с.
5. Яремчук С. С. Соціологія масової комунікації : навч. посіб. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. 248 с.
6. Ануфрієва Н. М. Зелінська Т. М., Єрмакова Н. О. Соціальна психологія : навч. посіб. Київ : Каравела, 2016. 370 с.
7. Діяльність ЗМІ під час воєнного стану [електронний ресурс], режим доступу: <https://law-in-war.org/diyalnist-zmi-pid-chas-voynenogo-stanu/> станом на 06.05.23.
8. Аудиторія ЗМІ [електронний ресурс], режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F_%D0%97%D0%9C%D0%86#cite_note-2 станом на 06.05.23.
9. Литвин Ю. Структуризація аудиторії мас-медіа в системі політичної комунікації [електронний ресурс] / Ю. Литвин // Соціально-економічні проблеми і держава, 2011. Вип. 2 (5). Режим доступу до журн. : <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11lyospk.pdf> станом на 07.05.23.
10. Іванов В. Ф. Соціологічні дослідження аудиторії мас-медіа [електронний ресурс], режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1280> станом на 07.05.23.
11. Теорія масових комунікацій: курс лекцій, [електронний ресурс], режим доступу: <https://studfile.net/preview/5118756/page:16/> станом на 08.05.23.
12. Яким джерелам інформації довіряють українці? [електронний ресурс], режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3458524-akim-dzerelam-informacii-doviraut-ukrainci.html> станом на 08.05.23.
13. Яким ЗМІ довіряють українці? [електронний ресурс], режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2018/01/19/infografika/suspilstvo/yakym-zmi-doviryayut-ukrayinczi-bilshe-polovyny-viryat-telebachennyu> станом на 08.05.23.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АУДИТОРІЇ МЕДІА ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Віталій Антоненко, старший викладач кафедри романо-германських мов, Національна академія Служби безпеки України.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ПАРАЛЕЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Віталій АНТОНЕНКО

Анотація. Виконано порівняльний аналіз фразеологічних одиниць німецької мови з їх еквівалентами українською мовою. Визначається важливість використання фразеології для формування комунікативної компетентності в мультикультурному освітньому процесі для здобувачів вищої освіти. При вивченні фразеології іноземної мови дуже велику роль відіграє рідна мова. Ми постійно порівнюємо конструкції, шукаємо відповідники. Саме тому ми вважаємо, що потрібно відштовхуватися від контрастивної фразеології (у нашому випадку німецької та української мов). Порівняння німецьких та українських фразеологізмів дає змогу дослідити внутрішньомовні та зовнішньомовні аспекти фразеології цих мов. Ці знання з порівняльної фразеології необхідні в перекладацькій діяльності, а також при викладанні німецької мови.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, порівняльна семантика кліше, фразеологія, ідіоми.

PHRASEOLOGICAL PARALLELS OF GERMAN AND UKRAINIAN LANGUAGES

We focus on issues associated with German and Ukrainian comparative phraseology. It provides comparative analyses of phraseological units in the German language with respect to their equivalents in the Ukraine language. A comparative analysis of phraseological units of the German language with their equivalents in Ukrainian is performed. The importance of using phraseology for the formation of communicative competence in the multicultural educational process for higher education applicants is determined. When learning the phraseology of a foreign language, the native language plays a very important role. We constantly compare designs and look for matches. That is why we believe that it is necessary to start from contrasting phraseology (in our case, German and Ukrainian). Comparison of German and Ukrainian phraseological units allows us to study intra-language and foreign-language aspects of the phraseology of these languages. This knowledge of comparative phraseology is necessary in translation activities, as well as in teaching German.

Key words: phraseological units, comparative phraseology, semantics, idiom

Фразеологізми представляють досить частий об'єкт дослідження. Якщо на початку досліджень стійких словосполучень детально займалися проблемами фразеології у мовній системі, намагалися виокремити поле фразеологічного дослідження, сформулювати термінологію, дефініції, а також класифікації, то з поворотом у бік прагматики дослідження фразеологічних одиниць зміщується у сторону використання фразеологізмів у різних

комунікативних ситуаціях. Прагматичний підхід до фразеології видається як один з найважливіших підходів, оскільки саме вживання фразеологізмів проявляє їх формальну та семантичну структуру, а також функції. Основним лишається також контрастивне дослідження фразеології у плані зіставлення двох або декількох мов [3].

Фразеологічні одиниці є важливим та невід'ємним аспектом під час вивчення мови.

Адекватний переклад фразеологізмів гарантується високою кваліфікацією та ерудицією перекладача, оскільки існують різноманітні типи фразеологізмів, що потребують відмінних способів до їхнього перекладу. Дослідження в галузі фразеології відображає різноманітність структур та семантичних властивостей фразеологічних одиниць, що вимагає систематичного підходу та глибокого аналізу. Вивчення фразеологізмів в контексті мовознавства відкриває широкі можливості для розуміння особливостей культурного контексту, що відображається у вживанні та інтерпретації фразеологізмів у будь-якому функціональному стилі мови [4].

Останнім часом серед численних публікацій у фаховій літературі були представлені лише окремі праці присвячені порівняльній характеристиці та паралелям фразеології німецької та української мов. Сюди належать в першу чергу дослідження в яких розглядаються різні типи фразеологічної валентності [5].

В основному усіх наявних структурно-семантичних груп сталих словосполучень порівнювалися такі: а) компаративні фразеологізми, б) парні словосполучення, в) фразеологічні звороти з власним ім'ям, г) синтаксична структура фразеологічних одиниць обох мов. В центрі уваги окремих мовознавців знаходяться проблеми порівняльної лексикографії та фразеографії [1].

Узагальнення попередніх результатів вивчення контрастивної фразеології та фразеологічних паралелей подається на основі аналізу матеріалу дослідження в монографії О.Д. Райхштейна [6]. Автор розглядає такі проблеми:

- загальні питання порівняльної фразеології;
- порівняння фразеологічних одиниць;
- порівняння фразеологічних груп;
- порівняння фразеологічних систем;
- порівняння значення фразеологізмів німецької та рідної мов

Аналіз фразеологічного паралелізму має суттєве значення дослідження з питань фразеологічного зближення. При цьому серед різних типів фразеологічних паралелей особлива увага звертається на інтернаціональні ФО. Ми розглядаємо як їх спільні ознаки, так і семантичні та стилістичні розбіжності. Можна зробити висновок, що у дослідженнях з проблем фразеологічного паралелізму особлива увага приділялась і продовжує приділятися порівнянню фразеологічної семантики. Перейдемо до розгляду основного питання – співставної характеристики фразеологізмів німецької та української мов з точки зору відповідності або невідповідності їх фразеологічного значення (під останнім розуміється загальне переносне значення ФО. напр.: *offene Türen einrennen* (досл. відкривати відчинені двері) „намагатися з'ясувати добре відому справу” [7, с. 787].

При дослідженні матеріалу німецької та української мов з погляду на їх співставлення (перекладу) можна виділити такі групи фразеологізмів: Фразеологічні одиниці, які мають фразеологічні еквіваленти в німецькій та українській мовах. Під фразеологічним еквівалентом розуміється будь-яка фразеологічна одиниця української мови, що співпадає з німецькою за фразеологічним значенням.

До цієї групи ми відносимо такі фразеологізми:

Повні еквіваленти в німецькій та українській мовах. Мова йде про фразеологізми, які збігаються за значенням, лексичним складом, образністю, граматичною структурою та стилістичним забарвленням. У таких одиницях лексичне та граматичне значення повністю співпадають. Подібних відповідностей небагато, але вони існують:

Невелика кількість інтернаціональних фразеологізмів, які мають повні еквіваленти в багатьох мовах, наприклад: *im siebenten*

Himmel sein (досл. бути на сьомому небі) «відчувати себе щасливим» [8, с. 77]; sich wie ein roter Faden durch etwas ziehen (досл. проходити червоною ниткою) «дуже легко щось долати» [6, с. 305]; Chinesische Mauer (досл. китайська стіна) «щось неймовірно велике» [4, ст. 870].

Велика група парних сполучень слів в обох мовах, значення яких співпадає, напр. Tag und Nacht (день і ніч) [4, с. 1259]; Freund und Feind (друг і ворог) [4, с. 502]; von Tag zu Tag (з дня на день) [7, с. 757].

Особлива частина компаративних фразеологічних одиниць, які повністю еквівалентні в обох мовах завдяки однаковій образності та стилістичному забарвленню, напр.: weiß wie Schnee (досл. білий як сніг) «дуже білий» [4, т. 2: с. 315]; wie Hund und Katze leben (досл. жити як кішка з собакою) «жити в конфлікті (конфліктувати)» [4, с. 673]; es gießt (regnet) wie aus Eimern (es regnet wie in Strömen) (досл. дощ ллє як з відра) «злива» [4, с. 385], schlau wie ein Fuchs (досл. хитрий як лис) «дуже хитрий» [9, с. 507];

Численні дієслівні словосполучення німецької мови, які мають повні еквіваленти в українській мові, напр.: mit dem Feuer spielen (гратися з вогнем) [4, с. 472]; jemandes rechte Hand sein (бути чієюсь правою рукою) [4, с. 605], die Augen schließen (заплющувати очі (навіки)) [7, т. 1: с. 159];

- mit dem Kopf durch die Wand wollen (намагатися пробити стіну головою) [4, с. 779] – розходження в лексико-граматичному оформленні.

Фразеологізми мають у німецькій та українській мовах відповідники, які є аналогічними за значенням та стилістичним забарвленням, але різними за образністю при збіганні або розбіжності граматичної структури. Такі еквіваленти в лінгвістичній літературі відомі під терміном “аналогі”. Специфіка полягає в тому, що при перекладі ФО

німецької мови змінюються аналогічними за змістом образними фразеологічними еквівалентами української мови. А образ змінюється у перекладі другим і пов’язується з іншими образними асоціаціями. У навчанні іноземним мовам, в лексикографії, у практиці перекладу, цей спосіб застосовується дуже часто, напр.:

- jemandem auf den Leim kriechen (gehen) (попастися кому-небудь на гачок) [4, с. 828] – (порівн. в українській мові: закидати вудку при ловлі риби – різні образи в порівнянні з німецькою мовою);

Для фразеологічних одиниць, що мають вибірккові еквіваленти у практиці зіставлення фразеологізмів німецької та української мов, потрібно по можливості представляти різні прийнятні фразеологічні еквіваленти, щоб мати можливість вибрати з них найбільш придатні, напр.: вислів Hals über Kopf представлений у словниках такими варіантами перекладу: стрімголов, прожогом, хутко. Контекст надає такі можливі еквіваленти: наспіх, поспіхом, похапцем, нашвидкуруч.

Фразеологізми німецької мови, які не мають фразеологічних еквівалентів в українській (російській) мові. Передача значення подібних фразеологічних одиниць здійснюється такими способами:

Дослівний переклад. Це стосується в першу чергу ФО, що означають реалії і які відсутні в інших мовах. Деякі мовознавці вважають, що метод дослівного перекладу позбавляє фразеологізм будь-якого змісту, робить їх незрозумілим, перекидає думку і т.д. Проте більшість дослідників визнають метод точної передачі досліджуваних одиниць цілком прийнятним.

Такий переклад особливо потрібний, якщо образ, що міститься у фразеологічній одиниці не є для байдужим для розуміння тексту, а його заміна на інший образ не дає достатнього ефекту. У зв’язку з цим доцільно давати в

словниках або в навчальному процесі пояснення у формі окремих слів або вільних словосполучень. Наприклад, навчальний фразеологічний словник для іноземців дає такі пояснення:

Описовий переклад. Зустрічаються такі випадки, коли і в німецькій і в українській мовах відсутні повні або часткові еквіваленти, а дослівний переклад таких образних фразеологічних одиниць неможливий, оскільки порушуються норми сполучуваності слів. У таких випадках слід використовувати описовий переклад. При цьому фразеологічне значення передається за допомогою звичайних слів або словосполучень нефразеологічного характеру.

При описовому перекладі ФО втрачає свою образність, а передається лише його загальний фразеологічний зміст (тобто переносне значення порівняння):

- ins Kraut schießen (піти в ріст, буйно розростись) [7, т. 1: с. 746] – стосовно якості, властивості;

- jemanden über Wasser halten (надавати допомогу, підтримувати кого-небудь) [4, т. 2: с. 573];

- das geht auf keine Kuhhaut (цього не можливо описати, цього навіть уявити собі не можна, це не лізе ні в які ворота) [6, т. 1: с. 754] – (порівн.: ні в казці сказати, ні пером описати).

ФО, що мають фальшиві еквіваленти в інших мовах. У кожній мові є фразеологізми, які збігаються за формою та компонентним складом з одиницями іншої мови. Але подібні фразеологічні одиниці мають інший зміст, тобто інше фразеологічне значення.

Недостатня диференціація таких одиниць спричиняє змістовні перекручення. Це пов'язано з тим, що повний або частковий збіг лексичних компонентів викликає асоціацію з компонентним складом фразеологізму, який є в рідній мові, напр.: er ist für mich

Luft (досл. він для мене повітря) “він для мене не існує, він – пусте місце” [7, т.2: с. 43].

Часткові фразеологізми контекстуально мають відповідника в мові перекладу, але різняться за:

- структурними/граматичними компонентами: «Wer sich nicht bückt, der ackert nicht gut – Хочеш їсти калачі, то не сиди на печі» [2, ст. 33].
- лексичним оформленням, що зумовлено культурними розбіжностями народів мови: «Dem Armen schmeckt jegliches Brot – Сліпий курці усе пшениця; Salz und Brot macht Wangen rot – Хліб та каша – то їда наша» [5, ст. 32].

У зв'язку з цим слід підкреслити, що ряд фразеологічних одиниць має ніби пряме значення або їх зміст може бути зрозумілим неправильно; напр.: «як з гусака вода» (зовні щось відбувається дуже швидко, непомітно, безслідно; порівн.: як вода швидко стікає з гуски, що вийшла зі ставка). І тому ж цей усталений зворот означає: «кому-небудь байдуже».

Кількість міжмовних фальшивих фразеологічних еквівалентів невелика, їх потрібно враховувати при укладанні словників, у перекладацькій діяльності та в підготовці викладачів та перекладачів.

Виконаний аналіз показав, що більшість фразеологічних одиниць німецької та української мов є або еквівалентними, частково еквівалентними, або ж аналогічними мовними одиницями. Друга за своєю продуктивністю група фразеологізмів належить до мовних одиниць, які не є еквівалентними в обох мовах. Співставлення досліджуваних одиниць обох мов належить до найважливіших проблем загальної лексикографії та фразеографії.

Однак внаслідок відмінностей культурологічних факторів, різних мов картин світу і

різних джерел походження багато фразеологізмів вміщують деякий елемент значення, який зрозумілий лише носіям даної культури, яка обслуговується даною мовою. Саме для таких фразеологізмів характерний низький ступінь розпізнавання. Часткові відповідники представляють для студентів вже деяку складність як, наприклад, *wie die Made im Speck leben* – живе як у бога за пазухою. Найбільшу складність представляють ідіоми, які не мають еквівалентів, які вміщують унікальні компоненти і є невмотивованими, наприклад, *Kohldampf schieben, bei jmdm. ins*

Fettnäpfchen treten, спіймати облизня – "зазнати невдачі", без царя в голові – "нерозумний", бути притчею во язицех.

Перспективою даного напрямку є дослідження інвентаризації ФО тлумачними словниками німецької мови з урахуванням фальшивих міжмовних фразеологічних еквівалентів та приведення їх у відповідність сучасному рівню лексикографічної теорії та практики, так як нагальною на даному етапі дослідження є проблема взаємовідносин фразеологізмів з лексикографією та фразеографією.

Джерела:

1. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови [Текст] : дис... д-ра філол. наук: 10.02.15 / Баран Ярослав Андрійович; Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 1998. – 391 л.
2. Бойко Н. В. Німецькі прислів'я та приказки: Кам'янець-Подільський: Зволейко, 2008. 304 с.
3. Левченко О. П. Безеквівалентна російська і українська фразеологія [Текст] : дис... канд. філол. наук. 10.02.01; 10.02.02 / Левченко Олена Петрівна; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – К., 1995. – 212 л
4. Сушко О. І. Фразеологія офіційно-ділового стилю української мови (на матеріалі документів першої половини ХХ століття) [Текст] : дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Сушко Оксана Іванівна; Слов'янський держ. педагогічний ун-т. – Слов'янськ, 2006.
5. Boucher K. Geflügelte Worte – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut. 1981- 780 S.
6. Büchmann G. Der neue Büchmann. Geflügelte Worte -München: by Bassermann Verlag -2002.- 695 S.
7. Burger H. Phraseologie: 4 Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. Berlin: Erich Schmidt Verlag 1998. – 224 S.
8. Eike Gerr. 4000 Sprichwörter und Zitate. – by Langenscheidt KG, Berlin und München. Druckhaus Langenscheidt Berlin. 2001 – 319 S.
9. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch mit einem " Lexikon der deutschen Sprachlehre" herausgegeben in Zusammenarbeit mit zahlreichen Wissenschaftlern und anderen Fachleuten. Jubiläumsausgabe. – Gütersloh / München Bertelsmann Lexikon Verlag GMBH, 2000. – 1943 S.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ПАРАЛЕЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Віталій Антоненко, старший викладач кафедри романо-германських мов, Національна академія Служби безпеки України.

РОЗВИТОК ФАХОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Галина ШИКІТКА,
Ніна ІЛЬКУВ

Реформування соціально-економічних відносин в Україні у контексті сучасних суспільних викликів, які стоять перед нашою державою вимагають суттєвих змін у системі вищої освіти, яка забезпечує формування інноваційного розвитку людського капіталу, виховання національної свідомості підрастаючого покоління, інтелекту та духовної культури українського суспільства.

Головне завдання сучасного процесу навчання та виховання особистості чітко відображено у Законі України «Про освіту», де зазначено, що «метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [3].

Аналіз наукових джерел засвідчує, що проблемі розвитку фахових компетентностей майбутніх учителів початкових класів приділяється значна увага у працях А. М. Алексюка, В. Г. Кременя, С. У. Гончаренко, В. О. Огнев'юка, С. О. Сисоевої, І. Д. Беха, В. І. Бобрицької, В. І. Бондара, С. С. Вітвицької, О. І. Пометун, О. Я. Савченко.

Мета статті – обґрунтувати структуру та педагогічні умови дидактичної моделі розвитку фахових компетентностей у майбутніх вчителів початкових класів у контексті освітнього процесу закладів вищої освіти.

У процесі аналізу наукових джерел та нормативно-правових документів з питань розвитку фахових компетентностей у майбутніх учителів початкових класів можемо відмітити, що важливим напрямком у даному контексті є створення нового освітнього середовища закладу початкової ланки шляхом реалізації основних принципів компетентнісного й діяльнісного підходів та запровадження в процес навчання та виховання початківців інтегрованих проектних технологій. Державний стандарт початкової освіти передбачає «створення сприятливих умов для розвитку вільної особистості учня, здатного обстоювати активну громадянську позицію, співчувати та співпереживати, брати повноцінну участь в суспільному житті, організовувати власний пізнавальний простір і провадити пізнавальну діяльність без сторонньої допомоги» [2]. У даному контексті процес оволодіння новими знаннями має бути тісно пов'язаний із розв'язанням різноманітних пізнавальних педагогічних ситуацій під час здійснення початківцями дослідницької та конструктивно-проектної діяльності.

Професія педагога закладу початкової освіти є однією з найбільш складних, оскільки передбачає володіння особистістю професійно важливих компетентностей у багатьох сферах діяльності. Зокрема, сучасний педагог повинен бути одночасно психологом,

мати високу загальну культуру, організаторські й комунікативні здібності. Тому, формування конструктивно-проективних умінь у системі підготовки майбутніх учителів початкових класів викликано необхідністю реалізовувати в професійному стандарті вчителя велику кількість таких функцій, як розвивальна, комунікативна, організаторська, інформаційна, виховна, конструктивно-проектна, орієнтаційна.

Розвиток фахових компетентностей у майбутніх вчителів закладів початкової освіти має забезпечувати підготовка в стінах вищого закладу педагогічних засад роботи у школі, які базуються на сукупності професійно важливих умінь, спрямованих на організацію освітнього процесу. Майбутній педагог повинен уміти знаходити навчально-методичну літературу, фахово аналізувати інноваційні підходи до комунікації із молодшими школярами, сприяти їхньому фізичному, інтелектуальному та духовному розвитку, соціалізації у суспільному житті. Для досягнення покладеної мети майбутній педагог повинен навчитися застосовувати інноваційні підходи в організації освітнього процесу, вміти аналізувати, опрацьовувати та використовувати у роботі нормативні документи освітньої галузі.

Важливою трудовою функцією майбутнього педагога є вміння формулювати мету й завдання уроку, різноманітні напрямки організації освітнього процесу, зокрема, форми, методи, прийоми й засоби навчання та проектування. Від того, наскільки вчитель початкової ланки здатен застосувати сучасні навчальні технології під час проектування уроку залежить рівень підготовки молодших школярів у закладі освіти. Успішна реалізація трудових функцій майбутнього педагога буде відбуватися за умови володіння ним уміньми створювати безпечні, психологічно

комфортні умови та урахування індивідуальних потреб початківця.

У процесі аналізу наукової та педагогічної літератури, нормативно-правових документів із питань розвитку фахових компетентностей у майбутніх учителів початкових класів ми можемо підтримати думку провідних дослідників по те, що, «враховуючи реалії сьогодення, майбутній учитель Нової української школи має виявляти професійні вміння, спрямовані на конструювання й проектування освітньої діяльності молодших школярів, а також діяльності, пов'язаної із власним професійним розвитком. У підготовці студентів педагогічних спеціальностей у закладі вищої освіти це забезпечується шляхом організації та здійснення конструктивно-проективної діяльності. З огляду на зазначене, одне із пріоритетних завдань реформування професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкової школи вбачаємо в застосуванні інноваційних проектних технологій та удосконаленні освітньо-професійних програм, орієнтованих на ефективне формування в них сучасних конструктивно-проективних умінь» [1, с. 22–23].

Система підготовки майбутніх учителів закладів початкової освіти у вищих закладах освіти за визначенням одного із провідних дослідників зазначеного питання А. П. Лозенка, яке він подав у своєму дисертаційному дослідженні «Формування рефлексивних умінь у майбутніх учителів початкової школи в процесі дидактичної підготовки» є «цілеспрямованим, розгорненим у діяльності й у часі спеціально організованим процесом формування в студентів системи загальнодидактичних знань і умінь організації освітньої діяльності молодших школярів, спрямованої на розв'язання типових і творчих завдань із урахуванням методичних особливостей навчальних предметів сучасної початкової школи» [4, с 14].

Робота вчителя початкової ланки потребує спеціальної підготовки студентів педагогічних спеціальностей, направленої на оволодіння ними предметними знаннями й уміннями та здатністю до моделювання різних педагогічних ситуацій, планування та проектування освітньої діяльності. Така підготовка у майбутньому дасть змогу ефективно забезпечувати процес формування всебічно розвиненої особистості молодшого школяра, оскільки в «реаліях сьогодення ускладнюються функції професійної діяльності вчителя. Його повсякденна праця, охоплює не лише навчальну, розвивальну й виховну функції, а й дослідницьку, культурно-просвітницьку, соціально-педагогічну, комунікативну, інноваційну, проєктивну тощо» [7, с. 181].

Одним із головних завдань сучасної підготовки майбутніх учителів початкових класів поряд зі здобуттям необхідних теоретичних знань, є формування вмінь розв'язувати складні педагогічні та психологічні ситуації. Основу професійної компетентності мають складати уміння аналізувати сучасний освітній процес, уміння розв'язувати різноманітні нестандартні завдання, уміння мислити та діяти на основі мультикультурних та національних пріоритетів, контролювати власні емоції, ефективно взаємодіяти з різними учасниками освітнього процесу, адекватно оцінювати свої можливості.

Підготовка майбутніх фахівців у закладі вищої освіти повинна забезпечувати формування у студентів наступних вмінь: обирати корисний вид діяльності, підготуватися до практичної проєктної роботи; аналізувати інноваційний розвиток, здійснювати та оцінювати практичну діяльність, робити висновки щодо здійснення практичної діяльності тощо.

У процесі аналізу наукових джерел із питань розвитку фахових компетентностей у майбутніх учителів початкових класів хоче-

мо зазначити, що підготовку педагогів до формування конструктивних умінь можемо розглядати як «підсистему загальної системи професійно-педагогічної підготовки, у ході якої в студентів формуються фундаментальні знання, професійні вміння організації процесу формування конструктивних умінь, прагнення постійно оновлювати методи своєї праці на основі інтеграції прогресивних педагогічних ідей сучасності, передового педагогічного й особистого досвіду» [5, с. 143].

Важливим завданням сучасної вищої освіти є підготовка фахівця, здатного конкурувати у швидкозмінному світі на ринку праці, що потребує аналітичних, організаторських та комунікативних умінь. І провідне місце в системі освітнього процесу вищої школи має займати проєктна діяльність, як процес «розроблення теоретичних моделей або як складова освітньої діяльності, яка підпорядкована певним організаційним засадам, що передбачає послідовне проходження чотирьох етапів: постановка мети, планування, виконання та перевірка результатів. Сутність етапу постановки мети полягає в усвідомленні студентами отриманого завдання. Етап планування спрямований на вибір способу дії. Етап виконання безпосередньо пов'язаний із реалізацією проєкту. Останній етап – перевірка результатів – забезпечує підбиття підсумків роботи, її оцінювання, виправлення помилок, їх обговорення тощо» [6, с. 104]. Головна мета застосування проєктної діяльності в освітньому процесі вищої школи полягає в тому, щоб розвинути в учасників навчання уміння самостійно проходити всі етапи проєктної діяльності. Студенти повинні індивідуально визначати зміст діяльності, класти доступну мету, вчитися послідовно виконувати визначені проєктні операції та оцінювати результати проробленої роботи.

Отже, неперервна професійна освіта майбутніх учителів початкових класів у процесі

закладу вищої освіти є «цілісною педагогічною системою, яка організаційно, змістовно й технологічно забезпечує потребу людини у навчанні, духовному й культурному розвитку, підвищенні професійної компетентності й просто отриманні естетичної насолоди від пізнання всього нового, що відповідає інтересам і запитам особистості. Водночас неперервна професійна освіта здатна забезпечити стабільність розвитку суспільного виробництва, є засобом розширеного відтворення його інтелектуального, духовного і культурного потенціалу» [8, с. 93].

Забезпечення неперервного змісту освітньої підготовки студента має бути тісно пов'язаним із формуванням високого рівня його педагогічної майстерності. Можемо визначити поняття педагогічної майстерності, як характеристику високого рівня педагогічної роботи студента, процес і результат його творчої професійної діяльності. Формування педагогічної майстерності в системі освітнього процесу вищої школи має «цілісний характер і показує рівень готовності конкретної людини до виконання професійних обов'язків викладача й вихователя. Професійна майстерність узагальнює результат професійного становлення педагога, вищий рівень його компетентності як комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію професійної діяльності, показує вияв найвищої форми активності особистості вчителя у

професійній діяльності, активності, що ґрунтується на гуманізмі і розкривається в доцільному використанні методів і засобів педагогічної взаємодії у кожній конкретній ситуації навчання і виховання» [8, с. 226].

Висновок. У контексті нашого дослідження можемо розглядати процес проєктної діяльності майбутніх учителів початкових класів як інтелектуально-творчу роботу, направлену на розвиток фахових компетентностей педагога, його інноваційної інтелектуальної діяльності, і один із шляхів підготовки магістра у системі вищої освіти, який створить умови педагогічного зростання та розвитку індивідуальних особливостей і комунікативних здібностей майбутнього вчителя, виробить у нього здатність до самостійної дослідницької діяльності, набуття важливих інноваційних професійних умінь.

Педагогічну майстерність майбутніх учителів початкових класів треба розглядати як якісну характеристику оволодіння професією педагога, високий рівень самоорганізації та постійного самовдосконалення. Такий підхід розкриває важливий напрямок нашого магістерського дослідження, і сприятиме моделюванню підготовки педагогів закладів початкової ланки в умовах освітнього процесу закладів вищої освіти, зважаючи на те, що критерії педагогічної майстерності сучасного фахівця постійно змінюється під впливом зовнішніх чинників.

Джерела:

1. Делікатна Н. М. Формування конструктивно-проєктивних умінь у майбутніх учителів початкової школи: дис.... канд. пед. наук: 13.00.09 / Київ. нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. Київ, 2021. 234 с.
2. Державний стандарт початкової освіти URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>
3. Закон України «Про освіту» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
4. Лозенко А. П. Формування рефлексивних умінь у майбутніх учителів початкової школи в процесі дидактичної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук :

13.00.09 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України. Київ. 2010. 25 с.

5. Малихін О. В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: теоретико-методологічний аспект : монографія. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2009. 307 с.
6. Марусинець М. М. Професійна рефлексія майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика формування : монографія. Умань : ПП Жовтий ОО, 2012. 419 с.
7. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Грамота, 2012. 504 с.
8. Творчість і технології в наукових дослідженнях неперервної професійної освіти / за заг. ред. С.О. Сисоевої. К. : КІМЮ, 2008. 424 с.

РОЗВИТОК ФАХОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Галина Шикітка, кандидат педагогічних наук, доцентка кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Ніна Ільків, магістр спеціальності «Початкова освіта» ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА В ПОЕТИЧНОМУ СЛОВІ В. ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО ТА ЗОРЕСЛАВА

Антоніна ВЧОРАШНЯ

*Ми знаємо, що люди ми є смертні,
і нам також колись прийдуть на зміну,
ми є лише короткі епізоди
всієї вічності, а вічність та -
це наш народ і наша Україна,
навіки – вічна і свята.*
[5, 167]

Василь Гренджа-Донський

Автором цих рядків є Василь Гренджа-Донський, український письменник-поет, прозаїк та драматург, фольклорист, журналіст-публіцист, політичний діяч, редактора кількох періодичних видань, культурно-освітній і громадський діяч (24.IV.1897, Волове – 25.XI.1974, Братислава). Його ім'я відоме не лише на теренах рідного Закарпаття, але й в усій, Україні [1, 95] та за її межами. Він є безпосереднім учасником подій Карпатської України 1939-1944 рр. та автором щоденника «Щастя і горе Карпатської України».

Соборність України, державницькі звитяги нашого народу, національна ідея, залишили нам багатовіковий мистецький спадок. Вони, як та живильна сила в поезіях В. Гренджа-Донського, Зореслава, І. Ірлявського, Ю. Боршоша-Кум'ятського.

Василь Гренджа-Донський – політичний емігрант, який із 1939 року змушений був жити в розлуці з рідним краєм, в якому мав щастя чи нещастя народитись, до якого щиро звертаючись писав:

*Люблю тебе, мій рідний краю,
Мов до матусі я горнусь.
Ридаєш ти – і я ридаю,
Смієшся ти – і я сміюсь* [5, 165].

Важливе місце в поезії В. Гренджа-Донського займає образ рідного Закарпаття, абої Верховини і вона в поетичній уяві є тою невід'ємною частиною української землі і її етносу. Так у вірші «Наша мрія» автор утверджує ідею єдиної і соборної України: «А наша мрія – Львів і Київ, постійна із давен давна, бо наша мати – Україна, а мати в нас лише одна /2, с.132/. Адже, будучи відірваним від Великої України, Закарпаття не припиняло зв'язок з нею. Крайни отримували інформацію через книги українських письменників і поетів, через твори істориків черпали інформацію про літературне, культурне і політичне життя України. Особливе місце посідає творчість Пророка Тараса Шевченка «Шевченко своїм вогненным пером зробив більше для української справи, як сто генералів... (В. Гренджа-Донський). Вільнолюбивий Закарпатський край не втрачав надії, що прийде той час, той день, коли і він стане вільним і житиме в одній Українській державі. Вже з перших прочитаних творів Кобзаря відчув Гренджа-Донський силу шевченкового слова. До кінця свого життя з глибокою шаною ставився до свого вчителя, бо так саме він його називав. Присвятив йому не один вірш, не одну статтю про нього написав.

На думку В.Гренджі-Донського, Кобзар "витворив іскру Божу", "іскру національної свідомості..." [6, 120 – 127].

У статті "Тарас Шевченко", яка опублікована в журналі "Наша Земля" в 1927 р., він писав: "Шевченко – це найбільший геній народу. Ні перед ним, ні після нього ніхто не зумів так гукнути, мов грім, на пануючих, що обкрадають народ. Серце його проймалося гнівом бідного, придушеного народу, якого тримали пани в ярмі, якого катували, садили в тюрми і гнали юрбою на панщину, мов худобу на заріз" [3, т. X., 25].

А в поезії "Могили пророка" є такі рядки: "Народ бродив колючим терном у крові по коліна, Пророк збудивсь, промовив стиха: Повстане Україна!". Ці рядки написані в 1925 році, але через понад 20 років автор повернувся до них і більш сильніше і величніше доповнив: "Пророк збудився у могилі, Могутнім вітром мовить: Хай кожен з вас буде готовий, Розплати час надходить. -Хоч би і всі кати бродили У крові до коліна, Не стопчуть дух, що прагне волі, Не зломить України!" [4, 22].

Героїчні і трагічні події Карпатської України, нашої національної гордості і нашого болю, привертали увагу багатьох письменників. Не оминула вона і творчість та переживання В. Гренджі – Донського, як особистої трагедії і не вважав безнадійною спробу в утвердженні власної державності. Він з боєм писав, що «Красне поле», «занадто криваве» («Юнацькі могили»).

У творах ми бачимо і образи захисників Карпатської України. Будучи капеланом, поет назавжди запам'ятав молодого січовика, що вмирав у автора на руках зі словами «моя ти Україно», міцно тримаючи в руках зброю («Мені в наруччі умирав»):

*Мені в наруччі умирав
Юнак, напівдитина,
Слова останні він казав:
«Моя ти Україно!»*

*Ще він уповні не доріс:
Хлоп'я слабе, тоненьке,
А вже тримав він міцно кріс
За Україну-неньку.
Боротись сам бажав, хотів
Криваву цю пригоду,
І все зробив, як то велів
Святий наказ народу.
Неначе усміх на лиці,
А личко мов дівоче...
«За край, за люд, за гори ці
Вмираю я охоче...»
І видав з себе духа він...
Кінець січовикові...
І впав на землю карабін
У цілі зливи крові...*

1939 [5, 163]

Глибоко вражають серце слова, присвячені відважним і жертвним захисникам Карпатської України у поезіях: «Ще б'ються хлопці», «Юнацькі могили», «Ходить стара ненька», «Моя Карпатська Україно», які поет створив перебуваючи у Тячівській тюрмі. Він рветься душею до своїх побратимів до бою, бо бажає загинути від куль там, «де родиться воля», ніж терпіти муки та наругу угорсько-фашистських окупантів-гонведів:

*Хлопці, милі хлопці,
чом я не між вами, не між вами, ко-
заками?*

Чом я в порох не звалився?

Під малярськими штиками

чом я опинився?

«І доки ще» [5, 168].

З боєм і тривогою він звертається до побратимів в неволі: "Биття, тяжкі побої, муки приймаєте, мої брати... Не люди це, але гадюки, Кати, прокляті кати". З Тячівської тюрми він пише:

*Моя Карпатська Україно,
Найкраща квітка на землі
Лежиш тепер уся в руїнах*

*Після погрому мадярні.
О, краю смутку, горювання,
О, земле рідна, дорога,
Завмерла ти від мук, страждання,
Від ланцюгів і батога.
Юнацьку кров з грудей точили
Ворожі Гортія штики,
І кості в тобі положили
Твої найкращі юнаки.*

[5, 178]

Та він щиро вірив, що Карпатська Україна
буде вільною:

*Я вірю: будеш ти свободна
і будем разом – ти і я
«Моя Карпатська Україно»*

[5, 176]

У нашій історії героїчні події Карпатської
України залишаються і великою гордістю, і
незагоєною національною раною. Такою во-
на зостанеться в поезіях Василя Гренджі –
Донського і Зореслава.

Степан Сабо́л – в миру, о. Севастіян – по-
ет Зореслав – уродженець Пряшева, ширше –
Пряшівщини (1909 – 2003 рр., м. Детройт,
США), капелан, теолог, письменник, вчений.

У 1938 – 1939 рр. був священником Кар-
патської Січі в Хусті, на Красному Полі, де
тривали жорстокі бої і гинули січовики.

Його сенсом життя, як і багатьох героїв-
борців були Бог і Україна, як поняття нероз-
ривні і святі. [7, 35]

Для Зореслава немислимою є воля Закр-
паття без України. Гордо і святково звучать
слова:

*Окрилена пісня осанна
Від бань вогняного собору,
Від Дону по Тису, по Сян*

[5, 20].

У поезії «Борці» поет вірить в ідею всеук-
раїнської єдності, що незабаром об'єднає
весь народ у велику родину : «Зійдуться Ка-
рпати, //Кавказ і Кубань»). [5, 25],

*О радуйся, Маріє Діво,
Божя мати,
До тебе моляться Поділля і Карпати,
До тебе кличе вся Вкраїна у неволі!
О, зглянься, змилуйся над нами, дай
нам волі!*

[8, 36].

З вірою, урочисто, впевнено і захоплено
проникнуті слова про волю і державну неза-
лежність, в перемогу, що настане після боро-
тьби:

*І в глорії сонць,
і в бурі співання
повстане з руїни,
повстане остання
уквітчана воля –
велична, свята авреоля Вкраїни.
«Готові»*

[5, 27].

Його спадщина – це, хвилюючі спомини
про події Карпатської України. З його слів:
«Немає Воскресення без Голготи, без
розп'яття, без смерті». [9, 36]

Червона від крові Тиса, Хуст «замаєний,
розспіваний і гордий» і катовані і розстріляні
побратими назавжди zostалися у пам'яті Зо-
реслава:

*Немов ввижається: столиця Хуст –
Замаєний, розспіваний і гордий,
А з півдня, з висохлих угорських пуст
Знімаються, мов хмари, дикі орди.
Минулося, та не забулось! Хуст
Остався спомином живим понині:
Розстріляний стрілець, а з його уст
Останній покрик: «Слава Україні!»*

[5, 113].

Поет згадував ті драматичні події: «Ми
горіли Україною, ми були переконані, що
коли не коли, але Україна буде. І – є, буду-

ється!... Ми їздили до Хуста, відвідали могили січовиків. Я був на Краснім Полі – там наші хлопці керувалися, гинули. Там я був, коли Карпатська Україна набувала слави, проголошувала свою самостійність... Я був там, коли мадяри вступали до Хуста... Я знаю, як вмирили наші хлопці, якою кров 'ю освячена Карпатська Україна» [10, 22].

Молився за долю України, благав Всевишнього бути їй «надхненням», благословити на перемогу:

Ген по той бік я Богові вклонюсь:

Ось я, – скажу. – Ласкавий будь о Пане!

Йому за Україну помолюсь

І вартою – бійцем над нею стану

[7, 40].

Джерела:

1. "Хрестоматія нової української літератури" (Дукля. – 1964. – № 4. – С. 95).
2. Гренджа-Донський В. На літературному фронті. Розмова з письменником Василем Гренджою-Донським // Твори Василя Гренджі-Донського. – Вашингтон, 1989. – Т. 9.
3. Гренджа-Донський В. Спогади // Твори Василя Гренджі-Донського. – Вашингтон, 1988. – Т. X.
4. Романенчук Б. Василь Гренджа-Донський // Твори Василя Гренджі-Донського. – Т. 1. Шляхом терновим: Поезії. – Друге видання. – Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, 1990. – С. 23.]
5. Моя Карпатська Україно. Поетична антологія. – Ужгород, 1992
6. Твори Василя Гренджі-Донського. – Т. VI. Сини Верховини: Історичний автобіографічний роман. – Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, 1986. – 400 с.
7. Бабота Л., Роман М. Повернення Зореслава // Дукля. – 1990. – № 4.
8. Зореслав. Сонце й блакить. Книжка поезій II. – Ужгород, 1936.
9. Зореслав. Зі серцем у руках. Книжка поезій I. – Ужгород, 1933.
10. Кравців Б. Поетичний світ Зореслава // 3 ранніх весен (Вибране). – Нью-Йорк, 1963.

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА В ПОЕТИЧНОМУ СЛОВІ В. ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО ТА ЗОРЕСЛАВА

Антоніна Вчорашня, доктор педагогічних наук, професор, викладач кафедри психології та педагогіки, директор Науково-дослідного інституту історії українських національно-визвольних змагань

ПОЕТИЧНІ РЕФЛЕКСІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

Наталія ГУМЕН-БІЛАНІЧ

Сьогодення змінило нашу свідомість. Умови широкомасштабної російської агресії проти мирної та без'ядерної України внесли свої гіркі корективи та військовий досвід різного плану. Щоденне сприймання жаху нищення соціуму несе свої відбитки на душу кожного українця та українки.

У напружених баталіях нашого часу, у жорстокій боротьбі добра зі злом, небесної правди зі земними амбіціями та зловорожим возвеличенням зримою постає проблема мовної ідентичності. Чимало громадян нашої неньки-України вже свідомі того, що мова – основа нації, що мислити і творити українською – це жити за традиціями та законами незалежної, віками нескореної й самобутньої української нації. Мовний конфлікт – не надуманий та не штучно витворений, а реально існуюча хвороба нації, лікування якої якраз і полягає у мовленнєвій ідентифікації. Беззаперечним є факт людського всебічного розвитку, і відомий вислів Гете «Скільки знає людина мов, стільки разів вона – людина» є чудовим підтвердженням цього, але не володіти мовою своєї нації – ганьба... На щастя, усвідомивши цю істину, багато українців заговорили мовою своєї – української нації. Вже навіть у цьому моменті вбачається відродження, передчувається майбутній розквіт нашої держави та встання її, як фантастичної пташини Фенікса, із попелу.

Торкнувшись мовної проблеми, на думку спадає чудовий, повчального змісту вірш «Кухлик» українського гумориста Павла Глазового, добре знаного поета із минулого століття:

Дід приїхав із села, ходить по столиці.
Має гроші – не мина жодної крамниці.
Попросив він:

– Покажіть кухлик той, що скраю.

Продавщиця:

– Что? Чево? Я не понимаю.

– Кухлик, любя, покажіть, той, що збоку смужка.

– Да какой же кухлик здесь, если это кружка.

Дід у руки кухлик взяв і нахмутив брови:

– На Вкраїні живете й не знаєте мови.

Продавщиця теж була гостра та бідова:

– У меня есть свой язык, ні к чему мне мова.

І сказав їй мудрий дід:

– Цим пишатися не слід,

Бо якраз така біда в моєї корови:

Має, бідна, языка, а не знає мови...

Мовне питання не вичерпало й понині своєї актуальності, чекає на подальший свідомий крок кожного українця у бік досконалого володіння мовою своїх пращурів. Адже, як влучно підкреслив колись Митрополит Іларіон / І. Огієнко, «мова є нашою національною ознакою, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості». Згаданий церковний діяч був також видатним ученим-мовознавцем, упорядником словників та перекладачем (переклав Біблію українською мовою). Він пропагував ідею соборної літературної мови та вважав її культурним маркером кожної нації. «Народ, що не розуміє сили й значення рідної мови й не працює для збільшення культури її, – наголошував Іван Огієнко, – не скоро стане свідомою нацією й не стоїть на дорозі до державности». Такі влучні та мудрі думки науковця про значення мови для нації звучать сьогодні наче лейтмотив, провідна думка української нації: «Поки живе мова – житиме й народ яко національність...

От чому мова завжди має таку велику вагу в національному рухові, от чому ставлять її не перше почесне місце серед головних питань». І так хочеться, щоб ми, українці, такі думки не просто почули, але чули та ними ж сповнялися, щоб наша самоідентичність починалася з рідного українського слова і визріла у повноцінному державному розквіті.

Живучи у часі воєнних дій, проймаємося наскрізь болем та стражданням нашого народу. За кожен прожитий день вдячні Богу та відважному Українському Воїну, що стоїть невтомно на захисті нашої волі. Скільки нам чекати до остаточної перемоги над злом, невідомо людству, але Бог усе бачить і знає... Нові поняття та реалії увійшли у наш побут,

ввіп'ялися у душу та постійно тривожать серце. Наче голосний плач та зболений стогін, пронизливо лунає звук сирен, що сіють тривогу та неспокій на нашій, Богом даній землі. Розплющуючи вранці очі, щоразу розпачливо усвідомлюємо той час та мить, в яких живемо, і так щиро та трепетно мріємо про перемогу. Бо та перемога не просто має бути нашою, але світовою, адже нині точиться не якась собі боротьба, а видимо зло прагне скорити, а точніше, знищити добро, тож справжні масштаби навіть неznані нам.

Поетичними рефлексіями пройнята душа, їй не можна мовчати, вона прагне все виказати, бо це і є правда сьогодення. Вашій увазі мої поетичні рядки:

Синє небо у вікні –
Пригадався мир мені...
Враз так хмари налетіли –
Руки й ноги затремтіли.
Захисти нас, милий Боже,
Бо те військо зловороже
Не шанує все творіння,
Що створив Ти, і в зотління
Україну хоче люто
Розтрощити і забути,
Бо немов гідке більмо
Україна вже давно,
Бо її шанують в світі,
Бо з талантами в ній діти,
Бо звучать її пісні,
Мов співають солов'ї.
От і заздрісна росія
Виє з гніву що є сили!
Наче змії той, без жалю
Жертву знищити свою
Хоче радо і завзято.
Та не буде цього свята!
З нами Бог і всі народи!
Ми без зла і без погорди!
Ми в молитві та в надії –
Бог скерує наші дії!

Пісня про мир

Повітряна тривога,
Підводимось на ноги –
І миттю у найближче укриття!

І вдень, й вночі тривога,
Вже втома і знемога,
Але йде бій за наше майбуття!

Приспів:

Ми мріємо про мир,
Про нашу перемогу,
Бо ворог сіє біль,
І смуток, і тривогу.

Дай, Господи, нам сил
Й Своє благословення,
Щоб довгожданий мир
Став нашим вже щоденням!

Та поки знов тривога,
І наша дорога –
В найближче та надійне укриття!

З молитвою до Бога
Крокують наші ноги
З надією на мирнеє життя!

Христова славна перемога –
До неба вічного дорога.
Ісус нас мудро так навчає,
Що не земне життя є раєм,
Що ні печаль, ні страх земний
Не сміє бути руйнівний,
Не має душу огортати,
Щоби від Бога віддаляти.
Бо Бог є Світло і Любов,
Бо Він Воскрес і прийде знов,
І вся марнота й суєта,
І вся жахлива війна
Не буде мати міць над нами –
Дочками вірними й синами,
Бо ми довірились Йому
І всю надію ту свою
Лише на Нього покладали
І Провидіння Боже мали.

Хай нескореність українців у віках, перемоги та щира віра стане правдивим
наполегливість та мудрість, велич науки дороговказом на поки що тернистим
та скарби самобутніх традицій замайорять шляху.
у недалекому майбутньому синьо-жовтим
прапором вільної України. Хай Божа
могутність подолає зло і подарує нам про-
мінь Просвітлення, а невимовна жага до Жити!

Інтернет-ресурси:

<https://knigogo.com.ua/chitati-online/kuhlyk/>

<https://www.bbc.com/ukrainian/blog-history-42665391>

<https://www.pinterest.com/pin/250583166747972534/>

<https://warpoetry.mkip.gov.ua/1561>

ПОЕТИЧНІ РЕФЛЕКСІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

Наталія Гумен-Біланіч, літредактор, завідувач міжкафедрального навчально-методичного сектору КаУ

ФОРМИ І МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИВАЛЬНОГО ПРЕДМЕТНОГО СЕРЕДОВИЩА В ДОШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ, ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ДОШКІЛЬНИКА

**Галина ШИКІТКА,
Наталія МУЖИКАШ**

У контексті сучасних викликів, які стоять перед нашим суспільством важливим питанням наукових досліджень у контексті становлення відповідальної поведінки дитини дошкільного віку важливим є створення освітнього розвивального середовища на засадах гуманізації освітнього процесу, направлено-го на виховання особистості, яка буде готовою зберігати демократичні цінності оточуючого її сучасного навколишнього світу.

Педагогічні та наукові підходи організації освітньо-розвивального середовища закладу дошкільної освіти, сьогодні направлені на «моделювання процесу навчання та виховання в групах дошкільного віку на гуманістичних засадах особистісно-орієнтованої моделі освіти. Вивчення науково-методичних джерел, ознайомлення із розробками сучасної організації роботи закладів дошкільної освіти засвідчили, що розроблення якісного супроводу освітнього процесу повинно базуватися на новітніх концепціях розвитку особистості, які враховують права дитини, її здібності, потреби та інтереси, на практиці реалізуючи принцип дитиноцентризму» [2, с. 135].

Важливо відзначити, що серед особливостей організації інноваційного розвивального предметного середовища в закладу дошкільної освіти є його багатофункціональність, адже, як зазначає О. Писарчук «середовище – це оточуючі виховання дошкільного закладу соціально-побутові та суспільні умови. Вплив на формування особистості відіграють матеріальні та духовні фактори, у яких від-

бувається щоденний процес формування особистості, виробляються засади світосприйняття» [5, с. 10].

Під час формування освітнього процесу в закладі дошкільної освіти у контексті розбудови інноваційного розвивального предметного середовища педагогами має бути враховано той факт, що серед основних принципів створення освітнього простору провідним є забезпечення зони комфорту та безпеки для кожної дитини. Важливо також формувати засади мобільності дошкільника та створити сприятливі умови його особистісного зростання, оскільки створення такого підходу до виховання та навчання дітей дошкільного віку дає можливість виховувати у дитини засади відповідальної поведінки. Розбудова освітнього середовища передбачає «зонування групового приміщення груп раннього віку, що дає змогу організувати освітній процес із малюками, який би максимально відповідав їхнім природним потребам і можливостям. Простір групового приміщення має бути розподілено на кілька зон – закуточків, від'єднаних за допомогою прозорих підвісних жалюзі, консолей, шафок, пересувних ширм тощо. У кожному з елементів групового простору мають бути створені умови для різних видів активності від 1 до 4 дітей» [1, с. 130].

У процесі аналізу нормативної бази та наукової літератури з питань аналізу форм та методів організації інноваційного розвивального предметного середовища в дошкільній освіті, як засобу формування відповідальної

поведінки дошкільника ми можемо зробити висновок, що головним завданням освітнього розвивального простору є забезпечення майданчика, де у дошкільника проходить процес підготовки до навчання. Велику роль тут відграють матеріальні і духовні засоби педагогічної системи забезпечення реалізації індивідуальних особливостей особистості та напрямків формування її характеру. Тому, завдання сучасного інноваційного розвивального предметного середовища в дошкільній освіті полягає у забезпеченні умов комунікації вихователя та дитини, направленої на становлення творчої особистості. Інтегрований підхід у даному контексті забезпечується шляхом змістового наповнення освітньої роботи, де головна увага надається особистісно-зорієнтованому підходу до освіти. Розвивальне середовище має бути «спрямоване на розвиток фізичної, художньо-естетичної, інтелектуальної та комунікативної сфер життєдіяльності особистості, а педагог має виконувати роль зацікавленого, порадики або помічника, бо організоване освітнє середовище повинно складатися не з окремо взятих ресурсів (предметні, просторові, організаційно-сміслові та соціально-психологічні), а використовувати багатовимірні «розвивальні комплекси», в яких усі елементи взаємопов'язані та застосовувані в логічній послідовності з поступовим ускладненням завдань відповідно до поставленої педагогічної мети» [1, с. 153].

Важливо зазначити, що створення безпечного, багатофункціонального освітнього простору в закладі дошкільної освіти покликане, перш за все, забезпечити якісне навчання та гармонійне виховання молодшої особистості, формування у неї основ відповідальної поведінки, створення можливостей для індивідуального розвитку кожної дитини. Дана педагогічна ситуація передбачає створення умов для того, щоб вихователь

займався із дітьми в індивідуальному форматі, а інші учасники самостійно набували досвіду комунікації без участі дорослого, що забезпечувало б свободу прояву активності вихованців. Тому, під інноваційним розвивальним предметним середовищем в дошкільній освіті ми розуміємо певний комплекс «психологічних, педагогічних, матеріальних умов виховання особистості, де вихователь має вірити, що вона діє в міру своїх сил, та поважати її сили. Малюки потребують затишку, усталеності, спокійного темпоритму життя, суголосного їхнім психофізіологічним можливостям. Одна з головних заповідей у роботі з дітьми раннього віку полягає в тому, щоб ніколи нікуди не поспішати. Найвища майстерність вихователя – забезпечити такий темпоритм життя в групі, щоб, з одного боку, не нервувати дітей поспіхом, підганяючи кожного до абстрактного розкладу, а з іншого, не розслабляти дітей, гальмуючи їхній розвиток» [6, с. 53].

Можемо зробити висновок, що середовищний підхід до виховання молодшої особистості у закладі дошкільної освіти зумовлює створення «світу дитинства у виховному просторі, що сприяє інтеграції традиційної системи виховання з системою максимально наближеною до середовища життєдіяльності дитини. А відтак, є актуальним формулювання базового поняття «освітнє середовище закладу дошкільної освіти», що сутнісно відрізняється від такого середовища інших сучасних типів закладів освіти» [3, с. 232].

Серед сучасних завдань реформування освітнього простору дошкільної ланки є створення умов для адаптування закладів освіти до системних викликів, що давало б можливість динамічно змінювати вектори розвитку молодшої особистості, відповідно до запитів суспільства впроваджувати демократизацію форм навчання та виховання дошкільнят. Головним завданням розвивального

середовища у даному контексті є «врахування специфіки вікових етапів розвитку дитини, коли вихователь крок за кроком починає забезпечувати перехід дитини до наступного етапу розвитку, дає можливість взаємодії дітей між собою та з дорослими. Фаховий педагог «сприяє формуванню в дошкільнят навичок колективної роботи; розвиває можливість дитини жити у 3-вимірному предметному просторі, співмірному діям її рук («око – рука»), її зростанню в предметному світі дорослих» [4, с. 15].

Історико-педагогічний аналіз проблем виховання відповідальної поведінки у дітей

дошкільного віку у контексті формування педагогічних умов розвивального середовища дає нам можливість зробити висновок, що сучасний освітній процес дошкільної ланки повинен базуватися на створенні гармонійних стосунків між всіма учасниками освітнього процесу, забезпечувати формування моральних, правових та соціально-економічних ключових компетентностей зростаючої особистості, її здатності до життя у конкурентному світі. Роль розвивального середовища у даному контексті полягає у поєднанні всіх напрямків розвитку дошкільника.

Джерела:

1. Васильєва С. А., Гавриш Н. В., Рагозіна В. В. Виховання дітей раннього віку в закладах дошкільної освіти різних типів: монографія / за наук. ред. Н. В. Гавриш. Кропивницький : ІМЕКС – ЛТД, 2021. 226 с.
2. Головка М., Міхеєва О. Педагогічний супровід дошкільного дитинства. Навчальний посібник. Слов'янськ : Б. Моторіна, 2019. 196 с.
3. Кошіль О.П. Підготовка майбутніх вихователів до проєктування освітнього середовища закладу дошкільної освіти/ Текст : дис....канд. пед. наук : 13.00.04 / О.П. Кошіль. Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2021. 309 с.
4. Кузьменко В. Соціальна компетентність дошкільнят: особливості, показники та шляхи розвитку. Дошкільне виховання, 2001. № 9. С. 8–12.
5. Піроженко Т. О. Дитина у сучасному соціопросторі : навч. посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 272 с.
6. Піроженко Т. О., Карабаєва І. І. & Ладивір С. О. Прийняття дитиною цінностей: посібник. за ред. Т.О. Піроженко. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2018. 276 с.

ФОРМИ І МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИВАЛЬНОГО ПРЕДМЕТНОГО СЕРЕДОВИЩА В ДОШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ, ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ДОШКІЛЬНИКА

Галина Шикітка, кандидат педагогічних наук, доцентка кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Наталія Мужикаш, магістр спеціальності «Дошкільна освіта» ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

ЗМІСТ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ЧИТАНКАХ ДЛЯ НАРОДНИХ ШКІЛ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА

Любов МАЛЯР,
Марія КУХТА,
Юлія БЄЛІК

Сьогодні, коли українське суспільство є заручником важких та болісних викликів і загроз із боку країни-агресора, синхронізуються процеси збереження незалежності та соборності Української держави, національної ідентичності народу і його цінностей та утвердження суб'єктності України на міжнародній арені. В умовах складних внутрішніх і зовнішніх реалій особливої актуальності набувають такі напрями змісту сучасного виховання, як громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне та екологічне. Виокремлені напрями, як зазначено в «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України», «закладають підвалини для формування національної свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядають розвиток держави як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурних надбань, традицій, утвердження ідей гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, вираженості, відповідальності за природу як за національне багатство, пріоритетність здорового способу життя, а також готовності до змін та до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України» [5].

Процес формування національної самоідентичності представників різних поколінь українців має своїм підґрунтям усвідомлення кожним громадянином історичного минулого України, розуміння вагомості вкладу про-

світителів – духовних провідників українського народу, зусиллями яких було проторено нелегкий шлях до національної консолідації та утвердження соборності України. З-поміж когорти самовідданих українських патріотів вивищується постать Августина Івановича Волошина, активна освітньо-культурна подвижницька діяльність якого спрямовувалася на утвердження української національної ідеї та загальнолюдських цінностей в умовах, коли Закарпаття впродовж тривалого часу входило до складу Австро-Угорської та Чехословацької держав.

Мета статті полягає в окресленні виховної національно-патріотичної спрямованості укладених Августином Волошином читанок для народної школи та визначенні актуальності його педагогічних ідей для змісту сучасного виховання молоді.

Фабулою педагогічної концепції А. Волошина, як і в його попередника та духовного наставника О. Духновича, був принцип народності. Для розкриття авторського розуміння його суті звернемося до підручника «Педагогіка й дидактика для учительських семінарій», у якому зазначено: «Народна школа лиш тоді буде правді народною, если работа учителя буде перенята народним духом. Школа должна развити в учениках любовь і одушевленность ко народному языку, ко народным интересам і народной культуре» [4, с. 276].

У праці «Педагогічна психологія» (1935) А. Волошин наголошує на важливості формування патріотичних почуттів, які виявляються у любові до рідного краю, до рідної

мови й до рідного народу, його історії, звичаїв, культури [4, с. 335].

Усвідомлюючи виховний потенціал художнього слова в педагогічному процесі з гуманітарних дисциплін, А. Волошин спрямовує вчителів народних шкіл на формування в учнів світоглядних позицій на засадах загальнолюдських та національних цінностей засобами красного письменства. У підручнику для вчителів та вчительських семінарій «Педагогічна методологія» (Прага, 1943) із цього приводу зазначав: «Уступи читанки використовує школа не лиш для вправлювання в самім читанні, але й для предметового навчання та морального виховання. Напр., описи Карпатських полонин не лиш географічні пізнання подають, але й викликають любов до гарної природи та до рідної землі» [4, с. 473].

Аналіз змістового наповнення підручників, укладених А. Волошином, засвідчує, що від читанки до читанки поступово ширшає коло українських письменників, творчість яких, за задумом педагога, мала впливати на формування моральних якостей, національної самосвідомості та патріотичних почуттів учнів.

Навіть в умовах надзвичайно інтенсивної денационалізаторської політики Австро-Угорської монархії у нашому краї А. Волошин, оминаючи цензурні перепони різними способами, включає до підручників твори української літератури, в тому числі й поетичні рядки Т. Шевченка. Свідченням цього є спогади Августина Штефана про зустріч із тезкою Волошином, яка відбулася 1910 року: «А. Волошин був в добрім настрої, говорив про свою граматику «*Gyakorlati Kisorosz (Ruthen) Nyelvtan*» (Практична малоруська Граматика) і похвалився, що вдалося йому до цієї граматики всунути кілька рядків Шевченка так, що цензор не доглянув і не викинув» [9, с. 244]. А до змісту читанки, яка по-

бачила світ 1913 року, А. Волошин включив вірш «На Великдень» Т. Шевченка, наблизивши при цьому поетичні слова українського класика до місцевого діалекту [6, с. 14].

У читанках, які використовувалися в навчальній практиці 20-30-х років ХХ ст. на Закарпатті, коли наш край входив до складу Чехословацької республіки, українська література представлена досить багатогранно, що реально сприяло формуванню в учнів уявлень про літературне мистецтво українського народу як цілісність і спільну цінність. Адже зі сторінок підручників учні мали змогу ознайомитися із літературною спадщиною письменників – представників різних регіонів України, переконувалися, що українське красне письменство є надзвичайно різноманітним як у тематичному, так і в жанровому аспектах. Між тим близьким і зрозумілим за змістом.

На основі аналізу змістового наповнення читанок можна стверджувати, що запропоновані педагогом-укладачем для вивчення в народних школах твори української літератури, наповнені українознавчим національно-патріотичним і громадянським змістом, стали потужним засобом національного усвідомлення і української громадянської ідентичності. На думку І. Сенька, «вже сам підхід до відбору авторів – Шевченко, Глібов, Руданський, Духнович, Гренджа-Донський, Воробкевич, Федькович, Франко – сприяв формуванню в учнів твердого переконання, що це представники однієї русько-української культури» [8, с. 88], тобто утверджував у свідомості учнів ідею соборності українських земель.

На конкретних прикладах учні переконувалися, що твори української літератури не поступаються за художньою вартісністю творам інших літератур світу, що, звісно, не могло не викликати почуття національної гордості та бажання подальшого глибшого

вивчення рідної літератури. Однак, з огляду на політичні обставини того часу, автор унікає слова «український», вживаючи у цьому ж значенні тотожний етнонім «руський». Наприклад, поетичні рядки вірша Олени Пчілки «Рідне слово»

Не так – весняним жайворонком у полі
Українська мова тепер залуна,
І гомоном вільним по всьому роздолі,
По всій Україні озветься вона
в читанці А. Волошина звучить так:

Не так – весняным жайворонком у полі

Руська мова тепер залуна,
И гомоном вільним по всему роздолі,
По нашому краю озветься она [3, с. 4].

Перелік творів, що склали зміст «Малої читанки для II і III класу народних шкіл» (Ужгород, 1925), окрім місцевих письменників, вміщував також і поетичні твори Т. Шевченка («Учитесь», «Рано», «Вечер», «Неучений»), Івана Франка («З новим роком»), Ю. Федьковича («Молитва к Хранителю»), С. Руданського («Не мои ноги»), С. Воробкевича – «Рідна мова» [2].

Як бачимо, А. Волошин вдало здійснив добір творів української літератури для вивчення у перших / третіх класах народних шкіл – запропонував доступні та близькі для дитячого сприйняття твори, які служили ефективним засобом виховання любові до рідної землі, до рідної мови, виховання у дусі християнської моралі. До прикладу, читаючи поетичні рядки із вірша І. Франка «З Новим роком»:

И бажаю, чтоб мы согласно,
Смело, сознано, свободно
Йшли до спільної мети... [1, с. 44]

учні проникалися ідеєю єдності з братами по той бік Карпат.

У «Читанці для IV і V школьних роков народних шкіл. Часть II» (Ужгород, 1932)

літературна карта представлена ще ширше. Діти читали твори та уривки творів під назвами: «Учитесь», «Заклик», «В неволе», «З діточих літ», «Вечер», «Вода», «Ранок» Т. Шевченка; «Бабуся» П. Куліша; «Рідне слово» О. Пчілки; «Верховина», «Рідна мова» С. Воробкевича; «Рідна стріха», «На святий вечер», «Май» Б. Лепкого; «Школа», «Малий газда», «Вечер Святого Миколая», «Моє серце», «Нечесний школяр», «Вишиваєм» Марійки Підгірянки, «Окуляри», «Допитлива доня», «Не мої ноги», «Козак и кобель», «Цыган в огірках», «Безязыка коняка» С. Руданського; вірші І. Франка «В ночі», «Сыпле сніг», а також його прозовий твір «Легенда про Святого Миколая» та науково-популярний нарис «Як жили первісні люде»; оповідання С. Черкасенка «Пригоди з вовчком» та вірш «Вітер»; поезії «Шевченкова могила», «До праці» Б. Грінченка; «Ранок встає» і «Гроза пройшла» О. Олеся; «Вечірня пісня» В. Самійленка; оповідання Марка Вовчка «Два сыны»; прозові описи «На поле весною» Панаса Мирного і «Весна» Є. Гребінки; віршовані твори Л. Глібова «Загадка», «Синиця», «Вовк и кот», а також науково-популярний нарис географічного характеру «Бігуны й полуденик» С. Русової тощо [3].

Читанка знайомила учнів також із життєвим і творчим шляхом Т. Шевченка, Л. Глібова, С. Руданського. Містила також «Золоті слова» І. Франка і С. Руданського, тобто влучні вислови з їх художніх творів, які сповнені глибоким виховним сенсом [3, с. 177]. В авторському нарисі «Мова» А. Волошин прищеплює учням любов до рідної мови за допомогою органічно вплетених у текст поетичних рядків Т. Шевченка: «Учитесь, діти любі, думайте, читайте, и чужого научайтесь, й свого не цурайтесь, бо хто матір забуває, того Бог карає, чужі люде цураються, в хату не пускають...» [3, с. 229].

В далекому 1936 році в газеті «Свобода» педагогічний спадок А.Волошина як автора читанок отримав наступну оцінку: «В нашій літературі Читанки Августина Волошина подавали і подають і нині найбільше виховуючого матеріалу, який ублагороднює, підносить душу дитини до порозуміння ідеалів чесного, народ свій і державу свою щиро

люблячого, до хосенної праці готового і для самопосвяти спосібного громадянина» [7, с. 3]. Ми не просто погоджуємося з поданою оцінкою, а стверджуємо, що глибинне виховне наповнення і національно-патріотична спрямованість укладених А. Волошином підручників для народних шкіл і семінаристів, зберігають їх актуальність до нашого часу.

Джерела:

1. Волошин А. Читанка для II класу народних шкіл. Ужгород: Унію, 1921. 77 с.
2. Волошин А. Мала читанка для II и III класу народных школ. Ужгород: Унію, 1925 125 с.
3. Волошин А. Читанка для IV и V школьных роков народних шкіл. Часть II. Ужгород: Школьная помощь, 1932. 251с.
4. Волошин А. Педагогічні твори. Упоряд., вступ. ст. М. І. Кляп; підгот. тексту, приміт. Д. М. Федаки Ужгород : Закарпаття, 2007. 574 с.
5. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text>
6. Маляр Л. В., Кухта М. І. Розвиток шкільництва та мовно-літературної освіти на Закарпатті в другій половині XIX – першій половині XX ст.: Навчально-методичні матеріали для студентів та аспірантів закладів вищої освіти педагогічних спеціальностей. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2021. 55 с.
7. Родичі і учителі! Дайте добрі учебники своїм школярам. *Свобода* 1936. 13 серпня. С. 3.
8. Сенько І. Земля з іменем: Краєзнавчі студії. Ужгород: Патент, 1998. 160 с.
9. Штефан А. За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. Книга перша. Торонто: Пробоєм, 1973. 351 с.

ЗМІСТ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ЧИТАНКАХ ДЛЯ НАРОДНИХ ШКІЛ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА

Любов Маляр – кандидат педагогічних наук, доцентка кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Марія Кухта – кандидат педагогічних наук, доцентка кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Юлія Белік – студентка спеціальності «Початкова освіта» ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

СУТНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВИХОВАТЕЛІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

Галина ШИКІТКА,
Валентина ДЕЯК

Сучасна освіта спрямована на виконання соціальних функцій, направлених на забезпечення гармонійного розвитку особистості. Вона одночасно є засобом освоєння культури та повноправного розвитку можливостей та здібностей людини та її інтегрування в соціальний простір. В швидкозмінному глобальному світі система освіти повинна бути зорієнтована на реалізацію особистісного потенціалу підростаючого покоління та його вільного самовизначення. Питання професійної підготовки фахівців дошкільної освіти, формування у педагогів стандартів компетентнісної парадигми, зокрема розвитку їхньої соціальної та академічної мобільності є провідними напрямками наукових досліджень.

У процесі аналізу наукових джерел із досліджуваної проблеми можемо зазначити, що головними темами у цьому дискурсі є питання аналізу теоретико-методологічних основ підготовки майбутніх педагогів у процесі професійної освіти, засад формування соціальної та академічної мобільності майбутнього педагога вищої школи, вивчення особливостей інноваційних форм та методів підготовки педагога закладу дошкільної освіти. Зазначені напрямки розглянуто у працях А. Богуш, В. Бондаря, С. Вітвицької, І. Зязюна, Л. Коваль, Н. Кузьміної, Н. Ничкало, Т. Поніманської, О. Савченко, С. Сисоєвої та інших.

Мета статті – на основі узагальнення наукових джерел та нормативно-правових документів та аналізу концептуально-педагогічних засад розвитку змісту дошкільної освіти теоретично обґрунтувати педаго-

гічні умови формування соціальної мобільності вихователів закладів дошкільної освіти у процесі професійної підготовки.

Організація процесу навчання та виховання дошкільників відбувається шляхом формування у них ключових компетентностей відповідно до державного стандарту, а готовність педагога до професійної діяльності визначається як «стан готового і бажання зробити що-небудь; настанова, спрямована на виконання якоїсь дії; вона припускає: наявність певних знань, умінь, навичок, а також готовність до протидії, яка виникає у процесі виконання дії перешкодам; приписування виконуваний дії особистого сенсу. Готовність є важливою умовою успішного виконання будь-якої діяльності, особливо велика її роль у роботі педагога. Обумовлено це складністю і багатогранністю освітнього процесу. У визначенні поняття готовності дослідники йдуть різними шляхами: одні акцентують увагу на її структурних складових, інші – на її сутності» [5, с. 34].

Аналіз наукових джерел дає нам можливість акцентувати увагу на тому, що формування соціальної мобільності у процесі професійного саморозвитку педагогічного працівника закладу дошкільної освіти – це «свідома робота щодо вдосконалення своєї особистості, яка реалізується в житті як професіонал, спрямована на розвиток своїх професійних знань, умінь і навичок, які забезпечують зростання професійної компетентності вихователя дошкільного навчального закладу; неперервний особистісний розвиток і успішну професійну реалізацію» [3, с. 18].

Процес формування соціальної мобільності вихователів закладів дошкільної освіти повинен відбуватися за різними напрямками упродовж всієї професійної діяльності фахівця, передбачаючи корегування у системі самореалізації та наявність певних резервів для цього. Важливим у даному контексті є взаємодія всіх учасників освітнього процесу закладу дошкільної освіти з метою визначення їхніх професійних потреб та ефективного використання потенціалу для організації освітнього процесу. Можемо акцентувати увагу на тому, що створення інноваційного освітнього середовища у дошкільній ланці визначається як важливий фактор, необхідний для успішного професійного розвитку педагогів.

Розбудова української дошкільної освіти вимагає інноваційних підходів до підвищення рівня професійного розвитку педагогічних кадрів, створення можливостей їхнього індивідуального творчого зростання. Вирішення цього завдання багато в чому пов'язано з організацією методичної роботи закладів дошкільної освіти, зміст якої має бути спрямований на досягнення освітніх цілей у контексті мобільності та підвищення кваліфікації педагогів. Методична робота у системі сучасного дошкільця – «це цілісна, заснована на досягненнях науки, передового досвіду і конкретному аналізі труднощів вихователя, система взаємопов'язаних заходів і дій, спрямована на всебічне підвищення професійної майстерності кожного вихователя, на узагальнення і розвиток творчого потенціалу педагогічного колективу в цілому, а в підсумку – на досягнення оптимальних результатів навчання, виховання і розвитку дошкільників. Методична робота – систематична колективна та індивідуальна діяльність педагогічних працівників, спрямована на вдосконалення їхньої кваліфікації та професійної майстерності. Вона вимагає по-

стійної уваги й кропіткої, безперервної роботи педагогів, бо саме її результати можуть значно підвищити рівень освіти» [4, с. 10].

У сучасному науковому дискурсі щодо формування мобільності вихователів закладів дошкільної освіти можемо погодитися із думкою науковців про те, що важливу роль у даному процесі відіграють професійні якості педагога, під якими розуміємо індивідуальні риси вихователя, які впливають на ефективність його діяльності в організації освітнього процесу та успішність вихованців у засвоєнні державних стандартів. Педагог повинен володіти «комплексом моральноестетичних якостей: гуманізмом, високою культурою, ввічливістю, чесністю, вимогливістю. З другої позиції – розвиток професійно важливих якостей в поєднанні зі стійкою системою моральних цінностей слугує основою формування компонентів, необхідних для здобуття педагогічної спеціальності» [7, с. 421].

Під професійно важливими якостями педагога закладу дошкільної освіти ми розуміємо певні характеристики особистості, які визначено пріоритетними сучасним суспільством до фахівців педагогічної професії. Саме професіоналізм вихователя забезпечує гармонійний розвиток дитини у сучасній системі дошкільця України. Розвиток цілісної системи професійно важливих якостей педагога закладу дошкільної освіти сьогодні залежить від формування соціальної та академічної мобільності педагога у процесі професійної підготовки, становлення його фахового контенту.

Аналіз наукових джерел із питань формування змістових компонентів розвитку соціальної мобільності вихователів закладів дошкільної освіти у процесі професійної підготовки дає нам можливість виділити сегменти формування особистісної освітньої траєкторії педагога. Можемо підтримати твердження науковців, які великого значення надають

території особистісного зростання педагога, що «охоплює той простір діяльності особистості педагога, який забезпечує відчуття задоволення проявами своїх особистісних якостей у процесі професійної життєдіяльності педагогічного працівника у теперішньому часі й відкриває перспективи у найближчому майбутньому. Зона кваліфікаційного розвитку – охоплює той обсяг професійних знань, умінь і навичок, який забезпечує успішну реалізацію педагога закладу дошкільної освіти як спеціаліста у теперішньому часі й перспективі на найближче майбутнє через оптимально можливе вирішення протиріччя між наявними у фахівця знаннями, уміннями і навичками у теперішньому часі й їх реально можливими, прогресивними змінами у майбутньому» [6, с. 10].

Необхідною умовою педагогічного зростання особистості вихователя є формування індивідуального освітнього маршруту, що проєктується на основі можливостей та потреб педагога. Звичайно, у даному процесі потрібно також враховувати конкретні освітні потреби закладу дошкільної освіти. Індивідуальні освітні траєкторії припускають не тільки варіативність вибору курсів підвищення кваліфікації, або стажування, а й самоосвіту педагога, розкриття його фахових здібностей завдяки наступним чинникам:

- активна участь у педагогічних курсах, майстер-класах;
- діяльність у педагогічному співтоваристві закладів дошкільної освіти, фахових методичних об'єднаннях, творчих групах;
- науково-дослідницька та експериментальна діяльність;
- впровадження інноваційних педагогічних технологій та педагогічних ідей;
- різні форми освітянської взаємодії та підтримки;
- узагальнення власного педагогічного досвіду.

Вагоме значення у формуванні мобільності вихователів, їхнього професійного та творчого розвитку відіграють колектив та адміністрація закладу дошкільної освіти та вихователь-методист.

Необхідно зазначити, що «для успішного здійснення педагогічної діяльності вихователь повинен оволодіти знаннями з дитячої педагогіки і психології, індивідуальних психологічних характеристик, вікової фізіології, дошкільної педіатрії та гігієни, правил охорони життя і зміцнення здоров'я дітей. Вихователю потрібно опановувати відомості, які на загальнотеоретичному рівні розкривають зміст, мету, завдання, принципи виховання і навчання дітей, а також оптимальні умови, методи, засоби і форми здійснення освітнього процесу, організації ігор, інтелектуальної та фізичної праці, художньої творчості, облаштування простору життєдіяльності дітей» [1, с. 94].

Досліджуючи проблему сутності формування соціальної мобільності вихователів у процесі фахової підготовки, вважаємо потрібним проаналізувати загальні компетентності, які необхідні педагогу закладу дошкільної освіти. Професійним стандартом Базового компоненту дошкільної освіти визначено шість ключових загальних компетентностей, які мають бути розвинені у вихователів закладів дошкільної освіти та представлено їхню змістову характеристику. Цей перелік включає:

- «громадянську компетентність (відповідальні та свідомі дії на засадах прав і свобод громадянина, реалізація своїх прав та обов'язків, усвідомлення цінності громадянського суспільства та необхідності його сталого розвитку);
- соціальну компетентність (організація міжособистісної взаємодії, робота в команді,

спілкування з представниками інших професійних груп різного рівня);

- культурну компетентність (повага до української національної культури та мультикультурності у суспільстві, прояв національної культурної ідентичності та творче самовираження);

- лідерську компетентність (ухвалення ефективних рішень у професійній діяльності, відповідальне ставлення до своїх обов'язків, мотивування людей до досягнення спільної мети);

- підприємницьку компетентність (творчий пошук та реалізація нові ідеї, самопрезентація результатів своєї професійної діяльності, планування та управління культурними та соціальними проєктами, критичне мислення, керування власним життям і кар'єрою);

- етичну компетентність (дії лише в межах професійної компетентності на основі етичних міркувань (мотивів), доброчесності, соціальної відповідальності, поваги до різноманітності та мультикультурності)» [2].

Висновки. Отже, соціальна та академічна мобільність у процесі професійного розвитку

вихователів закладів дошкільної освіти може бути організована шляхом підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, додаткового навчання, ротації, наставництва, самоосвіти, міжнародних програм стажування, обміну фахівцями та заохочення участі працівників у програмах колективних та індивідуальних грантів.

Зроблено висновок, що соціальна мобільність педагога пов'язана із аналізом та переміщенням індивіда у соціальному просторі з метою залучення додаткової інформації для забезпечення якості надання освітніх послуг. Соціальна мобільність також передбачає зміну соціальних ролей і статусів індивіда у певній структурі, будь-який перехід індивіда з однієї соціальної позиції у суспільному просторі на іншу.

Акцентовано увагу на тому, що соціальна мобільність тісно пов'язана з професійною мобільністю педагога, яка значною мірою залежить від рівня володіння особистістю фаховими компетентностями, здатністю до саморозвитку.

Джерела:

1. Анісімова О.Е. Підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до впровадження педагогічних ідей Ф. Фребеля : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Херсонський державний університет. Херсон, 2013. 264 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). URL:[https:// mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini](https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini)
3. Вітвицька С.С. Моделювання професійної підготовки фахівців в умовах євроінтеграційних процесів. Монографія / За ред. С. С. Вітвицької, доктора педагогічних наук, професора. Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2019. 304 с.
4. Педагогічна творчість і майстерність: хрестоматія. Педагогічний словник. За редакцією Ярмаченка М.Д. К.: Педагогічна думка. 2001. 516 с.
5. Писарчук О.Т. Особливості формування предметно-розвивального середовища дошкільного навчального закладу / О.Т. Писарчук. Наукові записки. Серія: Педагогіка, 2014. № 4., С. 9–17.
6. Харківська А.І. Розвиток комунікативної культури майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти в умовах магістратури: дис.... канд. пед. наук : 13.00.01 / Українська інженерно-педагогічна академія, Харків, 2021. 282 с.

7. Шкляр Н. А. Формування позитивного ставлення у дітей четвертого року життя до закладу дошкільної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Шкляр Наталія Анатоліївна ; наук. кер. Н. В. Гавриш ; Нац. акад. пед. наук України. Ін-т проблем виховання. – Київ, 2019. – 250 с.

СУТНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВИХОВАТЕЛІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

Галина Шикітка, кандидат педагогічних наук, доцентка кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Валентина Деяк, магістр спеціальності «Дошкільна освіта» ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

ПОНЯТТЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Галина ШИКІТКА,
Вікторія КУРТАНИЧ

Науковий аналіз проблематики мультикультуралізму є важливим фактором у контексті активізації міжкультурних інтеграційних процесів українського суспільства у рамках світового співтовариства та Європейського Союзу. Осмислення феномену взаємодії різноманітних культур, традицій, механізмів їхнього взаємовпливу на суспільний розвиток дасть можливість визначення траєкторії розвитку нашої держави у етнокультурному просторі.

Питання становлення мультикультурної компетентності особистості у сучасному освітньому процесі викликає велику зацікавленість зарубіжних та вітчизняних учених, зокрема, Дж. Бенкс, П. Горскі, І. Годолін, Н. Іванець, Л. Кертман, М. Лернер, П. Макінтош, В. Огнев'юк, С. Сисоева та ін.

Знаковою характеристикою сучасного суспільного розвитку є інтеграційні процеси, пов'язані із традиціями міжнародного співробітництва, культурного взаємовпливу різних народів, глобалізацією навколишнього світу. Все це актуалізовує зміст сучасної освіти, направлений на усвідомлення єдності світової спільноти. У даному контексті почуття національної самосвідомості мають базуватися на цінностях, досягнутих зусиллями народів, які населяють нашу планету.

Мета статті є обґрунтувати структуру та педагогічні умови ефективності організаційно-педагогічних моделей формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової ланки.

У процесі аналізу наукової та педагогічної літератури, нормативно-правових документів можемо зазначити, що поставлені за-

вдання розвитку освітньої галузі базуються на пріоритетах міжкультурних відносин і врахуванні інтересів національних меншин, етнічних груп нашої держави. Все це передбачає формування в учасників освітнього процесу мультикультурної компетентності, здатності функціонувати в конкурентних умовах існуючого культурного, етнічного, конфесійного розмаїття сьогоденного світу.

Одним із завдань сучасного освітнього процесу, визначеного Законом України «Про загальну середню освіту» є «виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної мови, регіональних мов або мов меншин та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй» [4].

У сучасних довідкових словниках поняття «мультикультурність» позначає «визнання та вивчення суспільств як таких, що складаються з різних культурних груп, тому пов'язані з ними культурні традиції і практики часто асоціюються з різними етнічними компонентами загального соціального формування» [1, с. 37].

Можемо погодитися із визначенням мультикультурності одним із вітчизняних дослідників даного питання А. Колодієм, який зазначав, що «мультикультурність – це принцип етнонаціональної, освітньої, культурної політики, яка визнає і підтримує право громадян зберігати, розвивати та захищати усіма законними методами свої етнокультурні особливості, а державу зобов'язує підтримувати та розвивати такі зусилля громадян» [5, с. 5–14].

У процесі аналізу наукових джерел щодо понятійного апарату досліджуваної проблеми, ми прийшли до висновку, що потрібно порівняти терміни «мультикультурний» та «полікультурний», які часто зустрічаємо у визначенні змісту сучасного освітнього процесу.

Основним змістом в ідеї мультикультуралізму є розуміння того, що необхідно приділяти увагу «расовим і культурним відмінностям, не ігнорувати їх, оскільки недостатні знання щодо етнічних, культурних расових особливостей призводить до виникнення упереджень. Достатнє ознайомлення із культурними особливостями може створити розуміння й повагу до них» [6, 15].

Можемо зробити висновок, що мультикультурне виховання особистості виступає цілісною теорією та практикою неконфліктного співіснування та взаємодії в одному життєвому просторі різнорідних культурних груп, які проявляють взаємоповагу один до одного, приймають як даність розбіжності, налагоджуючи систему універсальності комунікації у суспільному бутті. У даному контексті розвиток «Європейського Союзу – яскравий приклад орієнтації саме на мультикультуралізм, а не на розбудову загальної культурної ідентичності. Адже ані держави-члени, ані окремі регіони не демонструють явної готовності до єдиної ідентичності, до повної втрати самобутності» [9, 74].

Поняття «полікультурність» почало набувати самостійного значення у кінці минулого століття, і використовувалось в освітній сфері для позначення освіти національних меншин, забезпечення рівних умов їхнього розвитку. У контексті організації сучасного освітнього процесу даним терміном позначається система виховання, при якій головним напрямком є виховання толерантності та взаємоповаги. У Енциклопедії освіти знаходимо наступне тлумачення терміну «поліку-

льтурний»: «полікультурне виховання – це процес цілеспрямованої соціалізації учнів, що передбачає оволодіння особистістю системою національних і загальнокультурних цінностей, комунікативних і емпатичних вмінь, що дозволяють школяреві здійснювати міжкультурну взаємодію і виявляти розуміння інших культур, а також толерантність стосовно іншокультурних носіїв. Це поняття характеризує співіснування багатьох культур, жодна з яких не є домінуючою. Полікультурність передбачає наслідування традицій тих культур, в яких діти живуть, і разом з цим, введення інноваційного поля культурної взаємодії» [3, 873].

У процесі аналізу наукових джерел із питань мультикультурної компетентності у сучасному науковому дискурсі можемо погодитися із думкою науковців про те, що в науковому просторі все частіше використовують термін «мультикультурний» для визначення процесу полікультурної освіти через його поширеність у системі глобальної освіти і обидва терміни можуть використовуватися, коли мова йде про освітній процес етнічно гетерогенних груп.

Необхідно відзначити, що мультикультурна освіта має містити в собі навчання, виховання та інформаційно-просвітнянську діяльність. Мультикультурне навчання у контексті освітнього процесу початкової ланки повинно формувати у школярів сучасні «цінності свободи, рівності, людської гідності, прав людини, поваги до людини» має на меті дати суму знань, умінь, навичок, які висвітлюють полікультурність суспільства, в просторі якого живе індивід» [2, с. 98].

Сучасна ідея мультикультурної педагогіки побудована на концепції єдності освіти і виховання із врахуванням національних, або етнічних відмінностей учасників освітнього процесу. Мультикультурна освіта має містити найрізноманітніші методології, моделі і

ціннісні педагогічних орієнтацій, які відповідають світобаченню і потребам різних етнокультурних груп.

Мультикультурна освіта (multicultural education) спрямована на збереження і розвиток усього «різноманіття культурних цінностей, норм, зразків і форм діяльності, що існують у даному співтоваристві, і на передачу цієї спадщини, а також інноваційних новоутворень молодому поколінню (інші варіанти – мультикультурна політика, мультикультурні програми, мультикультурне суспільство і т. д.)» [8, с. 23].

Першочерговим завданням мультикультурної освіти є визначена концепція Нової української школи широка співпраця сім'ї, школи та громадських організацій для метою створення суспільства, члени якого мають рівні права, обов'язки і можливості громадян та толерантні погляди і плюралізм по відношенню один до одного.

У процесі аналізу наукових джерел із питань мультикультурної компетентності у сучасному науковому дискурсі можемо погодитися із думкою науковців про те, що «мультикультурна модель освіти орієнтована на збереження і розвиток культурної самобутності національних меншин і малих етносів, дослідження малих культур, публікацію книг рідними мовами і діалектами. Мультикультурна модель заохочує міжнаціональні контакти і виховує повагу до цінностей чужої культури. Особливо сприятливо вона позначається на підростаючому поколінні: діти вчаться один у одного звичаям і традиціям чужого народу; вживу, а не за підручниками, вони знайомляться з культурною географією світу. Мультикультурна система освіти будує спільне культурне поле як мультикультурне, що перехрещується з іншими і множить свої різноманітності впливу, які виражають етносоціокультурну мету сучасної освіти» [7, с. 8].

Сучасні напрямки забезпечення міжнаціональної суспільної злагоди пов'язані із мультикультурним вихованням молодших школярів у системі освітнього процесу початкової ланки. У такому вимірі учень поступово стає членом певного мультикультурного утворення. Він починає розуміти процеси пов'язані із загальним розвитком демократії, такі як: рух за права людини, внутрішню свободу тощо. Збереження і розвиток культури кожної етнічної групи слід розглядати в єдності загальнолюдських цінностей, полікультурних відносин і традицій. Тому у змісті освітнього процесу закладів початкової освіти потрібно впроваджувати основи мультикультурної комунікації, адже особистість за своєю сутністю є центром перетину багатьох культур і свої поведінкові алгоритми організовує відповідно обраних цінностей, які базуються не тільки на власному, а й на досвіді інших людей. Зазначені процеси виробляють у молодій особистості основи діалогової поведінки, розуміння культурної ідентичності оточуючого суспільного простору.

Висновки. Отже, основу мультикультурної освіти становить система ціннісних орієнтацій, яка постійно розвивається. Виявляється ж мультикультурний світогляд у формі установок на організацію освітньо-виховної діяльності з позиції мультикультурності. Аналіз концепцій зарубіжних мультикультурних програм дозволив зробити висновок, що зміст мультикультурної освіти може бути побудовано на основі інтеграції елементів різних культур. У сучасному освітньому просторі для досягнення мультикультурної толерантності необхідно моделювати й утілити нові культурні установки, що сприятимуть підвищенню взаєморозуміння всіх учасників, емпатії та створенню сприятливої дружної атмосфери, що є запорукою підвищення працездатності й

академічної успішності. Ми уточнили визначення ряду понятійного апарату, зокрема терміну «мультикультурність», який ми розуміємо як співіснування в єдиному просторі різних за традиціями культурних утво-

рень, систему формування у особистості здатності інтегруватися в мультикультурний сучасний суспільний простір, толерантного виховання, шляхом засвоєння культури різних народів.

Джерела:

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. 2-ге вид., доп. й випр. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.
2. Дрожжина С. Мультикультуралізм: теоретичні й практичні аспекти. Політичний менеджмент. 2008. № 3. С. 96–106.
3. Енциклопедія освіти / Акад пед. наук України, головний ред В. Г. Кремень К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Закон України «Про освіту» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
5. Колодій А. Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України. Агора. Випуск 6: Україна і США: взаємодія у галузі політики, економіки, культури і науки. 2008. С. 5–14. URL : <http://political-studies.com/?p=578>
6. Котубей В. Ф. Формування соціокультурної компетентності майбутніх учителів початкової школи в коледжах: рівневий підхід. Сучасні тенденції 103 розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євро-інтеграційних процесів: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Мукачєво, 14-15 травня 2020р.). Мукачєво: Вид-во МДУ, 2020. С. 128–130.
7. Кудикіна Н. В. Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі: монографія. Київ: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2003. 272 с.
8. Навозняк Л. Л. Діагностика сформованості духовно-моральних переконань в учнів початкових класів. Нова педагогічна думка. 2007. № 82 (2). С. 46–55.
9. Осипчук О. П. (Поліщук О. П.) Моральне виховання як важлива складова становлення особистості молодших школярів. Нова педагогічна думка. 2016. № 3 (87). С. 88–90.

ПОНЯТТЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Галина Шикітка, кандидат педагогічних наук, доцентка кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Вікторія Куртанич, магістр спеціальності «Початкова освіта» ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЕКОНОМІКА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

=====

ПОДАТОК НА ВИВЕДЕНИЙ КАПІТАЛ. ЗАГРОЗА АБО РЕФОРМА НА ЯКУ ЧЕКАЄ БІЗНЕС

Лариса ЛУГОШ

Мабуть, жоден із законопроектів у податковій сфері не пройшов обговорення на найвищому державному рівні, узгодження, економічні розрахунки, робочі зустрічі, заходи, присвячені введенню податків на виведений капітал (ІОС) на відміну від податку на прибуток, податок на виведений капітал має зовсім іншу концепцію – це не фінансовий інструмент. результат, що підлягає оподаткуванню, але є конкретною операцією. Перелік таких операцій має спільну рису – виведення коштів з обороту підприємства.

Одним з основних факторів, що стримують інвестиційний розвиток, є виведення капіталу у вигляді дивідендів або інших подібних виплат на користь власника. За даними Національного банку України, в 2017 році з країни було виведено 18 мільярдів доларів на дивіденди.

Якби в Україні існував податок на некомерційну діяльність (ставка вилучення ста-

новить 15%), то бюджет не зміг би платити за ці підприємства, враховуючи, що при виплаті дивідендів вони будуть платити в середньому не більше 2,6% або 0%.

Тому в наш час проблема введення такого податку, як податок на виведений капітал, стає все більш гострою.

Крім прихильників, з'являється багато противників законопроекту, і в розмові також замовчується введення МОК. Уповільнення таких кроків, які корисні бізнесу сьогодні, може обійтися набагато дорожче, ніж втрати, прогнозовані противниками законопроекту.

Наприкінці жовтня стало відомо, що Мінфін згоден ввести ПнВК, але тільки для підприємств малого та середнього бізнесу, одночасно з цим скасовуючи «третю групу» фізичних осіб-підприємців.

На відміну від податку на прибуток, податок на виведений капітал має зовсім іншу

концепцію – оподаткуванню підлягає не фінансовий результат, а певні операції. Перелік таких операцій об'єднує одна спільна риса – виведення коштів з обороту підприємства.

Однак, як відзначають в інституті майбутнього, ПнВК-це класичний інвестиційний проект держави, який на ранніх стадіях вимагає лише невеликого обсягу інвестицій: до 2% від бюджету. Крім того, вони повертаються в державну казну через 2-3 роки, а в наступні роки доходи бюджету значно збільшуються, покриваючи всі втрати в початковому періоді. При цьому адміністративне навантаження на бізнес не збільшується, а, навпаки, знижується. Компенсатором стане українська економіка, яка буде рости швидше – як мінімум на 1,5-2% річного ВВП.

Крім того, противники ПнВК використовують досвід реформ у сусідніх країнах як аргумент у дискусії. Але в Молдові ніколи не було неоподаткованого податку на прибуток, натомість країна залишила класичний податок на прибуток, звільнивши від оподаткування кошти для реінвестування. Грузія ввела ПнВК в 2017 році, а Латвія – з 2018 року, порівняти доходи від інвестицій в Грузії і Латвії також неможливо. Але, за попередніми даними, за 1,2 місяці Грузія отримала на 10% більше податків, ніж за той же період до її введення.

Втрата накопичених збитків-ще одна причина, по якій впровадження ПнВК, як називають його критики, недоцільно, але чи доцільно бізнесу утримувати це сумнівне "досягнення" у своїх активах? Згідно з чинною схемою оподаткування, якщо компанія в кінцевому підсумку отримує негативний фінансовий результат, він може бути врахований в наступному звітному періоді.

Однак практика довгострокового обмеження суми збитків призводить до того, що накопичені збитки дозволяють компаніям взагалі не платити податок на прибуток про-

тягом багатьох років. Цей факт підтверджується і даними ДФС, згідно з якими тільки 1% українських підприємців платять податок на прибуток.

Оподаткуванню податком на виведений капітал (ПнВК) підлягають операції, спільною рисою яких є виведення грошових коштів з обороту підприємства. При цьому, Проект розділяє такі операції на дві категорії:

- операції по виведенню капіталу (виплата дивідендів);
- операції, еквівалентні виведенню капіталу (виплата відсотків, страхових платежів, фінансової допомоги, роялті і т. д.).

Залежно від об'єкта оподаткування застосовуються диференційовані ставки податку в розмірі:

- 15 % – до операцій по виведенню капіталу (дивідендів);
- 20 % – до платежів, еквівалентних виведенню капіталу, за винятком застосування ставки 5 % при виплаті пов'язаній особі-нерезиденту.

Якщо податком на прибуток оподатковується операційний прибуток, отриманий після вирахунку всіх витрат на зарплатню, нарахування на неї, витрати на закупівлі матеріалів, то податком на виведений капітал оподатковуються лише дивіденди, отримані бенефіціарами після зазначених операцій, та аналогічні операції.

Згідно з підрахунками «Інституту», бюджет, недоодержить в перші два роки після введення податку на виведений капітал 25 мільярдів гривень (0,8 мільярдів доларів), у наступних роках додатково отримає 222 мільярди гривень (7,2 мільярдів доларів) до тих надходжень, які могли б надійти від податку на прибуток. Сукупний ефект для бюджету в перспективі 5 років складе 197 мільярдів гривень (6,4 мільярди доларів).

Доктор економічних наук, професор Костянтин Швабій у своїй статті пише, що:

"Проблема не в законі, а у тривалому шляху відновлення довіри між державою і платниками податків, якого за день чи за рік не пройдеш. Якщо дуже треба, то встановить норму ПКУ щодо нульової ставки податку на прибуток при реінвестуванні його у виробництво. Все, не потрібно нічого видумувати. Відкинувши лірику, за великим рахунком економічний ефект той самий, що у й разі запровадження ПнВК, – зазначає експерт. – Отже, з очевидних наслідків впровадження цього податку є лише один у вигляді дірки в бюджеті. До того ж вийде так, що податки в цій країні сплачуватимуть лише фізичні особи, а частка податкового тягаря юридичних осіб зводиться нанівець. У такий спосіб ні справедливості не відновиш, ні довіри не встановиш".

Втрата накопичених збитків – ще одна з причин недоцільності запровадження ПнВК, яку називають критики. Та чи є доцільним для бізнесу тримання цього сумнівного "здобутку" у своєму активі? За чинною схемою оподаткування, якщо у підсумку підприємство має від'ємне значення фінансового результату, його можна врахувати у наступному звітному періоді.

Щоправда, практика багаторічного обмеження суми збитків призвела до того, що накопичені збитки дозволяють підприємствам довгі роки взагалі не сплачувати податок на прибуток. Підтверджують цей факт і дані ДФС, згідно з якими лише 1% підприємців України сплачують податок на прибуток.

Після введення податків на виведений капітал (розподілений прибуток) більше не має сенсу оптимізувати витрати або виводити прибуток в офшорні компанії. В результаті компанія показує реальні фінансові результати.

Основною проблемою податкової системи України є недосконалість системи податкового адміністрування. Тому заходи щодо підвищення потенціалу та інституційної культури ДФС дуже важливі. Також важливо боротися з корупцією. Про це свідчать проблеми, з якими стикається ДФС у процесі управління трансфертним ціноутворенням. Впровадження ПнВК не замінить необхідність у ретельній реформі ДФС, і потенційні вигоди від впровадження ПнВК будуть зведені до мінімуму.

Уряду вкрай важливо бути обережним із податково-бюджетною політикою він мусить бути певним, що дефіцит доходів, який очікується у перші роки (за найгіршого сценарію) буде належним чином компенсуватися скороченням витрат або збільшенням податків. Без компенсаційних заходів загальний вплив введення ПнВК буде негативним, оскільки чинитиме додаткову напругу на складну бюджетну ситуацію в країні.

Водночас, доцільність введення ПнВК очевидна. Зокрема, серед головних переваг нової моделі оподаткування можна назвати:

- спрощення обліку та звітності, бо сьогодні, навіть перебуваючи на сплаті єдиного податку, ведення обліку все ще є досить складним для малого і середнього бізнесу в Україні. Натомість при введенні ПнВК існуватиме вичерпний перелік операцій, які підпадають під оподаткування і, відповідно, потребують відображення у звітності.
- поліпшення інвестиційного клімату: при ПнВК податкова система країни стає більш прозорою і зрозумілою, в тому числі за рахунок скорочення простору для маніпуляцій зі звітністю та представленням викривлених фінансових результатів.
- зменшення поля для корупції та тиску з боку податківців: від підприємця не вимагається документальне підтвердження кожної операції, він зможе більш ефективно

працювати, а не займатися підготовкою підтверджуючих документів для податківців.

- можливість реінвестування частини прибутку та оподаткування лише виведення коштів – доки підприємець буде лише закуповувати нове обладнання та матеріали, платити зарплатню та інші "соцпакетні" виплати співробітникам, оплачувати оренди чи комунальні платежі, сплачувати за надані послуги підрядникам – його доходи не будуть оподатковуватись. Податок він сплатить лише тоді, коли вирішить виплатити дивіденди своїм акціонерам або пов'язаним особам.

- стимулює тримати кошти в Україні, в тому числі у валюті, що забезпечить капіталізацію та "оздоровлення" підприємств.

- зрештою, це зростання економіки – так, впровадження цього податку за різними роз-

рахунками дає додаткове зростання ВВП від 1,5 до 2%.

Крім того :

- Бізнес отримує стимул реінвестувати кошти в розвиток.
- Бізнес позбавляється необхідності занижувати операційний прибуток та маніпулювати зі звітністю, штучно завищуючи затрати.
- Спрощення перевірок та зниження корупціогенності¹

Впровадження податку на виведений капітал – це одна з тих реформ, яку пропонує і готовий відстоювати реальний бізнес в Україні. Ця ініціатива однаково важлива як для малих, так і для середніх підприємств, які хочуть збільшувати свої виробничі потужності, так і для великих корпорацій, які готові приносити інвестиції в Україну та посилити тут свої позиції.

Джерела:

1. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні: Закон України від 21 груд. 2016 р. № 1797-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1797-19>.
2. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо податку на виведений капітал: проект Закону України. URL: [https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Проект%20Закону%20України%20-%20ПнБК%20\(1\).pdf](https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Проект%20Закону%20України%20-%20ПнБК%20(1).pdf).
3. Уряд схвалив законопроект про податок на виведений капітал і передав його для подальшого обговорення в Нацраду реформ. Єдиний вебпортал органів виконавчої влади України. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=250323548&cat_id=244276429.
4. Стратегічне дослідження “Податок на прибуток підприємств та податок на виведений капітал: аналіз та рекомендації”
5. Економіка підприємства: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / П. В. Круш, В. І. Подвігіна, Б. М. Сердюк та ін. / за заг. ред. П. В. Круша, В. І. Подвігіної, Б. М. Сердюка. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Ельга-Н, КНТ, 2009.
6. Гречко А. В., Рудковська Ю. В. Проблеми оподаткування прибутку підприємств в Україні. – Збірник наукових праць. – Випуск 9. – Київ: ІВЦ Видавництво «Політехніка», 2012. – 237 с
7. Трубіна М. В., Ковтунович Н. Л. Трансформація податку на прибуток в податок на виведений капітал: досвід Естонської республіки. – Збірник наукових праць. – Ірпінь, 2016 – 312 с.

8. Таптунова І. Л. Трансформація податку на прибуток підприємств у податок на виведений капітал / І. Л. Таптунова // Європейський інформаційно-дослідницький центр – Режим доступу: <http://kmp.ua> – Дата звертання: 18 лютого 2017.
9. Податок на виведений капітал: загроза державі чи революційна інновація – 1 серпня 2016 – Режим доступу: <http://robotodavets.in.ua/2016/08/01/podatok-na-vyvvedenyj-kapitalzagroza-derzhavi-chy-revoljutsijna-inovatsiya.html> – Дата звертання: 18 лютого 2017.
10. Офіційний сайт Міністерства фінансів України – Режим доступу: <http://minfin.gov.ua> – Дата звертання : 18 лютого 2017.
11. Офіційний сайт Фіскальної служби України – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua> – Дата звернення : 18 лютого 2017.
12. Офіційний сайт Державного комітету статистики України – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua> – Дата звернення : 18 лютого 2017.
13. Деєва Н.А. Оподаткування в Україні : навч. посіб. / [Деєва Н.А., Редіна Н.І, Дулік Т.О.]; за ред. Н.І. Редіної. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 544 с.
14. Стратегічні рекомендації “Податок на прибуток підприємств та податок на виведений капітал: аналіз та рекомендації – узагальнення результатів”
15. Стратегічні рекомендації “Оподаткування розподіленого прибутку: міжнародний досвід”.
16. Стратегічні рекомендації “Оцінка короткострокового впливу введення ПВК на стан бюджету”.
17. Технічна записка “Оцінка короткострокового впливу введення ПВК на стан бюджету: методологія та подальші розрахунки”.

ПОДАТОК НА ВИВЕДЕНИЙ КАПІТАЛ. ЗАГРОЗА АБО РЕФОРМА НА ЯКУ ЧЕКАЄ БІЗНЕС

Лариса Лугош, доктор економічних наук, професор Карпатського університету імені Августина Волошина, м. Ужгород.

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ

Юрій ВАСИЛИНКА

***Анотація.** Ця стаття розглядає фінансово-економічний аспект діяльності релігійних організацій в Україні, виявляючи тенденції та виклики, що стоять перед ними. Через призму історичного огляду, розглядаються зміни в фінансовому підґрунті після незалежності України та законодавчі аспекти фінансової діяльності релігійних організацій. Далі аналізуються сучасний стан та тенденції у розвитку фінансово-економічного аспекту, включаючи джерела фінансування, механізми збору та розподілу коштів, а також вплив зовнішніх факторів на фінансові можливості релігійних організацій. Далі обговорюються виклики, такі як необхідність забезпечення прозорості та відкритості фінансової діяльності, збалансованість між духовним та матеріальним управлінням, а також ефективне управління фінансами в умовах економічних труднощів. Нарешті, в статті розглядаються перспективи розвитку, включаючи роль релігійних організацій у соціально-економічному розвитку країни, заходи для забезпечення фінансової стабільності та розвитку церковних структур, а також важливість партнерства з державою та іншими громадськими організаціями у фінансовому забезпеченні релігійних проєктів. Ця стаття має на меті сприяти розумінню складностей та можливостей у фінансовій діяльності релігійних організацій, а також визначити напрямки подальшого розвитку цієї сфери в Україні.*

***Ключові слова:** релігійні організації, фінансово-економічний аспект, Україна, тенденції, виклики, джерела фінансування, роль церкви, законодавчі аспекти, сучасний стан, механізми збору коштів, фінансовий вплив, економічні кризи, соціально-економічний розвиток, фінансова стабільність, партнерство з державою, прозорість.*

Виклад основного матеріалу. Фінансово-економічний аспект діяльності релігійних організацій в Україні є важливим аспектом їхньої діяльності, що включає в себе управління фінансами, збори коштів, інвестиції та інші фінансові операції. Релігійні організації відіграють значну роль у соціальному, культурному та економічному житті українського суспільства.

Значення релігійних організацій в українському суспільстві виявляється у різних сферах. По-перше, вони забезпечують духовні потреби віруючих та сприяють їхньому моральному та етичному розвитку. Крім того, релігійні організації активно взаємодіють з державою та іншими громадськими організаціями у вирішенні соціальних проблем,

надаючи допомогу потребуючим та здійснюючи різні благодійні проєкти. Також вони впливають на формування суспільних цінностей та моральних норм, сприяючи зміцненню соціальної коесії та спільного ідентифікаційного фонду нації.

Отже, вивчення фінансово-економічного аспекту діяльності релігійних організацій та їхнє значення для українського суспільства є актуальним та важливим завданням [1].

Процес фінансової діяльності релігійних організацій в Україні має довгу історію, яка сягає своїми коріннями ще до християнської доби. Церква, як інституція, завжди володіла значними матеріальними ресурсами, які надходили від вірних у вигляді пожертв та пожертвувань. Релігійні організації активно

залучалися до економічних процесів, власність на землю, нерухомість та інші матеріальні цінності надавали їм значний вплив на економіку та суспільство в цілому.

Протягом історії України церква відігравала важливу роль у формуванні економічної та соціальної системи. Вона була власником значних земельних надій, майнових комплексів та інших ресурсів, що дозволяло їй впливати на розвиток сільського господарства та розвиток торгівлі. Крім того, церква здійснювала благодійну діяльність, надавала допомогу потребуючим та вирішувала соціальні проблеми.

Після отримання незалежності України у 1991 році відбулися зміни у фінансовому підґрунті релігійних організацій. Відбулася децентралізація та лібералізація фінансової системи, що дозволило церквам вільніше маневрувати з фінансовими ресурсами та розвивати свою діяльність. З'явилася можливість отримання фінансової підтримки від держави та інших благодійних організацій, що сприяло зростанню фінансового потенціалу релігійних організацій.

На сучасному етапі законодавство України містить ряд норм, що регулюють фінансову діяльність релігійних організацій. Закони про свободу совісті та релігійні організації, а також про благодійність та благодійні організації встановлюють правила щодо збору та використання фінансових ресурсів церков. Крім того, існують податкові привілеї та інші механізми, спрямовані на підтримку фінансової стабільності релігійних організацій.

На сучасному етапі законодавство України містить ряд норм, що регулюють фінансову діяльність релігійних організацій. Закони про свободу совісті та релігійні організації, а також про благодійність та благодійні організації встановлюють правила щодо збору та використання фінансових ресурсів цер-

ков. Крім того, існують податкові привілеї та інші механізми, спрямовані на підтримку фінансової стабільності релігійних організацій [2].

Після набуття незалежності, Україна провела реформуцію своєї економічної системи, що відобразилося і на фінансовій діяльності церков. Релігійні організації стали активніше використовувати різноманітні фінансові інструменти, такі як інвестиції, фондівий ринок та банківські послуги. Водночас, збільшилася роль держави в регулюванні фінансової діяльності церков, що привело до введення додаткових обмежень та вимог до звітності.

Разом з тим, зміни в політичній та соціальній сферах, включаючи конфлікти та кризові ситуації, також вплинули на фінансову діяльність релігійних організацій. Наприклад, під час кризи на Сході України та анексії Криму, церковна спільнота активно залучалася до надання гуманітарної та матеріальної допомоги постраждалим, що вимагало додаткових фінансових витрат та ресурсів.

У цілому, історичний огляд фінансової діяльності релігійних організацій в Україні свідчить про постійні зміни та адаптацію церков до нових умов. Фінансові аспекти стали невід'ємною частиною діяльності церков, яка впливає на їхню роль у суспільстві та економіці.

Сучасний стан фінансово-економічного аспекту релігійних організацій в Україні відображає різноманітність джерел фінансування, механізмів збору та розподілу коштів, а також вплив економічних криз на фінансове становище церковних структур.

Основними джерелами фінансування релігійних організацій в Україні є пожертви та пожертвування вірян, державна підтримка (у вигляді субвенцій та податкових пільг), а також доходи від благодійних заходів, на-

дання послуг та інші джерела. Крім того, деякі церковні структури мають власне підприємницьку діяльність, яка приносить їм прибуток.

Управління фінансами в церковних структурах здійснюється за допомогою спеціально створених фінансових відділів або комісій, які відповідають за збір та облік фінансових ресурсів, розробку та виконання бюджетів, а також контроль за використанням коштів. Розподіл коштів зазвичай здійснюється відповідно до потреб церковних громад, реалізації благодійних та місійних програм, утримання храмів та інших об'єктів, а також оплати праці духовенства та робітників церкви.

Умови економічних криз можуть негативно вплинути на фінансове становище релігійних організацій, зменшуючи обсяги пожертв та пожертвувань, збільшуючи конкуренцію за благодійні кошти та обмежуючи доступ до державної підтримки. У таких умовах церкви можуть змушені шукати альтернативні джерела фінансування, зменшувати витрати або шукати нові шляхи розвитку. Також економічні кризи можуть викликати необхідність зміни стратегій управління фінансами та адаптації до нових умов [3].

Під час економічних криз релігійні організації стикаються з рядом фінансових викликів. Зменшення доходів вірян може призвести до зменшення сум пожертв, що відображається на загальному бюджеті церкви. Крім того, під час кризових ситуацій зростає конкуренція за благодійні кошти, оскільки інші благодійні організації також активно шукають додаткові джерела фінансування.

Для зменшення негативного впливу економічної кризи на фінансове становище релігійних організацій, їм доводиться приймати різні заходи. Наприклад, церкви можуть звертатися до власних резервів, здійснювати ретренчмент, скорочувати витрати на певні

програми та проекти. Деякі організації також можуть шукати нові джерела фінансування, впроваджувати ефективніші методи збору коштів або залучати додаткові благодійні організації в свою діяльність.

Загалом, фінансовий вплив економічних криз на релігійні організації є складним і має різноманітні наслідки. Проте, відповідним управлінням та адаптацією до нових умов церкви можуть подолати ці виклики і зберегти свою фінансову стабільність.

Зокрема, одним зі способів подолання фінансових труднощів може бути активізація благодійних та місійних програм, спрямованих на залучення додаткових коштів та підтримку вірян. Важливим елементом такої стратегії є вміння церковних лідерів ефективно комунікувати зі своєю аудиторією та мотивувати її до фінансової підтримки церковних ініціатив.

Крім того, релігійні організації можуть розглядати можливість диверсифікації своїх джерел фінансування, наприклад, шляхом розвитку комерційних підприємств або пошуку спонсорської підтримки від бізнесу та інших некомерційних організацій.

Важливою частиною стратегії управління фінансами церкви в умовах кризи є також збереження фінансової прозорості та відкритості перед вірянами та громадськістю. Це дозволяє підтримувати довіру та підтримку з боку вірян та сприяє створенню стабільного фінансового середовища для церковної діяльності [4].

Отже, уміння адаптуватися до нових умов і реагувати на зміни в економічному середовищі є ключовим чинником для збереження фінансової стабільності релігійних організацій в Україні під час економічних криз.

Однією з основних тенденцій у розвитку фінансово-економічного аспекту релігійних організацій є впровадження технологій блокчейн та криптовалют, які можуть сприяти

підвищенню прозорості та безпеки фінансових операцій. Крім того, спостерігається зростання конкуренції між різними релігійними конфесіями, що може призвести до інтенсифікації зусиль у залученні та утриманні вірян. Важливою роллю у забезпеченні фінансової стабільності є використання технологій та інновацій, таких як цифрові платіжні системи та розумні контракти. Нарешті, вплив зовнішніх факторів, таких як політична нестабільність та економічні кризи, може суттєво вплинути на фінансові можливості релігійних організацій, ставлячи перед ними нові виклики та завдання [5].

Зростання конкуренції між різними релігійними конфесіями може призвести до змін у фінансових стратегіях церков, оскільки вони будуть змушені зосередитися на ефективному використанні своїх ресурсів та привертанні нових вірян. Впровадження нових технологій, таких як цифрові платіжні системи та онлайн-платформи для збору пожертв, може допомогти церквам залучити більше коштів та ефективно їх використовувати. Проте, важливо також враховувати вплив зовнішніх факторів, таких як політична ситуація та економічні зміни, які можуть вплинути на фінансові можливості церков та вимагати адаптації їхніх стратегій управління фінансами. Таким чином, релігійні організації повинні бути готові до постійних змін у фінансовому середовищі та шукати нові, інноваційні підходи до забезпечення своєї фінансової стабільності.

Додатково, розвиток цифрових технологій відкриває нові можливості для збору та аналізу даних про фінансову діяльність церков. Використання аналітичних інструментів та штучного інтелекту може допомогти церквам управляти своїми фінансами більш ефективно, прогнозувати фінансові потреби та реагувати на зміни в економічному середовищі.

Зростання усвідомлення соціальної відповідальності також може вплинути на фінансово-економічний аспект діяльності релігійних організацій. Церкви можуть активізувати свою участь у благодійних програмах, екологічних ініціативах та інших соціальних проектах, що може позитивно відобразитися на їхньому фінансовому становищі та сприяти підвищенню довіри та підтримки з боку вірян.

Нарешті, важливою аспектом є інноваційність та гнучкість у фінансовому плануванні та стратегічному управлінні. Релігійні організації повинні бути відкритими до нових ідей та методів управління фінансами, а також готовими до змін у своїх стратегіях відповідно до потреб і умов економічного оточення. Такий підхід дозволить церквам ефективніше використовувати свої фінансові ресурси та забезпечити їхню стабільність та розвиток в майбутньому [6].

Одним із головних викликів для фінансово-економічного аспекту релігійних організацій є необхідність забезпечення прозорості та відкритості фінансової діяльності перед вірянами та громадськістю. Відкрита звітність про використання фінансових ресурсів є важливим елементом для підтримки довіри та легітимності церковних інституцій. Проте, забезпечення такої прозорості може бути складним завданням, оскільки церкви зазвичай мають складну структуру фінансових операцій та велику кількість джерел фінансування.

Ще одним викликом є забалансованість між духовним та матеріальним управлінням в рамках релігійних організацій. Від одного боку, церковне керівництво повинно зосередитися на духовних потребах вірян та виконанні місійної діяльності. З іншого боку, необхідно забезпечити ефективне управління фінансами та матеріальними ресурсами для підтримки цієї діяльності. Знаходження ба-

лансу між цими двома аспектами може бути складним завданням, оскільки церковне керівництво часто стикається з протиріччям між духовними та матеріальними потребами.

Третім викликом є ефективне управління фінансами в умовах економічних труднощів. Економічні кризи, зміни в законодавстві та інші фактори можуть суттєво вплинути на фінансове становище церковних організацій. Ефективне управління фінансами в таких умовах вимагає гнучкості, стратегічного планування та швидкого реагування на зміни в економічному середовищі. Це може означати зміни в бюджетному процесі, ретренчмент, зміну стратегії залучення фінансових ресурсів та інші заходи для забезпечення фінансової стабільності та ефективного використання ресурсів церковних організацій.

Додатковим викликом є необхідність ефективного управління ризиками в фінансовій діяльності церковних організацій. Зміни в економічному середовищі, включаючи коливання на ринках та зміни в законодавстві, можуть створювати нові фінансові ризики для церков. Ефективне управління цими ризиками вимагає вивчення та оцінювання потенційних загроз, розробку стратегій мінімізації ризиків та впровадження відповідних контролюючих механізмів [7].

Ще одним викликом є нестабільність джерел фінансування релігійних організацій. Залежність від пожертв та благодійних внесків може ставити під загрозу фінансову стабільність церков, оскільки ці джерела фінансування можуть бути непередбачуваними та змінюватися з часом. Релігійні організації повинні розвивати різноманітні джерела доходів, включаючи комерційні підприємства, фонди та інші джерела фінансування, щоб забезпечити стабільність свого фінансового плану.

Одним зі значущих викликів є також потреба в постійному професійному розвитку

фахівців у галузі фінансів та управління церковних організацій. Зміни в економічному та правовому середовищі вимагають від керівництва церковних організацій постійного оновлення своїх знань та навичок у галузі фінансів, бюджетування, аудиту та регулювання. Такий професійний розвиток є ключовим для ефективного управління фінансами церков та забезпечення їхньої фінансової стабільності у довгостроковій перспективі [8].

Роль релігійних організацій у соціально-економічному розвитку країни є важливою та багатогранною. З одного боку, церкви та інші релігійні установи можуть виступати як важливі соціальні актори, що сприяють благополуччю громад та підтримують різноманітні благодійні та соціальні програми. Вони можуть надавати допомогу тим, хто зазнає страждань, підтримувати освітні та медичні заклади, а також створювати ініціативи для підвищення якості життя мешканців. З іншого боку, релігійні організації можуть впливати на економіку країни через свою участь у ринку нерухомості, туризмі та інших галузях, а також через сприяння моральним та етичним цінностям, що може позитивно впливати на ділове середовище та економічний розвиток.

Заходи для забезпечення фінансової стабільності та розвитку церковних структур включають різноманітні стратегії та підходи. Одним із найважливіших заходів є розробка ефективної фінансової стратегії та бюджетного планування, які дозволять церквам планувати та управляти своїми фінансами відповідно до їхніх потреб та можливостей. Крім того, важливою є підтримка та розвиток різноманітних джерел фінансування, включаючи пожертви, благодійні внески, прибуткові підприємства та гранти. Заходи для забезпечення фінансової стабільності також можуть включати вдосконалення фі-

нансового управління, встановлення ефективних систем контролю та забезпечення внутрішньої прозорості.

Важливість партнерства з державою та іншими громадськими організаціями у фінансовому забезпеченні релігійних проєктів полягає в тому, що це може сприяти спільним зусиллям у реалізації різних соціальних та гуманітарних ініціатив. Партнерство з державою може забезпечити додаткові ресурси та підтримку для релігійних організацій у виконанні їхніх місій та соціальних програм. Також важливим є партнерство з іншими громадськими організаціями, які можуть надати додаткову підтримку та експертні знання для реалізації спільних проєктів. Взаємодія та співпраця між різними сторонами може створити сприятливі умови для розвитку та впровадження нових ініціатив, які сприяють соціальному та економічному розвитку країни.

Крім того, важливою перспективою розвитку фінансово-економічного аспекту релігійних організацій є використання новітніх технологій та цифрових інструментів для оптимізації фінансових процесів. Впровадження цифрових систем управління фінансами, онлайн-платіжних систем та інших інноваційних рішень може покращити ефективність та прозорість фінансових операцій церков, спростити збір пожертв та пожертвувань, а також забезпечити збереження та аналіз даних для прийняття кращих фінансових рішень.

У той же час, диверсифікація джерел фінансування та розширення доходів може стати важливою стратегією для забезпечення фінансової стабільності релігійних організацій у майбутньому. Релігійні спільноти можуть розглядати можливості розвитку комерційних підприємств, інвестиційних фондів або інших джерел доходів, які не залежать

виключно від пожертв та благодійних внесків.

Заходи щодо підвищення фінансової грамотності та освіти серед вірян також можуть допомогти в розвитку фінансово-економічного аспекту релігійних організацій. Відкритість та доступність інформації про фінансові потоки та їх використання можуть сприяти більшому розумінню та довірі з боку вірян, що може позитивно вплинути на обсяги пожертв та допомогти забезпечити стабільний фінансовий потік для церковних організацій.

Враховуючи ці перспективи, релігійні організації можуть розробити стратегії та плани дій, спрямовані на забезпечення стабільного та сталого розвитку фінансово-економічного аспекту, що дозволить їм ефективно виконувати свої місії та внести значний внесок у соціально-економічний розвиток країни.

Висновки. У цій статті ми дослідили фінансово-економічний аспект діяльності релігійних організацій в Україні, звернувши увагу на його тенденції, виклики та перспективи. Релігійні організації відіграють важливу роль у суспільстві, як соціальні та економічні актори, що сприяють благополуччю громад та підтримують різноманітні соціальні та благодійні програми. Проте, вони також стикаються з різними викликами, такими як необхідність забезпечення прозорості та відкритості у фінансовій діяльності, збалансованість між духовним та матеріальним управлінням, а також ефективне управління фінансами в умовах економічних труднощів.

Зростання конкуренції між різними релігійними конфесіями, впровадження нових технологій та зміни в економічному та правовому середовищі ставлять перед релігійними організаціями нові завдання та вимагають від них постійної адаптації та інноваційних підходів до управління фінансами.

Крім того, важливо забезпечити ефективне управління ризиками, розвивати різноманітні джерела фінансування та партнерство з державою та іншими громадськими організаціями для забезпечення фінансової стабільності та розвитку церковних структур.

У кінцевому підсумку, перспективи розвитку фінансово-економічного аспекту релігійних організацій в Україні є позитивними, але вимагають постійної уваги та систематичних заходів з боку керівництва церков та

інших зацікавлених сторін. Шлях до забезпечення стабільності та розвитку церковних фінансів може бути складним, але з правильним підходом та співпрацею релігійних організацій з іншими секторами суспільства можна досягти позитивних результатів. Важливою є постійна готовність до змін та інновацій у фінансовому управлінні, що дозволить релігійним організаціям відповідати на сучасні виклики та досягати своїх цілей у майбутньому.

Джерела:

1. Єленський В. Новітні релігійні рухи – зони занепокоєння // Людина і світ. – 2000 р. – № 8. – С. 2–10.
2. Єленський В. Церква і суспільство // Людина і світ. – 2000. – № 11–12. – С. 11–21.
3. Ісіченко І. (архієпископ). Історія Христової Церкви в Україні. – Видавництво «Акта», 2008. – 445 с.
4. Ільїн В. В. Фінансова цивілізація. – К.: Книга, 2007. – 528 с.
5. Кротов Я. Релігія й економіка: шлюб без зв'язку, або Чому в Греції є все // Дзеркало тижня. – 14 серпня 2004 р. – С. 16.
6. Петрик В. М., Сьомін С. В. та ін. Нетрадиційні релігійні та містичні культи України: Навчальний посібник / За заг. ред.. В. В. Остроухова. – К.: «Росава», 2003. – 336 с.
7. Скарби Києво-Печерської лаври: Альбом / Авт.-упоряд.: О. Коваль, Л. Ковальова, А. Гришин та ін. – К.: Мистецтво, 1997. – 272 с.
8. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства. – К.: Наук. Думка, 2004. – 560 с.

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ

Юрій Василюк, здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Карпатський університет імені Августина Волошина, Ужгородська українська богословська академія, Ужгород, Україна

ЗНАЧЕННЯ СТАРТАП-ПРОЄКТІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Марія ІГНАТКО

Україна стала одним із ключових центрів для розвитку інформаційно-технологічної сфери. Цей сектор став значущим стимулятором економіки, що надає вагомий внесок у ВВП країни. Зокрема, ІТ-галузь посідає третє місце за обсягами приваблення іноземної валюти в економіку України, що робить її ключовою для забезпечення економічної стабільності.

Серед прикладів успішних українських стартапів – Petcube, Grammarly, Passiv Dom, LaMetric, Kwambio, Respeecher та Kivi. Їхні інноваційні продукти і послуги здобули визнання на міжнародному рівні. Наприклад, Petcube [5] створив гаджети для власників домашніх тварин, Grammarly [7] став популярним онлайн-сервісом для перевірки текстів, а Passiv Dom [4] виготовляє модульні будинки за допомогою 3D принтерів та використовує альтернативну енергію.

Kwambio [8], спеціалізуючись на 3D-друці та маючи офіси в Україні, Лондоні та Нью-Йорку, підтримує різні напрямки, включаючи медицину, промисловість і споживчі товари. Їхні 3D-принтери відомі своєю здатністю виготовляти складні геометричні фігури, які традиційними методами було складно чи неможливо створити. Respeecher спеціалізується на голосовому рішенні на основі штучного інтелекту. Це дозволяє клієнтам замінювати голоси між мовцями. Наприклад, вони продемонстрували здатність замінити голос динаміка на голос Дарта Вейдера з "Зоряних воєн". Kivi спеціалізується на розробці та виробництві Smart TV та інших телевізійних послуг у сфері електроніки. З моменту свого заснування цей стартап відзначився значним зростанням і відомий своєю продукцією високої якості (рис. 1).

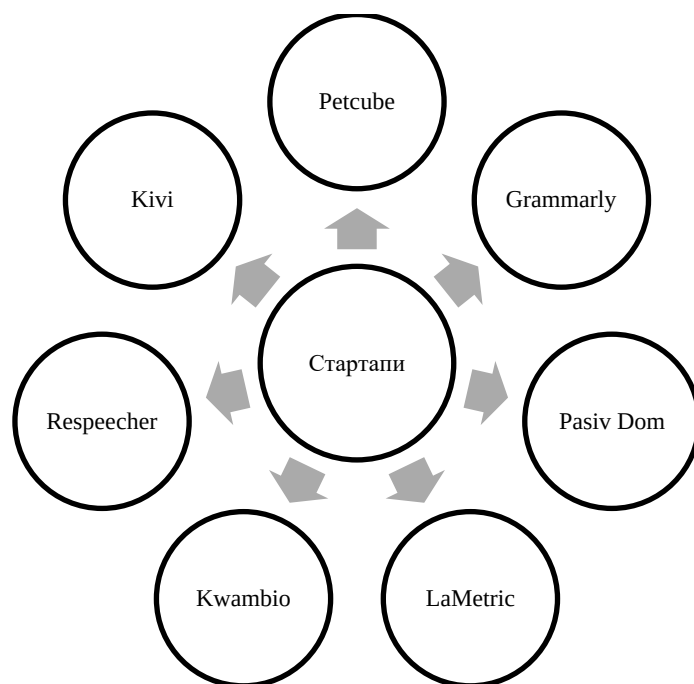

Рис. 1. Успішні українські стартап-проекти [3; 4; 5; 7; 8].

Ці компанії привертають велику кількість інвестицій з-за кордону, а їхні офіси розташовані не лише в Україні, а й у США, Китаї, Канаді, Лондоні та інших країнах світу. Це свідчить про успіх та вплив українських стартапів на глобальному ринку інновацій [6].

У березні 2023 року стало відомо, що стартап Zeely (мобільний додаток зі штучним інтелектом для збільшення продажів малого бізнесу), який розробляє AI-додаток для створення та просування сторінок МСБ у соціальних мережах, залучив залучив \$1 млн seed-інвестицій від українських фондів Vesna.Capital, ZAS Ventures та Angel One Fund, Imaguru Ventures, а також бізнес-ангелів [1; 2; 6].

Серед 10 стартапів, які залучили найбільше фінансування починаючи з 24 лютого 2022 року, можемо відмітити: Preply, Spin Technology, Releaf Paper, Tera Monada, My NFT Wars, Fairo, Kolibrio, Zibra AI, Deus Robotics і Fuelfinance [10].

Отже, стартап-проекти відіграють ключову роль у забезпеченні інноваційного розвитку економіки з кількох причин:

1. **Інновації:** Стартапи часто пропонують новаторські ідеї, продукти або послуги, які можуть змінити уявлення про ринок. Вони стимулюють конкуренцію та примушують

вже існуючі компанії удосконалювати свої продукти та послуги.

2. **Ефективність:** Більшість стартапів працюють у невеликому масштабі, що дозволяє їм бути більш гнучкими та швидше реагувати на зміни на ринку. Вони можуть ефективніше впроваджувати нові технології та процеси, що робить їх більш конкурентоздатними.

3. **Створення робочих місць:** Стартапи часто є джерелом нових робочих місць, оскільки зазвичай зростають та розвиваються, залучаючи нових працівників та сприяючи створенню нових команд.

4. **Економічний розвиток:** Успішні стартапи можуть стати мотором економічного зростання, створюючи значну вартість для економіки через інновації, збільшення продуктивності та створення нових ринків.

5. **Технологічний прогрес:** Стартапи активно застосовують нові технології та дослідження, щоб створювати нові продукти та послуги. Це сприяє технологічному прогресу та інноваціям в різних галузях.

Усі ці фактори сприяють створенню динамічного та конкурентоздатного економічного середовища, що сприяє інноваціям та змінам у сучасному світі.

Джерела:

1. Баб'ячок Р.І., Кульчицький І.І. Основні тенденції розвитку стартапів в Україні – проблеми, перешкоди і можливості. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Osnovni-tendentsiyirozvytku-startapiv-v-Ukrayini-1-1.pdf>
2. Інвестиції в українські стартапи за Q1/ 2023. URL: <https://ain.ua/2023/04/25/investycziyi-vukrayinski-startapy-q1-2023/>
3. Історія успіху Lametric. URL: <https://mc.today/chasylametricsobralinakickstarter370tysiprodayutsyana>
4. amazonistoriyasozdatelnyanazarabilousa
5. Історія успіху Passiv Dom. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28997630.html>
6. Історія успіху Petcube. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/business/buisnessinterview/287145>

8. Intervyuzispivvlasnikamipetcubepronovepokolinyagadzhetivimaybutnedomashnihtvarin
9. Кушнір Н. О., Сідак С. В. Сучасний стан іноземного інвестування у розвиток високотехнологічних стартап-проектів в Україні технологій. Наукові інновації та передові технології. 2023. С.84-92.
10. Український стартап Grammarly підкорює світ. URL: <http://iii.ua/uk/ukrayinskiy-startap-grammarlypidkoryuie-svit>
11. Kwambio: first Ceramics 3D printer in the world. URL: <https://techukraine.org/portfolio/kwambio/>
12. Recent loud investments in Ukrainian Startups. URL: <https://techukraine.org/2023/02/28/recent-loudinvestments-in-ukrainian-startups/>
13. Top Ukrainian Startups To Watch in 2023. URL: <https://startupstash.com/ukrainian-startups/>

ЗНАЧЕННЯ СТАРТАП-ПРОЄКТІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Марія Ігнатко, доцент кафедри менеджменту, фінансів та інформаційних технологій
Карпатського університету імені Августина Волошина, м. Ужгород

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІТ-СЕКТОРУ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Марія ІГНАТКО,
Мирослав ІГНАТКО,
Юрій ГАЛАС

Сектор інформаційних технологій української економіки відіграє важливу роль і демонструє значний ріст щороку: протягом останніх 6 років частка комп'ютерних послуг у валовому внутрішньому продукті (ВВП) збільшилася з 1,8% до 3,5%, а загальна частка послуг у експорті – зросла з 13,4% до 37,8% [2].

За оцінкою TechEcosystem, станом на початок 2023 р. на ринку діє 2,4 тис. компаній [1].

З них:

- 23,5% – сервісні;
- 76,5% – продуктові (рис.1).

Застосування технологій стає все більш розповсюдженим у різних сферах, оскільки вони дозволяють автоматизувати виробничі процеси, збільшувати продуктивність, зменшувати витрати та в цілому підвищувати ефективність бізнесу [4].

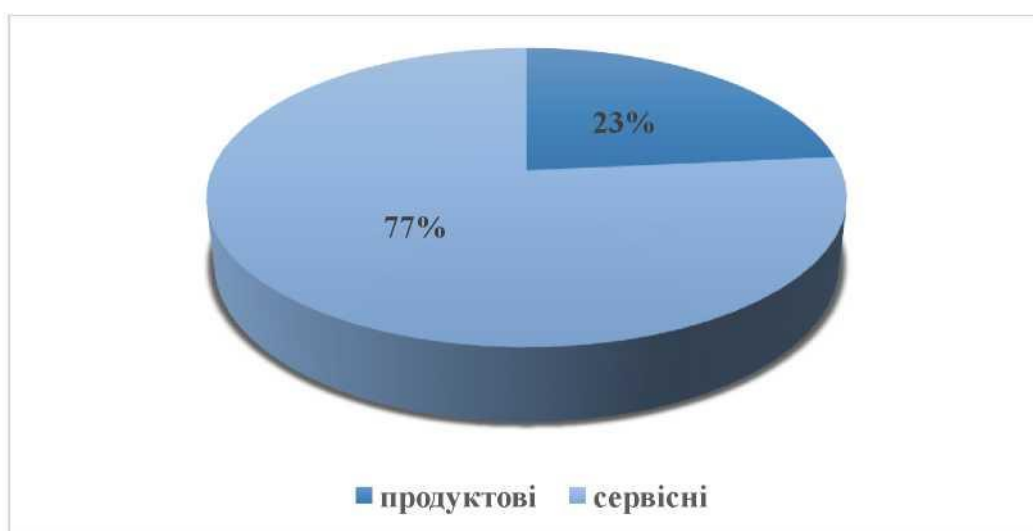

Рис.1 Структура ІТ-компаній України

ІТ у фінансах. Фінансовий сектор в Україні пройшов значні зміни за останні роки, відбулася його інтеграція з сучасними технологіями та виходом на ринок нових продуктів. Традиційні фінансові установи застосовують нові технології, а технологічні компанії запускають фінтех-стартапи та необанки, швидко здобуваючи популярність на ринку.

Найпоширеніші технології українських фінтех-стартапів:

- Application Programming Interface (API): виступає як посередник між програма-

ми, що дозволяє ефективно надсилати запити та отримувати відповіді, спрощуючи процес та зберігаючи час.

- Artificial Intelligence (AI): алгоритми штучного інтелекту використовуються для створення продуктів з онлайн-кредитування, страхування та порівняння фінансових інструментів. Чат-боти стали невід'ємною частиною платіжних сервісів і продуктів для особистих фінансів.
- Блокчейн: технологія обробки, зберігання інформації та ідентифікації кліє-

нтів за допомогою децентралізованого реєстру, що часто застосовується в криптовалютах.

ІТ у сільському господарстві. Останні роки показують активне використання технологій точного землеробства, що підвищує ефективність агропромислового виробництва на 20-30%. При цьому 10% українських фермерів активно впроваджують технології у своїй роботі.

ІТ у промисловості. Після 2014 року в Україні почалася активна трансформація у промисловості, під впливом руху Industry 4.0. Технології штучного інтелекту, Internet of Things (IoT), BigData використовуються для автоматизації та оптимізації виробничих процесів.

ІТ у ритейлі. Ринок e-commerce зріс втричі з 2016 року, відобразивши позитивну дина-

міку в українському ритейлі. Використання AR/VR/MR, BigData та роботизація дозволяють підвищувати зручність взаємодії з клієнтами й оптимізувати процеси.

ІТ у сфері оборони. Повна війна стимулює розвиток military-tech в Україні, зокрема робототехніки, програмного забезпечення для військових, та використання AR/VR для навчання та симуляцій.

Ці сектори продовжують активно використовувати ІТ-технології для підвищення ефективності та розвитку, навіть у складних умовах війни [3].

На сьогоднішній одними з найбільших ІТ-компаній, які працюють в Україні є: «GlobalLogicUkraine», «EPAM Ukraine», «N-iX», «ELEKS», «Intellias» тощо. На рис. 2 зображено ТОП-10 найбільших ІТ-компаній України [4].

Рис. 2. ТОП-10 найбільших ІТ-компаній України [4].

Українські ІТ-компанії демонструють вражаючу адаптивність у змінних умовах, викликаних війною. Навіть при масовій релокації персоналу їх продуктивність знизилася лише на 10%. Крім того, ці компанії є основним джерелом податкових надходжень та мають значний вплив на експортний дохід країни завдяки високому рівню заробітних плат. Індустрія ІТ в Україні не тільки прис-

тосувалася до непередбачуваних обставин, але й продовжує розвиватися, виконуючи замовлення навіть у цей важкий період.

Отже, ІТ суттєво підвищує ефективність бізнесу, розвиває нові сфери та робочі місця, створює можливості для експорту послуг, сприяє розвитку інфраструктури та наукових досліджень, загалом забезпечуючи рост економіки.

Джерела:

1. Вишковська С. Як ІТ-індустрія розвиває інші галузі економіки у 2022 році. URL: <https://finance.ua/ua/goodtoknow/jak-it-industrija-rozvyvae-inshi-galuzi-ekonomiky>
2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Яремчук Р. Є. Основні переваги та загрози для комплексного розвитку ІТ-сектора України від реалізації Угоди про асоціацію з ЄС /Р. Є. Яремчук, О. Г. Коломієць // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2015. – Вип. 5. – С. 68-72. URL: http://nbuv.gov.ua/UjRN/sepspu_2015_5_18
4. DOU: Спільнота програмістів. URL: <https://dou.ua/>

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІТ-СЕКТОРУ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Марія Ігнатко, доцент кафедри менеджменту, фінансів та інформаційних технологій Карпатського університету імені Августина Волошина, м. Ужгород.

Мирослав Ігнатко, студент кафедри менеджменту, фінансів та інформаційних технологій Карпатського університету імені Августина Волошина, м. Ужгород.

Юрій Галас, студент кафедри менеджменту, фінансів та інформаційних технологій Карпатського університету імені Августина Волошина, м. Ужгород.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ: АНАЛІТИЧНО-ЕКСПЕРТНИЙ ОГЛЯД

Віталій КУВІК

Малий та середній бізнес завжди забезпечували ринок праці робочими місцями, за даними фахівців на його частину припадало 75% від усіх зайнятих в Україні працівників, або 4,8 млн українців. Решта 25% (або 1,6 млн українців) працювали на великих підприємствах [1]. *Відповідно до інших даних перед початком вторгнення існувало близько 18000 середніх і понад 350 000 малих суб'єктів господарювання, з яких більш як 86% – мікробізнес. Разом вони забезпечували робочими місцями більш як 5 млн українців, з них 62,5% працювали на середній бізнес. А також майже 2 млн ФОПів [3].*

За даними щоквартального опитування Європейської Бізнес Асоціації, яке проводилося з 24 квітня по 11 травня 2022 року серед фізичних осіб-підприємців, які беруть участь у проекті з підтримки малого та середнього бізнесу від Європейської Бізнес Асоціації Unlimit Ukraine, лише 6% підприємців не зазнали жодних втрат, спричинених війною, при тому, що жовтні 2022 року без втрат працювали 10% суб'єктів малого та середнього бізнесу [2].

24% опитаних зазнали втрат безпосередньо внаслідок бойових дій, а 7% мають активи на тимчасово окупованих територіях. Від 33% у жовтні 2022 року до 24% у травні 2023 року зменшилася кількість суб'єктів малого та середнього бізнесу, які оцінюють втрати свого бізнесу в мінімальну суму до 10 тис. дол. США. 26% – втратили від 10 тис. до 50 тис. дол. США, ще 20% – від 50 до 100 тис. дол. США, а 18% – понад 100 тис. дол. США [2].

Для 57% підприємців найбільш актуальними проблемами зараз є зниження купівельної спроможності населення, для 31% –

брак фінансування та доступу до кредитування, для 29% – податковий тиск. 28% представників малого та середнього бізнесу скаржаться на брак фахівців і проблеми з бронюванням співробітників і виїздом за кордон [2]. У половини опитаних підприємців малого та середнього бізнесу є мобілізовані співробітники, при цьому у 22% – критичні для їх діяльності фахівці. Зокрема, у 29% мобілізовано до 10% від військовозов'язаних працівників, у 14% опитаних мобілізовано від 10% до 30%, і у 5% опитаних – більше 30% співробітників мобілізовано [2].

Кількість підприємців малого та середнього бізнесу без будь-яких резервів збільшилася з 25% у жовтні 2022 року до 32% у травні 2023 року. У той же час з 14% до 12% зменшилася кількість підприємців малого та середнього бізнесу, що мають фінансові резерви на рік і більше. В один місяць оцінюють власну фінансову стійкість 4% підприємців, в кілька місяців – 31%, в шість місяців – 18% [5].

62% підприємців продовжують виплату заробітної плати співробітникам в повному обсязі. Кількість підприємств, що скорочують розмір зарплати, зменшилася з 18% до 16%. Збільшилася кількість бізнесів, які відправили співробітників у неоплачувану відпустку – з 9% до 12% [5]. Не виплачують заробітну плату зараз 7% підприємств малого та середнього бізнесу, звільняють працівників – 16% роботодавців. 19% опитаних підприємців малого та середнього бізнесу вже експортують продукцію за кордон, а 14% знаходяться в процесі пошуку контактів, переговорів або отримання необхідних дозвільних документів. 41% підприємців працюють в повному обсязі, 49% ведуть дія-

льність з певними обмеженнями, а 10% поки не можуть відновити свою діяльність [4].

Найпопулярнішою сферою діяльності малого та середнього бізнесу в Україні є оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспорту. Далі в різних пропорціях для середнього і малого бізнесів йдуть промисловість, логістика, сільське господарство та будівництво. Важливою рисою для більшості малого і середнього бізнесу є географічна прив'язка до свого споживача. З початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України саме ця особливість стала вирішальною для його подальшого розвитку [1].

Вплив війни на малий та середній бізнес безперечно є негативним, але він значно відрізняється, залежно від галузі. Так, малий та середній бізнес сфери послуг відчуває великі складнощі через скорочення населення в містах, що викликає як скорочення попиту на окремі види послуг (готельний та ресторанний бізнес, салони краси, надавачі позашкільних освітніх послуг, тощо), так і скорочення пропозиції висококваліфікованих спеціалістів (ІТ сектор, експерти в сфері фінансових, дизайнерських та консалтингових послуг) [1].

У сфері обробної промисловості виникають складнощі через перебіг ланцюгів поставок компонентів, зростання вартості експорту та падіння попиту на кінцеву продукцію (довгострокові побутові товари, технічне обладнання, тощо).

За відповідними даними першочергово зберігають і/або відновлюють виробництво лише ті галузі, які забезпечують базові потреби населення – виробляють їжу, одяг чи взуття. Наприклад, 34% підприємств харчової промисловості тримають виробництво

майже на довоєнному рівні, а 24% – навіть перевищують довоєнні обсяги [2].

В аграрному секторі, малий та середній бізнес має труднощі у зв'язку із дорожчанням логістики через блокування портів та від безпосередніх втрат від війни, пошкодження сільськогосподарської техніки, окупація території та незаконне вивезення українського зерна. Також варто зазначити, що малі форми господарювання у галузі сільського господарства обмежені у можливості залучати банківське кредитування, враховуючи обмежений обсяг банківських ресурсів та дорожчанням капіталу. Пільгові програми, запропоновані Урядом, не покривають потребу в їх фінансуванні достатньою мірою.

Отже, підприємці малого та середнього бізнесу в Україні усвідомлюють, що поки триває війна, повернення на довоєнний рівень діяльності є малоімовірним. Тому ми вважаємо необхідно підсилити підтримку вітчизняного бізнесу, зокрема доречним було би запровадити адресну підтримку малого і середнього бізнесу на звільнених з-під окупації регіонах. Найбільш постраждалі підприємства потребують індивідуальних фінансових інструментів на відновлення свого виробництва або прямого забезпечення засобами виробництва.

Також доцільним вбачається створення виробничих кластерів, які об'єднуватимуть переміщений бізнес із місцевим, що дозволить ефективніше організувати роботу, зокрема в питанні використання ресурсів. Для підприємств, які виходять на зовнішні ринки Європи державна підтримка у вигляді ваучерів такою було б доречною, особливо для таких етапів, як послуги з вибору ринку, розробки експортної стратегії, отримання сертифікації.

Джерела:

1. Економічна правда. Офіційний сайт URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/29/690937/>

2. Європейська бізнес асоціація ЕВА. Офіційний сайт URL: <https://eba.com.ua/msb-prodovzhuyut-vyplachuvaty-zarplaty-ta-pidtrymuvaty-zsu-popry-zrostannya-finansovyh-vtrat/>
3. *Журнал Forbes України*. Офіційний сайт URL: <https://forbes.ua/business/skilki-fopiv-malikh-ta-serednikh-kompaniy-v-ukraini-i-yak-voni-vplivayut-na-ekonomiku-shist-grafikiv-pro-msb-24072023-14882>
4. Інформаційне агентство УНІАН. Офіційний сайт URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/nova-strategiya-nbu-regulyator-ozvuchiv-spisok-novih-ciley-12266244.html>
5. Лінч Д. Заключний звіт проекту «Стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва: Економічна інтеграція внутрішньо переміщених осіб та відновлення бізнесу». *Impact of war assessment*. 2022. Офіційний сайт URL: <https://www.easybusiness.in.ua/media/impact-of-war-assessment/>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ: АНАЛІТИЧНО-ЕКСПЕРТНИЙ ОГЛЯД

Віталій Кувік, старший викладач кафедри менеджменту ,фінансів та інформаційних технологій Карпатського університету ім. А.Волошина; аспірант освітньо-наукової програми «Менеджмент», ЗУНУ.

ІСТОРІЯ. ФІЛОСОФІЯ. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

=====

УДК 316.258 + 316.356.4 + 355.426 + УДК 323.2:172

НАЦІОНАЛЬНА ТА УКРАЇНСЬКА ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК СКЛАДОВІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСТВА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИМІРУ

Майя АРТЬОМОВА

***Анотація.** У публікації авторка намагається дослідити ключові аспекти трансформації складових національної, громадянської цивілізаційної ідентичностей українства, що співзвучно з викликами у часі.*

Матеріали статті базуються на вивченні історичного досвіду та аналізі впливу сучасних подій на процес самоідентифікації українців як самостійної нації, концептуальних складових парадигми розвитку людства й визначення статусу України в системі міжцивілізаційних відносин.

Систематизовано джерельну складову ключових засад сутності цивілізаційної ідентичності українства в контексті європейського виміру.

***Ключові слова:** цивілізація, українство, національна ідентичність, громадянська ідентичність, регіональна ідентичність, консолідація, патріотизм, громадянство.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. За останній період процес трансформації національної та української громадянської ідентичностей як складових ци-

вілізаційної ідентичності українства значно активізувався та вийшов на новий рівень розвитку в умовах переходу від традиційного до модерного суспільства, зміни модерної парадигми досліджень перш за усе політич-

ної ідентичності на постмодерну, що обумовлює формування зв'язку між трансформаційними формуваннями їх механізмів у світоглядних зрушеннях постсучасної доби. А вже тільки ті держави, яким вдається забезпечувати державо- і націєтворення, формувати спільну ідентичність громадян та зберегти свою національну ідентичність і національне обличчя, свій тип екзистенції, духовності й креативності, не піддадуться глобалізаційним схемам.

Актуальність вивчення питання з одного боку підтверджується через глибоке усвідомлення перш за усе українським народом своєї національної самобутності, цілісного та гармонійного розвитку держави у контексті як євроінтеграційних процесів, так і воєнного стану, повномасштабного вторгнення росії в Україну, героїчної боротьби з рашизмом.

З іншого боку, у країнах Євросоюзу в умовах сьогодення у значній мірі спостерігається проблеми і паралельні суперечності в політиці багатоукладного інтегрального федералізму, консолідаційної демократії, що впливають з полінаціональної та мультикультурної природи ЄС і відображають певні поля напруженості між відповідними рівнями інтеграційної системи (субнаціональним, національним та наднаціональним), згідно з якою розвиток широкої інтеграції здійснюється в обхід законодавства держав європейської спільноти. Складається ситуація, коли національна ідентичність громадян окремих європейських держав підміняється регіональною ідентичністю, що має субнаціональний характер.

Це обумовлює пошук механізмів узгодження інтересів у співвідношенні національно-державних та європейською ідентичностями.

Метою статті є аналіз сутності феномену українства, національної та української громадянської ідентичностей як складових ци-

вілізаційної ідентичності в контексті європейського виміру.

Відтак, авторка визначеної теми наукового дослідження намагається дослідити **ключові аспекти трансформації складових українства, національної, громадянської цивілізаційної ідентичностей** в контексті європейського виміру, що співзвучно не лише з викликами у часі, але й з вимогами нещодавно затвердженого Урядом, МОН України порядку підготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері утвердження української та громадянської ідентичності на основі «Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках» [1, с.152 – 164].

Матеріали статті базуються на вивченні історичного досвіду та аналізі впливу сучасних подій на процес самоідентифікації українців як самостійної нації, концептуальних складових парадигми розвитку людства й визначення статусу України в системі міжцивілізаційних відносин. Загалом у Карпатському університеті імені Августина Волошина, Ужгородській українській богословській академії, Міжнародній академії богословських наук, які представляє авторка дослідження, саме питання щодо цивілізаційних процесів українського націєтворення, державного й церковного будівництва, досягнень, викликів, загроз Україні в умовах сучасних цивілізаційних змін, утвердження доктрини регіональної української цивілізації були розглянуті упродовж останніх 11 років на 9 із 17 проведених Міжнародних та Всеукраїнських науково-практичних конференцій, 2 міжнародних форумах.

Це вимагало з'ясування як теоретико-методологічних засад сутності й цивілізаційної ідентичності українства в контексті європейського виміру, окреслення складових її

структури, гуманітарної міждисциплінарності у поєднанні з історико-філософськими, соціологічними, політологічними, культурологічними методами пізнання з позицій цивілізаційного, антропологічного, соціокультурного, міждержавного підходів, її зв'язку з менталітетом і глобалітетом у динаміці історичного поступу українського державотворення та трансформацій національної та української громадянської ідентичностей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми.

Сучасний науково-теоретичний дискурс потребує глибокого усвідомлення кожним українцем історичної місії українства: *«Хто такі українці та чого вони прагнуть?»* [2, с.152 – 164], яке більше ніж ста років поставив літописець, батько української історії, голова Центральної Ради УНР Михайло Грушевський. А це вимагає відповісти й кожному для себе «хто ми є», «де наше коріння», «що для нас є цінним і священним», «яка наша мета і покликання», «чого ми прагнемо і які наші сподівання», «хто наш друг, а хто ворог», «з ким маємо дружити, а від кого боронитися»?

Осмислення цих та інших питань виводять нас на таке явище і поняття, як *«ідентичність»*, яке походить від латинського *«identitas»*, що означає багатозначний життєвий і загальнонауковий термін, який виражає ідею постійності, тотожності, спадкоємності індивіда та його самосвідомості і передбачає певну відмінність або розрізнення.

Один з фундаторів теорії ідентифікації відомий американсько-німецький психолог, соціолог Ерік Еріксон (1902 – 1994 рр.), виходячи з того, що розвиток ідентичності проходить ряд стадій і супроводжується кризами свідомості та самооцінки, виділяв *три основні напрями дослідження поняття ідентичності* [3]:

а) почуття ідентичності через процес переживання людиною узагальненого смислу свого «Я»;

б) процес формування ідентичності через суб'єктивне натхнення відчуття тотожності і цілісності;

в) як конфігурацію, тобто результат цього процесу через переживання відповідності самому собі.

Загалом, ідентичність особи є тим узагальненим поняттям, що охоплює усі *види ідентичностей людини* (соціальну, групову, індивідуальну, особистісну, колективну та ін.), на формування яких впливають *наявні ресурси* (особистісні, географічні, культурні, етнічні, історичні, економічні, політичні, міждержавні тощо), що обумовлюють розрізняти їх *за природними* (етнічні, расові, територіальні, загальноосвітні, гендерні тощо) так *інституційно визначеними складовими* (національні, громадянські, професійні, конфесійні, регіональні, групові, європейські, інформаційні).

На першопочатковому етапі зміст поняття «ідентичність» авторка розглядає фрагментарно через призму різних видів, акцентуючи увагу на наступному. За сучасною класифікацією наук в Україні (природничі, суспільні, про мислення) *ідентичність розглядається у контексті різних вимірів*.

Так у *філософії* ідентичність – одне із базових понять філософії, видається настільки очевидним, що його можна пояснити хіба синонімом: «сказати $x + y =$ ідентичність, все одно що сказати вони одна і та ж річ. Усе ідентичне само із собою і ні з чим іншим». На трьох прикладах видно основні функції ідентичності: *Цицерон = Цицерон; Цицерон = Катиліна; Цицерон = Тулій*.

Зазначимо, що «ідентичність», по суті, стає значною філософською та науковою проблемою тільки в ХХ ст., тобто тоді, коли виникає сумнів у тому, що називають

«єдністю самості» як головної мети людського життя, де самість об'єднує всі вияви душі і структурно виражає *єдність спадкоємності життєдіяльності людини*. І метафора «смерть суб'єкта» має розумітися тільки як критика суб'єкта класичного мислення.

Тому філософська рефлексія проблеми ідентичності (а це передусім праці західних дослідників другої половини ХХ сторіччя М.Гайдеггера, Ж.-М.Бенуа, Е.Еріксона, Ж.Лакана, К.Юнга), як і певне «позитивне переосмислення» радикальних ідей філософів-постмодерністів, наприклад, Р.Барта, Ж.Бодрійяра, Ф.Гваттарі, Ж.Дельоза, Ж.Дерріди, Ж.-Ф.Ліотара, Ю.Кристевої, М.Фуко та ін. – це критика «метафізики буття як присутності» або критика «картезіанського суб'єкта» нібито самодостатнього в аспекті безперервності та цілісності свого «*cogitoergosum*». Філософи, зокрема, зарубіжні – Ф.Анкерсміт, Е.Балібар, З.Бауман, У.Бек, П.Бергер, Р.Брубейкер, П.Бурдьє, І.Валлерстайн, Ю.Габермас, Е.Гідденс, Н.Еліас, В.Хесле, а також вітчизняні – Т.Воропай, З.Жаде, М.Заковоротна, М. Кастельс, Т. Лукман, В. Палагута, Н. Паніна, В.Ядов та ін. докладно концептуалізували варіанти самовизначення суб'єкта в різних соціальних контекстах.

У визначенні типології ідентичностей важливе місце займають *суспільні науки* (соціальні науки, суспільствознавство) – як широка група наукових дисциплін, предметом дослідження яких є суспільство – як система у цілому, так і окремі частини, функції та елементи, а також людина (соціальна особа, особистість, суб'єкт, і об'єкт суспільних зв'язків і відносин).

У *соціальних науках*, до яких належать соціологія та її різні напрями – право, політологія, антропологія, зокрема, розрізняються такі ідентичності [4]:

- *соціальна* (ототожнення себе з соціальною позицією, або статусом);
- *культурна* (ототожнення себе з культурною традицією);
- *етнічна* (ототожнення себе з певною етнічною групою);
- *групова* (ототожнення себе з тією чи іншою спільністю, або групою).

Важливе місце відводиться **релігійній ідентичності** як спроби індивіда відшукати в релігійному просторі собі подібних і згадувати себе до них, дистанціюючись від інших, що відрізняються за певними ознаками, а, відтак, як людина або група осіб думають про себе як про належність та представляють цінності певної релігії та або релігійної деструктивної секти.

Вони розглядаються в дослідженнях зарубіжних вчених Е.Дюркгейма, М.Вебера, Р.Белла, М.Бергера, П.Сорокіна та ін., а також вітчизняних – М.Бабія, В.Бедь, В.Балуха, В.Єленського, А.Ніколаєвської, І.Папаяні, В.Перебенесюка, О.Пташник-Середюк О.Сєвекіної, Л.Рязанової, О.Шимко та ін. У них допустимо покладатися на **чотири аспекти В:** *віруючи, приналежність, поведінку та зв'язок*. Будучи багатоплановим і складним процесом релігійна ідентичність розглядається із врахуванням визначених критеріїв ідентифікації [5]:

- *основи релігійності індивіда* як момент рефлексії, відчуття, на основі якого індивід визначає для себе цінність релігійної віри, її визнання та віднесення до конкретного віросповідного напрямку;
- *момент вибірковості* – як період переходу до релігії, який може відбутися як у дитинстві, так і у зрілому віці;
- *культові показники релігійності*;
- *позакультова релігійна діяльність*.

Відзначимо, що вони в умовах сьогодення важливі для розуміння релігії та політики, оскільки впливають на те, як люди можуть

голосувати, переглядати певну політику та підтримувати певні політичні партії.

Особливе місце відводиться проблемі гендерної ідентичності, яка набула своєї популярності у 60–80-х роках ХХ ст. на багаторівневій складній структурі за визначеннями трьома компонентами (когнітивний (пізнавальний); афективний (оціночний); конативний (поведінковий)), і визначається через сприйняття людиною самої себе, своєї статі або того, ким вона себе бачить і відчуває – жінкою, чоловіком, кимось середнім між ними чи сумішшю кількох ідентичностей, та залежить здебільшого від соціальних чинників, а не від біологічної природи людини. Для зрілої особистості гендер стає заміною статі, внутрішньо глибинним відчуттям приналежності людини до того чи іншого гендеру (теорія гендерного розвитку – набуття особистістю гендерної ідентичності за З. Фрейдом; теорія гендерної схеми за С. Бемом; гендерно-рольова соціалізація або диференційна соціалізація за Ф. Гіденсом і Г. Тардом; гендерна рівність, механізми формування та трансляція гендерних стереотипів за дослідженнями В. Агеєвої, М. Богачевської-Хом'як, М. Боровцової, М. Великодної, Ю. Галустян, І. Гояна, І. Данилюка, О. Кісь, О. Кікінежді, С. Крилової, Л. Кобилянської, Т. Марценюк, Т. Мельник, В. Новицької, Л. Ожигової, Г. Ставицького, С. Сторожук, Ю. Стребкової, Н. Хамітова, та багатьох інших).

Об'єктами наукового дискурсу в ХІХ–ХХ ст. стають цивілізаційна, національна, громадянська ідентичності, які повномірно є визначальними і наслідком прискорення бурхливих історичних, державотворчих процесів, коли ідентичність нації стають її цивілізаційним брендом, соціокультурною нішею країни, визначальною засадою зовнішньої та внутрішньої політики держави, міждержавних відносин. Основою існування будь-якої

цивілізаційної системи є її самоідентифікація, оскільки самоідентифікаційний принцип має властивість діахронного (від покоління до покоління) соціально-культурного відтворення, тобто в підсумку відтворення базових цінностей і стійких навичок людей, визначених традицією культурного розвитку, соціальними та духовними константами [6].

Цей феномен набуває сьогодні особливої ваги у ХХІ столітті з огляду на планетарні виклики глобалізації у її багатоманітні, наявності певної макросистеми цивілізацій (глобальна суперцивілізація, що має наддержавний, надрелігійний, надетнічний характер), геополітичну ситуацію, прискорення інтеграційних процесів у Європі та світі, що спонукає авторку дослідження комплексно розглядати ці проблеми при послідовному викладі основного матеріалу, зваживши на ключові аспекти трансформації складових національної, громадянської цивілізаційної ідентичності українства в контексті європейського виміру за наявністю таких ознак:

- етнічне походження та самоідентифікація;
- усвідомлення спільної з іншими представниками українського етносу історичної долі та часової перспективи;
- залученість в український культурно-інформаційний простір;
- трансформація національної, громадянської цивілізаційної ідентичності українства у світовий, європейський простір;
- свідома діяльність з поширення української культури.
- широке синтетичне розуміння українства, в якому поєднано різні природні, соціокультурні, історико-політичні, правові, релігійні, міждержавні та інші складові.

Центральне місце відведено дослідженню специфіки цивілізаційної ідентичності неза-

лежної України, ролі її складових – етнічної, релігійної, національної, громадянської та євроідентичності, розкрито вплив на них міжнаціональних відносин, демократизації суспільства, цифровізації та глобалізації сучасного світу, агресивної політики росії на ідентифікаційні процеси.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Аналіз свідчить, щодослідження національної, громадянської цивілізаційної ідентичностей українства в сучасних умовах повинно вибудовуватися із врахуванням таких теоретико-методологічних засад: з *одного боку* – потребою реалізації ідеї нації на основі цінностей українства, якому властивий синтезуючий тип міжцивілізаційної взаємодії, з *іншого* – необхідністю реалізації соціально-економічних інтересів громадян безвідносно до їх станової, етнічної, релігійної та політичної визначеності перш за усе довкола добробуту на основі обов'язкової концептуалізації міждисциплінарних узагальнень (культурологічних, історіософських, етнолінгвістичних, соціально-психологічних, етнополітологічних, тощо) з дотриманням принципів вертикальної та горизонтальної інтеграцій. При цьому необхідно враховувати той факт, що українці в ході свого історичного розвитку змінили власний етнізм (зміна етнізмів найчастіше відбувається саме в межах усталених етнічних спільнот, коли народ знаходиться на порозі націєтворення і шукає найбільш давні й глибинні підстави для своєї національної самоназви), при якому народ залишається самим собою, а збереження колективного «Ми» та самоідентичності зумовлюється спадкоємністю історичної пам'яті, етнічної ментальності та свідомості [7]. Тому дослідження української нації як повномасштабної, яка за відомою міжнародною класифікацією Я. Крейчі

та В.Велімські, є одночасно і етнічною, і політичною [8].

Зазначимо, що тлумачення терміна «*українство*» відрізнялось на різних етапах суспільного та наукового розвитку. Так, у XIX ст. термін «українство» означав прихильників українського фольклору, побуту, пісні, традицій та намагання їх зберегти і вивчати. З кінця XIX – початку XX ст. поняття асоціювалося з українським національно-визвольним рухом та показувало свідому настанову на вибір українськості як життєвої позиції (дослідження І.Грабовської, Я.Грицака, С.Здіорук, А.Каппелера, А.Окари, П.Радько, Т.Смовженко та ін.). У сучасному українознавстві та суміжних науках (зокрема, історії України) йдеться про широке синтетичне розуміння українства, в якому поєднано різні природні, соціокультурні та інші виміри [9]. Таким чином, *українство* – це історично сформована адаптивно-еволюційна система ознак і властивостей, які вирізняють українську спільноту й українську культуру з-поміж інших аналогічних об'єктів. А системоутворюючим чинником буття українства як великої соціальної групи є українскість в її етнічній, культурно-мистецькій, громадсько-політичній, правовій, релігійній та інших формах.

Комплексні наукові дослідження української ідентичності в гранично широких контекстах і взаємообумовленості усіх її складників (національного, етнічного, а також ідентичності держави й країни), розуміння сучасного стану об'єкта української ідентичності на основі результатів досліджень наукових установ і центрів (Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту соціології НАН України, Центру українознавства філософського факультету та Навчально-наукового Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту соціальної та

політичної психології НАПН України, Київського міжнародного інституту соціології, Соціологічної групи «Рейтинг», Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова (у т.ч. Студії «Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості»), Київського інституту проблем управління імені Горшеніна та ін.) за підтримки Фондів «Відродження», Фрідріха Еберта, Фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки України, Асоціації українських банків, вибіркового публікацій М. Степика [10], К. Кислюка [11], монографії «Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність» [12] дозволяють по-новому здійснити нами **ретроспективний огляд виокремлених історико-культурних моделей української ідентичності**, кожна з яких відповідає певному часові та культурній добі нами:

- Перша – *етнокультурна*, яка була поширена за добу первісності;
- Друга – *етнополітична* за часів давньоукраїнського населення;
- Третя – *релігійно-династична* за часів України-Руси;
- Четверта – *ранньомодерна* XVI–XVIII сторіч, пов'язана з очолюваною козацтвом боротьбою підвладних Польсько-Литовській державі українських земель;
- П'ята – *класична*, яка відбувалася в логіці концептуалізованого трьохетапного процесу (етнографічна-академічна-політична стадії);
- Шоста – *подвійної ідентичності*, яка існувала у XX ст. завдяки інтеграції східної, «малоросійської», західної, «русинської» версій у двох формах – *української радянської ідентичності та подвійної ідентичності українців діаспори*. Відображала межі етнічного розселення українців наприкінці XIX –

на початку XX сторіччя, ширші за сучасні адміністративні кордони держави Україна («Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ», згідно з М. Міхновським). Її політико-юридичним підмурівком став факт трансформації Української Народної Республіки в Українську Соціалістичну Радянську Республіку – співзасновницю Радянського Союзу;

- Сьома – *сучасна, так зв. «громадянського» консенсусу абсолютної більшості мешканців країни щодо необхідності збереження держави України як найважливішого стабілізуючого чинника найвищої для них цінності – особистісного вгаздіння за виокремленими трьома рівнями сучасної української ідентичності*: 1) *формальний, громадянсько-політичний*; 2) *фактичний, мовно-культурний*; 3) *реальний, етнонаснений*.

Допустима назва «*гібридної*» української ідентичності на багатшаровій основі, різноманітності, відрефлексованості. За умов радикального загострення зовнішніх і внутрішніх викликів, зокрема російсько-українській війні 2014 – по т.ч. остання стає наслідком оказіонального компромісу мешканців країни щодо необхідності збереження держави України як найважливішого стабілізуючого чинника найважливішої для них цінності – упорядкованого (приватного, політико-правового та суспільного) життя згідно з дотепер панівними модерними світоглядними патернами, яка в історико-культурній ретроспективі може бути безпосередньо пов'язаною з класичною національно-культурною ідентичністю.

Соціальним конструктом **«національна ідентичність»**, яка незавродженою рисою і за своєю суттю розглядається як ідентичніс-

т'ябо відчуття належності до певної держави, сенс «нації як цілісного цілого, представленої самотніми традиціями, культурою та мовою», що може означати суб'єктивне відчуття, яке людина поділяє з групою людей про націю, незалежно від законного статусу громадянства. Вона впливає безпосередньо з присутності елементів із «спільних точок» у повсякденному житті людей: національних символів, кольорів, історії нації, кровних зв'язків, культури, музики, кухні, радіо, телебачення тощо[13].

Складність і багатовимірність проблеми національної ідентичності пов'язані із серйозними понятійно категоріальними труднощами у сучасній науці щодо трактування самого терміна «нація» як різновиду людських спільнот. Загалом під нацією розуміється спільність людей, яка визначається територією, сформувала економічний уклад, державну літературну мову, володіє специфічними культурними традиціями і побутовим укладом. Однак ситуація ускладнюється тим, що «немає єдиного алгоритму виникнення та функціонування національних рухів, сучасних націй і національних держав», але й ті норми, які існують, стали рухомими і перестають «працювати» в умовах глобалізації. Тому доцільно зважити на виокремлені фахівцями наступні **методологічні підходи у визначенні поняття «нація»**[14]:

- **примордіалізм** (ґрунтується, що риси нації дані першопочатково, є незмінними і традиційними, де має місце *біологічний* (спорідненість як основа соціальності), *культурний* (вродженість і природність конкретної культури) чи *релігійний* (концепція «обраного народу»; домінує при розгляді української національної ідентичності);
- **есенціалізм** (основним принципом якого є ствердження початкового існування певної сутності (есенції), скажімо, долі,

при значення, істини, які і визначають конкретну ідентичність, як сутність незмінної, вічної, неперехідної);

- **конструктивізм** (як парадигма, в межах якої нація розглядається як соціальна конструкція, що не має «реальних» історичних чи культурних коренів, представники бачать у ній «великий колектив», оснований на фундаментальній згоді її членів).

Світова практика націєтворення виокремила такі **два шляхи «побудови нації»**:

- через будівництво держави, поєднане з національною консолідацією суспільства та формуванням його соціокультурної ідентичності, яка б виразно відрізняла націю від її сусідів (основою цих процесів можуть бути наявні культурні особливості титульного етносу);
- через формування надетнічної культури для нової політичної спільноти за відсутності титульного етносу: нова держава охоплює або кілька нечисленних етнічних спільнот, жодна з яких неспроможна домінувати, або кілька етнічних груп, що конкурують між собою.

У цілому ж, шукаючи відповіді на головне запитання дискусії, що серед української інтелектуальної і творчої еліти точиться вже не один рік: «Яку націю варто формувати в незалежній Україні: політичну чи етнічну?» – відповімо однозначно – політичну! Особливості історії України та української культури, спричинили незавершеність процесів етнічної ідентифікації українців, які на сторіччя були позбавлені своєї держави та поділені між різними інонаціональними державними утвореннями. Саме тому сьогодні відсутній суспільний консенсус щодо перспектив і пріоритетів розвитку українського суспільства. Нація не стає геополітичною реальністю, суб'єктом та об'єктом міжнародних

відносин і права доти, доки вона не сформує національну державу як легітимацію свого права на самовизначення та організацію суспільства. Держава – це інституційне оформлення країни, державна влада – носій та уособлення суверенної волі народу жити окремо від інших суверенних територіальних спільнот у відповідно консолідованому суспільному середовищі. Тому національна держава – це не тільки певна територія та населення, історична пам'ять і культура, але й ціннісне поняття, що визначає конкурентоспроможність норм поведінки та мислення консолідованих у єдину спільноту етносів, які є суб'єктом формування нації. Як зазначає С. Кримський, нація «характеризується саме виходом народу на арену світової історії, знайденням свого досвіду творення загальнозначущого, здатністю збуджувати універсум культури імпульсами власної енергії та долі» [15, с.73]. Цей шлях Україна повинна проходити у нинішніх складних умовах з посилюючою агресією РФ в умовах довготривалої широкомасштабної війни у XXI столітті, забезпечуючи суверенність, територіальну цілісність та безпеку, міжнародне визнання.

Доцільно у цьому контексті зважити на результати реалізації концепту національної держави на європейському континенті нової Європи у XX столітті визнаного «батька» – першого президента Чехословаччини Томаша Масарика, концепція якого охоплювала терени так званих малих народів, що знаходилися між Німеччиною, Австрією, Угорщиною та Росією, і виразно протиставлялася німецько-австрійсько-угорсько-російському пануванню в регіоні. Початок модернізаційних і демократичних процесів у Центральній Європі Томаш Масарик визнавав за прояв природного прагнення людини та народів до самореалізації. На його думку, саме національний принцип, що залежно від конкретно-

історичних умов дістає різне політичне та ідеологічне наповнення, є організаційним принципом і позитивною силою становлення демократичних засад життя суспільства й держави та розвитку загальноєвропейського процесу. Т. Масарик стверджував, що тільки вільні та незалежні народи можуть бути рівноправними партнерами в наднаціональних структурах, що забезпечують порядок і стабільність у Європі [16].

Відтак, *національну ідентичність* доцільно визначати за такими параметрами:

- національно-державницькими, культурними атрибутами;
- об'єктивною символікою, яка визначає певну цілісність (культурну, територіальну, господарську);
- свідомою ідентифікацією індивідів за їхнім суб'єктивним ставленням, ціннісними орієнтаціями.

Вона розглядається як визнання народом самого себе, знання і повага історії, національної культури, території, усвідомлення народом своїх особливих рис, розуміння членами національної групи своїх інтересів, прагнень, цілей, ідеалів, вірувань, потреб тощо. Такий теоретико-методологічний аналіз дозволяє виокремити наступні форми національної ідентичності:

- *нормальна*, коли образ свого народу сприймається як позитивний, з адекватним ставленням до культури, історії, природнього патріотизму, з толерантною установкою на спілкування з іншими народами;
- *етноцентрична* – некритична перевага якої-небудь національної групи і самоідентифікація індивіда з нею;
- *етнодомінуюча*, що фіксує таке ставлення самосвідомості і поведінки людини, коли не тільки національна ідентичність стає першочерговою зпоміж інших видів ідентичностей (громадя-

нин, матір, батько, тощо), але й досягнення цілей, інтересів народу починає сприйматися як домінуюча цінність;

- *етнічний фанатизм*, у якому абсолютне домінування національних інтересів і цілей, часто ірраціонально сприйнятих, супроводжується готовністю йти за них на будь-які жертви і дії;
- *етнічна індеферентність* – байдужість людей до проблем національності і міжетнічних стосунків, до цінностей свого та інших народів; люди вільні від норм і традицій, на їхню поведінку не впливає ні їх власна національна приналежність, ні національність інших;
- *етнонігілізм* у формі космополітизму, що виступає запереченням національності та етнокультурних цінностей;
- *амбівалентна* – невиражена, а інколи «подвоєна» чи навіть «потроєна» ідентичність.

Доцільно дуже коротко в контексті цивілізаційної ідентичності незалежної України, ролі її складових – етнічної, релігійної, національної, правової, громадянської та євроідентичності через вплив на них міжнаціональних відносин, демократизації суспільства, цифровізації та глобалізації сучасного світу, агресивної політики росії на ідентифікаційні процеси розкрити *співвідношення громадянського та національного в ідентичності* [17]. Зазначимо, що методологічні засади громадянської ідентичності розроблені в працях Г. Алмонда, Ю. Габермаса, С. Верби, Е. Сміта Ф. Фукуями. Предметом розгляду проблем культурного різноманіття і гарантування громадянських прав меншин та їхньої самобутності знаходимо ми в теоріях мультикультуралізму Ч. Тейлора, В. Кимлічки, Ч. Кукатаса та ін. Ґрунтовно громадянську ідентичність у контексті сумісності з національною ідентичністю досліджують українські науковці В. Арбеніна, Р. Димерець,

Л. Дробижева, А. Карась, А. Колодій, В. Малінін, Н. Пашина, Л. Угрин та ін.

Громадянська ідентичність розглядається через відчуття приналежності людини до певної держави, ознаками якої є наявність громадянства цієї країни, високий рівень довіри до органів влади (вертикальна довіра), довіри співгромадянам (горизонтальна довіра), а також почуття поваги, гордості за власну державу, патріотизм. Вона характеризується певними спільними рисами (ціннісними, культурними), а також спільними пріоритетами розвитку країни (зовнішньополітичні, соціально-економічні тощо), які вона розділяє з іншими членами суспільства. Формується певне колективне самовизначення спільноти, яке є прийнятним для більшості населення країни.

Важливою ознакою громадянської ідентичності є готовність захищати (у різний спосіб) національні інтереси держави, при цьому вона не завжди є тотожною національній. Національна громадянська ідентичність більш притаманна країнам з моноетнічним (мононаціональним) складом. **Україна є поліетнічною країною**, в ній мешкають різні національності (етнічні групи), однак українці – як етнічна група, є титульною нацією, що складає більшість населення України.

Особливості сучасного етапу формування національної ідентичності в Україні визначаються, з одного боку, потребою реалізації ідеї нації на основі цінностей українства, з іншого – необхідністю реалізації соціально-економічних інтересів громадян безвідносно до їх станової, етнічної, релігійної та політичної визначеності, об'єднуючи людей перш за усе довкола добробуту. Однак утвердження української національної та громадянської ідентичності громадян є одним із основних елементів формування здатності держави протистояти внутрішнім (корупція, демографічна криза, епідемічна ситуація,

проблеми у сфері освіти, науки, культури, відсутність єдиної системи національно-патріотичного виховання в регіонах і т.п.) і зовнішнім безпековим загрозам, зокрема збройній агресії проти України, яка здійснюється державою-окупантом – росією й тимчасовою окупацією частини нашої території.

А це вимагає вирішення проблеми *визначення інтеграційного європейського вектору*, який уже майже 20 років пов'язаний з пошуком відповіді на питання, поставлене американським політологом, директором Інституту стратегічних досліджень у Гарвардському університеті С.Гантінгтоном (1927 – 2008 рр.) у назві його відомої праці: «Хто ми?» [18], тобто з пошуками нової ідентифікаційної моделі, що визначатиме вибір та поведінку й окремих громадян, і суб'єктів політики, і, власне, держави загалом на міжнародній арені.

В українському контексті відповідь на це питання опосередковується й ускладнюється багатьма чинниками:

- історично сформованою регіональною розрізненістю України, що має дихотомічний (Захід–Схід) характер та накладається на лінії ціннісних, мовних, релігійних та інших розмежувань;

- незавершеністю процесів становлення української політичної нації;

- слабкістю Української держави, неефективністю усіх чинних українських урядів, а відтак – низькою довірою та лояльністю населення до основних державних інститутів;

- нерозвиненістю й недостатньою інституціоналізацією громадянського суспільства;

- корпоративізацією діяльності політичних еліт, їхньою нездатністю артикулювати національні й загальносуспільні інтереси, спрямованістю на використання влади та суспільних ресурсів для отримання власних, зазвичай короткострокових вигод;

- впливом транснаціональних ідентичностей, що є відображенням викликів глобалізації й універсалізації, культури і світогляду постмодерну;

- впливом (нерідко деструктивним) зовнішніх акторів на процес конструювання української ідентичності, що ускладнилося збройною агресією росії проти України.

Зважмо при цьому, що в рефлексіях ХХ століття над Європою переважали геополітичні концепції, що усталилися після повного політичного поділу за наслідками Другої світової війни, розгортанням «холодної війни». На тло дискусій сьогодні впливають питання щодо об'єднаної (більшою чи меншою мірою) Європи – «Іншої Європа» (OtherEurope), де Україна у цьому контексті однозначно повинна розглядатися як європейська держава. При цьому, завдяки змінам, що припали на 80–90-ті ХХ ст. і пов'язані з існуванням біполярної системи міжнародних відносин, занепадом комунізму, з'явилося поняття *нової Європи*, хоча гіпотетично воно було закладено у 1922 році в оригінальній пропозиції графа Ріхарда Ніколаса Куденгофе-Калергі (1894–1972 рр., засновника Панєвропейського руху, генерального секретаря Європейського парламентського союзу (1947 р.), першого лауреата премії Карла Великого за видатний внесок у європейську інтеграцію) *простворення Панєвропейського союзу*. Оскільки ця проблема є надзвичайно багатопланова і дискусійна, то авторка дослідження зупиниться фрагментарно на окремих особливо значимих виокремлених питаннях через призму *європейської ідентичності*, гаслом якої стали слова: «Єдність у різноманітті».

Аналіз доктринальних джерел свідчить про існування декількох різнорівневих критеріїв, необхідних для вступу держав до Європейського Союзу (ЄС). Більшість з них офіційно визначені в Маастрихтській угоді та на засі-

данні Європейської Ради у Копенгагені в червні 1993 році (Маастрихтські та Копенгагенські критерії). Копенгагенські критерії включають наступні структурні елементи:

1) стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, повагу до прав людини, повагу і захист національних меншин (політичні критерії);

2) наявність дієвої ринкової економіки і здатність витримувати конкурентний тиск і дію ринкових сил у межах ЄС (економічні критерії);

3) здатність узяти на себе зобов'язання, що впливають з членства в ЄС, включаючи дотримання цілей політичного, економічного, валютного союзу (інші критерії).

У Договорі про Європейський Союз (стаття 49) визначені два основоположні критерії членства, а саме: *географічний* (європейська держава) та *політичний* (повага до цінностей Спільноти).

Стратегічною метою є формування «ефективної багатосторонності», що вперше було зафіксовано у «Європейській стратегії безпеки» 2003 р., а Лісабонський договір 2007 р. підтвердив, що вона є дієвим інструментом «глобального управління» та «керованої багатоплановості», що має забезпечити розвиток стабільної і міжнародної системи. Лідерський потенціал ЄС на міжнародній арені є безперечним: 27 держав-членів, 450 млн. населення, п'ята частина світового ВВП, лідерство у світовій торгівлі.

Сутність і складові *європейської ідентичності* оприлюднено у Декларації про європейську ідентичність (1973 р.), Хартії європейської ідентичності, Лаакенській декларації «Майбутнє Європейського Союзу» (2001р.). Факторами європейської ідентичності визначені такі вимоги:

– бути громадянином держави, розташованої за домовленістю, щоб бути географічно в межах Європи;

– розмовляти мовою, яка офіційно прийнята однією з офіційних мов цієї держави;

– ділитися історичною долею з іншими людьми в межах цієї держави, що говорять на згаданій мові;

– поділяти культурний зразок з іншими такими людьми, де культурний зразок розглядається як такий, що складається з подібних когнітивних, оціночних та емоційних елементів.

Існування європейської ідентичності неможливе без *економічної складової* та відповідного *інституту громадянства ЄС*.

Значний внесок у дослідження ЄС як організації інтеграційних процесів та європейської ідентичності зробили зарубіжні вчені, зокрема Ж. Барг, М. Брутер, С. Гоці, Ж.-П. Жаке, Ж. Ізаак, В. Кернз, В. Константінеско, Ж.-В. Луїз, Д. Сімон, Ж.-Л. Сорон, Е. Ренан, А. Татам, Т. Хартлі, Р. Херманн, Д. Чекельта ін. Серед вітчизняних дослідників, які приділяють особливу увагу даній проблематиці, варто відзначити С. Андрущенко, Т. Анакіну, Д. Борзенка, М. Буроменського, Г. Диниса, В. Галан, С. Глебова, М. Гнатівського, Л. Грицаєнко, О. Задорожного, М. Ільницьку, М. Козловець, С. Краєвську, В. Копійку, Є. Макаренко, В. Манжолу, С. Маковського, М. Миронову, Г. Міхно, М. Мовчана, І. Панчук, О. Ситник, С. Ратушного, С. Ростецьку, С. Скорохода, М. Шульгу, І. Яков'юка, та ін.

Зваживши, що європейська ідентичність упродовж усієї своєї історії інтеграції зіштовхувалася з багатьма труднощами, число яких лише зросло у ХХІ столітті, доцільно при входженні України до європейського спільного дому звернути увагу на розв'язання в сучасних умовах наявних ризиків, загроз і реакцію на кризові ситуації на основі розглянутої Глобальної стратегії ЄС *«Спільне бачення, єдиний підхід: сильна Європа»* (2016 р.), де визначено *geo-*

політичне репозиціонування європейської спільноти(економічний і торговельний потенціал ЄС, сумірний із двома «грантами» – США і КНР; введення єдиної валюти – євро; культурно-політичний, гуманітарний вплив на міжнародні процеси; інституційний, організаційний і дипломатичні ресурси; військово-політичний вимір)із врахуванням вибудовистратегічної автономності [19]:

- безпекова та зовнішня політика;
- торгівля;
- система охорони здоров'я;
- технологічна політика та цифровізація;
- кліматична політика.

Відповідно у сфері безпеки і зовнішньої політики упровадження стратегічної автономності ЄС фокусується у трьох векторах: східна периферія, південна периферія, Азія та Африка, у меншій мірі – Латинська Америка, регіони протистояння США та Китаю.

Зважмо, що після проголошення незалежності України у 1991 р. європейський напрям було офіційно визначено головним напрямом зовнішньої політики України. Зокрема 2 липня 1993 року ВРУ ухвалила Постанову «Про Основні напрями зовнішньої політики України», у якій декларувався намір України стати членом Європейських співтовариств (ЄС), інших західноєвропейських або загальноєвропейських структур за умови, що це не шкодитиме національним інтересам України. Декларувався намір укласти з ЄС Угоду про партнерство та співробітництво *на шляху до отримання асоційованого, а згодом – повного членства в ЄС*. Детально при розкритті проблеми дослідження доцільно звернутися до *Хронології відносин України з ЄС* [20]. Зупинимось тільки на *основних етапах вступу України до ЄС* у період 2022 – 2023 рр.

- 28 лютого 2022 р. – Україна надіслала до ЄС заявку на членство;

- 17 червня 2022 р. – Єврокомісія рекомендувала надати Україні статус кандидата на вступ до ЄС;
- 23 червня 2022 р. – Європейська рада надала Україні статус кандидата;
- 14 грудня 2023 р. – відкриття переговорів про вступ після виконання вимог.

Паралельно Єврокомісія визначила сім рекомендацій (вимог), якими передбачено, що Україна має виконати, щоб зберегти статус кандидата, а саме:

1) упровадження нової процедури відбору суддів до Конституційного суду з попередньою перевіркою доброчесності та професійних якостей відповідно до рекомендацій Венеційської комісії;

2) упродовження судової реформи: завершення формування доброчесного складу Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

3) боротьба з корупцією: призначення керівника САП та директора НАБУ;

4) боротьба з відмиванням коштів та правоохоронна реформа;

5) упровадження антиолігархічного закону відповідно до рекомендацій Венеційської комісії;

6) ухвалення закону про медіа, узгодженого з аудіовізуальною директивою ЄС;

7) завершення реформи законодавства щодо національних меншин відповідно до рекомендацій Венеційської комісії.

Процедурно поетапно забезпечуватиметься: ухвалення переговорної рамки та початок переговорів про вступ; адаптація законодавства України до законодавства ЄС у межах переговорних розділів, після закриття яких Єврокомісія надасть оцінку щодо готовності України до вступу, а Європейська рада та Європарламент ухвалитимуть рішення щодо закриття переговорів; відтак, усі члени ЄС та Україна підписуватимуть і ратифікуватимуть угоду щодо вступу України до ЄС.

Однак утвердження європейської ідентичності та забезпечення Євроінтеграції України відбувається в умовах широкомасштабної російської інтервенції. Ця найжорстокіша війна сьогодні у Європі, а відтак й у світопросторі, розв'язана Росією – країною-агресором, з *одного боку*, доводить готовність українців захищати незалежність своєї країни, європейський шлях її розвитку, об'єднуючи українську націю, зміцнюючи громадську підтримку руху до ЄС, а, з *іншого боку*, – активізувала двосторонні процеси євроінтеграції, надала нової якості політики Брюсселя на українському напрямі, змусивши переглянути підходи і пріоритети у сфері зовнішньої політики й безпеки. Водночас війна, під час якої Україна зазнає колосальних людських та фінансово-економічних втрат, впливає на характер просування до об'єднаної Європи, обумовлює особливості «воєнної» євроінтеграції, у якій головною складовою відносин Києва і Брюсселя є спільне протистояння континентальній експансії росії, політична солідарність і воєнна, фінансово-економічна підтримка України. Нинішня війна – це війна за майбутнє. Тому Україна має перемогти. Ця перемога принесе користь і Європі, і всьому світу, і навіть (як не парадоксально) країні-агресору [21].

Висновки. Ідентичність, виокремлені науковцями її типології, у т.ч. національна, українська громадянська як складові цивілізаційної ідентичності українства в контексті європейського виміру, наділена потужною як консолідуючою, так і диференціюючою силою. Власне теоретичне обґрунтування їх змі-

сту є складним і багатовимірним феноменом, універсальною пояснювальною парадигмою всіх сучасних суспільних явищ і процесів, у т.ч. проблем формування ідентичності в інформаційну епоху. Поєднання та доведення багатофункціонального характеру складових зазначених ідентичностей має прикладне значення, зокрема для визначення перш за все моделі, стратегії і практики державної політики щодо її формування в Україні.

Наукове дослідження цього феномену набуває сьогодні особливої ваги в умовах глобалізації, взаємовідносин у просторі кожної із восьми визнаних діючих цивілізаційних структур, у т.ч. загальноєвропейської та православної, з властивою для України синтезуючого типу міжцивілізаційної взаємодії, а також з огляду на прискорення інтеграційних процесів у Європі та світі, що ставить нашу країну перед новими викликами. Ці питання ідентичностей для багатьох країн, у тому числі і для України, має особливий вимір – європейський.

З'ясування теоретико-методологічних засад сутності особливо значимої цивілізаційної ідентичності, її структури, складових обумовлює зв'язок з менталітетом і глобалітетом у динаміці історичного поступу та трансформацій, питаннях національної та світової безпеки, збереженням миру, формування нового безпекового світового порядку, толерантно виваженої можливості існування унікальних національних ареалів на політичній карті сучасного світу, шляхах їх об'єднання в єдиний економічний і духовно-культурний організм.

Джерела:

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. № 1322 «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023 – 2025 роках». [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: Про схвалення Стратегії утвердження української <https://www.kmu.gov.ua>

2. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. С. Грушевський // Грушевський, Михайло Сергійович. Твори: у 50 т. / М. С. Грушевський; редкол.: П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.. – Львів: Видавництво «Світ». – 2007. Т. 4. Кн. 1. – С. 152 – 164.
3. Ідентичність та цикл життя. Ерік ХомбургерЕріксон. –Інтернет-магазин «Книжковий дім». – 2020. – 208 с.
4. Наука соціальна //Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л.М.Герасіна, В.Л.Погрібна, І.О.Поліщук та ін. За ред. М.П.Требіна. – Х. : Право, 2015.
5. Папаяні І. Феномен релігійної ідентичності в контексті філософсько-релігієзнавчого дискурсу: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філос. наук: спец. 09.00.11. Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2010. – 16 с.; Шимко Олена. Проблеми релігійної ідентичності в сучасній культурній традиції України./Наукові записки Національного університету «Острозька академія». В-во Національного університету «Острозька академія».– Серія «Культурологія». – 2019. – Вип. 20.–С. 8 – 13; Пташник-Середюк О. Концептуальні підходи до розуміння релігійної ідентифікації /О.Пташник-Середюк// Вісник Львівського університету. – Серія: Філософсько-політологічні студії. – 2018. – Вип. 21.– С. 71–77.
6. Зміна цивілізаційної парадигми розвитку України: теоретико-методологічний аналіз. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 552 с. – [Електронний ресурс].– Режим доступу до ресурсу: Зміна цивілізаційної парадигми розвитку України – Інститут...ipien.gov.ua › uploads › 2020/09 › Myukhalchenko: Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні системи. Світова політика. – К.: ФАДА, ЛТД, 2001;Павленко Ю. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства. – К.: Либідь, 2000; Артьомова М.Г. Українське державотворення у контексті основних різновидів означених закономірностей світового історичного процесу, цивілізаційного виміру./ Збірник наукових праць «Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина». – Ужгород: ТОВ «Поліграфцентр «ЛПРА», 2020. – Вип. 2. – С.65 – 84; Хантінгтон С. Новий світовий порядок у ХХІ столітті: глобальні тенденції та їх значення для України // Національна безпека і оборона. – 2000. – №7. – С. 7–35; Майя Артьомова. Концептуальні складові цивілізаційної парадигми розвитку людства й визначення статусу України в системі міжцивілізаційних відносин. /Збірник наукових праць «Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина». – Ужгород: ТОВ «Поліграфцентр «ЛПРА», 2021. – Вип. 3. – С.7 – 23; Майя Артьомова. Національні аспекти філософії сучасної освіти України в контексті утвердження доктрини регіональної української цивілізації./Збірник наукових праць «Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина». – Ужгород: ТОВ «Поліграфцентр «ЛПРА», 2021. – Вип. 3. – С.24 – 28. – С.24 – 28; ТойнбіА.Дж. Дослідження історії. Т. 1–2. – К.: «Основи», 1995.
7. Воропаєва Т.С. *Формування національноїта європейської ідентичності громадян України: теоретико-емпіричні аспекти (1993–2010 рр.)*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу:Воропаєва Тетяна. Інститут <https://www.etnolog.org.ua> ›. <https://ispp.org.ua> › voropa.

8. Krejci J., Velimsky V. Ethnic and Political Nations in Europe / J. Krejci, V. Velimsky. – New York, 1981. – P. 58 – 59.
9. Українство.//Великий тлумачний словник сучасної української мови(з дод. і допов.)/ уклад. і гол. ред. В.Т.Бусел. – 5-те вид.–К.: Ірпінь: Перун, 2005; Грабовська І. М. «Українство» як категорія наукового аналізу.//Дні науки філософського факультету/ Міжн. наук. конф. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2014.–С.144–146.
10. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: Монографія / М. Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с.
11. Кислюк К. Українська ідентичність: історико-культурні ретроспективи та сучасні перспективи// Філософська думка. – 2018. – № 3. – С.48 – 64; [Електронний ресурс]. –Режим доступу до ресурсу: Українська ідентичність:...FilosofskaDumka [https://dumka.philosophy.ua > article > download](https://dumka.philosophy.ua/article/download)
12. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О.Рафальський (керівник), Я. Калакура (науковий редактор), О. Калакура, М.Юрій. – К.: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. – 512 с.; Цивілізаційні моделі сучасності та їх історичні корені. С. Кримський, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, С. Сіденко, А. Шморгун. –К.: НАНУ. – 2002. – 630 с.
13. Нагорна Л.П.Ідентичність національна// Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. Смолій (голова) та ін.;Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2005. – Т. 3: Е–Й. – С. 415 – 672;ГелнерЕ.Нації та націоналізм / Національна ідентичність: Хрестоматія / Т.Воропай (упоряд.). – Харків: Крок, 2002.– 316 с.; Ентоні Дейвід Сміт. Національна ідентичність.– К.: Основи, 1994.– 390 с.; Козловець М. А., Ковтун Н.М. Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізації: Монографія / М. Козловець, Н.Ковтун. – К.:ПАРАПАН, 2010. – 348 с.; Манучарян К.Г. Проблема формування ідентичності в інформаційну епоху./К. Г. Манучарян // Радіоелектроніка та молодь у ХХІ столітті: матеріали 27-го Міжнар. молодіж. форуму, 10–12 травня 2023 р. – Харків: ХНУРЕ, 2023. – Т. 9. – С. 64–65; Іванченко А. Проблема ідентичності в інформаційну епоху. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу:OpenArchive NURE [https:// openarchive. nure.ua > download](https://openarchive.nure.ua/download); Пилипенко С., Моїсєєва Н., Омельченко Г. Інформаційна сучасність: проблема ідентичності у просторі технології. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: інформаційна сучасність: проблема ідентичності у Державний біотехнологічний університет [https://repo.btu.kharkov.ua > bitstream](https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream)
14. Мовчан П.П. Зміст поняття «національна ідентичність»: теоретико методологічний аспект. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: PDF Автор: ПП Мовчан, 2015. [http://www.investplan.com.ua > pdf](http://www.investplan.com.ua/pdf)
15. Кримський, С. Б. Універсалії українського менталітету / С. Б. Кримський // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1992. – Вересень-жовтень. – С. 73.
16. Нагорняк М. Національно-державницька концепція ТомашаМасарика: автореф. дис... д. політ. н.: 23.00.05 / М. М. Нагорняк. – К., 2009. –15 с.
17. Угрин Леся. Громадянська ідентичність в Україні: проблеми формування і становлення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу:Угрин Л., 2014. Грома-

дяньська...Вісник Львівського університету. <http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua> > archive; e-mail: uhryn_l@ukr.net

18. Гантінгтон Самуель Філіпс «Хто ми?». [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: [Самуель Гантінгтон «Хто ми?» : anthologyfortheeasyWebnodehttps://anthologyfortheeasy.webnode.com.ua >...](https://anthologyfortheeasy.webnode.com.ua)
19. Див.: Європейський Союз у мінливому світі: Монографія /В.В.Копійка, С.О.Маковський, М.А.Миронова та ін., за ред. /В.В.Копійки. – К.: О. Зень, 2022. – 219 с.
20. Див.: Хронологія відносин України з ЄС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії.
Див.: *Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: *Україна на шляху до єс*: razumkov.org.ua <https://razumkov.org.ua> > images > journal > NSD...; Європейська інтеграція України в умовах війни росії проти України: роль академічних та громадських спільнот: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м.Рівне, 09 листопада 2023 р.). – Українська Асоціація викладачів і дослідників Європейської інтеграції. – К., 2023. – 227 с.; Тимошук О. Г. Вплив російсько-української війни на євроінтеграційні процеси в контексті набуття Україною статусу кандидата в члени ЄС: міжнародно-правовий аспект // Південноукраїнський правничий часопис. – 2022. – Том 3. – №4. – С. 81 – 86; Круглий стіл «Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи». 7.02. 2023 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: *Реалії, проблеми і виклики євроінтеграції України в умовах війни. Нова якість солідарності і партнерства Києва і Брюсселю...* razumkov.org.ua <https://razumkov.org.ua> > kr.

НАЦІОНАЛЬНА ТА УКРАЇНСЬКА ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК СКЛАДОВІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСТВА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИМІРУ

Майя Артѡмова, докторка філософських наук, професорка, професорка кафедри богослов'я, філософії та гуманітарних наук, директорка НДІ філософії, богослов'я та аналітики Карпатського університету імені Августина Волошина, академkinя Міжнародної академії богословських наук, вчена секретарка Міжнародної академії богословських наук МАБН, відмінниця освіти України (Україна, м. Ужгород).

СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЦИКЛІВ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ

Людмила ДИМИТРОВА,
Володимир МИХАЙЛОВ

Постановка проблеми. Циклічність є універсальною та загальною формою руху усіх економічних і соціальних процесів незалежно від того, на яких рівнях економіки та соціуму вони відбуваються. Циклічність – це також прояв одного з механізмів ринкової саморегуляції. За минулі роки виникли безліч теорій, що пояснюють дане явище, були виявлені певні закономірності коливань економічної та соціальної кон'юнктури, але, ця тема і дотепер залишається дискусійною.

Натомість, міждисциплінарний характер сучасного пізнання в значній мірі обумовлений тим, що наука із «дисциплінарної» сфери діяльності перетворюється у «проблемно орієнтовану». Тому перспективними стають дослідження, які об'єднують зусилля спеціалістів із різних областей знання й таким чином здобувають оригінальні рішення. Міждисциплінарність часто використовується як синтез теоретичного знання та технологій, знання і навичок, причому ті та інші побудовані на основі певних когнітивних стратегій, тобто епістемологічний контекст міждисциплінарних досліджень є невід'ємним їх компонентом [11].

Достатня складність, багатоаспектність даного дослідження, неможливість вирішення поставлених питань у межах якоїсь однієї наукової дисципліни потребували застосування низки теоретичних, методологічних і суто практичних підходів у загальних рамках цієї відносно новітньої дослідницької парадигми – міждисциплінарності із використанням елементів як безпосередньо дисциплінарного підходу, насамперед крізь призму бачення дослідженої проблематики із позицій

філософії історії, історичної макросоціології, філософії економіки, економічної історії, економічної теорії тощо. Особливе місце тут посідає філософія історії як втілення міждисциплінарного підходу, яка інтегрує візію різних суспільних наук у цій сфері.

Вимоги сучасного моменту – це адекватна орієнтація в умовах нової історичної та геополітичної реальності, яка попри латентного розвитку згідно певній логіці історії, виявилась деякою мірою несподіваною. Тому зараз вкрай актуалізувалась проблема не тільки інтерпретації нових історичних реалій в руслі сучасної історіософської світоглядної та методологічної парадигми, а й необхідність з її позицій. прогнозування ходу та спрямованості вірогідного розгортання подальшого процесу українського державотворення та передбачення як позитивних, так і негативних його наслідків. Особливе місце в цьому ряду займають теорії історіософської спрямованості, які торкаються онтологічних проблем історичного буття людства.

На відміну від концепцій лінійного руху історії, все більшу увагу в наш час привертають теорії так званої нелінійної інтерпретації історичного процесу, що пов'язана з цивілізаційним підходом (М.Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі та ін.). Як правило, нелінійний підхід співпадає з циклічним розумінням історичного процесу, який найвлучніше, на наш погляд окреслив Л. Гумільов «кінець і знов початок». Саме в руслі нелінійного підходу ведуться найплідніші, як на нашу думку, дослідження в галузі філософії історії [4, с. 3 –5, 11–12].

В руслі загальнофілософських пошуків історіософська парадигма посідає особливе місце, яке визначається її специфікою. *По-перше*, проблема філософського осмислення історичного буття людства особливо нагально поставлена в найбільш напружені і переломні часи, коли самим ходом історії люди були вимушені шукати відповіді на кардинальні запитання стосовно причин даного «status quo» та подальших перспектив свого буття як в особистісному, так і в загальному масштабах (саме сьогодні Україна переживає саме такі часи). *По-друге*, формування досліджуваної парадигми відбувалося дещо іншими шляхами, аніж формування філософського знання взагалі, і тому вона значно складніша для історичної та методологічної класифікації.

Відтак, зазначимо, що і лінійна і нелінійна традиції історіософської парадигми відіграли певну роль в розвитку філософської рефлексії. Кожна з них відобразила певні сторони історичної дійсності, виходячи з своїх світоглядних і методологічних посилок. Але жодна, за нашим глибоким переконанням, не набула статусу «абсолютної істини».

Історіософська парадигмальність стала своєрідним виразом яскравого «міждисциплінарного» ухилу в нинішніх наукових пошуках, адже для конструювання достатньо адекватної загальної картини людського буття в історичному потоці вже недостатньо оперувати категоріями гуманітарного знання, тому сучасний рівень наукового пошуку ставить завдання «підключення» до цієї когнитивної процедури як методик і категорій, так і конкретної емпірії, набутої найрізноманітнішими науками – як філософськими, так і природничими, а часом і пограничними [4, с. 55, 149, 195].

Зауважимо, що ще з давніх часів була запропонована ідея кругообігу світового процесу (наприклад, у Ведах в індійській філо-

софії, у стоїків в античності тощо). Згідно з цією концепцією, історія йде по висхідній траєкторії, потім переходить на занепад, потім знов йде на підйом тощо. Ця ідея в значній мірі була наслідком усвідомлення циклічності існування космосу і навколишнього світу. Циклічність в цілому тлумачиться як послідовність подій, що повторюються через певні проміжки часу. Проблема потенційної можливості циклічності розвитку різних історичних процесів і становлення цивілізації загалом, непокоїла багатьох видатних мислителів різних часів. Зокрема, відомо, що циклічність спостерігається у круговоротній соціально-політичній динаміці, яку помітили ще у II-му столітті до нової ери два історики Стародавніх Греції та Китаю Полібій і Сима Цянь. Назвемо й такі прізвища, як Платон, Сенека, Геродот, Н. Мак'явеллі, Т. Кампанелла, Дж. Віко, О. Шпенглер, Й. Шумпетер, М. Кондратьєв, А. Тойнбі, П. Сорокін, Л. Гумільов, О. Тофлер та багато інших філософів, істориків, економістів. Слід зазначити, що ще у другій половині XIX століття із застосуванням статистичних підходів, дослідження життєвих циклів цивілізацій здійснював відомий бельгійський статистик, соціолог, математик та астроном А. Кетле.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цілому ж, теоретико-методологічні основи наукового розуміння соціально-економічних циклів було сформовано у працях Ф. Кене, Т. Мальтуса, Д. Рікардо, К. Жюгляра, К. Маркса, М. Туган-Барановським та іншими дослідниками. У XX – XXI ст. різним аспектам соціально-економічної циклічності були присвячені розвідки таких вчених як С. Кузнець, Й. Шумпетер, Дж. М. Кейнс, У. Ростоу, М. Фрідмен, Ф.Хайек, А.Шлезінгер та багатьох інших відомих спеціалістів. У нашій країні проблематика соціально-економічної циклічності знайшла своє відображення в

працях таких авторів, як Е. Афонін, О. Бандурка, З. Галушка, А. Гальчинський, А. Мартинов, К. Олефір, В. Подлесна, М. Пугачова, Г. Ревякін, Т. Ящук [1–3, 5, 10, 13–15, 21 та ін.]. Разом з тим, в Україні бракує наукових праць з комплексним, системним баченням соціально-економічних циклів, що зазнали впливу чинників катастрофічного гатунку (епідемії, посухи, стихійні лиха, та, особливо – війни). Окремі аспекти цієї тематики розглянуто в наступних роботах авторів даної статті [4, 7 – 9].

Метою статті є критичний огляд основних концепцій, що характеризують циклічний розвиток соціально-економічних систем на макрорівні та акцентуація методологічного бачення на зміні траєкторій їх розвитку під впливом непередбачуваних факторів глобального масштабу (природні катаклізми, посухи, епідемії та головне, – війни) на прикладі сучасної України.

Основні результати дослідження. Основна ідея циклічних моделей полягає в тому, що історія, в тому числі й економічна, періодично вичерпує свій потенціал і тимчасово повертається до початка свого процесу. У найдавніших уявленнях про хід історичного процесу можна відшукати астрономічні цикли, з якими пов'язана періодичність та сезонність господарської діяльності; це також біологічні цикли (народження, дитинство, юність, зрілість, старість). Циклічність люди спостерігали й у суспільному житті (зміна правителів, династій, урядів, економічні і соціальні цикли, військові конфлікти та ін.). Циклічність має місце і в повсякденному житті особистості [21].

Пошуки «детермінанти» різних вимірів історії призводили до абсолютизації розвитку техніки, економіки, свідомості, культурних цінностей, ролі і значення біологічних факторів, географічних і природних чинників, чисельності населення, «життєвої сили»,

«волі до влади» та ін. Ідея циклів історичного руху суспільства у їх сучасній інтерпретації містила, зокрема, 144-, 100-, 36-, 12-, 4-річні цикли. Ці тренди, на наш погляд, накладались та системно взаємодіяли із циклічними тенденціями розвитку економіки (55–48 та 13–7 років), політичної сфери, розвитком культури та ін. Варто зауважити, що виокремлюють декілька типів циклічності: маятникоподібний рух, кругова, спіральна та хвильова. Тип залежить від розмірів та масштабів суспільної системи: в малих домінують маятникові цикли, в середніх – кругові та спіральні, у великих – кругові та довгохвильові. При цьому, якщо враховувати, що будь-яка велика суспільна система має свої підсистеми різного рівня, які рухаються за своїми власними закономірностями і траєкторіями, взаємодіють одна з одною, то кінцевий, підсумковий, інтегральний результат «суспільної макросистеми» часто досить важко передбачити і спрогнозувати. Фахівці із системного аналізу вказують і на таку закономірність соціальних систем як відповідність циклів ряду чисел Фібоначчі (3, 5, 8, 13, 21...), відповідність фаз зростання й перебудови як 67% і 33 % тощо. Таке бачення, зокрема, призвело до інкорпорування кількісних методів у історію, інституалізації кліометрії, та у більш широкому контексті – до формування економічної історії, яка, серед іншого, займається дослідженням різних типів соціально-економічних циклів.

Серед таких циклів на початку ХХІ століття найбільш відомими науці є «цивілізаційні» цикли Тофлера тривалістю 1000–2000 років, цикли Форестера, пов'язані із принциповими змінами у використанні енергії та матеріалів (тривалість до 200 років), цикли («довгі хвилі») Кондратьєва, які характеризують технічний прогрес та структурні зміни в економіці (40–60 років), будівельні цикли Кузнеця (19–25 років), інвестиційні (бізнесо-

ві) цикли Жюгляра (7–12 років), цикли Китчина, які висвітлюють оновлення окремих складових капіталу (2–4 роки) тощо. Циклічність проявляється і протягом року (так звана сезонність), і вона пов'язана із біологічними особливостями сільськогосподарського виробництва, продажами тих чи інших товарів у різні пори року, специфікою будівельного процесу тощо. Крім того, циклічність може мати «мікропрояви», наприклад, щоденні коливання вартості акцій на біржових торгах, які так само мають певну закономірність і, зокрема, описуються моделями із застосуванням вже згаданих чисел Фібоначчі (цикли Еліота) [7, с. 153-154].

Так, наприклад, у своїй відомій праці «Цикли ділової активності» [23] Й. Шумпетер стверджував, що існують *три різних типи змінних*: (1) теоретичні, тобто ті, що пов'язані із законом, і, отже є інваріантними у своїй поведінці; (2) випадкові та (3) історичні, визначені як «гібридні змінні», оскільки вони демонструють теоретичний закон у процесі змін. На думку Шумпетера, до загальної теорії циклу необхідно застосовувати історичний підхід, оскільки цикл – завжди «історично індивідуальний». Тренд існує, але в нашому теоретичному уявленні: він «гравітаційна вісь згладженої кривої» в нашому власному представленні. Рівновага існує, але вона замкнена у сфері другорядних і штучних репрезентацій. Цикл є єдиною незмінною і значущою реальністю, він друга назва прогресу. Із циклом ми повертаємося до концепції еволюції або історії, – аналізують погляди Й. Шумпетера Кр. Фримен і Фр. Лука [19, с. 86, 91].

Шумпетер уявляв собі тренд як результат циклів і визначав його як лінію, що проходить через певні околиці рівноваги, й до того ж лінію, яка має властивість бути економічно значущою лише у певних дискретних точках. Як стверджують ці дослідники, немає сенсу

пояснювати цикли як флуктуації довкола тренду, якщо базовий історичний процес, який формує тренд, і сам цикл не підлягає поясненню. Це було *vexatio question* (проблема пошуків – лат.) усього наукового життя й роботи Кондратьєва. Головними особливостями еволюційної теорії, застосованої до соціально-історичних процесів, є виникнення, комплексність та відкритість систем. У цьому розумінні базові гіпотези можна сформулювати у такій формі (1) Соціальні підсистеми (наука, технологія, економіка, політика, культура) генерують велику кількість нерегулярних флуктуацій, а саме циклічних і хвилеподібних рухів із різною та приблизною періодичністю, спричинених або циклами конкретної підсистеми (політичними діловими циклами, технологічними траєкторіями, культурними змінами, життєвими циклами продуктів чи галузей тощо), або лагами та зворотними зв'язками у відносинах між підсистемами (2) Ці струмені поєднуються у пучки флуктуацій завдяки специфічним процесам координації, які виникають після структурних криз. Таким чином, згадані процеси координації мають вирішальне значення для причинного визначення ділових циклів та довгих хвилових рухів в умовах реального історичного розвитку, доводять Кр. Фримен і Фр. Лука [19, с. 93, 159 – 160].

Загалом, фактично йдеться про існування фундаментальних характеристик еволюції людських суспільств, які зберігаються тисячоліттями, хоча їхні прояви можуть істотно змінюватися. Ці цикли, відповідно до нашого бачення цієї проблематики, накладаються один на другий і, таким чином, формується сукупний тренд, магістраль того чи іншого економічного і соціального процесу на макрорівні. Така циклічність іноді «збивається» із свого звичайного темпоритму під впливом надзвичайних обставин глобального харак-

теру, таких як епідемії, посухи, стихійні лиха, катастрофи, та, особливо, війни. Дослідники збройних конфліктів стверджують, що війни були притаманні всім людським цивілізаціям, які існували на Землі. За їхніми оцінками, за останні п'ять тисячоліть людство знало лише 300 років без війн. У світі й сьогодні тривають збройні конфлікти, зокрема на Близькому Сході та в Африці, але війна Росії проти України не має достеменних аналогів ні в сучасній, ні у стародавній історії.

Разом з тим, серед багатьох інших поглядів існує і така альтернативна точка зору – «теорія тривалого циклу» за Дж. Модельскі, яка стверджує, що війна та інші дестабілюючі події є природним продуктом тривалого циклу та глобального *системного циклу*. Вони є частиною живих процесів глобального державного устрою та соціального порядку. Війни – це «системні рішення», які «регулярно переривають рух системи» [22].

Тут принагідно наведемо думку (1922 рік) учасника двох Світових воєн, офіцера та відомого письменника Ернста Юнгера, яка, на наш погляд, не втратила своєї актуальності. «Так триває саме життя, це велике напруження, ця воля боротьби до влади, триває у формі доби, у нашій власній подобі, у найбільш впертих та войовничих образах, які можна лише уявити... відчуваєш прояв якоїсь стихійної сили, яка існувала завжди та завжди існуватиме навіть тоді, коли вже не буде людей та війн» [20, с. 133]. Юнгер тут спирається на концепції «життєвої сили» та «волі до влади».

На наш погляд, такі непередбачувані зміни глобальної циклічності значною мірою відбуваються також завдяки дії «чорних лебедів», тобто важкопрогнозованих та рідкісних подій, котрі мають значні наслідки (у термінах відомого американського статистика, трейдера, системного аналітика та філо-

софа Насіма Талеба, який ввів до наукового обігу цю та інші дефініції) [16, 17]. Слід зауважити, що після деякої рецесії, пов'язаної із дворічними «ковідними» обмеженнями економіка та соціум України мали б за сприятливих умов перейти до поступового відновлення, піднесення та зростання. Разом з тим, таке зростання було б на тлі війни Росії проти України «невисокої інтенсивності», яка тривала з весни 2014 року. Окупація Криму та Східного Донбасу спричинила вже тоді, лише в економічному сенсі, серйозної шкоди для національного господарства країни. Однак, саме широкомасштабне вторгнення РФ в Україну, яке почалось 24 лютого 2022 року і війна, що триває дотепер, призвели до багатотисячних жертв, руйнації інфраструктури, мільйонів біженців, економічного спаду тощо.

Зазначимо, що Н. Талеб у своїй книзі «Чорний лебідь» посилається на дослідження відомого сучасного історика Ніла Фергюсона та наводить декілька прикладів війн сучасності, які не мали економічних передумов але мали водночас довготривалий характер і значні наслідки. Фергюсон, зокрема, показав, що попри всі стандартні ознаки назрівання Першої світової війни, усі ці «зростання напруження» й «загострення кризи», сам конфлікт став цілковитою несподіванкою. Невідворотність подій побачили тільки історики, та й то «заднім числом». Фергюсон навів дотепний емпіричний аргумент: він подивився на ціни державних облігацій Британської імперії, які зазвичай залежать від оцінки інвесторами фінансових потреб уряду й падають, коли починає пахнути конфліктом, адже війна породжує великий дефіцит. Проте, в цінах на облігації жодного натяку на війну не простежувалося. Крім усього іншого, це дослідження доводить, що аналіз цін дуже корисний для розуміння історичних подій [16, с. 33].

Повертаючись до України, зауважимо, що за оцінками Світового банку, ВВП України у 2022 році порівняно із 2021 роком скоротився на 30,4%. За даними Держстату України падіння ВВП було 29,2%; на даний час існують й інші статистичні оцінки цього спаду.

І хоча це вторгнення певною мірою було очікуваним, проте його за своїми масштабами, впливом на світовий порядок та наслідками можна за класифікацією згаданого вище Н. Талеба віднести до негативного «чорного лебедя». Постає закономірне питання: яким же чином в економічному сенсі можна хоч деякою мірою невілювати цей руйнівний вплив? Як слушно зазначають І. Педоричева та Д. Череватський [12], ще 2020 року Світовий банк видав свій документ під назвою «Резилієнтна промисловість: конкурентоспроможність перед обличчям катастроф» (Resilient Industries: Competitiveness in the Face of Disasters). Відтак, стресостійкість стає світовим трендом. У своїй публікації ці дослідники значною мірою також спираються на Талебові ідеї стосовно стресостійкості та антикрихкості. Автори статті, серед іншого, пишуть, що нам потрібно будувати бізнес і галузі, які продовжують функціонувати, всупереч неочікуваним викликам. Бо ніхто з нас не живе в економіці, яка була запланована на надзвичайні ситуації.

Зазначимо також, що на думку фахівчині з системного аналізу Д. Медовз, система може бути зруйнована, обмежена, запущена або урухомлена зовнішніми силами. Однак відповідь системи на ці сили характеризує її саму, і ця відповідь у реальному світі нечасто проста. Голод, бідність, погіршення стану довкілля, економічна нестабільність, безробіття, хронічні захворювання, наркотичні залежності та війна, наприклад, тривають попри непересічні аналітичні й технічні здібності, що були кинуті на їх викорінення.

Ніхто навмисне не створює цих проблем, ніхто не бажає, щоб вони тривали, однак вони все одно не закінчуються. Це тому, що вони системні проблеми – небажані поведінкові характеристики системи, яка їх утворила [6, с. 16, 20].

Разом з тим, системи можуть змінюватися, пристосовуватися, відповідати на події, переслідувати цілі, виправляти пошкодження та дбати про власне виживання, ніби вони живі – хоча можуть містити неживі частини чи з них складатися. Системи спроможні самоорганізовуватися, ба навіть самовиправлятися, принаймні після певної низки порушень. Вони мають запас життєвих сил, а чимало з них здатні розвиватися. Поза певною системою можуть поставати цілком нові, досі небачені системи [6, с. 28, 29].

Висновки. Ці та інші системні науково-обґрунтовані заходи відповідної спрямованості і змісту можуть, із застосуванням різноаспектної методології і практики, на наш погляд, сприяти відновленню національної економіки у воєнні та повоєнні часи, а у світоглядно-методологічному та практичному сенсі повернутись до процесів «природної циклічності» розвитку різних сфер соціально-економічного буття в Україні. В цих умовах адекватне оцінювання сутності стадій чи фаз розвитку за ключовими показниками національної соціально-економічної системи, на яких вона перебуває в даний проміжок часу, сприятиме розробці ефективних управлінських рішень, створенню більш дієвих прогностичних моделей щодо передбачення розвитку цих систем на перспективу. У цьому контексті вже згадана світоглядна та теоретико-методологічна проблема осмислення шляхів історичного руху, тенденцій і спрямованості історичного процесу не втрачає своєї актуальності і значення. Історія свідчить, що циклічні та лінійні історико-філософські кон-

цепції, так само й інші концепти щодо «божественного пояснення законів історичної динаміки», теорії «соціально-економічних формацій», «осьового часу», «географічного детермінізму», «локальних цивілізацій», «пасіонарності», «зіткнення цивілізацій», «кінця історії» та багато інших теорій, їхніх комбінацій та симбіозів, не дають достатньо прийняттого пояснення формування і роз-

витку сучасного цивілізованого світу, включаючи й нашу країну.

Водночас, міждисциплінарність на даному етапі соціально-економічного і цивілізаційного розвитку поступово посідає все більших ролі і значення в дослідженнях економічних та природничих наук, осмисленні сутності процесів, що мають різні виміри, походження та вплив на суспільство загалом.

Джерела:

1. Афонін Е.А., Бандурка О.М., Мартинов А.Ю. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід / Українське товариство сприяння соціальним інноваціям, Українська технологічна академія. – Х.: Вид-во «Титул», 2008. – 504 с.
2. Галушка З.І. Економічні та соціальні цикли: особливості динаміки та взаємозв'язку // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2016. – С. 4-7.
3. Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку. – К.: АДЕФ-Україна, 2009. – 392 с.
4. Димитрова Л.М. Філософія історії: від Полібія до Л. Гумільова. – Монографія. – К.: ІЗМН, 1997. – 200 с.
5. Мартинов А. Ю. Історична соціологія (циклічна парадигма). Монографія / Національний університет внутрішніх справ, Українське товариство сприяння соціальним інноваціям. – К.: УІАД «Рада», 2004. – 288 с.
6. Медовз Д. Мистецтво мислити системно. Розв'язання проблем від особистого до глобального масштабу / Донелла Медовз; пер. з англ. Ю. Шекет. – Х.: Віват, 2023. – 304 с.
7. Михайлов В. С. Філософська традиція Китаю: людський вимір та вплив на сучасність: монографія / Михайлов Володимир Сергійович. – К., ТОВ «СІК ГРУП УКРАЇНА», 2014. – 252 с.
8. Михайлов В. С. Деякі особливості інтерпретації соціально-економічних циклів в сучасних умовах // Проблеми економічного і духовного життя України в умовах російської агресії та означення головних шляхів їх вирішення: матеріали XX науково-практичної конференції. – К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2023. – С. 42-47.
9. Михайлов В. С., Єфімова В. В. Насім Талеб: Статистичні концепції та їхнє філософське осмислення. // Університетські наукові записки. 2 (80). Хмельницький. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. – С. 239-249.
10. Олефір К.А. Економічні цикли і кризи: історія і сучасність // Актуальні проблеми економіки, 2013. – С. 23-35.
11. Оноприенко В.И. От междисциплинарности к трансдисциплинарности: новые тренды философии науки // Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. – 2016. № 2 (24). – С. 22-25.

12. Педоричева І., Череватський Д. У пошуках стресостійкості. Як Індустрія 5.0 змінює погляд на економіку // «Дзеркало тижня», 5 лютого 2023 р.
13. Подлесная В.Г. Логико-исторические основания формирования социально-экономических циклов: монография / Подлесная Василиса Георгиевна; Гос. учреждение «Ин-т экономики и прогнозирования Нац. акад. наук Украины». – Киев: ГУ «Ин-т экономики и прогнозирования НАН Украины», 2017. – 443 с.
14. Пугачова М.В. Методологічні засади статистичного моніторингу ділової активності підприємств: монографія. Київ: ДП «Інформ.-аналіт. Агентство», 2007. – 535 с.
15. Ревякін Г. В. Закономірності циклічного розвитку глобальної економічної системи: монографія / Г. В. Ревякін. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. – 140 с.
16. Талєб Н. Чорний лебідь. Про (не) ймовірне у реальному житті. переклад з англійської М. Климчука. 2-ге вид. Київ: Наш формат, 2017. – 392 с.
17. Талєб. Н. Антикрихтість. Про (не) вразливе у реальному житті. Пер. з англ. М. Климчука. 2-ге вид. – К.: «Наш формат», 2019. – 400 с.
18. Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии / М.И.Туган-Барановский.– Киев: Наук. Думка, 2004. – 368 с.
19. Фримен К. Як час спливає: Від епохи промислових революцій до інформаційної революції / Крис Фримен, Франсиско Лука; пер. з англ. Р. Ткачука. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 510 с.
20. Юнгер Е. Війна як внутрішнє переживання. – К.: «Стилєт стилос», 2022. – 136 с.
21. Ящук Т. І. Філософія історії. – К.: «Либідь», 2004. – 536 с.
22. G. Modelski. Long Cycles in World Politics. Seattle: University of Washington Press, 1987. – pp. 100, 135 and 227.
23. Schumpeter, J. Business Cycles: A theoretical, historical and statistical analysis of the Capitalist process. New York: McGraw-Hill Book Company, 1939. – 461 p.

СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЦИКЛІВ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ

Людмила Димитрова, докторка філософських наук, професорка, дійсна членкиня (академкиня), керівникиня – академкиня-секретарка Відділення філософії, релігієзнавства, етнонаціональних і міжконфесійних відносин. Міжнародної академії богословських наук, професорка катедри богослов'я, філософії та гуманітарних наук Карпатського університету імені Августина Волошина, відмінниці освіти України (Україна, м. Київ);

Володимир Михайлов, доктор економічних наук, кандидат філософських наук, професор катедри теоретичних дисциплін коледжу хореографічного мистецтва «Київська муніципальна академія танцю ім. Серга Лифаря» (Україна, м. Київ).

ЛЮДИНА, ЇЇ ЖИТТЯ, ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: РЕАЛІЇ, ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Василь ОМЕЛЬЧУК,
Тетяна НІКОЛАЄНКО

За статтею 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються найвищою соціальною цінністю, а також констатується, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1, ст.3]. Для нас, членів Міжнародної академії богословських наук, при цьому буде доречним відмітити те, що в преамбулі Основного Закону України зазначено, що Верховна Рада України від імені українського народу – громадян України всіх національностей приймає цю Конституцію в переліку інших вихідних політико-правових ідей, і з урахуванням усвідомлення відповідальності перед Богом.

У цьому зв'язку мають рацію науковці, зазначаючи, що «... хоча відповідальність, про яку йдеться в даній частині преамбули, за своєю сутністю є відповідальністю морально-політичною, а не юридичною (той, хто знехтував нею, може бути судимий лише судом історії), все ж не слід применшувати значення цієї конституційної формули. Її втілення в практичні дії органів державної влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, політичних партій та інших громадських об'єднань, всіх громадян України – вагома гарантія того, що майбутнє України стане таким, яким його хоче бачити Український народ. На жаль, за роки незалежності досягти цього з різних причин не вдалося...» [2].

Реалізація цієї основної, на наш погляд, конституційної ідеї щодо визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недотор-

канності і безпеки найвищою соціальною цінністю в реаліях сьогодення, передусім з урахуванням агресії і війни РФ проти України, є на сьогодні актуальною проблемою з огляду необхідності захисту інтересів як української держави так і людини. Саме на ці аспекти вказується у конституційних нормах статті 17 Конституції України, де конкретно зазначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України є найважливішими функціями держави та справою всього Українського народу та статті 65, де конкретизовано, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України <...> є обов'язком громадян України [1, ст. 17, 65].

З урахуванням таких акцентів зазначеного розгляду конституційних положень, а саме: забезпечення прав і свобод людини як головного обов'язку держави; захисту суверенітету і територіальної цілісності України як однієї із найважливіших функцій держави; захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, як обов'язку громадян України, що є визначальними нормами Основного Закону України щодо людини, як найважливішої соціальної цінності в Україні, є підстави зазначити, що при реалізації цих конституційних положень їх інтереси мають бути урівноважені, збалансовані так, щоб не створювати в українській державі і в українському суспільстві суперечностей та проблем як для людини так і для держави. Адже держава функціонує саме в інтересах людини. Проте, з іншої сторони, втрата, не дай Боже, державності поз-

бавить людину – громадянина своєї держави, свого захисту з її боку. І нині світовій спільноті відомі народи, що втратили свою державність і їх доля незавидна.

Подальший теоретико-правовий розгляд проблеми щодо визнання людини найвищою соціальною цінністю, передбачає розуміння того, що ця проблема є предметом досліджень у філософії, соціологічних, економічних та інших наукових сферах і, безсумнівно, у праві. Ефективність і успішність її розв'язання визначає, на нашу думку, рівень і якість соціально-економічного розвитку суспільства і держави. Але навіть попередній погляд на цю засадничу конституційну тезу, на наш погляд, породжує питання – чи є незаперечною значимість людини як найвищої соціальної цінності першоосновою для такого визначення в Основному Законі української держави? Чи навпаки: визнання в Конституції України людини як найвищої соціальної цінності, визнаною суспільством?

Історичні витоки сучасного сприйняття цінності людини сягають часів зародження християнської віри. Розмірковуючи над цими глибинними ракурсами проблеми звернемо увагу на окремі її грані. Передусім важливо зазначити, що символічним є сам факт визнання людством людини єдиною із живих істот, наділеною свідомістю і здатністю оцінювати навколишній світ та його перетворювати. За релігійними християнськими догмами людина є творінням і подобою Божою. Ці та інші ідеї щодо визнання значимості і цінності людини концентровано в філософії людиноцентризму – антропологічній парадигмі, основу якої відображено у відомому вислові давньогрецького філософа Протогора, що людина є мірилом всіх речей. В історичні періоди середньовіччя, Відродження, особливо в час подій Великої французької революції людиноцентризм набув більшої суспільно-правової значимості,

коли основні його принципи були задекларовані в Декларації прав людини і громадянина 1789 року та інших важливих політико-правових документах того часу. Вже тоді була започаткована соціально-правова основа сучасних європейських цінностей.

Револьюційні події на європейському просторі XVIII-XIX століть, світові війни XX століття, прийняття ООН Загальної декларації прав людини стали наступним етапом утвердження ідей про права людини і власне про цінність самої людини.

Саме вони приваблюють людство, оскільки пріоритет інтересам людини та її індивідуальній свободі, як принцип природного права і значимий компонент таких цінностей вважається реально прогресивнішим і підкупляє своїми пріоритетами для певної частини людської спільноти своїми перевагами в порівнянні з іншими сучасними правовими концепціями.

Щоправда, ще у віддалені історичні періоди минулого крім цінності самої людини та її прав і свобод вимальовувались і інша, певним чином альтернативна складова соціально-економічних європейських цінностей щодо значимості для людини права власності. Це стало проявом не стільки лібералізму демократичного чи політичного, як лібералізму економічного, в основі якого принципи вільної торгівлі, і разом з тим наймана праця. А це неминуче призводило до експлуатації людини і альтернативи цьому – вибудовування системи захисту її соціальних інтересів вже через формування соціальної і правової держави. І тоді дійсно реальним, а не удаваним зразком цього стає сучасна європейська соціал-демократична держава.

Разом з тим доречним буде зауважити, що характеристикою сучасних європейських цінностей є й ідея консерватизму, яка утвердилась також в період кінця XVIII – початку XIX століть. В своїй основі вона передую-

сім відстоювала принцип порядку. А щодо прав людини, то чи не найважливішим з них вважалось її право саме на безпеку. Сьогоднішні ідеї європейського консерватизму стосовно цінності людини і її прав та свобод, на наш погляд, вдало узагальнив сучасний французький науковець в галузі філософії права Ален де Бенуа у відомій праці «По той бік прав людини». Аналізуючи, з посиланням на думки інших вчених таку проблему, цей науковець також підкреслює, що захист прав людини відображає західні цінності. Вони нав'язуються іншим суспільствам, які в такому разі мають відмовитись від своїх цінностей, соціальних практик і глибоких культурних цінностей і прийняти антропологічні і теологічні ідеї та специфічне, на погляд його однодумців використання термінів «права» та «прав людини» [3, с. 86 – 87].

Цікавими для цього дослідження є й думки інших науковців. Так, шведський вчений-правник початку XX століття Челлен Рудольф в контексті досліджуваної нами проблеми у своїй відомій праці «Держава як форма життя», яка була написана ним ще в 1916 році, висловив досить нетипову для нашого часу думку, що в результаті випробовувань, як для народу, так для окремої особистості краще чим щастя, є такий фінал, котрий вартує призу ціною в життя, а саме – покращення особистих якостей заради можливо більшого удосконалення. При цьому удосконалення якостей народу стає завершальним завданням держави, лише потім вона йде до щастя [4, с. 289- 290].

Американський юрист Боб Блек, який позиціонує себе утопічним анархістом, саму ідею прав людини розглядає як міф, що слугує політичним функціям певної соціальної практики. В переліку багатьох аспектів його критичних висловлювань щодо прав людини ним також звертається увага на такі проблеми як: права людини, що визнані Загальною деклара-

цією прав людини, прийнятою ООН у 1948 році, є прийнятними для стандартів західної цивілізації і не враховують погляди представників інших (близько-східних і східних) цивілізацій; права людини – людські права не можуть бути найвищим пріоритетом, оскільки людина не є центром всесвіту; поняття людської гідності радикально відрізняється від європейських у різних інших культурах, як наприклад, мусульманських, далекосхідних; між самими різними правами людини, права людини, що належать різним суб'єктам, а також правами людини і інтересами держави існують певні суперечності [5].

Очевидними у цій сфері є й певні інші проблеми, серед яких: розбіжності сприйняття змісту прав людини західних і східних цивілізаційних просторів, християнських і мусульманських вірувань, різнобічне конституційне декларування і подальше законодавчо-прикладне втілення, виокремлення новітніх прав людини. Це нині все більше займає увагу науковців і практиків.

Повертаючись до українських вітчизняних проблем очевидним, на наш погляд, постає й інше питання, а чи не варто в градацію загальних цінностей чи соціальних цінностей, про які йдеться в статті 3 Конституції як Головного Закону України врахувати й такі цінності як природа, оточуюче середовище і інші рівновеликі категорії? Чи не тому варто надавати більшу значимість феномену природного права, але його осмислення і застосування потребує подальшого науково-теоретичного обґрунтування і прикладної реалізації? Тому має рацію Олександр Костенко, зазначаючи, що реальне існування і дія законів соціальної природи не позбавляє людину волі, вияв якої у вигляді невиконання зобов'язань, які накладаються на людину законом соціальної природи [6, с. 28].

Далі, акцентуючи увагу у другій частині статті 3 Основного Закону України, за якою

права та свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, підкреслимо, що вона і нині у час війни з РФ відповідає перед людиною за свою діяльність. І більше того утвердження і забезпечення прав і свобод людини конституційно визначено в Україні головним обов'язком держави є також незмінним у час воєнного протистояння з агресором [1]. Ці засади і нині у цей нелегкий час війни, у яку втягнута на наша держава і суспільство, на практиці мають стати визначальними для усвідомлення суспільних аксіологічних орієнтирів періоду нинішнього становлення та збереження української державності. Але, зрозуміло, що реальний рівень втілення в соціально-економічну реальність показників забезпеченості життя, здоров'я, безпеки людей в Україні по багатьом показниках залишається низьким у порівнянні з багатьма іншими європейськими державами, а у зв'язку із війною очевидно погіршується. Певним характерним свідченням цьому є проблема імміграції українських громадян в країни Євросоюзу і не тільки.

Реалії українського сьогодення, коли в умовах війни мільйони членів нашого суспільства і, відповідно, громадян держави, мігрують в інші більш прийнятні для них суспільства і державні утворення, реалізуючи тим самим можливість вибору того світу, де для них і чи не головне для неповнолітніх членів їх сімей – дітей, передусім безпечно. В широкому розумінні це і є проявом реалізації в умовах зростання світових глобалізаційних тенденцій конституційної засади щодо сприйняття людини, як найвищої соціальної цінності. Тому мають рацію науковці-демографи, які розглядають це явище як вирішення українцями емігрантами не тільки безпекових, а й своїх фінансових, матеріальних проблем.

Важливим, аспектом досліджуваної проблеми є, на нашу думку, й така важлива теза

щодо значимості цінності людини і людського життя, які можуть бути співставними у нинішній складний для нас час тільки з цінністю та життям іншої людини. В умовах війни України з РФ ціна життя військовослужбовця, який перебуває на передовій лінії протистояння з ворогом, очевидно не може бути захищена, гарантована державою аналогічно безпеці людині, що перебуває, наприклад, у столиці української держави чи обласному центрі, які у більшій чи меншій ступені захищені державою використовуючи технічні можливості сил ППО і, що очевидно, і саме завдяки людям – громадянам України, передусім, військовослужбовцям ЗС України. Їх значимість для безпеки людини в умовах війни незаперечна. Це високо оцінюється як державою шляхом законодавчо-правового регулювання системи пілг і нагород, так і суспільством із застосуванням інших можливостей і шкали цінностей щодо захисників не тільки військовослужбовців, а й не військових – волонтерів, осіб. При цьому захищається людина як громадянин України, а й інші особи, які можуть постраждати від агресії ворога, що розв'язав війну не тільки проти власне України, а й інших міжнародно-правових суб'єктів і цінностей.

Зрозуміло, що таке неоднозначне сприйняття реалій сьогодення дещо спрощене, оскільки у середовищі сучасного українського суспільства є й такі категорії осіб, як колаборанти, зрадники держави, ті, що прагнуть уникнути призову на військову службу для захисту Вітчизни. Має бути ґрунтовна правова й соціальна оцінка цих явищ. Вона потребує як додаткової загальної інформації так і по конкретним фактам та особам. а також і певного відрізка часу.

Отже, підсумовуючи розгляд задекларованої нами теми варто зазначити, що її значимість і багатогранність потребує подальшої уваги як науковців, так практиків.

Джерела:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua /laws/show/>.
2. Науково-практичний коментар Конституції України. Сайт textbook. URL: — [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://textbook.com.ua/pravo/1474610935>.
3. Ален де Бенуа. По ту сторону прав людини. На захист свобод. / Пер. з франц. Інститут загальногуманітарних досліджень. — 2015. — 144 с.
4. Челлен Р. Держава як форма життя. / Пер.з шведського. РОСПСПЭН, 2008. — 319 с.
5. Боб Блек. Міф про права людини. Видавниче рішення. — 2021. — 78 с.
6. Костенко О.М. Основи соціально-натуралістичної юриспруденції та кримінології: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». — 2021. —140 с.

**ЛЮДИНА, ЇЇ ЖИТТЯ, ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ
ВІЙНИ: РЕАЛІЇ, ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

Василь Омельчук, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук вищої освіти України, академік Академії адміністративно-правових наук України, дійсний член (академік), заступник академіка-секретаря Київського регіонального наукового центру Міжнародної академії богословських наук, завідувач катедрою права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Україна, м. Київ);

Тетяна Ніколаєнко, докторка юридичних наук, професорка, професорка катедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності факультету правоохоронної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького; академkinя Академії адміністративно-правових наук України дійсна членkinя (академkinя) Міжнародної академії богословських наук.

КОНЦЕПЦІЯ «РОЗУМНОЇ СИЛИ» ЯК ОСНОВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Руслан СТЕПАНИШИН,
Микола ДРОБОТЕНКО

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну спричинило значні суспільно-політичні та економічні зрушення в нашій державі. Український соціум стикається зі значними безпековими викликами, у тому числі у сферах, які раніше не розглядались як джерела загроз або домени ведення підривної діяльності проти України.

Однією з таких сфер є сфера освіти або, в більш широкому контексті, підготовка кадрів. Важливість цього напрямку начебто не викликає сумнівів, але загальний аналіз загроз і небезпек, які виникають в цій сфері, (та відповіді на зазначені загрози, які пропонуються державними органами та іншими зацікавленими акторами) свідчить про їх недостатнє розуміння на всіх рівнях. Більш того, не враховуються і значні потенційні загрози, які можуть виникнути в майбутньому, але тенденції більш ніж зрозумілі.

Тому *метою статті* є визначення тих небезпек, які вже зараз постають перед сферою освіти в Україні, їх впливу на подальший соціально-політичний і економічний розвиток суспільства і держави та, як наслідок, на перемогу у російсько-українській війні.

Не секрет, що на сьогодні головним завданням українського соціуму та держави є відсіч збройній агресії та забезпечення перемоги у війні. У 1979 р. командувач Корпусом морської піхоти США, генерал Роберт Х. Берроу сказав знамениту фразу «Армії виграють битви, війни виграє логістика». Погоджуючись з думкою американського генерала, можна піти далі і сказати, що війни виграють ті, які можуть реалізувати свій стратегічний потенціал та правильно вико-

ристовують свій стратегічний ресурс. Незважаючи на те, що ми живемо в інформаційну епоху автоматизації та «штучного інтелекту», як не банально це звучить, але головним стратегічним ресурсом залишаються люди.

На сьогодні наша держава прямо з цим стикнулася – і Президент України В. Зеленський [1], і Головнокомандувач ЗС України В. Залужний (з 27 липня 2021 до 8 лютого 2024 рр.), доктор філософії з права, Герой України [2] цілком слушно звертають увагу на той факт, що перелом на фронті і якісний перехід в економіці держави неможливі без впровадження нових технологій. Разом з тим значна ставка на технологічну перевагу є необхідною, але недостатньою умовою перехоплення ініціативи. Збереження цілісності і ефективності діяльності держави в сучасних умовах потребують правильного співвідношення «м'якої» та «жорсткої» сили, а в подальшому переходу до концепції «розумної сили» як основи концептуального бачення майбутнього.

Провідні країни світу приділяють впровадженню цієї концепції значну увагу. Зокрема, в США активно просувають дискусію щодо трансформації традиційних інструментів забезпечення державних інтересів у сторону використання широкого інструментарію військових, економічних, політичних, дипломатичних засобів [3]. Керівництво КНР розвиває цілий комплекс гуманітарних технологій, поєднуючи кращі світові концепції і практики з власним достатньо багатим соціально-культурним досвідом. Китайська сторона працює над технологіями стратегічного

мислення, зав'язків з громадськістю, сучасних мас-медіа, громадської дипломатії, лобізму, організації масових заходів із формуванням лояльного пулу експертів, журналістів та науковців тощо [4]. Аналогічні концепції упроваджують Великобританія, Австралія, навіть Індія і Пакистан [5].

Для України впровадження «розумної сили» є особливо важливим насамперед на фоні широко спектра асиметричних загроз від РФ. У цілому загальне розуміння того, що зазначена концепція конче необхідна для нашої держави є, але знову ж таки переважає технологічний, а не гуманітарний контекст. На другий план відходить питання – як такі технології (і цифрові, і гуманітарні розробляти і впроваджувати без висококваліфікованих фахівців?

Здавалось би, це відповідь сама по собі зрозуміла – ми маємо достатньо потужну систему освіти, реформуємо середню освіту, намагаємося вдосконалити вищу освіту і максимально наблизити її до європейських стандартів. Водночас наявність навіть найкращої системи освіти не гарантує задоволення кадрового голоду, який вже відчувається в Україні. Ми значно звузили свій інтелектуальний кадровий потенціал – значна кількість людей виїхала за межі держави, велика кількість мобілізована, багато хто переорієнтовується на спеціальності «швидкого заробітку» тощо. Чи зможемо ми відновити такі втрати? Де гарантія, що всі ті, хто зараз відірвані від держави в подальшому повернуться і відбудовуватимуть її? Однозначної позитивної відповіді немає.

Тривожні тенденції підтверджуються і результатами участі українських школярів у міжнародній програмі-конкурсі оцінювання якості освіти PISA-2022 (Programme for International Student Assessment) [6]. Уже перша участь України у зазначеній програмі у 2018 році показала певне відставання рівня

компетентностей українських учнів у різних напрямках знань від рівня підготовленості європейських однолітків. У 2022 році ситуація погіршилась – розрив встановить від 14 до 20%. Такі результати викликали значну дискусію в колах дотичних до освіти, але нажалі ця дискусія точиться не навколо визначення фундаментальних причин такого стану речей, а переходить у площину звинувачення тестів PISA в необ'єктивності (особливо запеклі такі суперечки в соціальних мережах) [7].

Зрозуміло, що конструктивності такі дискусії не несуть і до вирішення проблеми не наближають. Водночас, спостерігаються намагання виправдати таке зниження рівня середньої освіти в Україні об'єктивними причинами – пандемією і повномасштабною війною рф проти нашої держави. Разом з тим причини набагато глибші, зокрема мотивація учасників освітнього процесу, зниження авторитету викладачів загальноосвітньої середньої школи серед учнів (багато в чому штучна), застарілі підходи до підсумкової атестації випускників шкіл тощо. Заручниками такої ситуації вже стали заклади вищої освіти, які надають освітянські послуги і мають готувати кваліфікованих фахівців для науки, військової сфери і промисловості. Рівень знань сьогоденішнього абітурієнта з року в рік стає все нижчим, все більше часу у вищій школі викладачі змушені витратити на ліквідацію пробілів у підготовці студентів, яке перетворюється у пробіли вже у підготовці студентів. Значний негативний вплив на рівень вищої освіти здійснює і дистанційна форма навчання, урвадження якої потребує кардинально інших підходів (індивідуальна відповідальність за свій рівень освіти у великої частини пошукувачів вищої освіти досі недостатня, часто можна почути вислови: «Я прийшов щоб викладачі мене навчали, а не заставляли самотійно читати книги»(!!!)).

Не останню роль зіграла і фактична організація бізнесу по навчанню кращих учнів і студентів за кордоном, міжнародні освітні програми навчальної та академічної мобільності, партнерства, розвитку стратегій і співпраці, професійних мереж та відкритості ресурсів. Зважаючи на величезну неспіврозмірність фінансового забезпечення програм міжнародного співробітництва ЄС і України, у нашій державі моніторинг учасників цих програм, їх подальші навчальні та наукові успіхи, трудові і життєві досягнення, навіть їх місцезнаходження через 5–7 років після повернення в Україну фактично не проводиться. Таке ставлення до інтелектуального потенціалу своєї держави просто неприпустиме.

Для більш рельєфного висвітлення проблеми необхідно звернути увагу на позицію противника. Уже у 2012 – 2013 роках російська сторона піднімала питання адаптації навчальних програм провідних закладів вищої освіти рф до потреб російських спец-

служб, а в подальшому фактичне перетворення зазначених вишів у філіали розвідувальних органів, їх кадровий резерв. І хоча рф розглядала такий крок як умову своєї технологічної переваги шляхом промислового шпигунства, але і інші сфери (лобізм, агенти впливу тощо) з рахунків не скидались [8].

Який же вихід з цієї складної ситуації? Зміна нинішньої парадигми потребує значного часу, реформування системи освіти в цілому суттєво загальмує темпи підготовки. Одним із варіантів є «працювати з тим, що є», посиливши кваліфікаційні вимоги до здобувачів вищої освіти і паралельної розробки наукових методик підвищення інтелектуального рівня школярів і студентів (рівня їх пам'яті, мислення, аналітичних здібностей тощо). Багато науково-педагогічних працівників працюють над цим в ініціативному порядку, але успішність таких починань залежить від взаємодії, обміну досвідом і правильного розуміння кінцевого результату.

Джерела:

1. Володимир Зеленський запропонував основні напрями трансформації, яку Україна має здійснити за десятиріччя. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-zaproponuvav-osnovni-napryami-transforma-83905>
2. The commander-in-chief of Ukraine's armed forces on how to win the war Technology is the key as the war becomes "positional", says Valery Zaluzhny. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.economist.com/by-invitation/2023/11/01/the-commander-in-chief-of-ukraines-armed-forces-on-how-to-win-the-war?fbclid=IwAR3R2LebpqZpwEzJ7L_4sMyfO2GzOHkXys4ORxIA3_uWAowLFZ-HFDzXMwg
3. uWAowLFZ-HFDzXMwg
4. By Gabriella M. Dominguez "Smart Power" Is Hard Power: A Liberal Position on the US Approach to China Published Dec. 21, 2021 http://elib.sfu-kras.ru/bitstream/handle/2311/10238/17_Podyapolskiy.pdf
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.airuniversity.af.edu/JIPA/Display/Article/2880386/smart-power-is-hard-power-a-liberal-position-on-the-us-approach-to-china/>
6. From: **Ministry of Defence and Gerald Howarth** Published 13 March 2012 Speech Smart power in defence Speech by Gerald Howarth, Minister for International Security

Strategy.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://www.gov.uk/government/speeches/2012-03-13-smart-power-in-defence>

7. 6. GRADUATE STUDIES DISCUSSION GROUP Soft Power, Smart Power and Intelligent Power A seminar in honor of Joseph Nye University Distinguished Service Professor & Sultan of Oman Professor of International Relations JOHN F. KENNEDY SCHOOL OF GOVERNMENT, HARVARD UNIVERSITY.— [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ngds-ku.org/Presentations/IR04.pdf>
8. Результати міжнародного дослідження якості освіти pisa-2022.— [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [https:// mon.gov.ua/ ua/ news/rezultati-mizhnarodnogo-doslidzhennya-yakosti-osviti-pisa-2022](https://mon.gov.ua/ua/news/rezultati-mizhnarodnogo-doslidzhennya-yakosti-osviti-pisa-2022)
9. Бобытов, Ю.А. «Двойные технологии» высшего образования России для внешней разведки // Информационные войны. — 2012. — № 2. — С. 93–102.

КОНЦЕПЦІЯ «РОЗУМНОЇ СИЛИ» ЯК ОСНОВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Руслан Степанишин, начальник кафедри інформаційно-аналітичних технологій військового факультету міжнародних відносин та права, полковник військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна, м. Київ);

Микола Дроботенко, інженер Лабораторії міждисциплінарних медіадосліджень інформаційної і безпекової політики та стратегічних комунікацій Навчально-наукового Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, науковий кореспондент Інституту обдарованої дитини НАПН України, президент міжнародної благодійної організації «Фонду сприяння розвитку здібної та обдарованої молоді» (Україна, м. Київ).

УКРАЇНА В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ НЕОІМПЕРСЬКОЇ ВІЙНИ (2014 – 2023 рр.): СТРАТЕГІЯ РОЗУМНОЇ СИЛИ

Тетяна ВОРОПАЄВА,
Ніна АВЕР'ЯНОВА,
Микола ДРОБОТЕНКО

Відомо, що російсько-українська неоімперська війна (2014 – 2023(?) рр.) розпочалась у результаті ескалації гібридної війни, яка тривала на пострадянських теренах ще з 1991 року (виявляючись у газових, економічних, інформаційних та інших війнах), адже гібридна агресія Кремля проти України (а також проти інших незалежних держав) була пов'язана як із намірами російської федерації відновити СРСР, так і з прагненнями відновити російську імперію у кордонах 1913 р. (для цього достатньо ознайомитись із матеріалами Міжнародного дискусійного клубу «Валдай», починаючи з 2004 р.). Якщо агресію РФ на території України у 2014 – 2021 роках можна було називати **російсько-українським збройним конфліктом неоколоніального типу**, то після повномасштабного вторгнення російських військ на територію України 24 лютого 2022 року цю війну слід назвати **російсько-українською неоімперською війною з проявами нацизму, шовінізму та геноциду**.

Упродовж 2015 – 2023 років ми розробляємо **українську версію стратегії «розумної сили»** у контексті деокупації, деконфліктизації та реінтеграції населення окупованих територій України. Українська версія стратегії «розумної сили» розробляється нами на основі інтегративного підходу, який започаткував сучасний американський філософ і письменник Кен Вільбер, розвиваючи ідеї Іммануїла Канта, Франца Брентано, Вільгельма Дільтея і Карла Юнга. Кен Вільбер створив цілісну картину еволюції людської свідомості та обґрунтував теорію інтегративно-

го підходу. Поняття «інтегративний підхід» означає об'єднання в єдину комплексну модель методів і теорій, які довели свою коректність у певних контекстах, відкидаючи редукціонізм

Концепцію «розумної сили» («smart power») розробляли та досліджували такі зарубіжні вчені, як Джозеф Най, Сюзанна Носсель, Тед Гален Карпентер, Вільям Коен, Моріс Грінберг, Карол Макгіфферт, Крістіан Вітон, Еван Резнік, Алан Чонг, Сабріна Медейрос, Даніель Пінто та інші. Поняття «розумної сили» не можна розглядати без розуміння та аналізу «м'якої сили». Термін «м'яка сила» («soft power») у науковий обіг увів американський політолог Джозеф Най-молодший, доктор філософії Гарвардського інституту державного управління імені Джона Ф. Кеннеді. Концепція «soft power» Дж. Ная стала відповіддю на низку проблем, які виникли перед США після завершення Холодної війни у світі. Найперше, йшлося про збереження США свого іміджу й авторитету як наддержави на міжнародній арені. «М'яка сила», за Джозефом Наєм, означає здатність країни переконувати інших робити те, що необхідно цій державі, але без сили та примусу, тобто формувати пріоритети інших так, як вигідно даній країні. Водночас Дж. Най підкреслював, що успішним країнам при формуванні зовнішньої політики потрібна і «жорстка», і «м'яка» сили [2; 3]. При цьому «жорстка сила» включає в себе військові інтервенції, примусову дипломатію (coercive diplomacy), економічні санк-

ції, спирається на збройні сили та економічні засоби, застосовує погрози і зброю.

У подальшому проблеми взаємозв'язку та взаємодоповнення «м'якої» і «жорсткої» сил Джозеф Най представив у концепції «розумної сили» («smart power»), яку розглядав як можливість поєднання «м'якої» і «жорсткої» сил для створення виграшних стратегій. Хронологічно зазначена концепція в наукових колах почала осмислюватися з 2004 р., з часу публікації роботи Дж. Ная «Soft Power: The Means To Success In World Politics» (книга перевидавалася кілька разів). Фактично одночасно із зазначеною працею з'явилася робота Сюзанни Носсель «Smart Power» [1]. Дж. Най підкреслював, що концепція «розумної сили» може бути застосована не лише для США, а й для будь-якої іншої держави. Завдання влади полягає в тому, щоб за певних обставин правильно комбінувати ці дві сили.

У своїх публікаціях Дж. Най дав більш повне пояснення «м'якої», «жорсткої» та «розумної» сили. «М'яка» сила визначається ним через спокус, привабливість, м'яку аргументацію тощо. «Жорстка» сила використовує агресію, насильство, шантаж, погрози, санкції тощо. «Розумна» сила є комплексним поєднанням «м'якої» та «жорсткої» сили. Особливістю «розумної» сили є чітка мета, спрямування всіх ресурсів на отримання ефективного результату, чітка стратегія досягнення мети й досвідчене та компетентне керівництво. Обидві сили є важливими, але викликати симпатію і привабити когось набагато дешевше, ніж змусити щось робити силою [2; 3].

Для того, щоб поєднувати ресурси «жорсткої» і «м'якої» сили, необхідно мати розвинуте контекстуальне мислення. Дж. Най підкреслював, що контекстуальне мислення – це здатність мислити глобально і передбачити тривалу перспективу, це здатність ро-

зуміти зміни у навколишньому середовищі та вміння інтуїтивно діагностувати ситуацію, що допомагає з'єднати тактику з цілями і створювати розумні стратегії в різних ситуаціях [3]. Одним із засобів вирішення поставленої проблеми є також **використання знань комплексного типу**, що поєднують **наукові** (зокрема, теоретичні, емпіричні, прикладні наукові дослідження) та **експертні знання** (експертні висновки, доповіді, аналітичні записки, експертизи законопроектів, рекомендації експертних рад, експертні відгуки тощо) в процесі вивчення специфіки управління конфліктами та практик припинення збройних конфліктів.

Українська версія стратегії «розумної сили» у військовій та економічній сферах не може бути викладена у відкритих публікаціях, але деякі елементи української версії стратегії «розумної сили», які стосуються інформаційної безпеки, можуть обговорюватися у відкритих публікаціях. Тому ми зупинимось на деяких аспектах російсько-української інформаційної війни, яка є різновидом інформаційного протистояння, що формує у соціумі необхідну для росії точку зору, громадську думку, логічний ланцюжок, систему поглядів щодо окремих питань на користь організаторів інформаційної війни. В результаті відбувається усвідомлення окремих фактів чи подій у потрібному для інформаційного агресора світлі, а також деформація ментальності, світогляду та життєвої позиції людей у ворожій країні. Ця війна є ідеологічною складовою сучасної російсько-української неоімперської війни, вона спрямована на отримання росією стратегічних переваг шляхом деморалізації населення та введення в оману противника.

Відомо, що рф активно просуvala свою антиукраїнську пропаганду з 1991 року, але у 2014 році російська інформаційна агресія

набула форм Геббельсівської пропаганди. В російсько-українській інформаційно-психологічній війні використовуються неприхована брехня, перекручування фактів, маніпуляції, спекуляції, фейки, дезінформація, фальсифікації, постановочні фото та відео, вигадані новини з фальшивим відеорядом, рф прагне розколоти українське суспільство, посіяти недовіру до ЗСУ, нівелювати українську ідентичність. Успіхові російської пропаганди насильства в інформаційному просторі як в ЄС, так і в Україні, сприяють: масштабність присутності російських медіа-операторів у європейському та світовому інформаційному просторі; уважний добір контенту інформаційних повідомлень із врахуванням специфічних профілів цільової аудиторії; інформаційно-психологічний вплив здійснюється відповідно до очікувань цільової аудиторії тощо.

Використання інтегративного підходу, системно-структурного аналізу, цільового та контент-аналізу інформаційного середовища України дозволило зробити такі **висновки**. Російсько-українська неоімперська війна показала, що Україна не була належним чином підготовлена до потужної інформаційної агресії російської федерації. Це ускладнювало своєчасне вжиття заходів щодо протидії деструктивним діям інформаційно-психологічного впливу російської федерації на громадян України, а також нейтралізації його негативних наслідків. Оскільки ми розглядаємо систему інформаційної безпеки України як багатоаспектне, багатокомпонентне та багаторівневе явище, як систему, яка складається з двох підсистем: підсистеми інформаційних технологій кібербезпеки та інформаційно-психологічної підсистеми, то слід підкреслити, що перша підсистема захищена набагато краще, ніж друга [4]. Основною причиною цього є неузгодженість стратегічних кому-

нікацій та брак українознавчої компетенції у багатьох комунікантів. А це заважає формулювати проукраїнські метанаративи, базові цінності та смисли, а також зміцнювати українську національну ідентичність [4]. Фейки, маніпуляції, спекуляції та дезінформація швидко стали основною частиною російсько-української неоімперської війни, викликаючи плутанину та хаос в Україні. Цей сценарій має на меті посіяти недовіру до джерел інформації, спотворити дії України та оприлюднити неправдиві наративи про причини дій росії.

Отже, основними чинниками удосконалення існуючої в Україні системи інформаційної безпеки є:

- 1) подолання негативних наслідків тривалої інформаційно-психологічної війни росії проти України;
- 2) поширення проукраїнських стратегічних наративів у світі;
- 3) консолідація українського суспільства та всього українства;
- 4) підвищення обороноздатності України у сфері інформаційно-психологічної безпеки;
- 5) ментальна деокупація та оптимальна реінтеграція населення тимчасово окупованих теренів України;
- 6) оптимізація комунікацій на стратегічному, оперативному й тактичному рівнях, ієрархізація, синхронізація, координація стратегічних комунікацій;
- 7) зміцнення вже існуючих військово-оборонних і безпекових альянсів та залучення нових країн-партнерів до співпраці з Україною та антиімперської боротьби;
- 8) позиціонування злочинів, скоєних громадянами російської федерації в Бучі, Ірпені, Херсоні, Харкові, Маріуполі та інших містах-героях як Української Сребрениці;
- 9) своєчасне відбиття інформаційно-психологічних операцій противника, репре-

зентація пропагандистської діяльності російських ЗМІ як послідовників Пауля Йозефа Геббельса та російської версії «Радіо Руанди» («Радіо і Телебачення Тисячі пагорбів»);

10) формування у громадян України критичного мислення, медіаграмотності та інформаційної гігієни з урахуванням емоційного, когнітивного та смислового рівнів де-

структивного інформаційно-психологічного впливу на людину;

11) зміцнення патріотизму та проукраїнської мотивації у діяльності українських громадян;

12) розвиток українознавчої компетентності депутатів, урядовців, дипломатів, журналістів, військових, лідерів громадської думки та всього суспільства.

Джерела:

1. Nossel Suzanne (2004). Smart Power. *Foreign Affairs*. Vol. 83. № 2 (March-April). Pp. 131–142.
2. Nye Joseph S., Jr. (2005). *Soft Power: The Means To Success In World Politics*. New York: PublicAffairs.
3. Nye Joseph S., Jr. (2009). Get Smart: Combining Hard and Soft Power. *Foreign Affairs*. Vol. 88, № 4 (July/August 2009), pp. 160–163.
4. Voropayeva Tatiana, Averianova Nina. Factors for Improving Ukraine's Information Security System in the Context of the Russian-Ukrainian Neo-Imperial War: Integrative Approach. *2022 IEEE 9th International Conference on Problems of Infocommunications, Science and Technology (PIC S&T)*, Kharkiv, Ukraine, 2022, pp. 373–378, doi: 10.1109/PICST57299.2022.10238609.

УКРАЇНА В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ НЕОІМПЕРСЬКОЇ ВІЙНИ (2014 – 2023 pp.): СТРАТЕГІЯ РОЗУМНОЇ СИЛИ

Тетяна Воропаєва, кандидатка психологічних наук, доцентка, старша наукова співробітниця Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна, м. Київ);

Ніна Авер'янова, кандидатка філософських наук, наукова співробітниця Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна, м. Київ);

Микола Дроботенко, інженер Лабораторії міждисциплінарних медіадосліджень інформаційної і безпекової політики та стратегічних комунікацій Навчально-наукового Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, науковий кореспондент Інституту обдарованої дитини НАПН України, президент міжнародної благодійної організації «Фонду сприяння розвитку здібної та обдарованої молоді» (Україна, м. Київ).

ГРЕЦЬКА НАРОДНА МУЗИКА У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ КУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЙ

Манцуракіс САРАНТІС

Анотація. У публікації автор намагається дослідити ключові аспекти походження музичних термінів, пов'язаних із музичним мистецтвом різних народів, дає цілісну характеристику народної музики, її сучасне визначення. Зміст статті також базується на вивченні та аналізі грецької народної музики, її впливу на сучасне мистецтво.

У статті систематизовано історію давньогрецької музики, тематику та проблематику народних пісень, подано постаті видатних митців, авторів пісень та виконавців грецької народної музики.

Ключові слова: народна музика, музична культура, цивілізація, композитор, мистецтво, давньогрецька музика, виконавець.

Abstract. In the publication, the author tries to investigate the key aspects of the origin of musical terms related to the musical art of different peoples, gives a holistic description of folk music, its modern definition. The content of the article is also based on the study and analysis of Greek folk music, its influence on modern art.

The article systematizes the history of ancient Greek music, the themes and problems of folk songs, presents the figures of outstanding artists, songwriters and performers of Greek folk music.

Key words: folk music, musical culture, civilization, composer, art, ancient Greek music, performer.

Якщо ми хочемо зрозуміти, що означає музика для людства, нам необхідно повернутися в давні часи. Визначення та інтерпретація музики – це тривалий і значущий процес. Чимало композиторів і вчених, які займалися глибоким осмисленням музики, спочатку вдавалися до античності, звідки бере свій початок культура.

Мікіс Теодоракіс (Mikis Theodorakis) [9, с. 98] окремо зупинявся на інтерпретації музики, в якій він визначив власний внутрішній світ і свій зв'язок з музикою.

Музика як термін, згідно з творами давньогрецьких поетів і філософів, походить від слова «муза», і в сучасному розумінні означає мистецтво звуків, на відміну від стародавніх греків, які надавали слову *музика* інше значення. Для них це означало нерозривну єдність звуку і мови. Серед стародавніх музичних культур давньогрецька музика за-

ймала особливе місце. Безумовно, що історичних свідчень і джерел для вивчення давньогрецької музичної культури більше, ніж для будь-яких інших стародавніх музичних культур. Однак незалежно від цього давньогрецька музична культура [3] значно вплинула передусім на арабську, пізнішу європейську та близькосхідну музичні культури.

Основними джерелами досліджень музичної історії є писемні. Їх можна розділити на дві окремі категорії: практичні та теоретичні. Практичними джерелами називають збережені в нотному вигляді уривки музики. З практичних джерел переважно збереглися гімни у фрагментах. Вони були перенесені в сучасну музичну писемність (два гімни Аполлону з Дельф, епітафія з Сицилії (надмогильний напис) та ін.). Ці розділи про давньогрецьку музику нечисленні і короткі, часто неповні та мають часткові нотні записи.

Тексти, пов'язані з музикою, називаються *теоретичними джерелами*. Вони містять багато цінної інформації з багатьох питань, однак є труднощі в їх трактуванні. Насьогодні збереглися роботи Арістоксена, Евкліда, Нікомаха та Аліпія. Ці праці містять докладні таблиці давньогрецьких музичних творів (давньогрецької музичної нотації).

Визначити в часовому проміжку межі музичної культури Стародавньої Греції нелегко. Основна складність полягає в розбіжності між часовим походженням різних джерел. Однак історію давньогрецької музики можна розділити на дві великі епохи:

1. Міфологічний період – до VIII століття до нашої ери (включно з часами Гомера). Про цей період є небагато історичних джерел. Цінними є фрагменти інструментів, зображення сцен музичного життя, різні міфи та традиції.

2. Історичний період – який можна розділити на такі менші підперіоди:

а) архаїчний – (VIII–VII ст. до н. е.);

б) перший класичний – (VI – кінець ?-II ст. до н. е.).

Важливим напрямком нашої наукової статті є аналіз основних понять про народну музику. Тут можемо звернути увагу на напрямки сучасного визначення народної музики [10; 8, с. 25–128].

У даному контексті можемо зазначити, що народна музика – є музикою, яка мимовільно створена народом, автори, місце, час чи інші обставини її виникнення сягають глибокої давнини. Народну музику також можна визначити як протилежність штучній художній музиці [1; 12, с. 47], яка є свідомо створеною кимось, вигаданою певним автором.

Також можемо зробити висновок, що насичена фольклором художня музика є наближеною до народної художньої музики, оскільки народна художня музика – це художня музика, натхненна народною музи-

кою, а багата фольклором художня музика – це художня музика, яка після входження у світ народної музики була переформована та популяризована відповідно до смакових потреб спільноти.

Кожна розвинена цивілізація створила власну народну та художню музику. Обидва різновиди доповнюють одне одного. Народну музику грають народні митці, а місцеві спільноти формують її за власними смаками. Художню музику творять елітні професійні виконавці, композитори, артисти, і вона виражає традиції та моду певних еліт. Традиційну народну культуру, від якої не можна відокремити народну музику, зазвичай називають органічною культурою, мотивуючи це тим, що в її основі лежить органічний, цілісний світогляд.

У нашому сучасному трансформованому суспільстві в розвинених країнах з'явилося поняття популярної музики [4, с. 2–6], котре сприяє розпаду місцевих культурних спільнот, які формують народну музику, і створенню нового єдиного музичного суспільства. Однак така музика не може стати народною через вплив на неї засобів масової інформації, індустрії розваг [14, с. 2] і розпаду місцевих культурних спільнот. Водночас народна музика поступово вимирає, оскільки часто відходять у минуле суспільні форми, в яких вона закорінена. Усвідомлення цих процесів спонукало інтелектуалів записувати та зберігати зникаючі традиції народного фольклору. Дослідження народної музики [11, с. 45] є лише частиною аналізу усієї народної культури. Важливими у даному процесі є збирачі (записувачі) народних пісень, які фіксують і записують репертуари народних митців від інформаторів. На наступному етапі дослідники народної музики вже вивчають і аналізують ці записи.

Порівняльні дослідження [10; 12, с. 69] простежують зв'язок між народною музикою

окремих народів, проливаючи світло на взаємозв'язок та походження традицій.

У процесі аналізу поняття про грецьку народну музику можемо акцентувати увагу на тому, що у XX столітті вона виникла, як відома в усьому світі гілка сучасної народної музики. Грецька народна музика [2, 145] складається з кількох частин, які утворюють її окремі одиниці, згідно сьогоденної концепції це:

- димотика (dimotika);
- парадосіака (paradosiaka);
- лаїка (laika);
- ентексна (entexna);
- елафроліка (elafroalika).

У нашому дослідженні можемо виділити двох чудових народних музикантів, які сприяли розвитку сучасної народної грецької музики – Маркоса Вамвакаріса (Markos Vamvakarist) [7; 15, с. 197], досконалого в музиці рембетіко (Rembetiko) [13; 15, с. 15], і Василіса Ціцаніса (Vasilis Tsitsanis) [339], одного з піонерів грецької народної пісні та водночас найбільшого композитора свого часу. Міст між рембетіко (Rembetiko) і народною музикою (починаючи з 1950-х років) та перехід від так званої музики рембетіко до народної стає очевидним у його музиці тоді, коли з європейським відкриттям надається простір для бузукі. У той же час Маноліс Хіотіс (Manolis Chiotis) [6] реалізує мрію і починає використовувати сучасну бузукі в 1953 році, а це свідчить про те, що сучасний грецький композитор нової епохи створює народні пісні та художні твори новим методом, випереджаючи свій час у музичному світі.

Із гармоніями (мазоракія-міноракія / mazorakia-minorakia) відповідно до системи мажор-мінор, на думку Василіса Ціцаніса, формується в цей час одна з гілок народної музики – лаїка. У виникненні одного з елементів розвитку народної музики, велика

різниця спостерігається у виготовленні інструментів та оркеструванні, яке можна виявити в структурі музики. У традиційній народній музиці провідну роль відіграють місцеві народні інструменти, а в народній музиці в цей час на сцену виходить сімейство інструментів бузукі: бузукі (bouzouki), джура (tzoura), баглама (baglama). Цікавим є те, що всі три інструменти налаштовували DD-AA-DD і за основу береться початкова нота грецьких гам, у якій тодішня нота D є нотою РЕ! Якщо ми подивимось на інтерпретацію модальних гам (шкал), то гами починалися з D.

Тогочасні радіо, кінотеатри, пізніше платівки та телебачення чинять великий вплив на створення та розповсюдження популярних та народних пісень. Тематика та проблематика народних пісень стосуються всіх сфер життя і пов'язані з негараздами грецького суспільства, такими як громадянська війна, імміграція, гостинність, бідність, соціальна несправедливість. Опрацьовуються дуже реальні проблеми в музиці. У контексті більш загальної екзотики вводяться також арабські пісні, екзотичні теми та ритми, включаючи і деякі гами, що є тенденцією уникнення соціальних та економічних проблем післявоєнної епохи. Народна пісня поступово сприймається вищими соціальними класами («Лаос і Колонакі» Народ та Середній клас) («Laosz és Kolonaki» Nép és középosztály), і відповідно до вподобань громадськості формуються унікальні стилі під різними назвами, такі як *важка народна музика*, *легка народна музика* тощо.

Видатні митці, що заслуговують уваги поряд з Ціцанісом (Tsitsanis), такі: Герасимос Клуватос (Gerasimos Klouvatos), Георгіос Міцакіс (Giorgos Mitsakis), Теодорос Дервеніотіс (Theodoros Derveniotis), Бабіс Бакаліс (Babis Bakalis) [318, с. 331], Апостолос Кал-

дарас (Apostolos Kaldaras) [318, с. 65], Акіс Пану (Akis Panou) та інші.

Виконавці: Стеліос Казантзідіс (Stelios Kazantzidis), Дімітріс Мітропанос (Dimitris Mitropanos), Григоріс Бітікоціс (Grigoris Bithikotsis), Полі Пану (Poly Panou) та інші.

Автори пісень: Ефтіхія Стратос Діонісіу (Eftihia Stratos Dionyssiou), Панос Гавалас (Panos Gavalas), Маноліс Ангелопулос (Manolis Angelopoulos), Каїті Грей (Kaiti Gray), Йотас Лідія (Yiotas Lydia), Поллі Па-

паяннопулу (Polly Papayannopoulou), Хара-ламбос Вассіліадіс (Charalambos Vassiliadis), Костас Вірвос (Costas Virvos), Христос Колокотроніс (Christos Kolokotronis), Костас Манесіс (Costas Manesis) та інші.

Можемо зробити висновок, що цей період є найпродуктивнішим періодом у грецькій народній музиці, майже неможливо перелічити усю величезну кількість композиторів, авторів текстів, виконавців і загальну кількість народжених хітів.

Джерела:

1. Folkmusic – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Folk_music#Traditional_folk_music
2. Görög zene – URL: https://hu.frwiki.wiki/wiki/Musique_grecque
3. Hogy hangzik valójában az ógörög zene? – URL: <https://papageno.hu/intermezzo/2018/08/hogy-hangzik-valojaban-az-ogorog-zene/>
4. Könnyűzene – URL: <https://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6nny%C5%B1zene>
5. Laikotragudi – URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/La%C3%AFko>
6. Manolis Chiotis – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Manolis_Chiotis
7. Markos Vamvakaris – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Markos_Vamvakaris
8. Max Wade-Matthews – William Mival: A hangszeres és a zene könyve (ford. Ongrádi Melinda), Cser Kiadó, Budapest 2006, 259 oldal
9. Mikis Theodorakis: Monologoistolykayges, Εκδότης: IanosThessaloniki 2017, 504 σελίδα
10. Népzene – URL: <https://hu.wikipedia.org/wiki/N%C3%A9pzene>
11. Pávai István (szerkesztő): Bartók Béla, a népzene kutató, Kiadó: Hagyományok Háza 2008, 96 oldal.
12. Pávai István (szerkesztő): A népzene kutató Kodály Zoltán, Kiadó: Hagyományok Háza 2008, 104 oldal.
13. Rembetiko – URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Rebetiko>
14. Szórakoztatóipar – URL: https://hu.frwiki.wiki/wiki/Industrie_du_spectacle
15. Tasos Sxorelis: Rembetiki Anthologis „A”, Kiadó: Parelthon, Athen 1992, 350 page
16. Tasos Sxorelis: Rembetiki Anthologis „B” Kiadó: Parelthon, Athen 1992, 418 page
17. Vassilis Tsitsanis – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Vassilis_Tsitsanis

Манцуракіс Сарантіс, здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Карпатський університет імені Августина Волошина, м. Кесег, Угорщина

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ ЕТИКИ БІЗНЕСУ У ВІЙСЬКОВИЙ ЧАС

Яна ІГНАТКО

Ціль управління мотивацією персоналу в етиці бізнесу полягає в створенні стимулів, що спрямовують співробітників на відповідальне виконання обов'язків, що максимально відповідають їхнім потребам та інтересам. Це включає матеріальні та нематеріальні заохочення, які стимулюють людей дотримуватися норм і правил компанії, проявляти повагу до її цінностей, колег, керівництва, партнерів і клієнтів, і прагнути підвищення репутації установи на ринку та покращення результатів її діяльності.

Задоволення базових потреб через матеріальні стимули, такі як заробітна плата, премії, бонуси, сприяє розвитку нематеріальних потреб, таких як кар'єрний ріст, особистий розвиток та визнання результатів праці керівництвом. Але це можливо лише в тому випадку, якщо працівник заслуговує на повагу в колективі, дотримується етичних норм і має хорошу репутацію [1, 3].

Проте, часто в умовах стресу або реальних загроз, спричинених воєнними діями на території держави, спостерігається недотримання етичних правил. Наприклад, використання працівниками образів військових чи матеріалів з воєнних зон для рекламних цілей, що є порушенням бізнес-етики. Також нарастають випадки дискримінації, коли завдання надаються залежно від статі, віку або інших особистих характеристик [2, 5].

Дотримання етичних норм є ключовим аспектом бізнес-етики, особливо в умовах цифрової комунікації та дистанційної роботи. На сьогоднішній день, з поширенням віддаленої роботи, важливою стає іміджева сторона спілкування та збереження позитивного іміджу компанії у віртуальному просторі.

Загалом, в етиці бізнесу важливо забезпечувати відповідність нормам, як у робочому оточенні, так і в умовах зовнішнього впливу, для стабільного функціонування організації та збереження внутрішнього порядку.

Війна внесла свої корективи в управлінські заходи, що повинні забезпечити безпеку, збереження етики та мотивацію персоналу [2, 4]:

1. Організація робочого процесу в режимі онлайн: Забезпечення можливості працівникам працювати з дому, у безпеці, що дозволяє уникнути витрат на дорогу та має додатковий фактор безпеки під час тривоги або блекаутів.

2. Гнучкий графік роботи: Дозвіл на гнучкий графік допомагає пристосувати робочий час до безпеки та комфорту працівників у складних умовах.

3. Цифрова культура комунікації: Підтримка ефективного цифрового спілкування сприяє підтримці ефективної комунікації в умовах дистанційної роботи.

4. Ротація кадрів та перерозподіл обов'язків: Можливість отримання нових посад, розвитку нових навичок та переходу на тимчасові посади, які можна виконувати здалеку, сприяє розвитку та підтримці мотивації.

5. Фіксація стимулів і компенсацій: Забезпечення прозорої системи стимулювання, преміювання та рівних можливостей для всіх працівників стимулює ефективність і мотивацію.

6. Контроль етичної поведінки: Виявлення, реагування на порушення етичних стандартів та навчання співробітників етичному спілкуванню стає ключовим фактором у підтримці бізнес-етики.

7. Соціальні гарантії: Надання додаткових соціальних гарантій та страхування для підтримки працівників та їх сімей у важкий час.

Отже, мотивування працівників і стимулювання їх ефективної та результативної

діяльності є важливим у будь-які часи. Врахування факторів війни в організації та управлінні мотивацією може значно вплинути на стан робочого оточення та внутрішні процеси компанії.

Джерела:

1. Басюк Т.П. Сучасні трансформації бізнес-культури і ділової етики в підприємницькому середовищі. Формування ринкових відносин в Україні. 2022. No 2. С. 98–106.
2. Кімлик, В.М., і Н.С. Носань. 2023. Управління мотивацією персоналу у досягненні цілей етики бізнесу та вплив війни на цей процес. Підприємництво та інновації, вип. 28. С. 37-41. URL: <http://ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/593/576>
3. Марченко О.І., Вощула К.О. Механізм процесного підходу в мотивації персоналу підприємства. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2022. No 11. С. 12–16.
4. Момот В.Є., Литвиненко О.М., Митрофанова Г.Я. Зміна пріоритетів у мотивації персоналу у кризовий та післякризовий період. Академічний огляд. 2022. No 2. С. 171–186.
5. Шевчук І.В., Бодак В.І. Роль бізнес-етики в управлінні персоналом. Економічний форум. 2016. No 3. С. 361–364.

**ОСОБЛИВОСТІ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ ЕТИКИ БІЗНЕСУ
У ВІЙСЬКОВИЙ ЧАС**

Яна Ігнатко, старший викладач кафедри менеджменту, фінансів та інформаційних технологій Карпатського університету ім. А.Волошина.

ШЛЯХИ ТА МЕХАНІЗМИ ДЕЗІНФОРМУВАННЯ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ: СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ

Валентин ПЕТРИК,
Віктор КУДИКО

Анотація. Дано визначення поняттям, які тісно пов'язані з дезінформуванням, а саме: «інформаційне протиборство», «інформаційна війна», «спеціальна інформаційна операція» «акція інформаційного впливу» та ін. Зроблено визнання поняття «дезінформація» і розкрито його види. Показано, що дезінформування може проводитися без використання дезінформації, а саме при проведенні «білого дезінформування». Розкрито методи спеціальних інформаційних операцій: тенденційне викладення фактів, дезінформування «від зворотного», термінологічне «мінування», «сіре» дезінформування, «чорне» дезінформування. Наведено приклади з використання дезінформування РФ проти України.

Ключові слова: дезінформування, дезінформація, Російська Федерація, Україна, інформаційне протиборство, інформаційна війна, спеціальна інформаційна операція, інформаційна агресія.

Актуальність зумовлена інформаційною агресією Російською Федерацією проти України для проведення якої активно і широко-маштабно використовується дезінформування в усіх його формах та проявах.

Дослідження такого складного явища як дезінформування, може бути успішним лише за умови наявності розробленого понятійного апарату. Головною складовою цього апарату є система понять, завдяки яким розкриваються сутнісні моменти досліджуваного явища. Треба визначити такі поняття, а також виявити їх взаємозв'язки.

Акції інформаційного впливу (АІВ), спеціальні інформаційні операції (СІО) та інформаційні війни є формами ведення інформаційного протиборства (ІП). Слід відмітити, що інформаційні війни складаються з певної кількості СІО й АІВ, узгоджених між собою метою й упорядкованих у часі, але СІО та АІВ можуть і не бути складовими інформаційної війни.

ІП у наукових колах розрізняють у широкому й вузькому розумінні.

Інформаційне протиборство (у широкому розумінні) – це форма боротьби, що ста-

новить сукупність спеціальних (політичних, економічних, дипломатичних, технологічних, військових та інших) методів, способів і засобів вигідного впливу на інформаційну сферу об'єкта зацікавленості та захисту власної інформаційної сфери в інтересах досягнення поставлених цілей.

Інформаційне протиборство (у вузькому розумінні – у військовій, оборонній сферах) – це комплекс заходів інформаційного характеру, здійснюваних з метою захоплення й утримання стратегічної ініціативи, досягнення інформаційної переваги над противником і створення сприятливого пропагандистського підґрунтя при підготовці й веденні бойової й іншої діяльності збройних сил.

Види ІП: інформаційно-технічне й інформаційно-психологічне. Головними

об'єктами впливу інформаційно-технічного протиборства є системи телекомунікацій і зв'язку, радіоелектронні засоби тощо. Об'єктом інформаційно-психологічного впливу залишаються свідомість і психіка населення й особового складу збройних

сил, спецслужб противника та системи формування суспільної думки і прийняття стратегічних рішень [1, с. 23].

Інформаційна війна – форма ведення ПП між різними суб'єктами (державами, неурядовими, економічними або іншими структурами), що передбачає здійснення комплексу заходів із завдання шкоди інформаційній сфері конфронтуючої сторони й захисту власної інформаційної безпеки.

Спеціальна інформаційна операція – це сплановані дії, спрямовані на ворожу, дружню або нейтральну аудиторію з метою схвалення до прийняття управлінських рішень або (та) вчинення дій, вигідних для суб'єкта інформаційного впливу. СІО можуть передбачати також вплив на інформаційно-технічну інфраструктуру, але для більш ефективного впливу на свідомість і поведінку людей.

СІО здійснюються в кілька етапів і можуть бути довгостроковими (більше місяця), середньостроковими (два-чотири тижні) й короткостроковими (один-два тижні). АІВ тривають один-три дні.

Слід зауважити, що СІО складається з поєднаних між собою часом, метою, завданнями, силами й засобами проведення акцій інформаційного впливу.

Акція інформаційного впливу – одноразова акція інформаційно-психологічного та інформаційно-технічного впливу, яка передбачає спланований вплив на свідомість і поведінку людей шляхом поширення упередженої, неповної чи недостовірної інформації та (або) інформаційно-технічну інфраструктуру об'єкта (об'єктів).

СІО здійснюються за приблизно однаковим алгоритмом:

1. *Інформаційний етап* передбачає створення інформаційного приводу – конкретної або вигаданої події, яка використовується в СІО.

2. *«Розкручування» інформаційного приводу* забезпечує поступове зростання напруження (кількості повідомлень і їх сенсаційності, тенденційності, емоційності та, як правило, недостовірності).

3. *Загострення напруження або етап реалізації задуму* основною частиною СІО, що полягає у використанні інформаційного приводу для досягнення цілей операції.

4. *Вихід із операції або етап закріплення* – забезпечення плавного завершення СІО після досягнення поставленої мети. Якщо мету не досягнуто, як правило, готується нова СІО.

Основні методи СІО:

1. Дезінформування.
2. Пропаганда.
3. Диверсифікація громадської думки.
4. Психологічний тиск.
5. Поширення чуток [2, с. 101].

Дезінформування – це метод це СІО, який передбачає обман чи введення об'єкта впливу в оману щодо справжності намірів для спонукання його до запрограмованих дій.

Форми дезінформування: тенденційне викладення фактів, дезінформування «від зворотного», термінологічне «мінування», сіре дезінформування, чорне дезінформування.

Дезінформування може проводитися за допомогою дезінформації, а також з використанням правдивої інформації («біле дезінформування», яке має дві форми: тенденційне викладення фактів та дезінформування «від зворотного»).

Дезінформація – це неправдива інформація, яка не відповідає дійсності.

Види дезінформації:

1. Частково спотворена інформація.
2. Повністю спотворена інформація.

1. *Тенденційне викладення фактів* – полягає в упередженому висвітленні фактів чи іншої інформації щодо подій за допомогою спеціально підібраних правдивих даних. Як

правило, використовуючи цей метод, об'єкту впливу доводять дозовано, із постійним зростанням напруження, спеціально сформовану інформацію. Такий напружений стан об'єкта підтримується шляхом постійного «підкидання» нових порцій суворо обмежених і дозованих даних у середовище інформаційного дефіциту [3, с. 47].

Російські ЗМІ дозовано опубліковують правдиві новини:

- про розвал української економіки, відсутність мінімально необхідних обсягів енергоресурсів для виживання населення в зимовий період;

- про ультранаціоналістичну політику в Україні, нелегітимність і не-кваліфікованість влади;

- про непрофесіоналізм українського військового керівництва, поразки і деморалізацію українських Збройних сил на Сході на початку АТО:

- про тотальне розкрадання гуманітарної допомоги для Україні, зокрема військової амуніції;
- про «відкати» уповноваженим представникам Міністерства оборони України при закупівлі спорядження для Збройних Сил України;
- про тотальне розкрадання гуманітарної допомоги для Україні, зокрема військової амуніції;
- про «відкати» уповноваженим представникам Міністерства оборони України при закупівлі спорядження для Збройних Сил України;

- про регулярне проведення гейпарадів і поляризація нетрадиційних сексуальних відносин в Україні.

2. Дезінформування «від зворотного» – відбувається шляхом подання правдивих відомостей у перекрученому вигляді чи в такій ситуації, коли вони сприймаються об'єктом впливу як неправдиві. Внаслідок

застосування подібних заходів виникає ситуація, коли об'єкт фактично знає правдиву інформацію про наміри чи конкретні дії протилежної сторони, але сприймає її неадекватно та не готовий протистояти негативному впливу [4, с. 49-50].

Досить часто в зоні бойових дій для обміну інформацією військові використовують незахищений зв'язок, тобто зв'язок, який легко перехоплюється противником. Дезінформування «від зворотного» полягає у тому, що військові спеціально надають противнику інформацію про події, які суперечать одна одній, або події, що фактично неможливі. Внаслідок цього, навіть при перехопленні правдивих повідомлень противник не сприймає достовірну інформацію як правдиву.

3. Термінологічне «мінування» – полягає у викривленні первинної правильної суті принципово важливих, базових термінів і тлумачень загальносвітоглядного та оперативно-прикладного характеру.

Розповсюджуються пропагандистські листівки та ілюстрації у соціальних мережах. В соціальних мережах створюються групи, де поняття «нацизму» та «націоналізму» ототожнюються:

«Украина без Нацизма! Описание: В последнее время в мире растет количество сторонников националистической идеологии. Эта группа призвана донести до людей опасность нацистской идеологии. Не важно какой ты нации! Не важно какую религию ты исповедуешь! Не важно где ты живешь! Главное чтобы ты был ЧЕЛОВЕКОМ!!! Эта группа для людей которые хотят мира во всем мире! И не судят людей по их происхождению, национальной и языковой принадлежности!!! Местоположение: Украина».

Також прикладом може слугувати фільм «Нацизм на Украине. 10 признаков». Цитата із книги: «Люди в Европе не верят, что на

Україне воцарився профашистський режим. Западні СМІ так довго розповідали їм про торжество демократії в Києві, що навіть при виді трупів сожжених заживо людей, вони ніяк не зв'язують це з режимом киевської хунти. В документальному фільмі сведені воедино признаки нацистської суті політичного мейнстріма України 1991-2014 років. Фільм содержить шокуючі кадри».

4. «Сіре» дезінформування – передбачає використання синтезу правдивої інформації з дезінформацією.

Типовим прикладом можуть слугувати слова Володимира Путіна: *«Россия ничего не аннексировала. Все, что произошло с Крымом, – результат противоправных действий определенных политических сил на Украине, которые довели дело до государственного переворота, – парирует президент России. – А Крым присоединился к России в результате волеизъявления людей, проживающих на этой территории».*

Яскравий приклад «сірого» дезінформування:

Книга «Россия. Крым. История», авторами якої є Микола Стариков і Дмитро Беляев. «Россия и Крым. Крым и Россия. Это одно целое, это сплетение истории и геополитики. Это героические страницы двух оборон Севастополя. Это Суворов и Кутузов, это адмиралы Нахимов, Корнилов и Истомин. Это мудрая политика Екатерины Великой и граничащее с предательством сумасбродство Никиты Хрущева...».

Приклад з соцмережі.

Яскравими прикладами «сірого» дезінформування у війні РФ проти України є використання питань щодо:

1. Гуманітарної допомоги РФ для українських жителів.
2. Евакуації українців у РФ.
3. Постійних поразок ЗСУ та перемог ЗС РФ.

Щодо гуманітарної допомоги РФ треба відмітити, що:

- по-перше, гуманітарної допомоги привезли не велику кількість і більшість громадян України від неї відмовлялися;
- по-друге, мета цього заходу не допомога, а піар з боку РФ щоб імітувати свою гуманність;
- по-третє, щоб примусити брати цю «допомогу» окупанти не допускали, обстрілювали та грабували українські гуманітарні конвої.

Щодо евакуації українців:

- по-перше, часто наших громадян вивозили в РФ насильницьким шляхом;
- по-друге, мета цього заходу не евакуація для рятування життів, а піар з боку РФ щоб імітувати свою гуманність;
- по-третє, щоб примусити добровільно згодитися на від'їзд до РФ окупанти створювали штучні умови: обстрілювали житлові будинки і не давали можливість отримати гуманітарну допомогу з України.

Щодо постійних поразок ЗСУ та перемог ЗС РФ:

- по-перше, поразок ЗСУ невелика кількість;
- по-друге, поразок ЗС РФ на багато більше.

5. «Чорне» дезінформування – означає застосування переважно неправдивої інформації.

Збожеволілі в своїй русофобії укронацисти варварськи знесли монумент «Батьківщина-мати» (У соціальній мережі «Однокласники» з'явився пост з пам'ятником «Батьківщина-мати» без голови і підписом «допригались?». Сенсацію з радістю підхопили багато проросійських пабліків в соцмережах. Насправді, це була фотографія 1980 року, на якій зображена будівля пам'ятника)

Українці масово втікають до південних областей Росії. Сюжет із таким повідомленням показав «Первый канал». Колону біженців мав демонструвати кадр із пропускного пункту. Однак уважний глядач міг відразу помітити, що це пропускний пункт Шегіні на українсько-польському кордоні.

НТВ та «Россия 1» підготували два сюжети про одну й ту ж людину – громадянина Німеччини Андрія Петкова (Петхова). Глядачам НТВ його представили як прихильника «Правого сектора», який привіз 500 тисяч євро для Майдану. Водночас глядачі «Россия 1» дізналися про нього як про прихильника федералізації, якого побили за участь в мітингу.

«Первый канал» повідомив глядачам, що на виборах Президента України переміг Дмитро Ярош. Найцікавіше, що фейкові результати справді з'явилися на сервері ЦВК на короткий момент. Як вдалося встановити згодом, випадково натрапити на це зображення було неможливо. Його бачили лише ті, хто знав унікальну адресу цього зображення на сервері. На ОРТ цю адресу знали.

ЗМІ активно видавали за бомбардування Слов'янська фосфорними бомбами кадри з іракського міста Ель-Фалуджа, які канал CNN зняв у 2004 році. Першим фейкові кадри показав телеканал міністерства оборони Російської Федерації «Звезда». Згодом до них приєдналися «Россия 24», НТВ, LifeNews. Після цього повідомлення про фосфорні бомби міцно закріпилося в дискурсі, який пропагувало російське телебачення.

«Первый канал» показав інтерв'ю біженки зі Слов'янська Галини Пишняк. Жінка розповіла історію про нібито публічну страту українськими військовими трирічного хлопчика на центральній площі Слов'янська. Дитину, за словами жінки, розіп'яли на дошці оголошень, після чого знущалися з її матері.

У загальному вигляді акції дезінформування можуть проводитися шляхом створення видимості випадкового витоку закритої інформації, успіхів розвідки іноземних партнерів, використання засобів масової інформації (власні інформаційні агентства, теле-, радіокомпанії, друковані видання, «кишенькові» журналісти й т. ін.).

Кремль намагається підтримувати просування чотирьох ключових наративів (сезонів): На території України знаходяться, підтримуються та фінансуються «табори», де майбутні бійці ІДІЛ проходять підготовку, військовий вишкіл та отримують «промивання мізків», для того щоб в подальшому за підтримки керівників цих «таборів» потрапити на територію Сирії, Іраку, щоб брати участь у джихаді; Добровольчі батальйони та підрозділи української армії, які борються з агресором, це насправді бойовики-терористи, які мають тісний зв'язок з ісламськими радикалами та мережею ІДІЛ, в тому числі, тією, що працює на території України; Україна здійснює постачання або контрабанду зброї та амуніції терористичним угрупованням, що є частинами ІДІЛ в різних країнах; громадяни України та іноземці, що перебувають на території України, можуть в будь-який момент стати жертвами терористичних атак, які плануються до здійснення бойовиками ІДІЛ.

Ключовою аудиторією «сезону» про табори ІДІЛ в Україні є передусім політична еліта Європейського Союзу та громадяни ЄС. Їм намагалися довести, що Україна – це, перш за все, джерело небезпеки. І, навіть, більше. Україна – це майже соратник ІДІЛ. Терористи вбивають європейців в європейських містах і є загрозою (при цьому, як стверджує глава російського МЗС Сергій Лавров, Європа повинна об'єднати зусилля з Росією проти боротьби з джихадистами). ІДІЛ пов'язаний з Україною, тобто Україна теж є загрозою для ЄС. Ісламсь-

кі радикали влаштовують теракти (намагаються їх влаштувати) в Росії. Саме тому необхідно розширити повноваження силовиків; Давайте разом знищувати терористів, але поверніть Україну до так званої російської сфери впливу. Адже тільки російські силові органи можуть гарантувати безпеку, наприклад, у Криму.

***Міф** про те, що Україна є безвідповідальним постачальником зброї та товарів військового призначення народився задовго до розгортання відкритої російської агресії проти України.* Звинувачення України у контрабанді та незаконних поставках зброї в різні куточки світу лунають вже більше 10 років, не знаходячи підтверджень. Російські спецслужби та підконтрольні їм медіа розповсюджують фейкову інформацію про постачання з території України озброєння до країн, які, за інформацією Кремля, підтримують терористів ІДІЛ, або безпосередньо самим джихадистам. Ключовою аудиторією для цієї дезінформації є представники політичних еліт країн-партнерів України, а також масштабні гравці міжнародного ринку озброєнь.

Ні для кого не є секретом той факт, що Україна та Росія постійно конкурують на міжнародному ринку озброєнь, оскільки мають працювати з одними і тими самими країнами-споживачами, що закуповують товари військового призначення. У зв'язку з цим, російська сторона часто вдається до неконкурентної боротьби, шляхом використання «чорного піару» та поширення дезінформації, щоб усунути конкурента з ринку, або прикрити власні незаконні оборудки. Так, наприклад, після гучного скандалу стосовно, нібито, постачання ракетних двигунів до Північної Кореї, інформація, подана журналістами була спростована офіційним розслідуванням, однак джерело походження ракетних технологій Північної Кореї, яким може бути РФ, так і не було встановлено.

Для переконання цільових аудиторій в тому, що Україна допомагає ІДІЛ шляхом постачання зброї, російські спецслужби та медіа-ресурси, які з ними співпрацюють, підтримують меседжі, що представляють собою ланцюжок логічних висновків та умовиводів, який виглядає наступним чином:

- Україна постачає зброю ІДІЛ або країнам, які нібито підтримують цю терористичну структуру;
- бойовики застосовують її проти сил коаліції та вбивають мирне населення;
- радикали здійснюють напади на російські сили за допомогою українського озброєння;
- країни, які закуповують або збираються заключити контракт на поставки української зброї мають розуміти, що Україна підтримує терористів;
- з ВПК України не варто мати справ [5, с. 11-39].

У соцмережах та ЗМІ РФ у 2014 році проходилося «чорне» дезінформування щодо катастрофи Boeing 777. Катастрофа Boeing 777, що виконував плановий рейс з Амстердама до Куала-Лумпур, сталася 17 липня 2014 року на сході Донецької області в районі села Грабово недалеко від міста Торез, на кордоні з Луганською областю, в районі бойових дій збройних формувань квазідержавного утворення ДНР [6, с. 418].

На борту перебувало 283 пасажери і 15 членів екіпажу, всі вони загинули. Ця катастрофа за кількістю загиблих стала найбільшою в історії авіації з 11 вересня 2001 року і увійшла в десятку найбільших за всю історію.

Уряд України і багатьох західних країн прийшли до висновку, що літак був збитий ЗРК «Бук», який перебував в руках проросійських бойовиків. Уряд України запросив до участі в розслідуванні представників влади Малайзії та Нідерландів, Єврокомісії,

американської компанії Boeing, Міжнародної організації цивільної авіації (ICAO), американської Національної ради з безпеки на транспорті (NTSB) та Європейської організації з безпеки повітряної навігації (Eurocontrol), Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерпол) та поліцейської служби Європейського союзу (Європол).

Попередній звіт голландської Ради безпеки головної організації розслідування катастрофи, був опублікований 9 вересня 2014 року. Згідно йому, катастрофа літака не була викликана помилками пілотування або технічними проблемами самого літака, а була, ймовірно, наслідком попадання в літак снаряди типу «земля – повітря».

Брехлива реальність, що формували російські соцмережі та ЗМІ:

1. Boeing 777 був збитий винищувачами українських ВВС (свідчення авіадипетчера, доказів існування якого знайти не вдалося).

2. Boeing 777 помилково був збитий США, ціллю яких був літак Путіна. (див. Додаток Д, Рис. 2.)

3. Boeing 777 ще до початку польоту був набитий трупами – сюжет, повністю запозичений з фільму «Шерлок» [6, с. 418].

24 лютого 2022 року РФ напала на Україну розв'язавши війну проти нашої держави і народу.

Агресія РФ активно супроводжувалася «чорним» дезінформуванням:

1. Війну РФ проти України називають «спецоперацією», «миротворчою операцією».

2. Війська РФ обстрілюють тільки військові об'єкти не причиняють шкоди цивільним об'єктам і особам, але це не відповідає дійсності. Зруйновано багато дитсадків, шкіл, лікарень десятки тисяч помешкань та загинуло багато тисяч українських мирних жителів.

Війська РФ несуть «не значні втрати». Станом на 1.12.2023 року загинуло 330040

загарбників, втрачено багато техніки: танків 5564 од., ББМ 10327 од., арт. системи 7931 од., РСЗВ 912 од., засоби ППО 602 од., літаків 323 од., гелікоптерів 324 од., крилатих ракет 1567 од., автомобільної техніки та цистерни з ППМ 10399 од., катерів/кораблів 20 од. та 1 підводний човен, БПЛА 5976 од., спеціальної техніки 1137 од. Зокрема вбито 9 російських генералів та командуючий Чорноморським флотом адмірал Віктор Соколов.

1. Російські вояки виявляють «мужність та хоробрість», «гинуть, але не здаються в полон». У полон росіяни здаються не тільки по одинці, але і цілими підрозділами.

2. Представників російської армії населення України сприймають як «визволителів». Населення нашої держави проводить масові акції протесту проти російської агресії. Безстрашно блокуючи своїми тілами прохід ворожої техніки.

3. Україна спрямувала у бік РФ заражених птахів, комах та кажанів.

4. Найбільш цікавим виявом «чорного» дезінформування є виступ особи, яка прикидається Президентом України і стверджує таку нісенітницю:

«... Спочатку я вирішив повернути Донбас. Настав час глянути правді у вічі. Не вийшло. Стало тільки гірше. Значно гірше. Більше не має ніякого завтра. При найме у мене. І тепер я приймаю ще одне складне рішення – попроситися з Вами. Я раджу скласти зброю і повернутися до своїх сімей. На цій війні не варто вмирати. Я раджу Вам жити і збираюсь робити теж саме».

Це не повний список проявів «чорного» дезінформування. Можна привести ще багато прикладів. Ворог і далі буде вигадувати різні нісенітниці щоб підтвердити «справедливість ведення бойових дій» для жителів РФ та залякування населення України. Слід зазначити, що з населенням нашої держави в окупантів виходить зовсім не ефективно.

1. Найбільш *огиднішим* виявами «чорного» дезінформування є обвинувачення України з боку РФ у:

- підриві Каховської ГЕС;
- бомбардуванні приміщення де були ув'язні представники полку «Азов»;
- передачу зброї, яку поставляють в Україну союзники, терористичній організації «Хамас» для нападу на Ізраїль.

Висновки. У інформаційній війні РФ проти України активно використовується дезінформування. Це явище потрібно ґрунтовно вивчати для планування заходів з виявлення, попередження та припинення негативного впливу від дезінформування, а також підготовки та проведення заходів з проведення дезінформування на шкоду інтересам противника.

Джерела:

1. Інформаційна безпека держави: підручник / [В.М.Петрик, М.М.Присяжнюк, Д.С.Мельник та ін.]; в 2 т. – Т. 1. / за заг. ред. В.М. Петрика. – К. : Вид-во ІСЗІ НТУУ «КПІ», 2016. – 264 с.
2. Інформаційна безпека. підручник / [В.В.Остроухов, М.М.Присяжнюк, В.М.Петрик та ін.]. / під. ред. В.В.Остроухова. – К. : Вид-во Літера-К, 2021. – 412 с.
3. Інформаційно-психологічне протиборство: підручник. Видання третє доповнене та перероблене / [В. М. Петрик, В. В. Бедь, М. М. Присяжнюк та ін.]; за заг. ред. В. В. Бедь, В. М. Петрика. – К.: ПАТ «ВІПОЛ», 2018. – 388 с.
4. Информационно-психологическое противоборство: учебник. Издание четвёртое переработанное, дополненное / [Петрик В. М., Кононович В. Г., Присяжнюк Н. Н. и др.]; под ред. В.Г. Кононовича, В.М. Петрика. – К.: ДНУ «Книжная палата Украины», 2019. – 392 с.
5. Золотухін Д. Ю. Біла книга спеціальних інформаційних операцій проти України 2014-2018. – К., 2018. – 384 с.
6. Петрик В.М., Присяжнюк М.М., Мельник Д.С. та ін. Забезпечення інформаційної безпеки держави: підручник; за заг. ред. О.А. Семченка та В.М. Петрика. – К.: ДНУ «Книжкова палата України», 2015. – 672 с.

ШЛЯХИ ТА МЕХАНІЗМИ ДЕЗІНФОРМУВАННЯ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ: СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ

Валентин Петрик, кандидат наук з державного управління, доцент, член-кореспондент, заступник керівника – академіка-секретаря/ вчений секретар Відділення інформаційно-психологічної та релігійної безпеки людини, нації, суспільства і держави Міжнародної академії богословських наук; доцент спеціальної кафедри № 4 Інституту спеціального зв'язку та захисту інформації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського» (Україна, м. Київ);

Віктор Кудико, старший викладач спеціальної кафедри № 2 Інституту спеціального зв'язку та захисту інформації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського» (Україна, м. Київ).

ВПЛИВ ЗАХІДНИХ ГЕОКУЛЬТУРНИХ КОДІВ НА ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЮ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Наталя СЕРБІНА

Специфіка формування та реалізації зовнішньої політики незалежної України наразі доволі часто пояснюється не тільки практичними потребами держави, а й геополітичними та геоісторичними особливостями формування державницьких пріоритетів, менталітету та традицій населення, соціально-політичної психології, що склалася на території країни. Оскільки геополітичні фактори минулого жодною мірою не втратили свого значення й сьогодні, їхній вплив важливий для пояснення окремих аспектів зовнішньої політики України та її прогнозування на майбутнє. З іншого боку, наразі Україна опинилася не тільки в епіцентрі боротьби західної та східної геополітики, а й протистояння європейської та російської геокультур, впливам яких свого часу почергово піддавалася територія нашої держави, закладаючи власну геокультуру та сприймаючи або ж відкидаючи окремі геокультурні коди.

Геополітика дійсно напряду залежить від культурного та цивілізаційного субстратів, на базі яких розвиваються суб'єкти в тому чи іншому регіоні, адже вона постійно підживлюється потужними геокультурними та геоісторичними образами, що сформувалися протягом тривалого періоду часу на певній території. Як результат, культура держави проєктується і на її зовнішньополітичну діяльність, адже тільки в цьому разі вона може вважатися геокультурою. Так, союзники України сьогодні – це ті країни, з якими її пов'язують спільні традиції й спільне минуле, що сприймаються як позитивна цінність. Під час подальшого визначення місії та ролі України в світовій політиці вона продовжуватиме зближуватися із більшістю країн За-

ходу, до чого нас підштовхує потужний культурний пласт, який є спільним для українців і європейців, та спільна історія. Саме така культурно-ціннісна спільність визначає міжнародну конкурентоспроможність України у геополітичних процесах на теренах Європи та в світі в цілому, адже вона сприймається як справжня європейська держава.

З іншого боку, зміст геокультури є максимально дистанційованим та опосередкованим уявленням «рельєфу» культури. Геокультура у цьому плані – процес і результат розвитку географічних образів у конкретній культурі, і навіть певна традиція осмислення цих образів. У сукупності вони створюють геокультурний простір – систему стійких культурних реалій та уявлень у рамках певної території, що формуються внаслідок взаємодії різних віросповідань, традицій та норм, ціннісних установок, структур сприйняття, тобто картин світу. Інтерпретація культурно-географічних образів означає перехід на макрорівень процесів репрезентації суспільних явищ [2, с. 187]. Відтак, більшість макрорівневих соціокультурних взаємодій відбувається в межах геокультурного простору, створеного попередніми етапами цієї взаємодії. В процесі розвитку складних соціальних, політичних, економічних та культурних змін можуть виникати оновлені структури, що впливають на зміст нових етапів соціокультурної взаємодії, відображаючись, таким чином, на геополітичному позиціонуванні держави та її зовнішньополітичному курсі.

Якщо взаємодія різних соціумів і культур відбувається ефективно, зону перекриття фазових просторів, що виникає в ході зазна-

ченого процесу, окреслюючись у даному випадку як культурно-історичними, так і географічними рамками, можна називати «геокультурним простором» (або «геокультурним полем»), кожна точка якого, несучи в собі інформацію про попередні суспільні, політичні й культурні традиції, в той же час матиме нові якості та характеристики [3, с. 2161 – 2162]. Таким чином, в умовах соціокультурної взаємодії держав, котрі можуть розглядатися як динамічні системи, властивості яких обумовлені факторами внутрішнього соціокультурного розвитку, в геокультурному просторі протягом кожного фіксованого історичного відрізка часу можна спостерігати процес еволюції геополітичного середовища та зовнішньої політики реципієнтів таких впливів.

Іншими словами, будь-які елементи та форми взаємодії соціумів або культур, з одного боку, обумовлені безліччю факторів внутрішнього розвитку кожної системи окремо, а, з іншого боку, – самі є характеристиками можливих станів власної системи, різною мірою впливаючи на динамічну систему геополітики. Оскільки в даному разі дія одного учасника безумовно вимагає реакції у відповідь іншого, така взаємодія може стати основою для появи нових тенденцій, у результаті яких виникає ланцюг нових дій, що визначають продовження процесу в просторово-часовому континуумі. Тобто в разі соціокультурної взаємодії ми маємо справу із взаємодією соціокультурних суперсистем, суб'єктами якої виявляються як соціуми, так і культури чи навіть цивілізації. Відповідно, соціокультурна взаємодія України та держав Заходу теж уключає цілий комплекс процесів: взаємодію соціальних та політичних інститутів та їх вплив один на одного; взаємопроникнення компонентів культури; взаємодію в сфері суспільної думки; певні аспекти торговельно-економічних зв'язків, що впли-

вають на соціальні та культурні процеси; формування взаємних образів та стереотипів. Будучи за своєю природою полівекторною і багатополюсною, геокультурна динаміка, як результат, усе відчутніше проєктується на зовнішню політику України, виступаючи її сукупною результуючою, знаходячи іпостась базового фактора, стрижневого елемента і цільового вектора еволюції всієї суспільно-політичної реальності.

У даному випадку первинної уваги заслуговує проєвропейська реконфігурація вітчизняного геокультурного простору, зважаючи на розвиток у ньому традиційних та інноваційних складових, а також наявність західних цивілізаційних компонентів соціально-політичної організації суспільства. Оскільки геокультурний простір сприймається як «...сукупність геокультурних систем, які, взаємодіючи, формують геокультурні спільноти людей різного порядку та елементів антропогенного (штучного) походження» [4, с. 386 – 387], він має складну компонентну і морфологічну структуру. Відображенням складності компонентної структури геокультурного простору є його багатшаровість, а морфологічної структури – такі його характеристики як ієрархічність, мозаїчність, концентричність [4, с. 388]. Оскільки найважливішими аспектами геокультурного простору, які враховуються під час його формування, є етнічний, етнографічний та історичний компоненти, зовнішня політика України апріорі може вважатися геокультурною. Наша держава має можливість втілювати в життя зовнішньополітичні дії, що виражають згадані геокультурні аспекти, тим самим провокуючи Росію відповідати на них культурно забарвленою великодержавницькою діяльністю.

Однак, маючи прив'язку до території, де у певний історичний період формувався геокультурний простір Західного світу, Україна

мала можливість паралельно із західними державами сформувати свій унікальний «геокультурний код» [1]. Ментальність і ментальне поле культури – дуже вагомі категорії для вибудовування геокультурного простору. Вони характеризують настрої людей, а геокультура, розташовуючись таким чином усередині культури, вміщує низку різноманітних внутрішніх підструктур – так званих геокультурних кодів, – що дозволяють чітко окреслювати зовнішньополітичні традиції та свідомість населення певної території. Саме геокультурний код України змістовно наповнений образами – системами знаків, символів, характеристик, універсальними, ключовими поняттями та іншими вербально оформленими явищами культури, котрі дають можливість фіксувати розвиток та форми діяльності нашої держави в межах західного геокультурного простору. У геокультурних кодах досягається максимальна свобода категоризації явищ культури з урахуванням їхнього розташування та взаємовпливів. Тому ключові константні геокультурні концепти, образи та символи, що формують геокультурні коди та символічний ресурс просторового розвитку Західного світу, частиною якого Україна завжди була бо- дай територіально, дозволили нашій державі в часи незалежності гармонійно вписати в сакральні контури історико-географічних реалій Європейського субконтиненту власні соціокультурні надбання, котрі історично вибудовувалися українцями та європейцями паралельно. Тож, будучи системою тради-

ційних геокультурних образів та сучасних брендів європейських територій, західні геокультурні коди суттєво впливають на розвиток Української держави, а найбільш значущими геокультурними маркерами для її зовнішньої політики виступають такі західні традиції розвитку суспільства як демократизм, конституціоналізм та індивідуалізм.

Відповідно, можемо виділити такі *аспекти впливів геокультурних кодів Заходу на формування та реалізацію зовнішньої політики України*. *По-перше*, даний соціокультурний феномен може застосовуватися лише при просторовому узагальненні спільних культурних кодів, що виходять за межі України, підкреслюючи їх кореляцію з цивілізаційним простором Європи і дозволяючи виділяти регіональну геокультуру. *По-друге*, геокультурні коди в даному разі можуть характеризуватися як західні, якщо вони реально визначають розвиток зовнішньої політики України, підпорядковуючи собі локальні геокультури, або претендуючи на таку роль. *По-третє*, багатозначність вихідної категорії «геокультурний код» дає нам можливість представляти його у вигляді низки взаємодоповнюваних напрямів, серед яких найбільш значущими, на наш погляд, є аналіз геокультурних кодів європейської цивілізації та конфліктогенний потенціал взаємодії європейської та російської геокультур, кожна з яких має історичний та сучасний виміри впливу на розвиток соціуму, становлення державності та імплементацію зовнішньої політики України.

Джерела:

1. Корнев И. Н. Концепция геокультурного пространства как основа реализации культурологической парадигмы в профессиональной подготовке учителя географии. // Педагогическое образование. – 2009. – № 3. – С. 6 – 15.
2. Leigh J. Geoculture and Unevenness: Occidentalism in the History of Uneven and Combined Development. Cambridge Review of International Affairs. 2021. Vol. 34, Issue 2. P. 186–206.

3. Tsipra T., Drinia H. Geocultural Landscape and Sustainable Development at Apano Meria in Syros Island, Central Aegean Sea, Greece: An Ecomuseological Approach for the Promotion of Geological Heritage. *Heritage*. 2022. – Vol. 5, No. 3. P. 2160–2180.
4. Winter T. Geocultural Diplomacy. *International Journal of Cultural Policy*. – 2022. Vol. 28, Issue 4. P. 385–399.

ВПЛИВ ЗАХІДНИХ ГЕОКУЛЬТУРНИХ КОДІВ НА ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЮ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Наталія Сербіна, кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка катедри міжнародних медіакомунікацій та комунікативних технологій Навчально-наукового Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка, членкиня-кореспондентка Міжнародної академії богословських наук, заслужена працівниця освіти України (Україна, м. Київ).

АВГУСТИН ВОЛОШИН – 150 КАРПАТСЬКА Україна – 85

=====

НЕВТОМНИЙ ПРОСВІТНИК, ПЕДАГОГ ДОКТОР, СВЯЩЕННИК АВГУСТИН ВОЛОШИН

Дар'яна БЛОХИН

«Із гарячої любові до тебе, народе мій, бажаю, щоб ти чимскорше обнови́в свою церковну й народну єдність і, щоб в будучности не дав себе розбивати чужими інтересами».

Августин Волошин. МІЙ ЗАПОВІТ (ТЕСТАМЕНТ).

У ювілейний 150-річний від Дня народження постає перед нами світла постать **Августина Волошина** (17 березня 1874 – 19 липня 1945 рр.), видатного українського політичного, громадського, культурного, релігійного діяча, педагога, просвітника, Президента Карпатської України, Героя України. Саме цього річ, згідно Постанови Верховної Ради України 150-річчя з дня народження Августина Волошина відзначається на державному рівні, а 2024 рік на Закарпатті названо роком Августина Волошина. Таке рішення схвалили 21 грудня 2023 року депутати Закарпатської обласної ради у ході пленарного засідання 13-ї сесії облради 8-го скли-

кання. Зважмо, що його іменем пов'язані найвизначніші політичні й культурні здобутки закарпатських українців у перших чотирьох десятиліттях ХХ століття, народу, який, на його переконання, «є цілком так інтелектуальний, як і інші європейські народи»

На теренах мальовничої «Срібної Землі» на перетині ХІХ – ХХ-го ст. з великого працелюбства, христоцентричності, любові до свого народу, високоосвіченості, широти мислення поетапно формувалися філософсько-релігійні, педагогічні, політико-правові погляди Августина Волошина з посліду́ючим визначенням шляхів їх втілення у процеси державотворення на Закарпатті, в Україні.

Діяльність А.Волошина як громадського і політичного діяча досліджено у працях М. Вегеша, М. Болдижара, С.Віднянського, І. Гранчака, Д.Данилюка, В.Задорожного, М.Токара, В. Лемака, О. Мишанича, Ю. Мудри, П. Федаки, С.Федаки, журналістський доробок вивчав В. Тарасюк, внесок у мовознавство проаналізовано у працях П.Чучки. О. Мишанича, Б. Галаса, Г. Дем'яна. Окремі аспекти становлення А. Волошина як педагога, основні ідеї його концепцій навчання і виховання висвітлено у працях В. Гомонная, М. Кляп, М. Басараба, В. Росула, Н. Ребрик, С. Росохи М. Баяновської, В. Туряниці, П. Ходанича, питання становлення театру на Закарпатті – у працях В. Андрійця, Г. Ігнатовича, Ю. Шерегія та ін.

Народився Августин Волошин 17 березня 1874 року в родині давнього Волошинського роду з лібертінів (соціальний щабель між селянами-кметями і шляхтою) та греко-католицьких священників у мальовничому селі Келечин на Мараморощині, що входила до Австро-Угорської імперії (нині Пилипецька сільська громада Хустського району Закарпатської області в Україні). Саме зростання у селянському оточенні, у національно-свідомій священницькій родині, де панували добрі народні звичаї та традиції, багатий закарпатський фольклор, сформувало у талановитого хлопчика глибоко-патріотичний світогляд. Його дід Іван (з 1830 р. служив священником у селі Великі Лучки (нині Мукачівський район Закарпатської області), батько Іван Волошин (у 1867 р. отримав сан священника), мати – Емілія Зомборі з родини греко-католицького священника були високо інтелегентними особистостями свого часу. З дитинства прищепили своїм дітям – синові Августину, дочкам Ользі, Олені, Елеонорі любов до рідної мови, українського народу, до праці, високоморальні християнські цінності, милосердя та розуміння чужої біди [1].

Після восьмикласної гімназії в Ужгороді (1883 –1892 рр.), де навчання велося угорською мовою, Августин вступив на теологічний факультет Будапештського університету та у вищу педагогічну школу, однак через хворобу довелося повернутися до Ужгорода, де він закінчив богословську академію. У 1896 році одружився з 18-річною Іриною Петрик (1878 – 1936 рр.), донькою професора Ужгородської гімназії та нащадком відомого закарпатського поета Олександра Духновича. Дітей подружжя ніколи не мало, але шлюб був щасливим. Ірина в усьому підтримувала чоловіка, сама займалася викладацтвом і благодійністю, організовувала безкоштовні обіди для дітей незаможних селян, опікувалася сиротами та проблемами жіночої освіти. Передчасно пішла з життя – у 1936 році від злоякісної пухлини вуха [2].

У 1897 році Августин Волошин був рукоположений на священника і розпочав свою душпастирську діяльність в Цегольнянському храмі Ужгорода. Як греко-католицький священник, подвижник оберігав традиційний обряд і виступав проти священників, котрі намагалися латинізувати церковне життя Закарпаття. Наполягав на збереженні кирилиці: «Обвинувачую тих греко-католиків, які інформували уряд, що з нашим народом і нашою мовою можна пускатися в таку погану гру, прикладу якої не знаємо. Турки не накинули своєї азбуки своїм підданам... Але «патріотичні добродії» вибрали нас, русинів, щоб лишити нашу особливість, примушуючи нас прийняти негідний алфавіт». У результаті цих зусиль кирилицю було відстояно [3].

Одночасно о. Августин Волошин продовжує навчання (1899 – 1900 рр.), закінчивши в Будапешті Вищу педагогічну школу. 21 червня 1897 р. Августин Волошин одержав диплом учителя для початкових (основних) шкіл з мовами навчання мадярською і руською. Диплом учителя для горожанських шкіл здо-

був у Будапешті 26 квітня 1900 року. За викладача півцеучительської (вчительської) семінарії в Ужгороді був визначений 30 вересня 1901 року. 7 – 21 липня 1902 р. взяв участь у курсах в Будапешті (свідомство з 27 липня 1902 р.). Від Українського вільного університету в Празі 30 жовтня 1938 року одержав звання почесного д-ра прав (JUDr) *honoriscausa*) [4]. Отже, з 1900 до 1917 року працював професором Ужгородської вчительської семінарії, а з 1917 до 1938 року – її директором.

Як наголошує знавець історії Закарпаття Григорій Дем'ян, отець Волошин, крім української і угорської мов, блискуче володів грецькою, латинською, німецькою, чеською, словацькою, сербською, російською, старо-болгарською мовами [5].

Цілісність особистості А.Волошина визначають не лише дослідницька і педагогічна складові, а і його енциклопедичні знання з класичної філософії, європейської педагогіки та психології XIX – початку XX сторіччя. Він багато працював над працями визначних учених – Я.Коменського, Й.Песталоцці, Й.Гербарта, Дж.Локка, Ж.-Ж.Руссо, Вольтера, Г.Спенсера, Й.Фіхте, Г.Гегеля, К.Ушинського, Т.Шевченка, І.Франка та багатьох інших. Проаналізувавши історію розвитку світового шкільництва Августин Волошин критикує комунізм і фашизм як крайнощі, що перешкоджають розвалу шкільної системи та наголошує, що в шкільництві потрібна така реформа, яка задовольняла б духовні та господарські інтереси суспільства.

Проводячи педагогічні дослідження, А.Волошин спирався на досягнення світової педагогічної та психологічної науки, прагнучи продовжити кращі традиції педагогічної школи Закарпаття – традиції О.Духновича, І.Сільвая, І.Раковського, О.Митрака та ін. Особливо близькою йому була концепція О.Духновича. Як і О.Духнович, він першо-

чергову увагу приділяв *розвитку народної освіти*, підготовці підручників для народних шкіл. А.Волошин, будучи талановитим учителем і директором Ужгородської вчительської семінарії, вдавсь до глибокого аналізу педагогічних явищ, де необхідним елементом вважав ґрунтовну теоретико-методологічну підготовку освітян, забезпечення їх відповідними засобами навчання [6]. Він одним з перших зрозумів необхідність видання нових підручників, розробляючи їх структуру і зміст для студентів учительських семінарій, для учнів старших шкіл гімназій, які бажали йти на педагогічну роботу. Після тривалої роботи він видав перші підручники: «Історія педагогіки для учительських семінарій» (1923 р.), «Коротка історія педагогіки для учительських семінарій» (1923 р.), «Педагогіка і дидактика для учительських семінарій» (1923 р.), «Педагогіка і дидактика» (1924 р.), «Педагогічна психологія» (1930 рік). На початку 30-х років XX ст. А. Волошин написав ще два підручники для педагогічних семінарій – «Дидактика» і «Загальна педагогіка».

Особливе місце у наукових пошуках А.Волошина належить фундаментальній праці «Методика народно-шкільного навчання», в якій він багато уваги приділив питанням удосконалення навчального процесу, методиці викладання окремих дисциплін. Він уявляв цей процес як зворотний зв'язок між учителем та учнями, родиною та школою, що, на думку вченого, значно підвищує позитивну мотивацію навчання.

У першій половині 1940-х років були завершені, але залишилися неопублікованими «Педагогічна хрестоматія» (40 арк.), «Методологія морального виховання» (20 арк.), «Педагогічна телеологія» (15 арк.), «Педагогічна психологія» (8 арк.). Була підготовлена до друку «Теорія виховання (Прелюєції)». Остання його педагогічна праця «Педагогіч-

на методологія», яка побачила світ у Празі 1943 року, немовби підбивала підсумки концептуалізації науково-педагогічних пошуків. Усі ці праці свідчать про активну науково-педагогічну діяльність А. Волошина. Створення видатним педагогом-новатором у 1920 – 1930-х роках ХХ ст. низки підручників з педагогіки, психології та дидактики стало його помітним внеском у справу підготовки освітян Закарпаття.

Розробляючи методику народно-шкільного навчання, А. Волошин великого значення надавав *розробці навчальних планів і програм*. Вчений багато сил доклав до того, щоб у навчальні програми початкової школи були включені такі предмети, як *рідна мова, історія, арифметика, географія, релігія, праця, співи, малювання, гімнастика*. Він упевнено доводив, що вивчення цих предметів безперечно сприятиме всебічному духовному і фізичному розвитку дитини з метою соціалізації нової генерації громадян України.

Будучи просвітителем, високодуховною особистістю, А. Волошин виклав свої погляди на те, як утілювати в життя нинішнім та майбутнім генераціям освітян *принципи гуманізму, духовності, патріотизму*, як дотримуватися вчення про *принципи, методи, форми і процеси пізнання і перетворення педагогічної дійсності*. Суть останнього полягала у вихованні у всіх суспільних верств населення Карпатської України *почуття єдності з українським народом, особистої відповідальності за долю України, готовності до самовідданої праці і боротьби за її державність*. А ці питання є непересічними й особливо значимими й у наш час, коли український народ проходить випробування з 2014 року в умовах російсько-української війни та широмасштабного вторгнення росії в Україну з 24 лютого 2024 року. У той же час, треба докласти чимало зусиль, щоб ду-

ховні скарби видатного просвітника Августина Волошина за доби державотворення України стали надбанням українського народу. Знання їх неодмінно допоможе утіленню в життя морально-етичних чеснот християнства, брак яких помітно відчутний у сучасному суспільстві.

Доктор, професор о. Августин Волошин написав чимало ґрунтовних праць, які свідчать про його ерудицію в галузях мовознавства, літературознавства, історії, культури, соціології, політології, богослов'я, зокрема: «Що хоче угро-руський народ» (1918 р.), «О письменном языці подкарпатських русинов» (1921 р.), «Дві політичні розмови» (1923 р.), «Памяти Александра Духновича», «Релігійні відносини на Підкарпатській Русі» (1930 р.), «Про шкільне право будучої держави» (1942 р.) та інші.

Августин Волошин брав активну участь у створенні на Закарпатті *професійного українського театру* – з 2021 р. Руського театру, а з 1936 р. – «Руський театр імені Миколи Карповича Садовського», будучи заступником голови та головою театральної комісії. Як літератор, він написав побутові драми «Марійка Верховинка», «Без Бога ні до порога», історичну драму «Фабіола», п'єсу «Князь Лаборець», драму «Син Срібної Землі Юрій Довжа», оповідання «Люби своє» та інші твори [7].

Педагогічну діяльність поєднував з виконанням обов'язків греко-католицького священника. Він боронив традиційний обряд, відіграв провідну роль у справі збереження церковнослов'янської мови в богослужінні та кирилиці в друкуванні книжок. Готував катехитичні проповіді, упорядкував «Малий катехизим», «малу» й «середню» Біблію, також підпорядковані потребам шкільного навчання та морального виховання, переклав українською мовою твори святого Августина, уклав малу Біблію, малий біблійний ка-

техизм для нижчих класів народної школи, молитовник для української еміграції в Празі тощо. За багатолітню саможертвну працю Папа Римський Пій XII призначив Августина Волошина своїм таємним камерарієм (папський прелат, монсенйор, шамбелян) [8].

Значну частину свого життя учений присвятив *журналістській діяльності* [9]. У 1903–1918 рр. він редагував популярну газету «Наука», в якій вміщував статті з різноманітних галузей знань. «Наука» відіграла важливу роль у громадському та культурному житті краю. Августин Волошин був одним із засновників та співробітників тижневика «Русин» (1920 – 1921 рр.) та щоденної газети «Русин» (1923 р.), входив до складу редакційних комітетів та дописував у газету «Українське слово» (1932 – 1938 рр.), часописи «Підкарпатська Русь» (1923 – 1938 рр.). За його редакцією в Ужгороді виходив щомісячний релігійний журнал «Благовістник» (1922 – 1938 рр.). Протягом 1902–1924 рр. учений упорядковував щорічний календар-альманах «Місяцеслов».

Августин Волошин також був засновником видавництва «Пчілка» і редактором журналу «Пчілка», в якому публікувалося дуже багато матеріалів з історії, культури і природи краю, господарського, релігійного, громадського і політичного життя Закарпаття. Він був одним із редакторів Наукового збірника товариства «Просвіта» в Ужгороді (1922 – 1938 рр.), що й досі залишається найповажнішим періодичним науковим виданням за всю історію Закарпаття.

Зазначимо, що найстаріша українська громадська організація Закарпаття під назвою «Товариство «Просвіта» Підкарпатської Русі» була заснована 9 травня 1920 р. в м. Ужгороді відомими вченими, педагогами, громадсько-культурними і політичними діячами, власне Августином Волошином (почесний голова), Юлієм і Михайлом Брацайка-

ми, А. Штефаном, М. Творидлом, І. Панькевичем, В. Гаджегою, В. Желтвасм, С. Ключураком, П. Яцком та іншими. Незмінним головою «Просвіти» з часу створення і до її ліквідації в 1939 р. угорською владою був адвокат Юлій Брацайко. Велика заслуга А. Волошина та його однодумців у спорудженні в Ужгороді Народного Дому товариства «Просвіта», організації читалень по всьому краю, проведенні просвітянських з'їздів, свят, зльотів молоді тощо. Не було такого просвітянського заходу чи події, на яких би з яскравою промовою не виступав Августин Волошин. Кожний його виступ – це ціла програма розвитку духовного і культурного життя Закарпаття. Закарпатська «Просвіта» відіграла позитивну роль у поширенні освіти в Підкарпатській Русі та пробудженні національної свідомості широких мас українців, підтримувала тісні зв'язки з галицькою «Просвітою». Августин Волошин активно цікавився галицьким культурним та освітнім життям, пресою, літературою, неодноразово відвідував Львів.

Велику просвітницьку роботу здійснила «Учительська громада», заснована в 1930 р. на противагу «Учительському товариству Подкарпатської Русі» (що штучно намагалось проводити неприйнятну для місцевого населення політику русифікації карпатоукраїнців). Якщо у рік заснування в ній нараховувалося 220 членів, то в 1937 році – 1631, що становило понад дві третини всього учительського корпусу Закарпаття [10].

Зазначимо, що з великим суспільним піднесенням відродження товариства під назвою «Закарпатське крайове культурно-освітнє товариство «Просвіта» відбулося 23 грудня 1990 р. (голова з 1990 по 2016 р., а нині почесний голова, був відомий етнолог, етнограф, історик, краєзнавець, музеєзнавець, пам'яткознавець, громадсько-політичний і культурний діяч, доктор істо-

ричних наук Павло М. Федака; з 2017 р. товариство очолює його син, кандидат історичних наук, журналіст Павло П. Федака).

Великою заслугою Августина Волошина як публіциста є оборона ним рідної мови та національної символіки українського народу: синьо-жовтого прапора, державного гербу Тризуба, гімну «Ще не мерли в Україні». Статті на цю тему друкувалися в газеті «Свобода» та інших виданнях.

А. Волошин утверджувався як культурно-національний діяч свого краю і свого народу, не претендуючи ні на загальночехословацький, ні на загальноукраїнський рівень. З висоти сьогодення легко помітити його вагання, непослідовність і помилки. Але ж не можна не зважити і на його рішучість, розсудливість, поміркованість у розв'язанні культурно-національних і політичних питань, не можна не зрозуміти і його безвихідь у суцільно ворожому оточенні. Августин Волошин не був політиком-професіоналом, але тодішні суспільно-політичні умови життя Закарпаття сприяли його участі в громадських та політичних справах. ***Період активної його громадсько-політичної діяльності припадає на 20–30 рр. XX ст.***

З ім'ям Августина Волошина пов'язані найяскравіші, героїчні й водночас трагічні сторінки боротьби закарпатців за автономію в межах новоутвореної Чехословацької республіки, куди воно увійшло після Першої світової війни згідно з рішенням Паризької мирної конференції 1919–1920 рр., діяльність автономних урядів Підкарпатської Русі–Карпатської України в жовтні 1938 – березні 1939 р., оборона автономного краю від угорських та польських терористів, вибори до першого в історії Закарпаття крайового парламенту (Сойму) і проголошення ним 15 березня 1939 р. Карпатської України незалежною державою та визнання української мови державною на її території, затверджен-

ня синьо-жовтого прапора, герба «Тризуб» і державного гімну «Ще не вмерла Україна».

Відмітимо, що А. Волошин прилучився до піднесення національно-визвольного руху ще у 1918–1919 рр., коли Всенародний конгрес угорських русинів-українців 21 січня 1919 р. ухвалив рішення про возз'єднання краю з Україною. Протягом усього міжвоєнного періоду перебування Закарпаття у складі Чехословацької республіки Августин Волошин відстоював інтереси закарпатців на різних посадах [11].

Відтак спостерігаємо, що ще у 1920 р. був членом А. Волошин стає членом Тимчасового автономного управління Підкарпатської Русі, засновником Християнської народної партії (поєднувала соціальні гасла – захист інтересів

українського селянства із політичними – боротьбу за надання автономії

Підкарпатській Русі), від якої обирався послом (депутатом) до Чехословацького парламенту упродовж 1925–1929 рр. Від 11 до 26 жовтня 1938 р. входив до складу автономного Уряду, а 27 жовтня 1938 р. обраний прем'єр-міністром уряду Підкарпатської Русі. На цій посаді А. І. Волошин 25 листопада 1938 р. підписав зокрема, і розпорядження, що державною мовою Підкарпатської Русі, є українська (малоруська) мова. Домігся прийняття Закону про кооперацію, надання державної допомоги священникам.

4 вересня 1938-го на конгресі Першої Центральної Руської Народної Ради Августин Волошин виголосив «Наша програма ясна і чітка. Нікому не хочемо робити кривди, хочемо, щоб у нашій країні запанувала правда, право й справедливість! Хочемо, щоб перестала біологічна політика нищення всього, що є українське».

А. Волошин долучався і до економічного відродження Закарпаття. Ініціював створення кредитових і сільськогосподарських ко-

оперативів, був головою Крайового кооперативного союзу, підкарпатського банку, аскураційного (страхового) товариства «Бескид», фабрик кераміки «Керамос», дзвонів «Акорд» в Ужгороді, свічок «Геліос» у Горянах, сірників у Чинадієві тощо. Ще 1902 р. Волошин був одним із засновників акціонерного товариства «Унію», яке мало власну друкарню та книгарню. До 1938 р. воно надрукувало сотні шкільних підручників, книжок та брошур.

За сприяння А. Волошина налагоджувалася робота промисловості, пошти, транспорту, впорядковувалися залізничні та шосейні шляхи, споруджувалися летовище та радіостанція в Хусті. З дев'яти лікарень краю п'ять було відкрито в період автономії. Створювався Національний фонд, відбувалися перетворення в галузі освіти. У Воловому (тепер Міжгір'я) відкрито Вищу промислову школу. У Хусті засновано Університет, до якого планувалося переведення Українського Вільного Університету (УВУ) з Праги. Запроваджувалося викладання українознавства. Видавалося десять українських газет та журналів, працював театр. Навчання переводилося на українську літературну мову. Нею послуговувалися в урядових установах, вона звучала в усіх сферах діяльності Карпатської Січі. Молодь до 18 років гуртувалася в «Пласті». Готувався випуск українських грошових знаків (гривень і шагів), поштових марок.

Родина Волошиних була щедрими меценатами, благодійниками, жертводавцями. Ще у 1906 р. о. А. Волошин разом з професором теології о.Микитою організували Ужгородський сиротинець «Нова родина» і від 1910 р. очолював його управу. Дружина Ірина Петрик (Волошина) у 1909 р. разом із його сестрою Ольгою відкрили в Ужгороді «Маріанську конгрегацію греко-католицьких дівчат» – школу, в якій можна було навчити-

ся грамоти, основ ведення хатнього господарства, рукоділля, катехізму та церковних співів, здобути навички догляду за немовлятами та хворими. Не вважаючи себе професійним педагогом, Ірина Петрик (Волошина) зробила значний внесок у справу розвитку освіти Закарпатського краю. Зокрема, У 1921 р. з її ініціативи засновано «Жіночий Союз», який у міжвоєнний період організував низку просвітницьких та політичних заходів у краї. У 1933 р. Ірина та Августин передали власний будинок вартістю близько 300 тис. крон дитячому сиротинцю, якими опікувалися (нині це вулиця Августина Волошина, № 36 у м. Ужгороді). Передані ще 100 тис. крон для підтримки знедолених. Відповідно до заповіту, засвідченого 19 серпня 1944 р. у Празі міністрами Карпатської України С. Ключураком і М. Долинаєм, Августин Волошин увесь свій маєток, заощадження готівкою на банківських рахунках заповідав єпархіальним училищам, учительським семінаріям, сестрам Василіянкам, сиротинцям Карпатської України.

В умовах ганебної Мюнхенської змови 29 вересня 1938 року, розчленування Чехословаччини, рішення Віденського арбітражного суду щодо Підкарпатської Русі із втратою важливих територій (м. Ужгорода, Мукачева, Берегова, Севлюша/Виноградова з угорським вторгненням 14 березня) Августин Волошин 15 березня 1939 р. в Хусті на засіданні І-го Сейму /Сойму оголошує Карпатську Україну незалежною державою (Закон №1), обирається першим і єдиним Президентом незалежної Карпатської України, який Законом №2 тимчасово отримує законодавчі повноваження від Сойму. На засіданні Сейму затверджується конституція та національна символіка Карпатської України. Відбуваються важливі державотворчі процеси, з матеріалами досліджень ми можемо ознайомитися з уже названих у статті джерел та глибоко опрацю-

ваною *«Бібліографією про життя та діяльність А. І. Волошина»* Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В. О. Сухомлинського НАПН України [12], яка включає:

- 20 окремих наукових видань;
- 35 статей відомих авторів;
- 2 авторефератори дисертацій;
- 9 найновіших електронних ресурсів: автори В.Вегеш, С.Віднянський, В.Бедь, М.Шевелева; проєкт каналу UATV «Пишемо історію»; офіційні сайти

«Інституту історії України», «Педагогічного музею України», «Карпатського університету імені Августина Волошина», «Карпатська Україна», «Синоду єпископів Української Греко-католицької Церкви» та ін.

Августин Волошин гаряче вірив у соборність Закарпаття з Україною. Але

угорська окупація, яка водночас розпочалася з дозволу Гітлера й замовчуваної згоди Сталіна, поклала край нетривалому існуванню Незалежної Української держави на Закарпатті. Після окупації Закарпаття угорцями та після невдалих спроб приєднання Карпатської України до Угорщини і Румунії у вигляді автономії, А. Волошин разом з урядом емігрував через Румунію в Югославію, звідти переїхав на зайняту німцями територію, а далі – до Праги.

Після окупації Закарпаття угорськими військами та ліквідації Карпатської України, Августин Волошин остаточно оселився у Празі та присвятив себе багатогранній науковій і педагогічній діяльності. Упродовж квітня 1939 – травня 1945 рр. А. Волошин працював в Українського Вільного Університету (УВУ) на посаді доктора філософії (обраний ще 30 жовтня 1938 р.). У 1938 – 1939 рр. колегія професорів університету обрала Августина Волошина професором педагогіки. Працювати на цій посаді він почав восени 1939 р.: читав курси педагогічної

методології, методики навчання мови та історії, навчання арифметики та природничих наук, укладав нові підручники. У 1940–1941 рр. його обрали продеканом філософського факультету, а в квітні 1945 р. – ректором УВУ (останнім ректором празького періоду).

Навесні 1945 року, коли радянські війська наближалися до Праги, друзі переконували А. Волошина виїхати на Захід, але він категорично відмовився. 15 травня 1945 р., одразу після взяття Праги радянськими військами, Августина Волошина співробітники воєнної контррозвідки «СМЕРШ-а» Державної безпеки СРСР заарештували і відправили до Лефортовської тюрми у м. Москві. Комуністичний режим Радянського Союзу не міг пробачити Августину Волошину його любов до українського народу, української національної ідеї, патріотизму до української державності, антикомуністичних поглядів та політичну діяльність, спрямовану на здобуття державної незалежності України.

Цілковито абсурдними на сьогоднішні дні видаються ті обвинувачення, які на той час щодо громадянина Чехословацької республіки, у червні – липні 1945 року висунули кати Головного управління контррозвідки «СМЕРШ» і санкціоновані заступником начальника Головного управління контррозвідки «СМЕРШ» Державної безпеки СРСР (нач. Абакумов) та заступником Головного військового прокурора Червоної армії (гол. військовий прокурор Афанасьєв), висловлені у постанові на арешт від 3 червня 1945 року і винесені слідчим Головного управління контррозвідки «СМЕРШ» Держбезпеки СРСР майором Вайдорфом та схвалені начальником слідчого відділу цього ж підрозділу генерал-майором Леоновим [13].

20 червня 1945 року після восьми багатогодинних допитів А.Волошину сформулювали звинувачення «за 58-ю статтею». Здоров'я

політика різко погіршилося, його перевезли до Бутирської тюрми, де була лікарня. Там 61-річний президент Карпатської України помер 19 липня о 15.20, як записано, «від паралічу серця».

Довгі роки ім'я Августина Волошина замовчувалося чи згадувалося винятково у негативному контексті. Однак з 1989 року після «круглого столу» істориків щодо об'єктивного висвітлення постаті Августина Волошина почалося *«тихе повернення» його імені*. Невдовзі першу дисертацію про Волошина і Карпатську Україну захистив Микола Вегеш, колишній ректор ДЗВО «Ужгородський університет».

Лише у 1990 р. Августина Волошина і Карпатську Україну офіційно вшанували на Закарпатті. 12 вересня 1991 р. Прокуратура УРСР, розглянувши матеріали кримінальної справи президента Карпатської України, прийняла рішення про його реабілітацію.

Розпочалося *увічнення пам'яті Августина Волошину*. На будинку по вулиці, названій його іменем, в Ужгороді, де він жив А. Волошин, встановлено кам'яну, а на стіні юридичного факультету ДЗВО «Ужгородський університет» – металеву меморіальні дошки. Ім'я Августина Волошина отримав Закарпатський інститут Міжрегіональної академії управління персоналом. Його іменем названо ПВЗО «Карпатський університет імені Августина Волошина», а нещодавно з ініціативи цього університету відновлено «Педагогічне товариство імені Августина Волошина».

26–27 лютого 1993 р. Восьмий конгрес координативного осередку українських громадських установ у Європі звернувся до Верховного архієпископа Української греко-католицької церкви (УГКЦ) *Мирослава Івана Любачівського* (1914 – 2000 рр.) з проханням порушити перед Святим Престолом питання про канонізацію А. Волошина. Від 2001 р.

триває *беатифікаційний процес* прилучення о. Августина Волошина до лику блаженних [14].

Тільки у 2001 р. з Москви, з колишніх сховищ КДБ повернули до Ужгорода особисті речі Августина Волошина, зокрема, його окуляри та нотатник з адресами-телефонами численних знайомих. На жаль, місцезнаходження колективної могили, де ховали померлих в'язнів Бутирки у 1945 році, так і лишається невідомим. У Закарпатському краєзнавчому музеї в Ужгороді створена меморіальна кімната-музей А. Волошина, яка постійно поповнюється новими експонатами.

15 березня 2002 р. Указом президента України «за визначну особисту роль у боротьбі за утвердження української державності» Волошину Августина Івановичу присвоєно посмертно звання Герой України з удостоєнням ордена Держави. 22 серпня того ж року в Ужгороді на набережній Незалежності встановлено пам'ятник Президенту Карпатської України, який тримає Закон №1 Карпатської України. На відкритті пам'ятник була присутня й авторка даної статті.

15 березня 2021 року, у 82-гу річницю проголошення незалежності Карпатської України, у Києві, на Аскольдовій могилі, за сприяння «Товариства закарпатців в Києві», Блаженніший Святослав Шевчук освятив пам'ятник о. Августина Волошину. «Саме він, наш священник, показує, – сказав очільник Української Греко-Католицької Церкви, – що Церква в найтяжчі моменти історії завжди була для свого народу матір'ю і вчителькою. Наше духовенство вміло брати на себе відповідальність за долю українського народу. Наші священники не просто були хранителями душі народу, але зберігали і розвивали його духовну, культурну, національну спадщину. А на прикладі президента Карпатської України отця Волошина, вміли брати на себе відповідальність і за її держбудівництво».

А. Волошин постає перед нами як невто-мний культурно-національний і громадсько-політичний діяч Закарпаття, що в умовах іноземного поневолення зумів консолідувати закарпатських українців на боротьбу за свою державність, очолити другий етап національно-визвольних змагань за незалежність України, утверджуючи українську національну ідею за Карпатами. педагог доктор,

Він як повертається до нас як просвітник, як священник, як вчений-педагог, філолог,

письменник і публіцист. Його спогади, наукові праці з історії педагогіки, церковно-релігійного життя, дослідження з мови й літератури, п'єси не втратили свого наукового, виховного та ідейно-естетичного значення, Творча спадщина А. Волошина цілком заслуговує, щоб посісти належне їй місце в науковому, культурно-історичному й політичному розвитку Закарпаття і всієї України XX ст.

Джерела:

1. М. Зимомря, В. Гомоннай, М. Вегеш. Августин Волошин. Августин Волошин 1995. pdf Електронний репозитарій ДВНЗ «УжНУ» <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jsru/bitstream/lib>
2. Вегеш М., Туряниця В. Короткий життєпис Августина Волошина (1874–1945). Ужгород, 1995. С. 6. 136
3. Мишанич О. Від підкарпатських русинів до закарпатських українців. – Ужгород, 1991.
4. Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород, 2006. С. 136- 137.
5. Дем'ян Г. Августин Волошин//Таланти бойківщини. – Львів, 1991.
6. Див.:Вегеш М. М., Віднянський С. В. В 26 Августин Волошин : Монографія / Видання п'яте, доопрацьоване і змінене. – Ужгород–Київ: РІК-У, Інститут історії України НАН України, 2022. – 512 с.; Вегеш М., Туряниця В. Короткий життєпис Августина Волошина (1874 –1945). Ужгород, 1995; М.М. Вегеш. Августин Волошин: педагог, політик, людина. Електронний репозитарій ДВНЗ «УжНУ» – [Електронний ресурс].– Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jsru/bitstream/lib>; Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород, 2006. – 152 с.
7. Див.: Андрійцьо В. Руський театр Товариства «Просвіта» в Ужгороді (1921 – 1929 pp.): перший український професійний театр на Закарпатті. – Ужгород: Гражда, 2012. – 232 с.: іл.; Андрійцьо, В. М. Августин Волошин і український театр на Закарпатті: (до 140-річчя з дня народж. А. Волошина). – Ужгород: Карпати, 2014. – 64 с.: іл.; Андрійцьо, В. Український театр Закарпаття у творчій спадщині Василя Гренджі-Донського: до 75-ї річниці Карпатської України: монографія / В. Андрійцьо. – Ужгород: Карпати, 2014. – 208 с.: іл.; Ігнатович, Гнат Гнатович. Від гасниці до рампи: нариси з історії укр. театру на Закарпатті. Кн. 1 / Г. Г. Ігнатович; упоряд. І. І. Ігнатович; С. І. Ігнатович; післямова О. С. Ігнатович. – Ужгород: Ліра, 2008. – 344 с.: портр., фот.; Шерегій, Юрій. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року = Survey of the history of ukrainian theatres in Carpatho-Ukraine before 1945: наук. вид. / Ю. Шерегій; Ю.Шерегій; Словац. педагог. вид-во в Братиславі, Від. укр. літ. в Пряшеві. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Пряшів; Львів, 1993. – 416 с.
8. Див.: Біографія А.І.Волошина. – [Електронний ресурс].– Режим доступу:

9. Біографія А. І. Волошина |ДНПБ <https://dnpb.gov.ua> > biohraf...
10. Тарасюк В. Ю. Журналістська діяльність Августина Волошина в контексті розвитку закарпатської преси: автореф. дис.... канд. філол. наук : [спец.] 10.01.08 «Журналістика» / Тарасюк Володимир Юрійович; Київ. нац. ун-т ім.Тараса Шевченка. – Київ, 2004. – 20 с.
11. Шикітка Г.М. Освітньо-просвітницька діяльність крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919-1944 р.р.)/Текст: дис...канд. пед. наук: 13.00.01 / Г.М. Шикітка // Ужгородський нац. у-т. – Ужгород, 2016. – 236 с.; Н. Панчук. Бібліотечне Закарпаття. – Вид. Падяка, 2000; Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: //Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. –Т. 2: М–Я. – С.107.
12. *Див.*: Вегеш М. М., Віднянський С. В. Августин Волошин: Монографія / Видання п'яте, доопрацьоване і змінене. – Ужгород–Київ: РІК-У, Інститут історії України НАН України, 2022. – 512 с.; Вегеш Микола, Віднянський Степан. Августин Волошин – «батько Карпатоукраїнського народу». – Київ: Парламентське видавництво, 2020. – 472 с.; Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород, 2006. – 152 с.; *Див.*: Біографія А. І. Волошина. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: Біографія А. І. Волошина
13. |ДНПБ <https://dnpb.gov.ua> > biohraf...
14. *Див.*: Бібліографія про життя та діяльність А. І. Волошина. [Електронний ресурс].– Режим доступу: Біографія, Бібліографія про життя та діяльність А. І. Волошина |ДНПБ <https://dnpb.gov.ua> > biohraf...
15. Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород, 2006. 152 с..
16. *Див.*: Джерела: 1.↑ BillionGraves – 2011. Беатифікаційний процес: ↑ Перейти до: а б Архівована копія. Архів оригіналу за 3 січня 2011. Процитовано 22 грудня 2019; ↑ Мюнхен. Український вільний університет • Ukraïner. Ukraïner. 20 жовтня 2020. Архів оригіналу за 26 жовтня 2020. Процитовано 23 жовтня 2020; ↑ Мюнхен. Український вільний університет • Ukraïner. Ukraïner. 20 жовтня 2020.Архів оригіналу за 26 жовтня 2020. Процитовано 24 жовтня 2020; ↑ «Герой змагання українців за своє»: Глава УГКЦ освятив у Києві пам'ятник о. Августину Волошину. Синод Єпископів Української Греко-Католицької Церкви (укр.). Процитовано 8 листопада 2022.

НЕВТОМНИЙ ПРОСВІТНИК, ПЕДАГОГ ДОКТОР, СВЯЩЕННИК АВГУСТИН ВОЛОШИН

Дарина Блохин, докторка філософії та педагогіки, професорка, академkinя Академії наук вищої школи України, академkinя Міжнародної академії богословських наук, членkinя-кореспондентка Української вільної академії наук (УВАН у Нью Йорку США), президентка Німецько-українського наукового об'єднання імені Ю. Бойка-Блохина, засновниця та власниця родинного Музею-Архіву, голова Наукового центру імені академіка д-ра Юрія Бойка-Блохина в Переяславському університеті імені Г.Сковороди, лауреатка Премії Фонду імені Т. Г. Шевченка (ФРН, м. Мюнхен).

ДІЯЛЬНІСТЬ ОТЦЯ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА У РЕЛІГІЙНО-ДЕРЖАВНИЦЬКОМУ ВИМИРІ

Євген НІКОЛЬСЬКИЙ

Анотація. У статті зроблена спроба розглянути політичну діяльність отця Августина Волошина з релігійних позицій (у макрохристиянському контексті), проведено співставлення його з іншими священнослужителями, які або були правителями країн (прелат Йозеф Тісо, митрополит Макарій), або у критичний період стали духовними провідниками народу (священномученик, патріарх Григорій П'ятий). У підсумку висловлена гіпотеза, що отця Августина Волошина можна розглядати як етнарха, етномученика і страстотерпця.

Ключові слова: Незалежність Карпатської України, Августин Волошин, національно-визвольна боротьба, самосвідомість українців, закарпатські українці., етнарх, етномученик, страстотерпець.

FATHER AUGUSTINE VOLOSHIN'S ACTIVITY IN THE RELIGIOUS-STATE DIMENSION

Evgen NIKOLSKY

Abstract. The article makes a popitka to consider the political activity of father Augustine Voloshin from religious positions (in the macro-Christian context), conducted his co-ordination with other priests who were the rulers of the countries (Prelate Joseph Tiso, Metropolitan Macarius), or in the critical period became the spiritual leaders of the people (Patriarch Gregory the Fifth). As a result, the hypothesis that father Augustine Voloshin can be considered as an ethnarch, an ethno Martyr and a passion-bearer.

Key words: Independence of Carpatho-Ukraine Augustine Voloshin, the national liberation struggle, the consciousness of the Ukrainians of the Transcarpathian Ukrainians, ethnarch, ethnomartyr, passion-bearer.

Про роль отця Августина Волошина в історії Карпатської України написано достатньо книг і статей, але, тим не менш, деякі аспекти досі не розкриті. Однак вченим ще чимало треба зробити, аби в історії Карпатської України та одного з її засновників – Августина Волошина – не залишилося жодних «білих плям».

По –перше основна увага приділялася його патріотичній, просвітницькій і політичній діяльності, але при цьому його характеристика саме як священнослужителя, була або короткою, або взагалі не наводилася. А, між тим, цей аспект його діяльності нам представляється край актуальним. Оскільки він, на наш вигляд, координально пов'язаний з всі-

ма іншими моментами його діяльності, а за більшим рахунком він їх обумовив і надихнув. У 1933 році Папа Римський Пій XII іменував його прелатом – титулом вищого духовенства, йдеться тут не про Українську греко-католицьку церкву із центром у Львові, а про самостійну Мукачівську греко-католицьку єпархію, ієрархи якої 1646 року уклали в Ужгороді унію з Римом на засадах, близьких до принципів Берестейської унії. Також папа призначив А. Волошина своїм таємним камерарієм з наданням титулу монсиньйора¹. Постає питання про обґрунтуван-

¹ Прелат (від лат. praelatus букв. – поставлений вище) – історичний термін, що застосовувався тільки до кардиналів, архієпископів, єпископів, генералів і

ня цього рішення у зв'язку не лише положенням, діяльністю, але особистими якостями отця Августина.

По –друге, сам по собі факт того, що священик став не просто рядовим політиком, а лідером спочатку народу Карпатської Украни, а потім і президентом одноіменної держави.

Тому нам видається доцільним поставити в ракурсі розробки нової гіпотези наступні питання: 1) як в цілому співвідносяться духовна (точніше, релігійна) та політична діяльність, які у світовій історії є прецеденти їх з'єднання в життєтворчості однієї особи; 2) як в такому випадку можна оцінити їх; 3) як зіставити життєвий шлях отця Августина Волошина з іншими у чому-небудь подібними йому фігурами в геополітичному та макрорхристиянському контекстах.

Для побудови гіпотези нам необхідно буде розглянути не тільки основні факти з біографії першого президента Карпатської України, а й такі поняття, як етнарх, етномученик (етномартіс) і страстотерпець. Даний похід дозволить нам висвітлити нове грані героя України і вписати його ім'я в широкі контексти.

Отже, етнарх – це термін, що позначає правителя провінції в Стародавній Греції і Стародавньому Римі, а також його посаду. Влада етнарха обмежувалася не територією, а етносом або релігією. Також титул етнарха міг належати лідерам етнічних громад. Візантійські етнархи командували загонами іноземної за походження найманої охорони імператорів. В Османській імперії етнархом називали лідера нацменшин, що вели переговори з офіційною владою. Етнархів наді-

лили безпрецедентними правами і привілеями, непорівнянними з тим положенням, в якому вище духовенство знаходилося за часів Візантійської імперії. У більш пізні часи терміном етнарх перестали користуватися, але нам він надається цілком доречним, щоб їм позначати політичних (а часом і духовних) лідерів народів.

Розглянемо діяльність Августина Волошина на тлі трагічних подій ХХ століття. Протягом століть український народ Закарпаття перебував у ярмі іноземних поневолювачів. Непрошені гості намагалися довести місцевим жителям, що в них немає Батьківщини. Їм і на думку не спадало, що настане час, коли ця невелика частина українського народу, яка тривалий період була відірвана від своєї матері-вітчизни, на повен голос заявить про свою незалежність і доведе, що вона є господарем власної землі. 15 березня 1939 р. назавжди залишиться у пам'яті волелюбних краян, бо цього дня українське Закарпаття уперше за свою багатовікову історію стало незалежним [3].

11 жовтня 1938 р. празький уряд надав автономію Підкарпатській Русі (так у той час офіційно називали Закарпаття), і невдовзі було сформовано її перший уряд, який очолив Андрій Бродій. Будучи людиною проугорських поглядів, він дуже скоро викрив себе і був заарештований. 27 жовтня посаду прем'єр-міністра посів Августин Волошин – доктор теології, автор багатьох книжок із педагогіки, людина, яка мала великий авторитет у широких верствах населення. На його долю випала нелегка місія очолити народ саме тоді, коли вкрай загострилася міжнародна обстановка, коли «сильні світу цього» готували нову світову війну.

Августин Волошин народився 18 березня 1874 року в селі Келеничах (тепер Міжгірський район Закарпатської області) у сім'ї греко-католицького священика. У 1883 –

провінціалів чернечих орденів, абатам та іншим особам, що займають високі посади в структурах Римсько-Католицької Церкви. Почесні прелати іменуються монсеньорами і мають деякі привілеї щодо їх церковного облачення... А в Римській Курії ця нагорода для використовувалася для підняття авторитету Августина Волошина в Національному середовищі.

1892 рр. навчався в Ужгородській гімназії, в 1893 – 1896 рр. – на теологічному факультеті Ужгородського університету.

У березні 1897 р. був висвячений і почав служити капеланом в Ужгороді. 1899 – 1900 рр. закінчив Вищу педагогічну школу в Будапешті й одержав диплом викладача математики і фізики. З 1900 р. став працювати викладачем Ужгородської вчительської семінарії. У 1912 – 1938 рр. був директором цього закладу. Вхідження Закарпаття до складу Чехословаччини після Першої світової війни 1914 – 1918 рр. додало до наукової та культурницької діяльності Волошина ще один аспект – політичний. Логіка історичних подій зробила цей аспект головним у його багатогранній діяльності, а його самого висунула на короткий час на авансцену європейської політики [1; 2].

Слабкість і непослідовність угорського уряду в русинському питанні розчарували Волошина, а встановлення в Угорщині комуністичної диктатури привело його до переорієнтації на Чехословаччину. Найбільш активну політичну діяльність Волошин розгортає у 20 – 30-х роках, ставши провідним діячем українофільського напрямку на політичній арені краю. В 1923 – 1939 рр. очолив створену ним Християнсько-народну партію, обирався депутатом парламенту Чехословаччини в 1925 – 1929 рр. Брав активну участь у господарському житті, створив Підкарпатський банк і кооперативний союз [2; 3].

Після офіційного надання 11 жовтня 1938 р. Прагою автономії Закарпаттю Волошин був призначений державним секретарем у першому складі уряду автономії Підкарпатської Русі. А 26.10.38 за підказкою з Берліна був призначений прем'єр-міністром другого складу уряду Підкарпатської України. З цього можна судити, наскільки активним політиком був А. Волошин. Тим часом угорські власті кілька разів зверталися до Гітлера зі

своїми домаганнями на Закарпаття, однак він на перших порах згоди не давав. Переговори між представниками Угорщини та Чехословаччини, які почалися після Мюнхена в Комарно, не дали результатів. Тоді регент Угорщини М. Хорті в черговий раз звернувся до чотирьох учасників «мюнхенської згоди». Англія і Франція заявили, що не заперечують. Виникла сприятлива ситуація для арбітражу Німеччини й Італії [2; 3].

2 листопада 1939 року відбувся так званий Віденський арбітраж, на якому був присутній також А. Волошин. Згідно з рішеннями арбітражу Угорщина одержала південні райони Словаччини і Закарпатської України загальною площею 12 400 км з населенням 1100 тисяч осіб. У Маніфесті «Український Народ Прикарпаття!» про цей грабіжницький акт говорилося: «З болем в серці сповіщаємо сумну звістку про те, що комісія арбітрів двох великих держав... постановила, щоб від нашого краю, від нашої молодії держави були відірвані деякі землі з містами Берегове, Ужгород, Мукачів». Волошин змушений був прийняти цю умову, бо несила боротися зі світовими державами. Він вірив у порядність лідерів сусідніх країн. Як показав час, сподівання А. Волошина були марними. Так, Угорщина готувалася до окупації краю, а Польща підштовхувала її до цього, і Волошин знав про це, але сподівався на їхню підтримку.

Хортистська Угорщина намагалась розпочати вторгнення у Закарпаття 12 лютого. Однак, не одержавши згоди Гітлера, обмежилась засиланням терористичних груп. На їхній совісті сотні невинних жертв. У неділю 12.02.39. о восьмій годині ранку розпочалися вибори до Сойму Карпатської України – вищого законодавчого органу краю. Голосування проходило на основі виборчого закону Чехословацької Республіки, який діяв на території Закарпаття. Всього у виборах взяли

участь 92,5 % населення, з них 92,4 % проголосували за Українське національне об'єднання (УНО), яке очолив А.Волошин [5, с. 276].

Скликання сейму уряд Чехословаччини весь час відкладав. Нарешті президент Гаха призначив його на 15 березня, але 14 березня розпалася Чехословаччина. Однак, незважаючи на складність міжнародної обстановки, Волошин 15 березня 1939 р. проголосив самостійність Карпатської України під охороною німецького рейху, про що писав у Німеччину: «До міністра закордонних справ. Берлін. Від імені уряду Карпатської України прошу вас прийняти до відома проголошення нашої самостійності під охороною німецького Рейху. Прем'єр-міністр, д-р Августин Волошин, Хуст». Він просив у Гітлера встановлення протекторату над Карпатською Україною. Тоді ж було сформовано тимчасовий уряд.

15 березня о 15-й годині сейм Карпатської України розпочав свою роботу. Протягом цього дня відбулося шість його засідань. Всі вони стали історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи – про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн. Конституційний закон Карпатської України містив такі положення:

1. Карпатська Україна є незалежною державою.

2. Назва держави – Карпатська Україна.

3. Карпатська Україна є республіка з президентом, вибраним сеймом Карпатської України, на чолі.

4. Державна мова Карпатської України є українська мова.

5. Барви Державного прапора Карпатської України – синя і жовта, причому барва синя – горішня, а жовта – долішня.

6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній краєвий Герб: ведмідь у лівім червонім колі й чотири сині та три жо-

вті смуги в правому півколі, і тризуб Володимира Великого з хрестом на середньому зубі.

7. Державний гімн Карпатської України – «Ще не вмерла Україна». [5, с. 276].

За один день були вирішені найголовніші державотворчі питання. Була проголошена незалежність краю, а це означало, що жодна країна не мала права втручатись у внутрішні справи Карпатської України. Була визначена форма правління, Карпатська Україна проголосувалась республікою на чолі з президентом. Влада президента обмежувалась представницьким органом – сеймом. Також була прийнята символіка держави.

Таємним голосуванням сейму було обрано президента, і ним став Августин Волошин, за якого проголосували всі послы. Щойно обраний президент на конституції склав президентську присягу. Обрання президентом Карпатської України саме Августина Волошина було цілком закономірним. Народ любив Волошина, називав його своїм батьком.

Але сталося так, що Карпатська Україна тільки встигла проголосити незалежність і зробити перші кроки на шляху державотворення й майже одразу була приєднана до Угорщини. Річ у тім, що новостворена держава ще не могла твердо стояти на ногах. Їй необхідна була підтримка ззовні. На жаль, молоді держава підтримки нізвідки не дочекалася. Угорщина давно зазіхала на цей «ласий шматочок». У листопаді 1938 року фашистський уряд Німеччини ще був проти приєднання до Угорщини Карпатської України, бо боявся спільного польсько-угорського кордону, однак у березні 1939 року Гітлер дав згоду. Як бачимо, минуло небагато часу, і Закарпаття, ніби за помахом чарівної палички, було передано Угорщині як аванс за її участь у війні на боці Німеччини [5, с. 275].

«Від імені уряду Карпатської України прошу Вас взяти до відома проголошення

нашої самостійності під охороною Німецького рейху. Прем'єр-міністр доктор Волошин. Хуст». Це перша офіційна телеграма, послана від імені нової незалежної держави – Карпатської України, проголошеної 15 березня 1939 року.

Але події розвивалися іншим шляхом. Наступили вороги. Тоді на заклик Августина Волошина піднялися усі чесні патріоти, навіть 16 – 17-річні юнаки, щоб загинути, але не пропустити ворога на свою землю. Головною силою, яка стала на перешкоді просуванню угорських фашистів углиб країни, була Карпатська Січ. Але сили були нерівні. Під час захисту Карпатської України загинуло від двох до шести з половиною тисяч осіб. Безперечно, що ці дані далеко не повні.

Трагічним був кінець Карпатської України, але не менш трагічною була і доля її президента А. Волошина. Після окупації Закарпаття Угорщиною він був змушений емігрувати. З 1939 до 1945 року жив у Празі. У травні 1945 року Августин Волошин був заарештований радянськими спецслужбами і через деякий час вивезений до Москви. Його помітили в Лефортівську тюрму, яка вважалася найсуворішою з усіх, що були в розпорядженні НКВС. Допити, які велися по шість годин на добу, то вдень то вночі, підірвали й без того слабке здоров'я 70-річної людини. Після четвертого допиту Августин Волошин був переведений із Лефортівської тюрми в Бутирську, яка вважалася «кращою». Там він помер на 52-й день після арешту, як повідомили, «через параліч серця» [6, с. 52].

Все життя А. Волошина було присвячено ідеї створення незалежної Карпатської України. Але несприятливі умови не дали йому можливості відстояти цю мрію. Він не втрачав надії визволити Україну і шукав союзників у Будапешті й Бухаресті, але марно. Доля Августина Волошина – приклад самозреченого служіння Батьківщині, коли на її вівтар

принесено і матеріальні вигоди, і саме життя.

Прояви такого героїзму траплялися в історії різних народів. І завжди гідно вшановувалися. Пам'ять про них передається з покоління в покоління як взірці найвищої гідності. Тому ми сміливо можемо вважати Августина Волошина етнархом Карпатської України, держави, яка не проіснувала тривалий період, але залишила нам важливий заповіт створення независимої України. А в той період Августин Волошин став етнархом поневоленого народу, але не просто лідером, а визволителям, загиблим за його волю.

Сам факт, що Карпатська Україна була проголошена, залишила великий емоційний, виховний, політичний слід того найголовнішого факту, що українці прагнули мати свою державу.

Але в такому контексті Августина Волошина можна розглядати не тільки як етнарха, але і як етномученика. Розглянемо це поняття детальніше. Однією особливості православ'я на його історичній батьківщині, тобто в Греції, яка також пережила криваву історію боротьби за своє існування, – культ етномучеників або народомучеників, людей, померлих за своїх співгромадян в новий час, формально не канонізованих, але шанованих нарівні з мучениками перших століть. Якщо нам судилося вижити як нації та й взагалі фізично вижити і повернути собі відняте, то є шанс, що шанування етномучеників стоїть грані релігійного і громадянського культів оформиться як не кий соціальний інститут.

Якщо бути зовсім точним, то «*μάρτυρας*» (або по-давньогрецьки «*μάρτυς*») по-грецьки перекладається не «мученик», а свідок. Семантика тут полягає в тому, що людина «засвідчила» свою вірність чомусь (тобто постраждала за щось). У першому випадку – це людина, що вона засвідчила свою вірність вірі (тому-то він агіо-мартірас, тобто Свя-

тий). А в другому випадку – це людина, що засвідчила свою вірність народу, тому вона етно (тобто народний) – мартірас.

До числа мучеників за народ належить і останній імператор Візантії, славянин (серб) за походженням Костянтин XI Палеолог – напівофіційний святий. Його статуя як етно-мартіроса поставлена перед кафедральним собором в Афінах зі схвалення церкви. У недавній історії трохи знайдеться священнослужителів, які б знайшли статус мучеників. Але константинопольський патріарх Григорій V вважається в Греції національним святим. Він прожив довге життя і загинув за християнську віру. Співвітчизники прозвали його Етномартірас, тобто "мученик нації". До сходження на престол, під час перебування на Афоні, йому було запропоновано вступити в таємне товариство «Філікі Етерія», що готував повстання греків проти оттоманського ярма; Григорій відмовився, пославшись на неможливість для себе давати клятву безумовного покори невідомим йому вождям таємної організації. В кінці лютого (за григоріанським календарем) 1821 року, коли Олександр Іпсіланті з повстанцями перейшов річку Прут, маючи намір підняти повстання в Молдавії і Валахії, патріарх Григорій відлучив його від Церкви, щоб врятувати оттоманських греків від розправ.

Але все одно почалася революція. Партизанські загони били турків на островах Ідре, Спеце, Псаре. Хвилювання охопили Стамбул. Турецька влада відмінно розуміла, що потрібні показові страти, щоб втихомирити бунтівників. Султан не вірив патріарху. Той зраджував анафемі призвідників заворушень, але водночас просив бути поблажливими до поневоленого народу. Так що жертва була обрана. Задовго до цього іноземні послы пропонували Григорію сховатися в безпеці, але – як і у випадку з революціонерами – він відмовився. 10 квітня 1821 він був схоплений

і кинутий у в'язницю, і того ж дня повішений на воротах Патріархії.

Григорій постраждав за незалежність народу – хоча він не брав участь у повстанні проти турецького панування, проте всі розуміли, що згідно з повсталими у нього є і все робиться за його благословення, і його турки за це стратили таким нелюдським способом.

Канонізований як священномученик (пам'ять 10 квітня за юліанським календарем), на початку 2006 року голова Синодального комітету з міжцерковних і міжхристиянських зв'язків Елладської церкви митрополит Пантелеїмон (Караніколас) представив свою думку, в якому вказав на те, що Григорій V вважав, що для звільнення від турецької окупації потрібна його смерть, на що він і пішов в той момент, коли іншого виходу продовжувати служити грецькому народу вже не було.

Інший приклад священослужителя як свого роду етномученика, в меншій мірі до нього застосовується найменування етнарх, це лідер Словації, священник Йозеф Тісо (1887 – 1947 рр.). Народився він в родині юриста, а навчався в жилінській гімназії, потім у семінарії в Нітрі, звідкіля його як талановитого учня, єпископ послав на навчання у Віденському університеті, який він закінчив у 1910 році. Після цього служив священником в Ошчадніце, Райце, Бановцах-над-Бєбравоу. На початку Першої світової війни був військовим капеланом австро-угорської армії. У 1915 Йозеф Тісо став ректором Теологічної семінарії в Нітрі і вчителем гімназії, пізніше професором теології. У 1921 – 1924 рр. був секретарем єпископа. У 1924 р. став деканом та священником в Бановцах-над-Бєбравоу, на цій посаді він залишався до 1945 року.

Після утворення Чехословаччини, в 1918 Тісо став членом словацької народної партії (SS), яка з 1925 року називалася Глинкова Словацька Народна Партія (HSS) і яка ви-

ступала за автономію Словаччини в рамках Чехословаччини. У 1923 році ця партія стала найбільшою в Словаччині. Починаючи з 1925 року Тісо став членом чехословацького парламенту, а в 1927 – 1929 рр. був міністром охорони здоров'я і спорту. Після смерті Андрія Глінки в 1938 Йозеф Тісо фактично став лідером HSS, а 1 жовтня 1939 став офіційним її головою.

У 1938 після окупації судить Німеччиною і втечі Президента Бенеша, Словаччина проголосила автономію в рамках Чехословаччини. Тісо став 7 жовтня 1938 прем'єр-міністром автономії. У січні 1939 року в Словаччині були заборонені всі партії, крім HSS, Партії Німців Словаччини та Об'єднаної Угорської Партії.

Йозеф Тісо був «...поміркованою людиною, не лише священиком, а й освіченим теологом із захищеною дисертацією, він походив з провінції і в глибинці був душпастирем (навіть ставши президентом, щонеділі вирушав у свою віддалену сільську парафію, щоб відправити службу!), тож добре знав реальну ситуацію в Словаччині. Саме тому й був проти незалежності республіки, переконував Гітлера, що словакам потрібно ще бодай кілька років, аби створити інституції й наростити кадрову зміну у всіх сферах» [7]. У грудні 1938 року в Словаччині відбулися вибори, на яких націоналістична партія на чолі з Тісо отримала 98% голосів. А в лютому 1939 року відбулися вибори в Карпатській Україні; «...на них Українське національне об'єднання на чолі з Волошином здобуло 92,4% голосів. Та єднає ці два волевиявлення не так надвисокий результат націоналістів, як просте його пояснення – іншим партіям просто не дозволили взяти участь у виборах» [7].

У лютому 1939 німецькі політики стали переконувати словацьких політиків проголосити незалежність Словаччини. 9 березня

1939 частини чехословацької армії, вірні Празькому уряду, зайняли територію Словаччини і відсторонили Тісо від влади. 13 березня 1939 Гітлер прийняв Тісо в Берліні і фактично примусив його оголосити про незалежність Словаччини під патронатом Третього рейху.

14 березня 1939 року словацький парламент проголосив незалежність, а наступного дня німецькі війська окупували Чехію. Тісо став прем'єр-міністром, а 26 жовтня 1939 року – президентом. Українцям «ця дата де-що нагадує – адже усього днем пізніше, 15 березня 1939 року, проголосила незалежність Карпатська Україна на чолі з греко-католицьким священиком Августиним Волошином. Священики Тісо й Волошин не лише були візуально схожими (статура, зовнішність, форма окулярів), а й мали подібний бекграунд і політичні погляди. Різниця в тім, що Карпатська Україна проіснувала недовго, а Йозеф Тісо був президентом держави аж до травня 1945 року» [7]. Так само як і Августин Волошин отець Йозеф Тісо був удостоєний папою Пієм Дванадцятим титулу прелата.

3 листопада 1941 р. Тісо відвідав окупований німцями Київ. В результаті невдалого замаху на Тісо був знищений Успенський собор Києво-Печерської Лаври (Тісо відвідав собор на 2 години раніше, ніж розраховували диверсанти). Знищення собору радянська пропаганда довгий час приписувала німцям.

Чесно кажучи, «то була дивна держава, і не лише погані речі в ній коїлися. Якщо йдеться про добробут, то Перша Словацька Республіка була, либонь, найуспішнішою центральноєвропейською країною часів Другої світової війни. Коли навколо ширився воєнний хаос, словаки процвітали, економіка стабільно росла, валюта була сильною; навіть прислів'я з тих часів збереглося: «Тісо дав словацькому селянинові велосипед і го-

динник». Коли наприкінці війни у Відні й Берліні вже панував голод, Гімлер під час термінового візиту в Словаччину з подивом побачив, що в цій країні навіть прості громадяни мають удосталь їжі. Майже до кінця війни, аж до Словацького повстання, Словаччина прожила без окупаційних німецьких військ (відомі депеші перших советських партизанів, яких висадили в Татрах: мовляв, німців тут немає, проти кого нам воювати?)» [7].

Тісо намагався бути помірним президентом і часто конфліктував з відверто пронімецьким урядом Войтеха Туки. У квітні 1945 року Тісо втік до Баварії, де був 6 червня 1945 року затриманий американською армією і виданий Чехословаччини та засуджений до повішення «за зраду батьківщині». 18 квітня 1947 року вирок був приведений у виконання. Останні слова Тісо, перед тим як він зійшов на ешафот, були: *«Вмираю як мученик заради словаків»*. У Словаччині була мета зберегти державність і повернути території, анексовані Польщею та Угорщиною, і це завдання-мінімум на дуже короткий термін Словаччина виконала. Є в Словаччині історики, публіцисти, політики, які вказують на ці обставини. Йозеф Тісо був католицьким священиком, християнином, який взяв на озброєння піднесені ідеали, сповнені мети служіння народу і його державності.

Це досі гостра тема, але в США існує досить сильний словацький рух, який прагне видавати його за святого. Історик – професор Милан Дюріца звернувся до католицької церкви із закликом канонізувати страченого Тісо. «Жахливе вбивство національного героя», – так назвав страту Тісо лідер «Словацької єдності» Іван Сікора. Як «найбільшу особистість словацької історії ХХ століття» прославив його лідер Словацької національної партії, член парламенту Йозеф Ридло. Як бачимо, для деяких словаків націоналістів

Йозеф Тісо просто святий. На залик Дюріці Церква відреагувала своєрідно, архієпископ Ян Сокол заявив у телеінтерв'ю: «так, Тісо був ставлеником Гітлера і вступив у війну проти СРСР. Але варто подякувати йому за економічне процвітання країни».

Ми вже позначили певні риси, які дозволяють нам знайти спільне в житті і служінні прелатів Отців Августина Волошина і Йозефа Тісо. Це (незважаючи на те, що їхні діяння можуть трактуватися як помилкові) це самотримана і саможертвена любов до свого народу, прагнення зберегти не тільки національну ідентичність, але і врятувати народи від поневолювачів в складний час. Якщо про отці Тісо відомо як про священика, можна по деяких штрихах відновити його релігійний портрет, хоча об'єктивності заради доведеться визнати і наявність в ньому темних плям і спірних аспектів), то, як ми вже писали вище, про Августина Волошина як про священика ми поки детально сказати не можемо. Об'єднує їх і мучеництво за народ, яке стало результатом їх політичeskой діяльності. Питання про беатифікацію обох прелатів поки не ставиться, але патріотичні кола і Словаччини і України шанують пам'ять своїх лідерів, які дбали не тільки про економічну і політичну складову, але (це належить розкрити пізніше) і про духовне благо своїх народів. Тому ми сміливо можемо вважати їх обох і етнархами і етномучениками.

Далі розглянемо приклад ще одного священнослужителя, який став етнархом. Це широко відомий у всьому світі (в порівнянні з прелатами Августином Волошином і Йозефом Тісо) Митрополит Макарій Кіпрський.

Макаріос увійшов в історію як лідер національно-визвольного руху і засновник сучасної кіпрської демократії. Перший Президент незалежної Кіпрської держави не тільки об'єднав в одній особі духовну і світську владу, а й став істинним народним вождем.

Михайло Мускос (світське ім'я Макаріоса) народився в 1913 році в селі Панагія під Пафосом. У 1926 році він став послушником у Кіккському монастирі. Після закінчення навчального закладу з відзнакою повернувся в Кіккос, де викладав у монастирській школі. У 1938 році отримав перший священний сан диякона і духовне ім'я Макаріос Киккотис. Продовжив освіту в Афінському університеті, вивчаючи на богословському відділенні соціологію релігії. У 1946 році був висвячений у сан архімандрита. У тому ж році збирався продовжити навчання в Бостонському університеті (США). Проте академічний кар'єрі Макаріоса не судилося статися, так як саме в цей час Кіпрська Церква повертає собі право самостійно вибирати вище духовенство і дуже скоро Макаріос отримав звістку про власний обрання єпископом Китійським. Унікальний випадок, коли студент стає єпископом!

З 1948 по 1950 рр. Макаріос служив в єпископському сані. При його сприянні були засновані благодійні фонди та організації, налагоджується видання журналу «Елліністичний Кіпр», пропагується освіта. Поступово відбувається висунення Макаріоса-політика, що поставив своїм найвищим завданням захист національних інтересів кіпріотів. Восени 1950-го єпископ Кітійський одногolosно обирається новим архієпископом Кіпру – наймолодшим в історії Кіпрської Церкви. Історично так склалося, що глава Кіпрської Церкви, крім релігійної влади, має ще величезні важелі впливу на владу світську. Так і Макаріос, зайнявши почесне місце архієпископа, одночасно став володарем звання етнарха – національного вождя.

У березні 1956 року Макаріос був заарештований і разом з трьома іншими священниками засланий на Сейшельські острови. Його полон викликало масові невдоволення в Греції і на Кіпрі. Демонстрації протесту збира-

лися у американських і англійських посольств. Після року заслання Макаріоса звільнили, але за однієї умови – йому заборонили в'їзд на Кіпр.

Його повернення на батьківщину відбулося в березні 1959 року після укладення угод в Лондоні і Цюриху, згідно з якими Кіпру гарантувався статус незалежної держави. У грудні того ж року на острові пройшли перші президентські вибори – дві третини населення Кіпру віддали свої голоси архієпископу. Офіційно він приступив до своїх президентських обов'язків в серпні 1960 Р. через 8 років він переобирається на пост Президента Республіки Кіпр абсолютною більшістю: за нього проголосувало 95,45% населення країни!

На початку липня 1974 р. на Кіпрі стався військовий переворот, що змусив Макаріоса покинути країну, і тільки 7 грудня 1974 р. він повернувся. Через три роки – 3 серпня 1977 року – перший Президент Кіпру пішов з життя. Причиною став серцевий напад.

Архієпископ, який перебував спільну мову з комуністами як всередині країни, так і на міжнародній арені (і як партнер СРСР і його союзників, до яких звертався за допомогою в періоди загострення відносин із західними країнами або Туреччиною, і як активний учасник Руху неприєднання), отримав прізвисько «середземноморський Кастро».

Фігура священника «на престолі» – незвичайний урок влади. У Макаріоса, як і у Волошина та Тісо, не було інших інтересів, крім інтересів його народу. У нього не було особистих амбіцій, він весь належав Кіпру, Церкви. І, гірка частка, він пішов з життя незабаром після трагічних подій, що розколюли Острів навпіл.

У ХХІ столітті далеко не все однозначно оцінюють роль Президента Макаріоса в тому, що сталося з островом. Однозначні оцінки

там, де мова йде про політичні інтереси всього світу, просто неможливі. За кілька десятиліть правління Макаріоса Кіпр пройшов через безліч випробувань. Тероризм, громадянська війна, міжнаціональна ворожнеча, окупація-острів не обійшла стороною жодна з найважливіших проблем сучасності. Яким був би острів без Макаріоса-вже не впізнати, адже історія не відає умовного способу.

Митрополит Макарій помер своєю смертю (хоча і були висловлені версії, що її причиною могла бути і отрута), а добра пам'ять про етнарха жива серед кіпріотів. Августин Волошин та Йозеф Тісо були заарештовані, перший з яких помер від перебування у в'язниці, другий був ганебно страчений. Якщо їх можна розглядати як етнархів і етномучеників, то чи можна їх життєвий шлях розглянути в парадигмі (також як і патріарха Григорія П'ятого) християнського мучеництва?

Можливо, це було просто політичне вбивство? Тоді їх мучениками назвати не можна. Оскільки в якості перших святих в Україні були прославлені благовірні князі Борис і Гліб, названі страстотерпцями, і їх вбивство також не було прямо пов'язане з їх вірою, то з'явилася думка обговорювати перспективу беатифікації отця Августина Волошина. За передсмертні страждання, за те, з якою вірою, лагідністю і слухняністю волі Божій ця людина пішла на ці страждання, – у цьому її неповторну велич.

Подвиг страстотерпимості можна визначити як страждання за виконання Заповідей Божих (в даному випадку отець Августин Волошин відстоював права українського народу на духовну і політичну свободу, але не все було в його силах, але Господь, як відомо, і наміри вітає), на відміну від мучеництва, яке є стражданням за свідчення віри в Ісуса Христа (віри в Бога) у часи гонінь і при спробах гонителів змусити відректися від віри.

Відмінність чина мучеників від чину страстотерпців полягає у тому, що мученики були вбиті за віру Христову, а страстотерпців вбиті з політичних міркувань, але свою кончину прийняли вони гідно, мужнього і з глибоким упованням на Бога. Так, наприклад, святі князі Борис і Гліб також прославлені Церквою як страстотерпців. Церква – не політичний інститут і ніколи їм не була. Єдине завдання Церкви на всі часи – порятунок людини. Канонізація не повинна дати приводів і аргументів у політичній боротьбі або мирських протистояннях. Її мета, навпаки, – сприяти об'єднанню народу Божого у вірі і благочесті.

Отець Августин Волошин постраждав за заповіді Божі. Він прагнув відновити свободу українського народу. Він бачив в цьому свій обов'язок як Християнин та політик. За виконання обов'язку він прийняв мученицьку смерть. Страждання за заповіді Божі – це те страждання, яке було у Іоанна Хрестителя. Іоанн проповідував закон Божий настільки, що готовий був піти на смерть і пішов, аби не відректися від Закону Божого. Цей шлях найбільш яскравий, по ньому на Русі пішли князі Борис і Гліб, вони готові були загинути аби не розв'язати братовбивчу війну. До них близький і подвиг отця Августина, етнарха, який хотів звільнити український народ.

Суть його подвигу полягає в тому, що етномученик та прелат Августин Волошин (як і Григорій П'ятий та митрополит Макарій), перебуваючи при владі хотів правити за Христову законом, він відкидав ту тезу, що зараз всі визнають, що «політика – брудна справа». Він стверджував зворотне, «політика – чиста річ!». Правитель повинен керувати країною, щоб вона йшла до Христа. І це не новина, вся історія Церкви за останній півтори тисячі років, починаючи з святого Костянтина Великого, була побудована саме

на цій ідеї, що всі люди повинні служити Богові і не тільки особисто, але і на роботі і в суспільстві. Всі люди об'єднані у Христі, щоб виконуючи заповіді йти всім разом до Бога. І земна влада повинна не заважати цій справі, а навпаки всесвітньо помандрувати, обмежуючи навали зла. Цьому служили усі християнські правителі, в тому числі і отець Августин Волошин, етнарх та етномученик, а не лише президент Карпатської України, пророк української волі. Вважаємо можливим розглядати його і як страстотерпця, оскільки допускаємо, що його політична діяльність була обумовлена релігійними мотивами, стала його формою служіння Христу.

Саме в період існування Карпатської України завершився своєрідний перехід у свідомості – від підкарпатських русинів до закарпатських українців. Визначальне місце у цих

політичних та національних подіях належить саме Августину Волошину – першому президенту України.

Всебічна діяльність Августина Волошина і його великі заслуги у всіх ділянках життя дали підставу до того, що його ще за життя названо «батьком» українського відродження на Закарпатті. На протязі всієї своєї історії, перебуваючи в оточенні не завжди дружніх сусідів, як смолоскип Бога, сяючого посеред темряви, закарпатські українці доводили свою вірність Агнця Божого і самі удостоїлися стати жертвою. Вороги приписують не бажання українського народу Закарпаття відректися від своєї віри, змінити свій спосіб життя їх гордості, але насправді Господь обрав цей народ бути прикладом стійкості і проголошення переваги духу над тілом, вічного над тимчасовим, нетлінного над минущим.

Джерела:

1. Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород, 1998.
2. Бернаджова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель. Львів, 1995.
3. Вегеш М. М. Августин Волошин і Карпатська Україна. / М. Вегеш – Львів: ЗУКЦ, 2004. – 414 с.
4. Вегеш М.М., Кляп М.І., Тарасюк В.Ю., Токар М.Ю. Августин Волошин: життя і помисли президента Карпатської України. – Ужгород: «Карпати», 2009. – 480 с.
5. Крылова, Н. И. Политический портрет Августина Волошина / Н. И. Крылова // Университетская наука – 2009 : в 2 т. : Тезисы докл. междунар. науч.-техн. конф. (Мариуполь, 19 – 21 мая 2009 г.) / ПГТУ. – Мариуполь, 2009. – Т. 2. – С. 274–279.
6. Федака С. Голгофа Августина Волошина /П. Федака // Крізь пекло ГУЛАГів: документи, спогади, нариси. – Ужгород. 1996. – С.49–52.
7. Любка Андрій. Іноді краще програти. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/66019>

ДІЯЛЬНІСТЬ ОТЦЯ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА У РЕЛІГІЙНО-ДЕРЖАВНИЦЬКОМУ ВИМИРІ

Євген Нікольський, доктор філологічних наук, доктор богословських наук (Doctor of Divinity), професор, заступник завідувача катедри богослов'я, філософії та гуманітарних наук Карпатського університету імені Августина Волошина, дійсний член (академік), керівник – академік–секретар Відділення молодих учених Міжнародної академії богословських наук (Україна, м. Ужгород).

ЛЮДИНА, ЇЇ ПРАВА І СВОБОДИ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ МИНУЛОГО І СЬОГОДЕННЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

**Василь ОМЕЛЬЧУК,
Свєгенія КАЛЮЖНА**

Події 85-річної давнини, що пов'язані з проголошенням Карпатської України, стали знаковою подією у вітчизняній історії. З висоти сьогодення ми, сучасники, знаємо, що вже потім були події трагічні Другої світової війни, десятки мільйонів жертв загиблих людей, перемога над фашизмом і як прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Загальної декларації прав людини [1].

Цей визначальний для всього людства акт, прийнявши до уваги, що зневажання і нехтування правами людини призвели до варварських наслідків проголосив цю Загальну декларацію прав людини як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди прагнули шляхом освіти сприяти поважанню прав і свобод людини і їх забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією.

Враховуючи такий глибокий зміст цієї норми міжнародного права напрошується логічне не риторичне питання – чи варто оцінювати історичні події 1939 року в Закарпатті з огляду прийнятої майже через 10 років по тому Загальної декларації прав людини. Ясна річ, що героїчні учасники тих подій не могли проводити такі оціночні паралелі. Але ми, як представники людської спільноти почату XXI століття загалом, і учасники цієї поважної конференції зокрема, маємо такі можливості і зобов'язані проводити такі паралелі як щодо минулих

подій так і щодо сьогоденних соціально-політичних процесів у цьому регіоні. І саме для цього варто нагадати, що за конституційно визначеною в ст. 3 Основного Закону загальною засадою в Україні саме людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [2]. Маємо знати це і керуватись цим, як громадянам нашої держави. Важливо щоб суспільні інститути, передусім церква як авторитетна структура, сприяли донесенню до кожної людини своєї гідності, свободи і цінності.

Нагадаємо, що свобода вибору – від часів Сократа і до сьогодні – це питання про те, чи спроможна людина самостійно керувати своїми виборами, рішеннями і вчинками.

Адже навколишній світ безперервно пропонує людині безліч можливостей для реалізації дій та вимагає, – хоче вона того, чи ні, – щоразу робити вибір, здійснюючи лише одну з них. У просторі можливостей особистості присутні й такі, що ведуть до мети, а також і ті, що віддаляють від неї. Вибір людини обмежується тією частиною її можливостей, яку вона потенційно здатна пізнати – простором вибору [3].

Вибір – це рішення людини стосовно того, яка з наявних альтернатив і можливостей максимально відповідає досягненню мети і буде перетворена на дійсність. Обмежуючи, кожний вибір водночас спрямовує та мотивує активність людини, тобто, енергетично забезпечує (або не забезпечує) подальші світоперетворення. Узгодження конкуруючих та кооперуючих альтернатив і визначає кінцевий результат вибору [4].

На сьогодні досить очевидним є той факт, що культивування цінності успіху та престижу в сучасному соціумі настільки інтенсивна, що є підстави припустити: активування конкурентоспроможності особистості – це домінуюча мета нашого суспільства. І оскільки на даний час соціальний престиж вважається наслідком успіху, при тому, що статус людини визначається у порівнянні зі статусним положенням інших, маємо визнати – прагнення до успіху із необхідністю набуває характеру суперництва.

Як культурна цінність, успіх на основі суперництва стає головним критерієм самооцінки і самоцінності, він розуміється як засіб самоствердження людини, а також як засіб затверджувати себе в очах інших. Водночас, тією мірою, якою людина обирає нестійкий, залежний від успіху критерій самоцінності, посилюється і відчуття безпорадності й незахищеності [5].

До того ж, соціально прийнятним способом позбавлення від цих відчуттів, як відомо, є подвоєння зусиль задля досягнення бажаного успіху. На жаль, цей шлях більше схожий на «хибне коло», при цьому, часто

зусилля людини не приводять її до результату, на який було розраховано, а ціна досягнутого виявляється набагато більшою від запланованої.

Вочевидь, що в умовах протистояння амбіцій та амуцій, потреб і можливостей, дій та наслідків, однією з головних підстав для душевного дискомфорту стають побоювання опинитись «не на висоті». Можливо, що йдеться не про потенційну можливість неухвалення, а про імпліцитну конфронтацію між компетентністю та самоцінністю особистості.

Отже, як підсумок, історичні події минулого століття, що пов'язані з Карпатською Україною, є важливими і повчальними для нас, особливо у період повномасштабного вторгнення росії в Україну, довготривалої війни з 2014 року «рашизму» проти нашої незалежної держави. Варто також зазначити, що особистісний вибір – це незмінний атрибут усього життєвого шляху людини, що має власну структуру та внутрішні тенденції; це суб'єктивний процес і результат мотивованого пошуку, аналізу та виокремлення «найпридатнішої» з можливостей.

Джерела:.

1. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Конституція України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141) {Із змінами, внесеними згідно із Законами № 2222-IV від 08.12.2004, ВВР, 2005; № 2, ст.44 № 2952-VI від 01.02.2011, ВВР, 2011; № 10, ст.68 № 586-VII від 19.09.2013, ВВР, 2014; № 11, ст.142; № 742-VII від 21.02.2014, ВВР, 2014; № 11, ст.143; № 1401-VIII від 02.06.2016, ВВР, 2016, № 28, ст.532; № 2680-VIII від 07.02.2019} <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>
3. Комлев А.А. Жизненный выбор человека: виды и факторы влияния в аспекте возможностей / А.А.Комлев // Мир психологии. – 2004. – № 4(40). – С. 41-51.
4. Рыбалка В.В. Психология чести и достоинства личности: культурологические и аксиологические аспекты: научно-метод. пособие / В.В.Рыбалка; НАПН Украины, Ин-т пед. образования и образования взрослых; Ин-т одаренного ребенка; МОН и

НАПН Украины, Укр. науч.-метод. центр практ. психологии и соц. работы. – Одеса: «ІНТЕРПРІНТ», 2010. – 414 с.

5. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості у межах і за межами буденності / Т.М.Титаренко. – К.: Вид-во «Либідь», 2003. – 376 с.

ЛЮДИНА, ЇЇ ПРАВА І СВОБОДИ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ МИНУЛОГО І СЬОГОДЕННЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Василь Омельчук, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук вищої освіти України, академік Академії адміністративно-правових наук України, дійсний член (академік), заступник академіка-секретаря Київського регіонального наукового центру Міжнародної академії богословських наук, завідувач катедрою права Київського кооперативного інституту бізнесу і права;

Євгенія Калюжна, кандидатка психологічних наук, доцентка катедри психології та соціальної роботи Інституту підготовки кадрів держаної служби зайнятості України (Україна, м. Київ).

ДУХОВНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА

Сергій УРСТА

*«Фундаментом держави є культура, що
лучить елементи у державну цілість...
Не тільки учитель може навчати, але може
його навчати і виховувати і урядовець, вояк,
промисловець»*

А. Волошин

Анотація. Августин Волошин був активним діячем не лише у громадському житті Закарпаття, а й, зокрема, на ниві духовності, культури й освіти. Досить згадати його подвижницьку працю у двох українських громадських інституціях – крайовій «Просвіті» і «Учительській громаді», засновником і провідником яких він був, і які відігравали визначну роль у розвитку культури, освіти та освідомленні закарпатських українців.

Ключові слова: духовність, культура, освіта, Августин Волошин, закарпатські українці.

Abstract. Augustine Voloshin did not even have a central post in the great life of Transcarpathia, the zokrem, on the culture and culture of the world. To solve the questions of the ascetic martyr at the two Ukrainian community institutions, the drawers, the draws, the draws, the draws, the draws, the draws, and the draws are the draws, the draws, the draws, the draws, and the draws.

Key words: spirituality, culture, education, Augustine Voloshin, Transcarpathian Ukrainians.

Свій шлях Августин Волошин починав як педагог. Першим етапом його освітньої діяльності стало викладання педагогіки в Ужгородській вчительській семінарії (з 1900 року). Від 1912 р. (1917) до жовтня 1938 р. він був директором цього закладу, зробивши багато для організації навчання, розвитку педагогічної науки, освіти і виховання молоді порослі, яка після закінчення навчального закладу працювала у школах краю вчителями. Знаменним став для Августина Волошина 1899 рік, коли він видав свій перший підручник українською мовою. Взагалі, за своє життя він написав і видав за власний кошт 42 книги, здебільшого це були підручники і посібники для народних шкіл, праці з педагогіки, соціального виховання, дидактики, психології, логіки, історії педагогіки.

Його книги були написані доступною мовою і користувалися широким попитом, на них виховувалось кілька поколінь закарпатців. На жаль, повної бібліографії його праць досі не видано, а те, що видано, – тільки дешиця його творчої спадщини.

У цей час інтерес до громадської роботи в Августина Волошина переходить в радикальнішу сферу. Так, у 1899 р. він разом з одноподумцями очолив засноване О. Духновичем «Общество св. Василя Великого», придбали друкарню і почали видавати художні твори, молитовники та іншу богословську літературу. Проте закономірно, що ініціатива священників українського спрямування викликала роздратування у місцевої угорської влади і русофілів. Тоді в 1902 р. Волошин і його колеги перетворили просвітницьку організа-

цію на акціонерне товариство «УНІО», яке мало захищені законом статутні права. В рамках цієї організації він був серед ініціаторів створення Підкарпатського банку, низки фабрик та кооперативів, серед яких фабрика дзвонів «Акорд», свічкова фабрика «Геліос», керамічна майстерня «Керамос», сірникова фабрика «Руські сірники» та інші. Вони забезпечували велику кількість робочих місць, а в умовах тогочасного безробіття це мало важливе значення.

Як очільник «УНІО» Волошин розвинув велику культурницьку діяльність, а саме зарекомендував себе як професійний журналіст-видавець: 1) упродовж 1903-1918 років він був редактором єдиної в Угорщині української газети «Наука», яка згодом за часів Чехословаччини (1920-1938) виходила під назвою «Свобода», «Нова свобода» (під редакцією В. Гренджа-Донського це видання донині залишається найавторитетнішим джерелом відомостей про Карпатоукраїнську державу 1938 –1939 років). Надзвичайною популярністю серед вірних греко-католиків користувався релігійний журнал «Благовісник» (1922-1938), де отець одним з перших наважився надрукувати про Голодомор в Україні 1932-33 років. Цінні матеріали з історії, культури, господарського, релігійного, громадського і політичного життя Закарпаття публікувалися на сторінках календаря-альманаху «Місяцеслов», який Волошин видавав із 1902 р. Видання ним газети «Село», масової серії дешевих книжок з настановами щодо створення кооперативів і читалень сприяло тому, що до початку війни в краї діяло близько 420 кооперативів та близьких їм за напрямками роботи товариств.

Він виступив одним із засновників і співпрацівників журналу «Русин» (1920-21 рр.) і однойменної газети, крім того, А. Волошин був дописувачем таких видань, як «Українське слово», «Підкарпатська Русь», «Коопе-

ратив», «Учительський голос». Був також засновником видавництва «Пчілка» і редактором журналу «Пчілка», в якому публікувалося дуже багато матеріалів з історії, культури і природи краю, одним із редакторів «Наукового збірника т-ва «Просвіта» в Ужгороді (1922–1938 рр.), що й досі залишається найповажнішим періодичним науковим виданням за всю історію Закарпаття. У кінці 1919 р. Волошин виступає ініціатором утворення культурно-освітнього товариства «Просвіта». 9 травня 1920 р. під безпосереднім впливом Августина Волошина на загальних зборах товариства «Просвіта» було затверджено його статут і обрано правління. Загалом, це товариство відіграло велику роль у формуванні національної свідомості століттями відірваного від українських земель населення краю.

Вершиною діяльності цього товариства став Всепросвітянський з'їзд в Ужгороді 17 жовтня 1937 року, в роботі якого взяло участь близько 30 тисяч активістів. Кульмінацією з'їзду стало підписання «Маніфесту до українського народу Підкарпаття», де говориться про бажання стати частиною великого 50-мільйонного українського народу.

Взагалі, з «Просвітою» Августин Іванович поєднував виконання стратегічно важливих завдань, адже авторитет її серед населення був великий. Також Августин Волошин був провідним діячем «Учительської Громади» Підкарпатської Руси з 1929 року, яка проіснувала до окупації Закарпаття Угорщиною в березні 1939, і стала своєрідною альтернативою русофільському «Учительському товариству Подкарпатской Руси».

Важливим аспектом громадської діяльності Августина Волошина було мовне питання. Він виступив як автор праць з проблем літературно-писемної мови в українському Підкарпатті, серед яких «Методическая грамматика угро-русского литературного языка

для народныхъ школь» (1901 р.), перевиданий під назвою «Методическая грамматика карпато-русского языка для народныхъ школь» (1919), «Читанка для руської молодежи», «Читанка для угрорусской молодежи» (1900), «Буквар» (1904 р.), «Практична граматика малоруської (рутенської) мови», видана угорською мовою в Ужгороді (1907 р.) і нагороджена Академією Наук у Будапешті, «Що хоче угро-руський народ» (1918 р.), «О письменном языці подкарпатских русинов» (1921 р.), «Дві політичні розмови» (1923 р.). У цих творах він фактично описав живу систему мовлення закарпатців, трохи «олітературивши» її традиційно-книжними елементами та етимологічним правописом, і найголовніше, обстоював окремішність української мови. Статус народної мови в Закарпатті постійно зазнавав нападів з різних сторін.

Брошура Августина Івановича «О письменном языцѣ подкарпатских русинов» (1921) відіграла помітну роль в історії української літературної мови Закарпаття і фактично була відповіддю москвофілу І. Гусьнаю, котрий у брошурі «Языковый вопросъ въ Подкарпатской Руси» (1921 р.) заперечував існування української мови взагалі і вважав, що літературною мовою на Закарпатті має бути російська.

У свою чергу, Волошин спростував ці вигадки і довів, що зближення літературної мови на Закарпатті із загальноукраїнською, що й сталося в кінці 30-х років, є природним. З іншого боку, він активно боровся проти намагань угорських властей на початку ХХ століття замінити на Закарпатті й Пряшів-

щині кирилицю угорською графікою. Великою заслугою Августина Волошина як публіциста є оборона ним рідної мови та національного синьо-жовтого прапора. Статті на цю тему друкувалися в газеті «Свобода» та інших виданнях. Як греко-католицький священник Августин Волошин відстоював інтереси церкви, зокрема, борони традиційний обряд і відіграв провідну роль в акції збереженні церковнослов'янської мови в богослужінні і кирилиці в друкуванні книжок. За заслуги перед своїм народом і багатолітню працю на користь Церкви папа римський Пій XII призначив А. Волошина своїм таємним камерарієм (прелатом).

Висновок. Маємо всі підстави вважати, що Августин Волошин все життя присвятив праці на відродження української національної ідеї, державності та духовності нашого народу. Творячи державність на невеликому клаптику України, він заклав міцний фундамент майбутньої справді незалежної української республіки. «Історія признає правду тим, що вміють за неї постояти. Тому постіймо і ми за свою правду». Так звернувся до населення Закарпаття 3 листопада 1938 року щойно призначений головою крайового уряду Августин Волошин. І ці слова повною мірою розкрили його державотворчу місію і роль його самого як великого державника.

Вважаю, що ми повинні пишатися такими визначними співвітчизниками і докладати зусиль, щоб Україна асоціювалася в світі не з проблемами, а сприймалася крізь призму талановитих лідерів масштабу о. Августина Волошина.

Джерела:

1. Беднаржова Т.Є. Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель. – Л. : «Основа», 1995.
2. Вегеш М.М., Кляп М.І., Тарасюк В.Ю., Токар М.Ю. Августин Волошин: життя і помисли президента Карпатської України. – Ужгород: «Карпати», 2009. – 480 с.

3. Зимомря М., Гомоннай В., Вегеш М. Августин Волошин. – Ужгород, 1995.
4. Зимомря М. Герой України – Августин Волошин. Дрогобицький держ. педагогіч. ун-т ім.І.Франка, 2006. –134.
5. Крылова, Н. И. Политический портрет Августина Волошина / Н. И. Крылова // Университетская наука – 2009 : в 2 т. : Тезисы докл. междунар. науч.-техн. конф. (Мариуполь, 19 – 21 мая 2009 г.) / ПГТУ. – Мариуполь, 2009. – Т. 2. – С. 274–279.

ДУХОВНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА

Сергій Урста (Високопреподобний протоієрей Сергій УРСТА), доктор богословських наук, професор, професор катедри богослов'я, філософії та гуманітарних наук Карпатського університету імені Августина Волошина та Ужгородської богословської академії; дійсний член (академік), член Президії, віце-президент, голова секції богословських наук Міжнародної академії богословських наук (Україна, м. Ужгород).

АВГУСТИН ВОЛОШИН І УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР НА ЗАКАРПАТТІ

Василь АНДРІЙЦЬО

Анотація: Майже вся історія українського театру 20-30 років ХХ століття пов'язана з іменем Августина Волошина. Видатний педагог, учений, філолог, журналіст, просвітител, драматург, релігійний і державний діяч, з особливою увагою відносився до народного мистецтва, в тому числі національного театру.

Ключові слова: драматургія, актор, глядач, театр.

Annotation: Almost all of the history of Ukrainian theater of 20-30 years of the twentieth century is connected with the name of Augustine Voloshin. Outstanding teacher, scholar, philologist, journalist, educator, playwright, religious and statesman, with particular attention to folk art, including the national theater.

Key words: drama, actor, spectator, theater

Постановка проблеми. Феномен постаті Августина Волошина політичного, державного і культурологічного діяча українського націотворення, а також організатора національного театру на Закарпатті за його словами: «цієї важливої інституції, без котрої народне життя не може розвиватися [2, с.235], спонукає до широкого наукового дослідження».

Мета і завдання. Через призму організації першого на Закарпатті українського професіонального театру Руського театру Товариства «Просвіта» в Ужгороді (1921–1929 рр.) – окреслити роль і місце Августина Волошина в контексті українського руху першої половини ХХ ст.

Об'єкт дослідження. Руський театр Товариства «Просвіта» в Ужгороді (1921–1929 рр.), надалі Руський театр і його значення у відродженні замулених джерел української культури регіону.

Методи дослідження. Історичний, біографічний, типологічний, геменавстичний з елементами системно-структурного аналізу.

Практичне значення одержаних результатів визначається новизною та комплексним підходом до висвітлення вказаної проблеми,

можуть бути використані при написанні наукових праць, при розробці розділу культурологічного або історико-театрального курсу підручників, навчальних програм, спецкурсів новітньої української історії.

Джерела дослідження при викладі матеріалів публікації:

– Монографія Ю. –А.Шерегія (1907–1990 рр.). Нариси історії українських театрів Закарпатської України до 1945 р. (1993);

– Монографія Г.Ігнатовича (1898 – 1978 р.) «Від гасниці до рампи», написана у 1971р., видрукована 2008 р.;

– Збірник статей, рецензій, нарисів М.Баглая (1932–2003) «Із театром –сорок років» (1997);

– Матеріали: Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО), Закарпатського краєзнавчого музею (ЗКМ);

– Протоколи засідань Головного віділу Товариства «Просвіта» (бібліотека «Просвіти»).

Виклад основного матеріалу.

Автор публікації розкриває проблему на основі визначеної структури дослідження:

– Становлення сталого театру та перехід його на професійну основу через освоєн-

ня естетики сценічного реалізму українських корифеїв;

– Європеїзація Руського театру. Занепад та відродження українського театру.

«Про українську культуру на Закарпатті, – як писав В.Гренджа-Донський, – можна говорити, починаючи від 9 травня 1920 року, коли було засновано «Просвіту», яка мала розпочати широку культурно-освітню діяльність. Головою «Просвіти» було обрано адвоката Юлія Бращайка, заступником голови та головою театральної комісії Августина Волошина. Головне завдання комісії – створення на Закарпатті професійного українського театру».

Із світової практики відомо, що більшість професійних театрів створювались на базі аматорських драматичних гуртків. У 1920 р. у Мукачеві, Ужгороді створюється драматичний гурток при «Руському культурно-просвітницькому комітеті», де уже в липні зіграв 5 вистав: «Наталка Полтавка» І.Котляревського, «На перші гулі» С. Васильченка, «Жартівниця» М.Альбіковського, «Панна шукарка» Р.Володського.

20 липня 1920 року на засіданні Головного відділу «Просвіти» І.Панькевич підняв питання про фінансову допомогу гурткові. Відділ прихилився до його прохання за умови, що члени гуртка виступатимуть як секція театального товариства «Просвіти» [7;1, с. 6 – 8].

Подальший крок створення сталого театру слід розглядати у зв'язку з перебуванням на Закарпатті у кінці липня 1920 р. Товариства «Кобзар», як частини колишньої Української Республіканської капели, керованої Олександром Кошицем. Капеляни разом з драматичним гуртком «Просвіти» організували декілька концертів і вистав, що дало підстави місцевій пресі зробити такі заяви: «Ми свідомі ваги такої національної інституції, як театр, радо вітаємо його уродини й зі щирого

серця бажаємо йому, щоб він якнайскоріше приступив до праці» [4, с. 50].

23 вересня 1920 року на засіданні Головного відділу «Просвіти» справу заснування сталого театру в Ужгороді відбувається дискусійно під головуванням керівника «Просвіти» доктора Юлія Бращайко.

Злиття драматичного гуртка «Просвіти» з музично-драматичним товариством «Кобзар» у сталий колектив вимагало відповідної процедури. Тому згідно поданих заяв, вісімнадцять членів «Кобзаря», 7 грудня 1920 року вступають у членство «Просвіти». А вже 27 грудня 1920 року до порядку денного Головного відділу «Просвіти» внесено питання: «Про організацію в Ужгороді українського професійного театру» [7;15, с.28].

У протоколі записано, що присутні о.Волошин, Гаджега, Штефан, Стрипський, М.Бращайко, Панькевич, Творидло. Засідання відкрив о.Волошин словами: «Перейдемо до найважливішої справи порядку денного, до театру. Поручено п. Стрипському і п. Дівничові, якого запрошено на засідання як протоколянта, виробити правильник театру». О.Волошин здав звіт із переговорів з городською радою у справі найму городського театру. Стало на тім, що наш театр буде мати право кожного тижня одного дня до салі. Пан губернатор, в якого був завізований в справі щодо театру, о. Волошин, радив зробити обширену просьбу до пражського правительства з бюджетом, виказом на яку публіку та доходи ми чинимо. Запрошені на засідання члени управи товариства «Кобзар» заявили через п. Кирчева, що всі члени згаданого товариства ставляться без ніяких умов «Просвіти» до розпоряди міста» [7;15, с. 30].

Надалі А.Волошин наголошує, що театр може на провінції відіграти важливу культурну роль. «Сюди хотів би приїхати Микола Садовський, так само міг би приїхати з Відня б (увийши) директор Національного театру в

Києві Крживецький <...> На внесення Творидла рішає Виділ, що театр буде мати назву «Руський театр Товариства «Просвіти» в Ужгороді <...>. На членів театральної комісії вибрано о(тця) Волошина, д(октора) Бірчака і Приходька. Протоколи підписали: А.Волошин (голова засідання), та д-р І.Панькевич (секретар) [7; 15, с. 31].

До відкриття Руського театру, яке відбулося 15 січня 1921 року, були підготовлені запрошення і програми свята, які включали промову голови театральної комісії Августина Волошина та виставу народної драми М.Старицького «Ой, не ходи, Грицю, тай на вечорниці». Преса писала: «Свято почалося виступом голови театральної комісії Августина Волошина, який епіграфом до своєї промови обрав слова Т.Шевченка «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине...: «Підкарпатська Русь, – іде навстрічу золотому серцю, сонцю правди, свободи і цивілізації. Ласкою Всемудрого Творця викотився уже возик нашого народного життя з-під темної, солом'яної стріхи. Дорогу сего возика на початку прикриває ще густий мрак, що із ночі нашої близької минулості здіймається над нашою землею. Но через темний морок уже пробивається світло нового дня, простягається довга дорога до науки і мистецтва, і на сій дорозі не єсть часу оглядатися, а треба робити, іти далі, бо з днем і сонце піднімається вище і вище, завдає все новішу задачу, і коли завчасно не обробимо ниви душ і сердець, тогди пропаде для нас благотворна теплота сонця. І на цій дорозі повинна піднятися така культурна інституція, як театр, який має малювати, тоту ліпшу, цивілізовану, народну бурчність. <...> Се робимо ми днесь: кладемо основний камінь під будову нашого руського театру». Наш народ, – любить театр, про це свідчить багатство народної літератури, віфлеємських ігор, містерій і п'єс для молодезі, се доказує той факт, що

всередині минушого століття, коли ледве лиш указувалася задля свободи, тут, в Ужгороді, дораз зачалися вистави Духновича і Коритнянського <...> і скоро рознеслася і у нас слава першого руського драматурга Івана Котляревського, автора «Наталки Полтавки».

«Руський театр має бути храмом, котрий проповідує правду, чистоту обичаїв, благородні ідеали культурної життя, має бути школою», – стверджував А.Волошин [2, с. 237].

Сподіваючись на успішне виконання поставленої перед Руським театром високої культурної місії та його підтримки з боку української громадськості Закарпаття, Августин Волошин завершує свою промову такими словами: «От імені виділу «Просвіти» і театральної комісії сердечно вітаю вас і откриваю отсим перший руський театр і вручаю єво ревній і одушевленій підпорі всіх щирх друзів нашого народу і нашої «Просвіти» і передаю його в опіку руському народові Підкарпатської русі» [2, с. 237].

Після виступу-вітання А.Волошина почалася вистава народної драми «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» за п'єсою М.Старицького. Показ був успішним. М.Бращайко писав: «... лунала наша чарівна пісня, пливло наше милозвучне слово. <...> Нам, що бачили щось подібне перший раз, було воно так прекрасне, так чарівне, що сей вечір не можна забути» [1, с. 140].

Невдовзі Головний відділ «Просвіти» створив першу управу Руського театру. Роман Кирчів – управитель, Михайло Біличенко – режисер, Марія Дніпрова-Приємська – режисер, Остап Вахненко – адміністратор, Олекса Приходько – диригент оркестру. Всі вони виконували і акторські функції. У першій трупі було десять чоловіків-акторів, дев'ять жінок-акторок та три чоловіки з допоміжного персоналу. Їх рівень музично-вокальної підготовки дозволяв працювати в

музично-драматичному жанрі з репертуаром «Ой, не ходи, Грицю, тай на вечорниці» М.Старицького, «Невольник» М.Кропивницького, «Безталанна» І.Карпенка-Карого, «Украдене щастя» І.Франка.

Головний відділ «Просвіти», обговорюючи проект статуту Руського театру, не обходить і фінансового питання: «Рішено вислати делегацію до Праги в цілі зібрання фондів для театру. В склад делегації мають ввійти доктор Брацайко, отець Волошин і Кирчів» [7;18, с. 40].

Поїздка до Праги дала позитивні результати. Міністерство народної освіти Чехословаччини виділило на театр кошти з фонду Т. Масарика. Реквізит і театральні костюми та бібліотеку були закуплені в колишньому таборі військовополонених у Фрайштаті (Австрія).

1 квітня 1920 року в Руському театрі наставала зміна. Головний відділ «Просвіти» доручив мистецьке керівництво Руського театру Борисові Крживецькому, колишньому директорові Державного драматичного театру в Києві (1918 р.). Репертуар театру і надалі будується на основі української класичної драматургії, включивши і п'єсу чеського драматурга Алоїза Їрасека «Батько».

За період від 15 січня – показу вистави «Ой, не ходи, Грицю, тай на вечорниці» по 28 серпня 1921 року – прем'єри «Батько», Руським театром було поставлено 25 п'єс (не однакових за розміром і за художньою якістю). Місцева преса, за ініціативи А.Волошина, публікує перші театральні рецензії, –закладаючи підвалини театральної критики на Закарпатті, а з 1923 року в щоденнику «Русин», який редагував В.Гренджа-Донський, вводиться рубрика «Театр і іскуство»

У серпні 1921 року біля керма Руського театру постає Микола Садовський. У контракті М.Садовського із «Просвітою» на дво-

річну (1921 – 1923 р.) співпрацю, одним із пунктів за ініціативою А. Волошина, було зазначено про організацію курсової підготовки, для поповнення акторського складу Руського театру з числа місцевої молоді. Першу трьохмісячну курсову підготовку було урочисто відкрито 20 березня 1922 року, де голова «Просвіти» Ю. Брацайко говорив про освітню роль театру, М.Садовський про освітнє значення народної мови у піднесенні культурного рівня закарпатців, А.Волошин наголосив на завдання курсу»... виплекати з тутешніх молодих людей почуття краси драматичної штуки і вміти вести театр» [3 с. 175].

М.Садовському за короткий час вдалося сформувати першу професійну трупу, визначивши головним музично-драматичний напрямом театру освоїти з акторським складом естетику сценічного реалізму. На сцені і в оточенні театру звучала українська літературна мова, що зумовило йому роль епіцентру у національному відродженні краю.

Европеїзація Руського театру розглядається за допомогою системно-семіотичного методу діяльності в параметрах художнього керівництва О.Загаровим (1923 – 1925 р.), як освоєння принципів психологічного реалізму з естетикою європейського модернізму. Висунуто нову концепцію театральнo-виробничого календаря – співіснування ліній драматичного і оперно-оперетково-драматичного світового репертуару. З'являються твори: К.Гольдоні, Ж-Б.Мольєра, А.Стрінберга, Г.Гауптмана, Г.Ібсена, Б.Сметани, Ш.Гуно, Й.Штрауса, Є.Кальмана, Ш.Галеві, та інших.

Але, якщо у Руському театрі з добору європейського репертуару був широкий вибір, то творів на місцеву тематику майже не було. Тому А.Волошин вносить на одне із засідань Головного відділу питання: «Оголосити конкурс на літературні твори, в тому числі на творчу драму в 1–3 актах. Драми мають

бути написані народною мовою і мусять бути оригінальними. Премії за одноактівку – 500 к.ч., за триактівку – 1000 к.ч.. Термін: 01.05.24р.» [5;2, с. 29].

У березні 1924 року ужгородська громада відзначила 50-річчя директора учительської семінарії А.Волошина. Дирекція Руського театру та Головний виділ «Просвіти» вирішив поставити до цієї дати оперу М.Аркаса «Катерина», прем'єра якої відбулася 17 березня 1924 року. Перед початком вистави ювіляра привітав голова «Просвіти» Ю. Бращайко, від Руського театру О. Загаров, від інтелігенції – В. Гренджа-Донський.

На початку квітня 1924 року Ужгород сколихнула ще одна прем'єра: ушановуючи пам'ять Т.Шевченка. Руський театр за рекомендацією А.Волошина показує «Гайдамаки» в інсценізації Л.Курбаса.

У 1925 році Європу спонукала економічна криза, що відбилося і на творчій діяльності Руського театру, державні субсидії для якого щорічно скорочувалися. Це негативно вплинуло на подальший розвиток творчого життя театру. У сезонах 1925 – 1929 р.р. директорські (управлінські) і режисерські функції виконували: О. Левитський, М. Певний, Ф. Базилевич, Г. Совачева, М. Аркас.

За власним висловом Ф. Базилевича, ніякого творчого зростання в цей час у мистецтві Руського театру не було. Театр поступово опускався до занепаду, а відтак кінцем 1929 року до ліквідації.

За дев'ять років творчого життя Руський театр зіграв 152 прем'єри, показав населенню Закарпаття біля 1200 вистав.

У 1932 – 1933 рр. М. Аркас разом з А. Волошином роблять відчайдушні спроби відродити український професіональний театр на Закарпатті. Спочатку відкривають «Дружество Руський театр», якому з пропозицією А.Волошина «Просвіта» передає в спадок костюми, декорації та бібліотеку. Театр випускає декілька прем'єр. Серед них драму В.Винниченка «Чорна пантера і Білий ведмідь».

У 1934 році, вони згуртовують новий театральний колектив «Руський театр імені Миколи Карповича Садовського». Та зусилля М.Аркаса та А. Волошина виявилися марними, бо Чехословацький уряд не був зацікавлений у фінансовій підтримці українських колективів. І тільки 1938 році на базі аматорського драматичного гуртка «Нова Сцена» у м. Хуст вдалося організувати колектив, який офіційно 26 листопада 1938 року був оголошений на той час прем'єр-міністром Августином Волошином «Національним театром Карпатської України».

Серед історичних передумов становлення і розвитку українського театру на Закарпатті на передньому плані визначальною була національна ідея, яка століттями утверджувалася через віру і належність до української нації. Спалахнувши на ґрунті національного відродження в Українській Народній Республіці (УНР) та Західно-Українській Народній Республіці (ЗУНР), злучених у 1919р. в одну державу, вона проникла на Закарпаття, що зумовило і зародження професійного українського театру.

Джерела:

1. Бращайко М. Руський театр Товариства «Просвіта» в Ужгороді (В 10-ті роковини заснування театру) / Михайло Бращайко // Пчілка. – Фебруар, 1931. – Ч.1–6. – С.140–141.
2. Волошин А. Промова на відкритті Руського театру Товариства «Просвіта» в Ужгороді / Августин Волошин // Бирчак В. Руська читанка для IV класів гімназійної і го-

рожанський шкiл. Втори поезii i прози. Друге незмiнне видання / Володимир Бирчак. – Прага, 1928. – С.235–237.

3. Гнатович Г. Вiд гасницi до рампи: Нариси з iсторii українського театру на Закарпаттi / Гнат Гнатович. – Ужгород: Полiграфцентр «Лiра», 2008. – Ч. 1. – 344 с.
4. Шерегiй Ю.-А. Нарис iсторii українських театрiв Закарпатської України до 1945 / Юрiй-Августин Шерегiй. Редакцiя i вступнi статтi В. Маркуся i В. Ревуцького. – Нью-Йорк; Париж; Сiдней; Торонто; Пряшiв; Львiв: Словацьке педагогiчне видавництво в Братiслави, 1933. – 414 с.
5. Державний архiв Закарпатської облaстi (ДАЗО): Ф.72. Оп.2. Справа 11. Од.36.5 // Книга протоколiв засiдань дирекцiї Руського театру.
6. Державний архiв Закарпатського краєзнавчого музею (ЗКМ). Книга надходжень (КН) – 37/347, арх. 14/963.
7. Протоколи засiдань Головного видiлу Товариства «Просвiта» в Ужгородi за 1920 – 1934рр. Бiблiотека Товариства «Просвiта». Книга I.
8. Протокол засiдання №4. -1920. – 20 липня. – С.6 – 8.
9. Протокол засiдання №15. – 1920. – 27 грудня. – С.28.
10. Протокол засiдання №15. – 1920. – 27 грудня. – С.30.
11. Протокол засiдання №15. – 1920. – 27 грудня. – С.31.
12. Протокол засiдання №18. – 1921. – 2 лютого. – С. 36.

АВГУСТИН ВОЛОШИН I УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР НА ЗАКАРПАТТІ

Василь Андрiйцо, кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент катедри мистецьких дисциплiн «Академii культури i мистецтва Закарпатської обласної ради», член-кореспондент Мiжнародної академii богословських наук, заслужений працiвник культури, лауреат обласної театральної премii Закарпаття iменi братiв Євгена та Юрiя-Августина Шерегiїв (Україна, м. Ужгород).

АВГУСТИН ВОЛОШИН – ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ ТА ОРГАНІЗАТОР УЧИТЕЛЬСТВА НА ЗАКАРПАТТІ

Михайло БАСАРАБ

Серед визначних постатей краю кінця XIX ст. – першої половини XX ст. провідне місце посідає Августин Волошин (1874-1945) – активний громадсько-політичний, культурно-освітній та релігійний діяч Закарпаття, учений-педагог європейського рівня, засновник та керівник культурноосвітніх та педагогічних товариств, політичних партій, голова уряду Карпатської України, а згодом і перший її президент.

Августин Іванович Волошин народився 17 березня 1874 року в с. Келечіні Волівського округу у сім'ї священика. Свою національну свідомість набув уже в хаті своїх батьків, де говорилося українською. Як зазначав В. Гренджа-Донський «Верховина наша говорить чистісінькою українською літературною мовою й донині і це на молодого хлопця мало вплив».

Закінчив гімназію в Ужгороді, а 1896 року – теологічний факультет Ужгородської вчительської семінарії, в стінах якої, вже будучи священиком, працював викладачем та понад 20 років був директором цього закладу. У цей час він закінчує Вищу педагогічну школу в Будапешті.

Діяльність А.Волошина як громадського і політичного діяча досліджено у працях істориків – М. Вегеша, В.Задорожного, Д.Данилюка, М.Токара, журналістський доробок вивчав В.Тарасюк, внесок у мовознавство проаналізовано у працях П.Чучки. О.Мишанича, Б.Галаса. Окремі аспекти становлення А.Волошина як педагога, основні ідеї його концепцій навчання і виховання висвітлено у працях В.Гомонная, В.Росула, М. Кляп.

Про його велич і роль в контексті боротьби закарпатців за українську державність

у 1938 р. В.Гренджа-Донський писав, що «...як чехи мають свого Масарика, так і ми, підкарпатські українці, маємо свого Августина Волошина. Це наша гордість і слава наша. Волошин наша новітня історія...».

Олекса Мишанич зазначав, що шлях А.Волошина до українства і Карпатської України лежав не через Радянську Україну, а був природним шляхом перетворення етнічної маси в народ, коли національне самоусвідомлення визріло на місці, без дії зовнішніх чинників. Українство на Закарпаття ніхто не приніс на багнетах, не нав'язала його й комуністична партія. Все подвижницьке життя, педагогічна, культурницька діяльність А.Волошина є прикладом того, як закарпатці – інтелігенція і простий народ – прийшли від етнічної свідомості до української ментальності. Русини стали українцями, відчули потребу своєї державності і вибороли цю державність.

Територія нинішнього Закарпаття відповідно до Сен-Жерменської мирної угоди у вересні 1919 року увійшла до складу Чехословаччини під назвою Підкарпатська Русь. Чехословацький уряд та органи влади Підкарпатської Русі одержали тяжку спадщину на ниві освіти від австро-угорської влади. Із 674 учителів шкіл на території Підкарпатської Русі лише 379 виконали службову присягу чехословацькій владі, інші виїхали до Угорщини або залишилися спостерігати, як будуть розгортатися події. Особливо важким був 1919 – 1920 навчальний рік. Зокрема у 1919 р. з роботи було звільнено 428 сільських і міських учителів, що становило майже половину всіх педагогів

Перший учительський конгрес Підкарпатської Русі, відбувся 16–17 квітня 1920 року в Ужгороді за участі референта освіти П. Пешака. На цьому зібранні було прийняте рішення та обрані керівні кадри однієї із найвпливовіших організацій, яка згуртовувала педагогічний загаль краю до 1944 року – «Учительское товарищество Подкарпатской Руси».

У роботі форуму також взяли участь знані педагоги краю, серед яких А. Алиськевич, І. Мигалко, О. Желтвай, І. Ревай, П. Сова, В. Сулинчак, А. Штефан, П. Яцко.

На конгресі розгорілася жорстка полеміка щодо мовного питання. Усі учасники зібрання підтримали резолюцію, що мовою викладання в школах має бути «подкарпатській малоруській мові». Але кожен розумів це визначення на власний розсуд.

«Учительское товарищество Подкарпатской Руси» у всі часи займало русофільську орієнтацію, об'єднувало свої зусилля із культурно-освітнім товариством «Общество Духновича», і виступало проти всього українського, особливо із 1923 року, коли головою товариства обрали В.Шпеника. А.Волошин увійшов до ради учительської організації, тому добре розумів, яку велику шкоду для виховання молодого покоління, формування нової школи несло таке об'єднання вчителів.

Тому всі свої зусилля Волошин поклав на те, щоб заснувати одну із найпотужніших за кадровим потенціалом, напрямами освітньої діяльності, впливом на процеси реформування та підвищення ефективності роботи навчальних закладів учительських організацій на території нинішнього Закарпаття – Педагогічне товариство Підкарпатської Русі.

Головою організації було обрано директора учительської семінарії А. Волошина, який основним завданням для інтелігенції краю,

що заснувала педагогічне товариство, вбачав будівництво «руської школи».

Рішенням установчих зборів заступниками голови «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі» було обрано знаних у краї педагогів А. Штефана та А. Маркуша. Активним діячем організації з перших днів заснування став референт Міністерства шкільництва та освіти Чехословаччини при крайовому цивільному управлінні Підкарпатської Русі, майбутній прем'єр-міністр і міністр закордонних справ Карпатської України Юліан Ревай, який став одним із секретарів товариства. На цю посаду також було обрано й др. М. Качанюка. Окрім зазначених педагогів до Головного відділу входили: А. Алиськевич – касир, М. Желтвай – бібліотекар, Е. Бокшай, С. Бочек, А. Ворон, Др. І. Панькевич, І. Келемен, І. Мигалка, А. Яцко.

Керівники Педагогічного товариства Підкарпатської Русі А. Волошин, І. Панькевич, А. Штефан, А. Стерчо та інші шляхом розбудови шкільництва, виховання підростаючого покоління на ідеалах народної культури, історії перш за все вибудовували основоположні засади становлення української нації, і, «якби не так поставлене шкільництво, Закарпаття не могло б було дійти до своїх Славних Березневих днів 1939 р. Закарпаття не могло б було дати з себе невмирущих борців за волю України».

16 серпня 1926 р. було створено товариство «Шкільна Матка Русинів Чехословацької республіки» (ШМР), одним з ініціаторів заснування якого став Августин Волошин. Організація мала на меті об'єднати педагогів сільських шкіл. Почесним головою обрали Августина Волошина. До кадрового складу товариства увійшли переважно проукраїнські налаштовані фахівці (службовці, вчителі, релігійні діячі). Так, наприклад, можемо назвати крім Августина Волошина, Михайла і Юлія Брацайків, Василя Гаджегу, Віктора

Желтвая, Павла Яцка, Василя Фединця, Івана Панькевича, Степана Ключурака, Федора та Юліана Реваїв, Миколу Долина, Ірину Невицьку, Василя Лара, Августина Штефана й багатьох інших, які стали згодом тврдинею українства на Закарпатті.

Динамічному зростанню горожанських шкіл сприяла висока кваліфікація їх кадрового складу, про що читаємо, досліджуючи діяльність «Товариства учителів горожанських шкіл», яке було засновано у 1924 році. Головою організації було обрано І. Чоллака, секретарем – І. Левдара, касиром – Б. Блаєра, головою ревізійної комісії – М. Виняра.

У роботі крайової конференції учительства горожанських шкіл, яка відбулася 30 березня 1925 року, взяло участь 90 педагогів. Пропозицію І. Левдара обрати почесним головою ТУГШ А. Волошина за «великѣ заслуги на полю культуры и народопросвещения Подкарпатских Русинѣв» делегати підтримали «бурхливими оплесками».

Після численних спроб порозумітися й об'єднатися з «Учительским товариществом» на його з'їздах молоде народовецьке учительство на чолі з А. Волошином організувало в 1929 р. «Учительську громаду», яка проіснувала до 1939 р. Постійним почесним її головою був А. Волошин. У 1930 р. «Учительська громада» нараховувала 220 членів, 1937 р. в роботі її VII конгресу брало участь

1630 членів. «Учительська громада» об'єднала все національно свідоме українське учительство Закарпаття, видавала два фахові журнали – «Учительський голос» і «Наша школа», на сторінках яких часто зустрічаємо ім'я А. Волошина.

Як і «Просвіта», «Учительська громада» відіграла помітну роль у становленні українського Закарпаття, вихованні молоді національно свідомими і активними у громадських справах синами свого краю. Оцінюючи її роботу, газета «Нова Свобода 3 липня 1938 р. назвала її «нашою рідною, верховною організацією, нашою національною баштою..., нашим вогнищем національної свідомості, дисципліни і культурності». Таким напрямом діяльності «Учительська громада» завдячує насамперед своєму провіднику А. Волошину.

Необхідно зазначити, що, будучи головою «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі», почесним головою «Шкільної мати русинів», «Товариства учителів горожанських шкіл», «Учительської Громади», А. Волошин свою діяльність спрямував на формування культурно-національної ідентичності населення Підкарпатської Русі шляхом залучення якнайширшого кола інтелігенції до навчання та виховання підростаючого покоління, формування у молоді громадянської свідомості.

Джерела:

1. Гренджа-Донський В. Августин Волошин і вдячність п. начальника шкільного реферату // Твори. Т.IX. Вашингтон, 1989.
2. Вѣсти изъ учительского жита // Учитель. – 1920. – Рѣчник I. – Число 7. – С. 8
3. Квіт С. Мені багато років снівся Ужгород. / С.Квіт // „Старий замок”. – 2009. – №6 (918), 19-25 лютого, С.13.
4. Клима В. Школьное дело и просвещение на Подк. Руси / В. Клима // Подкарпатская Русь 1919–1936. – Ужгород, 1936. – С. 101–105
5. Ізборник – <http://litopys.org.ua/volosh/volosh01.htm>
6. Стерчо П. Карпато-Українська держава / Петро Стерчо. – Львів: За вільну Україну, 1994. – 288 с.

7. Шикітка Г.М. Освітньо-просвітницька діяльність крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919-1944 р.р.) / Текст : дис....канд. пед. наук : 13.00.01 / Г.М. Шикітка // Ужгородський нац. у-т. – Ужгород, 2016. – 236 с.
8. Pešek J. Školnictvo v Podkarpatskoj Rusi / J. Pešek // Podkarpatska Rus'. Obraz obstojaťctv prirodnych, hospodarskich, političeskich, cerkovnych, jazykovych i prosvititel'nych. – Praha : Orbis, 1923, 207 s. – S. 171–182.

**АВГУСТИН ВОЛОШИН – ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ
ТА ОРГАНІЗАТОР УЧИТЕЛЬСТВА НА ЗАКАРПАТТІ**

Михайло Басараб, доктор богословських наук, доктор філософії в галузі історії, професор, завідувач кафедри богослов'я, філософії та гуманітарних наук Карпатського університету імені Августина Волошина та Ужгородської української богословської академії, доцент кафедри теорії і методики професійної освіти та інноваційних технологій Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти.

ДУХОВНІ ПРОВІДНИКИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ У РОЗБУДОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Марія БАЯНОВСЬКА

***Анотація.** У статті розкрито поняття духовності як основи утвердження української державності. Охарактеризовано внесок духовних провідників Карпатської України у процес утвердження української державності крізь призму портретних характеристик і суспільно значущих справ.*

***Ключові слова:** духовність, духовні провідники Карпатської України, процес утвердження української державності, духовні цінності.*

Постановка проблеми. Минуло 28 років з часу проголошення незалежності України, 80 років від дня подій Карпатської України та 145 років від дня народження Августина Івановича Волошина. За ці роки в нашу історію, науку, культуру, мистецтво повернулося чимало імен – відомих і маловідомих, колись знеславлених, знищених і забутих представників різних національностей. Свого часу вони самовіддано утверджували українську духовність, були її будителями й оборонцями. Водночас у вирі бурхливих подій, історичних обставин і ситуацій, безкомпромісного зіткнення думок, прийняття різних, іноді протилежних рішень були відкинуті імена багатьох наших краян. До цієї когорти належать також духовні провідники Карпатської України (1938 – 1939 рр.), котрі через політичні обставини, власні світоглядні уподобання були засуджені радянським режимом. Пам'ятаймо, що кожний із них є часткою крайової і вітчизняної історії.

Духовні провідники Карпатської України – це особистості різного віку, статі, соціального походження, освіченості, культурних і духовних ціннісних орієнтацій, професійної спрямованості. Проте їх об'єднувала спільна мета – розбудова української державності, ідея соборності українських земель.

Своєю активною діяльністю вони вписали яскраві сторінки в історію Карпатської України (1938-1939 рр.).

Аналіз досліджень і публікацій. Завдяки науковим дослідженням відомих сучасних істориків, політологів, педагогів, краєзнавців Закарпаття М.Басараба, М. Баяновської, М. Болдижара, М. Вегеша, І. Гранчака, Д.Данилюка, В.Задорожного, М. Кляп, В. Лемака, О. Мишанича, Ю. Мудри, Н. Ребрик, С. Росохи, М. Токаря, В. Туряниці, П. Федаки, С. Федаки, П.Ходанича та інших можна стверджувати, що події Карпатської України – це вагомий етап у боротьбі за незалежність України.

Історики, політологи М. Басараб, М. Вегеш, М. Токар та інші в наукових працях «Карпатська Україна в контексті українського державотворення», «Августин Волошин», «Вони боронили Карпатську Україну», «Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 – 1939)», «Проукраїнська партія Закарпаття в 1919-1939 роках», «Карпатська Україна на шляху державотворення» на основі ретроспективного аналізу довели, що події Гуцульської Республіки і Карпатської України – передвісники української державності.

В «Антології педагогічної думки Закарпаття (XIX – XX ст.)» В. Гомонная знаходимо окрім історико-педагогічного огляду

розвитку освіти, ще й педагогічні портрети окремих учасників подій Карпатської України, котрі активно впливали на формування національної свідомості населення краю.

Педагогічні погляди Августина Івановича Волошина, зокрема змістовий компонент навчання, його психологічні аспекти, питання громадянського і християнського виховання у процесі утвердження української державності висвітлили дослідниці М. Баяновська, О. Бенца, М. Кляп.

У праці «Августин Волошин» (1995) М. Зимомрі, В. Гомонная, М. Вегеша викристалізовано, як нерозривну сполуку, концепцію навчання і концепцію виховання, запропоновану Августином Івановичем Волошином, які є актуальними і сьогодні.

Правові аспекти досліджуваної проблеми розглядають в своїх доробках М. Болдижар, В. Лемак, М. Палінчак та інші.

Мета статті – висвітлити процес українського державотворення в часи Карпатської України на основі персоніфікації духовних провідників із застосуванням методу аналізу проведених ними суспільно значущих справ.

Наші розвідки були обмежені в часі. Тому з вивченого матеріалу ми виокремили за портретними характеристиками понад 50 постатей, котрі активно відстоювали народовецьку (українську) ідейно-громадянську позицію, спричинилися до розбудови української державності в першій половині ХХ століття.

Адже ще недавно події Карпатської України і всі явища, факти, пов'язані з 1938-1939 роками, вважалися білою плямою в історії України. Зусиллями закарпатських істориків, педагогів, краєзнавців (проведення всеукраїнських науково-

практичних конференцій, видання книг, посібників, довідкової літератури з цієї проблематики тощо) ця славна сторінка історії Закарпаття внесена до підручників «Історія України» (10 клас), «Всесвітня історія» (10 клас) для вивчення в закладах загальної середньої, а також та вищої освіти.

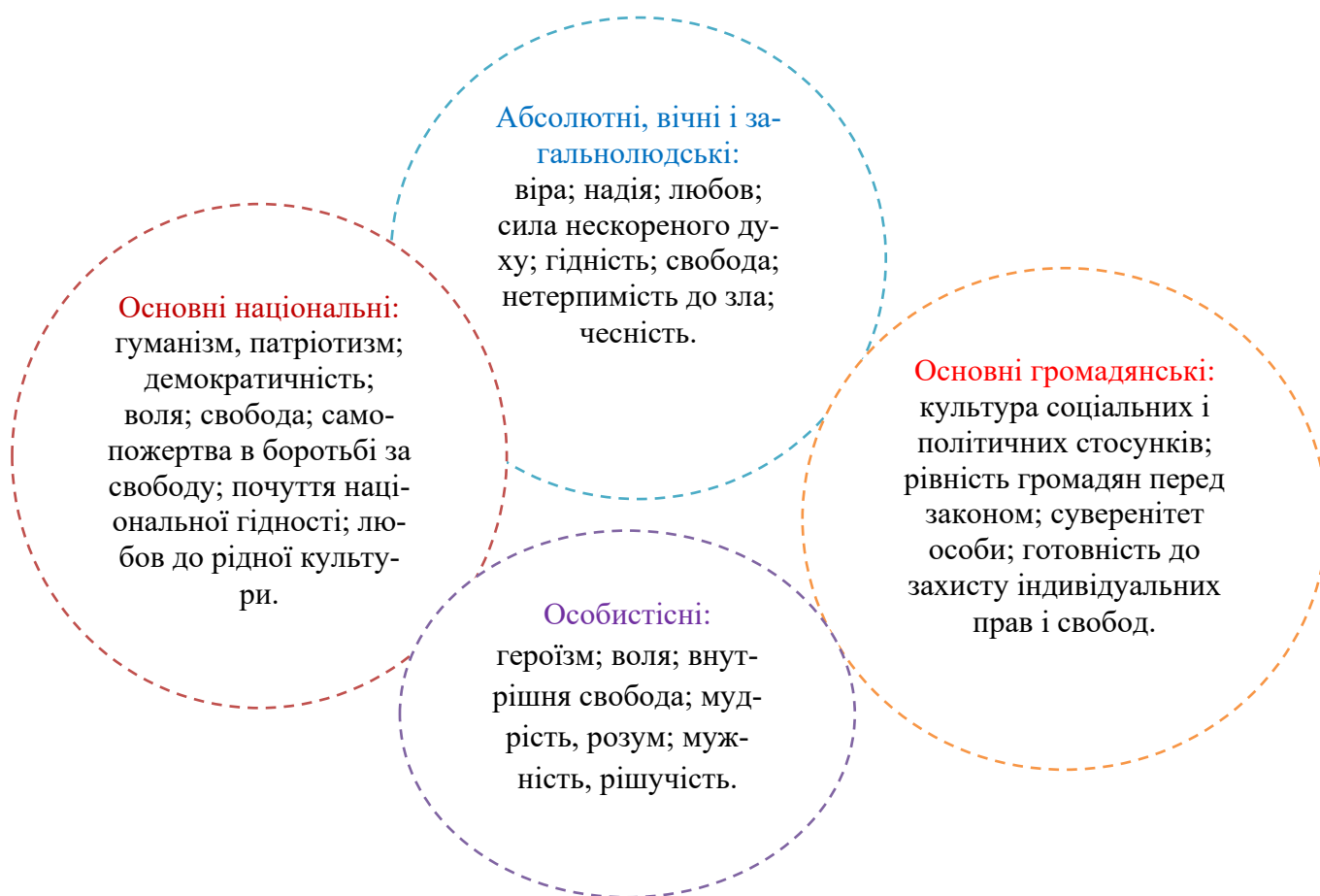
Виклад основного матеріалу. Духовність – це цінність і життєтворче джерело людського життя, яке потребує постійного розвитку свідомості, емоційних, інтелектуальних і вольових якостей, системи знань, потреб, умінь і навичок людини. Належить зазначити, що на її формування мають вплив як внутрішні, так і зовнішні чинники.

Духовність – це те, що не приписується індивідові ззовні; вона зароджується і «вирастає» зсередини разом із особистісним «Я» людини, а часто навіть випереджає його формування і виражається лише у суспільно значущих прагненнях і справах, діяльності. Виявом духовності є совість. Це завжди самооцінка – іноді доволі жорстка.

Духовність – фундаментальне надбання людини, в якому акумульовано всю людську історію і культуру. Саме в царині культури (науці, мистецтві, релігії, моралі, праві) створюються цінності, які привласнює у своєму розвитку особистість. В ієрархічній системі, розроблених нами цінностей, на вершині є Абсолютні, вічні і загальнолюдські цінності, яким підпорядковані основні національні, основні громадянські та особистісні.

Якщо розглядати розбудову української державності крізь призму цінностей, то цих будівничих у часи Карпатської України в цьому процесі, на нашу думку, гуртували духовні цінності.

Духовні цінності активних учасників подій Карпатської України

Внесок духовних провідників Карпатської України в утвердження української державності

Ми згрупували духовних провідників Карпатської України за їх громадянською активністю та впливом на сферу культурного життя.

Громадсько-політичні діячі

Волошин Августин (17.03.1874 – 19.07.1945) – український політичний, культурний, релігійний діяч, греко-католицький священник Мукачівської єпархії, прем'єр-міністр автономного уряду Карпатської України в 1938 року, котрий в 1939 році став президентом цієї держави, Герой України (посмертно).

Він – багатогранна особистість. Доклав чимало зусиль у різних ділянках людського життя. На педагогічній ниві засівав зерно

мудрості, людяності, добра та інших чеснот. У своїх численних педагогічних, психологічних, теологічних працях, підручниках для шкіл, науково-популярних статтях та особистим прикладом сприяв зростанню волелюбності, любові до рідного краю, народу, нетерпимості до зла, формував національну гідність і свідомість закарпатців, утверджував ідею української державності.

В оцінках А. Штефана «...Августин Волошин – найвидатніший педагог Закарпаття, визначний фахівець у системі народного шкільництва» [4, с. 247]. Він подає домінуючі риси портретної характеристики А.Волошина-педагога: «Волошин виховував добрих та ідейних учителів для Карпатської України, які стали визначними діячами в культурнім та економічнім відношенні краю; «вони» любили свою рідну землю, свій народ,

свою церкву» [4, с. 247]. Серед них слід назвати Михайла Гулянич, Олександра Полянського, Семена Дзямка, Юліана Ревая, Павла Яцка та інших.

Росоха Степан (27.05.1908 – 20.04.1986) – український журналіст, видавець і політичний діяч на Закарпатті й в еміграції, член Президії і заступник Голови Сойму Карпатської України (15 березня 1939 року), секретар, напіввійськової організації «Українська Національна Оборона» (4 вересня 1938 року), а згодом – Карпатської Січі, де виконував обов'язки референта пропаганди при Головній Команді (листопад 1938 року – березень 1939 року).

Химинець Юліан (18.07.1911 – 17.06.1994) – керівник екзекутиви ОУН у Закарпатті протягом 1932–1938 років.

Шандор Вікентій (12.10.1907 – 11.08.2003) – вчений, публіцист, громадсько-політичний і культурний діяч Підкарпатської Русі та Карпатської України.

Штефан Августин (11.01.1893 – 4.09.1986) – український педагог, освітянин, член товариства «Просвіта» і Головної управи Педагогічного Товариства (1926 – 1939 роки, громадсько-політичний діяч, Голова Сойму Карпатської України, дійсний член НТШ. У період існування Карпатської України А.Штефан був членом виконавчого комітету Українського національного об'єднання (січень 1939 року).

Шпонтант Іван (псевдонім: «Залізник», «Леміш», «Дубровник», «Остап») (12.08.1919–04.04.1989) – громадсько-політичний діяч, член молодіжної організації «Пласт», крайового товариства «Просвіта», «Учительської громади», член ОУН (травень 1938 року), поручник Карпатської Січі (1938 – 1939 роки).

Верховенство права, поширення правових знань, правове виховання молоді та населення краю

Бандусяк Микола (16.12.1909 – 09.03.2002) – громадський та політичний

діяч Рахівщини, адвокат. Активіст розбудови Карпатської України, член Українського національного об'єднання (1939 р.), брав активну участь в розробці проекту Статуту Організації Народної Оборони "Карпатська Січ"(ОНОКС).

Бращайко Михайло (14.10.1883 – 05.01.1969) – український політичний діяч Закарпаття, Голова конституційно-правничої комісії Сойму Карпатської України.

Бращайко Юлій (19.04.1879 – 09.10.1955) – український політичний і культурний діяч, організатор Хустської Народної Ради у 1919 році, Міністр фінансів і комунікацій Карпатської України. Брат Михайла Бращайка – члена Сойму Карпатської України.

Розвиток банківської справи, державне господарювання, економічні знання, торгові зв'язки, підписання торгових договорів

Бабота Микола (17.12.1909 – 14.09.1989) народився в селі Довге Поле в Румунії. Після закінчення Торговельної академії в Мукачеві, працював у Підкарпатському банку в Ужгороді. В період існування Карпатської України займався евакуацією майна Уряду з Ужгорода до Хуста. В грудні 1938 року виконував обов'язки експерта під час торговельних переговорів чехословацького уряду з Угорщиною. З 1 січня 1939 р. призначений на посаду господарського секретаря при Міністерстві господарювання Карпатської України. Член-кореспондент Державної господарської ради Карпатської України. Вхордив до складу комісії, яка повинна була унормувати кордони з Угорщиною, брав участь у підписанні торговельних договорів з Німеччиною (січень-лютий 1938 року). Під час кровопролитних сутичок між чеськими військами і Карпатською Січчю 13-14 січня 1939 року. Брав участь у примиренні двох сторін.

Педагоги в боротьбі за Карпатську Україну

Ворон Андрій (7.11.1901 – 22.06.1962) – громадський, політичний та освітній діяч Закарпаття, педагог, письменник, журналіст та перекладач, генеральний секретар Українського Національного Об'єднання.

Голота Яків (30.10.1880 – 17.09.1964) – культурно-освітній діяч Закарпаття. В 1938 році разом з Августином Штефаном створює міністерство шкільництва Карпатської України.

Желтвай Віктор (1886–1963) – греко-католицький священик, педагог, закарпатський освітній і громадський діяч з Християнської Народної Партії і крайового товариства «Просвіта»; директор греко-католицької жіночої Учительської семінарії в Ужгороді, редактор газети «Наука», а згодом газети «Свобода»; автор багатьох статей і популярних брошур.

Заклинський Корнило (1.08.1889 – 1.04.1966) – педагог, поет, фольклорист, літературознавець, перекладач, культурно-освітній та громадсько-політичний діяч. Був активним членом крайової «Просвіти», «Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі», «Етнографічного Товариства Підкарпатської Русі», підтримував молодіжну організацію «Пласт», редагував газету «Берегівський пластун» з 1923 до 1926 року.

Пазуханич Юрій (4.10.1899 – 14.01.1982) – український громадсько-політичний діяч, педагог, депутат Сойму Карпатської України.

Попович Дмитро (7.11.1899 – 3.10.1968) – український педагог, письменник, поет, громадський і церковний діяч.

Ревай Юліян (26.06.1899 – 30.04.1979) – український політичний та освітній діяч Закарпаття, прем'єр-міністр Карпатської України. Був іменований членом автономного карпато-українського уряду в жовтні 1938 року як посол і перший заступник голови

Центральної Української Ради, у парламенті був співавтором закону про автономний устрій Карпатської України. Один із фундаторів Українського Національного Об'єднання (УНО).

Активно підтримував «...народовецького духа між пластунами і довів закарпатський Пласт, – як зазначає Степан Пап-Пугач, – до його повного національного відродження» [3, с.143]. Зазначимо, що упродовж багатьох років Юліян Ревай входив до складу Крайової Пластової Старшини як і Іван Роман, Микола Бабота та Юрій Білей.

Штефан Августин (11.01.1893 – 4.09.1986) – український педагог, освітянин, громадсько-політичний діяч, голова Сойму Карпатської України. Син священика Омеляна Штефана.

Голос культурних діячів краю у боротьбі за Карпатську Україну й утвердження української державності

Гренджа-Донський Василь (24.04.1897 – 25.11.1974) – український поет, прозаїк, драматург, публіцист, перекладач, громадсько-культурний і політичний діяч, один із творців Карпатської України, редактор щоденної газети Карпатської України «Нова свобода», співредактор часопису «Русинь». Із додатку до «Щоденника» В. Гренджі-Донського, під час його перебування у тячівській тюрмі та концтаборі Вор'юлопош, довідуємось про страту 64 січовиків.

Шерегій Юрій-Августин (16.01.1907 – 25.05.1990) – видатний просвітянин, талановитий драматург, режисер, актор, педагог, організатор і директор першого українського театру «Нова сцена» (з утворенням у 1939 році у Хусті самостійної держави – Карпатська Україна “Нова сцена” була проголошена Українським державним театром), історик українських театрів на Закарпатті до 1945 року.

Скавтмайстер Юрій Августин Шерегій був одним із найбільш діяльних пластових провідників на Закарпатті у період 20 – 30 років ХХ-го століття, знаний під пластовим ім'ям як Брат Грім.

Патріотичні молодіжні формування «Карпатська Січ» та «Пласт»

Грига Іван (29.08.1879 – 18.03.1939) – селянин, громадський і просвітнянський діяч Карпатської України, посол до Сойму Карпатської України (12 лютого 1939 року).

Климуш Дмитро (7.11.1897 – 1959) – один із керівників Гуцульської республіки в 1918 році та один з перших на Закарпатті українських підприємців. З 9 листопада 1938 року був головним командантом Організації народної оборони «Карпатська Січ». Батько Ореста та Мирослава Климушів.

Колодзінський Михайло (26.07.1902 – 19.03.1939) – український політичний і військовий діяч. Начальник Генерального штабу Карпатської Січі (19.01.1939 – 19.03.1939), Верховний Командант Збройних Сил Карпатської України, полковник.

Коссак-Тарнавський Зенон (01.04.1907 – 18.03.1939) – український політичний і військовий діяч, провідний член УВО і ОУН, автор 44-х правил життя українського націоналіста, референт Крайової Екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях (02.1929 – 12.1929), керівник організаційної референтури Української Військової Організації (з кінця 1930 року), заступник начальника Генштабу Карпатської Січі (19.01.1939 – 19.03.1939). З грудня 1938 року Зенон Коссак діяв у Карпатській Україні під псевдонімом «Тарнавський». В Карпатській Січі йому було присвоєно звання поручника. У 1938 – 1939 роках він очолював субреферат ідеології у відділі преси і пропаганди, під керівництвом Володимира Комаринського, як ідеологічний

референт друкувався в газеті «Нова свобода». Проводив безпосередньо військову підготовку в Карпатській Січі.

Німчук Дмитро (04.10.1897 – 1944) – український політичний діяч Гуцульської республіки та Карпатської України. Посол Сойму Карпатської України, брав участь в роботі спортивної організації «Січ».

Рогач Іван (29.05.1914 – 18.02.1942) – заступник голови Організації Народної Оборони, член Головної Команди і військовий писар «Карпатської Січі», секретар президента Августина Волошина, член проводу ОУН, головний редактор щоденної газети «Українське слово» (1941) та додатків до неї: тижневика літератури та мистецтва «Літаври» і понеділкового видання «Останні вісті».

Тацинець Федір (01.01.1912 – 20.03.1939) – член ОУН та «Пласту» на Закарпатті, поручик Карпатської Січі, член генерального військового штабу ОНОКС, Хустський окружний комендант, організатор партизанського руху опору проти угорської окупації на території Волівського округу.

Красне поле стало уособленням вікової боротьби закарпатців за їхню свободу. За висловлюванням громадсько-політичного, пластового діяча Степана Папа-Пугача, тут, під Хустом, за свободу українського народу було віддано в жертву найкращих своїх синів-пластунів з патріотичної молодіжної організації «Закарпатський Пласт»:

Костя Івана – старшого пластуна скоба, Самітнього Рися;

Козичаря Михайла – пластуна скоба, кошового ужгородських, а відтак виноградівських пластових куренів.

Поповича Івана, Пекаря Юрка, Шкіряка Осипа, Андрейчика Івана, Емериха Юду – пластунів, розвідників з куреня при Учительській семінарії;

Тегзу Михайла, Рака Івана, Галаса Івана – старших пластунів, розвідників, Самітніх Рисів;

Вайду Василя – пластуна, розвідника з куреня при Хустській гімназії;

Біловара Івана – старшого пластуна, розвідника з куреня при Хустській гімназії;

Неболу Василя – старшого пластуна, розвідника, зв'язкового тересвянських куренів;

Блистова Олександра – старшого пластуна, скавтмайстра, Самітнього Рися.

Крайова «Просвіта» у підтримці і поширенні української ідеї

Кукуруза Павло (4.03.1896 – 14.02.1978) – український видавець, редактор, педагог. Редагував «Літературний листок», що виходив як додаток до газети «Свобода», альманахи та календарі «Просвіти», видав власні праці з природознавства, географії та рослинництва. За його участі упродовж 1923 – 1938 років видано близько 80 книжок. В 1939 році був призначений Августином Волошином на посаду державного бібліотекаря й керівника архіву Карпатської України.

Лар Василь (04.12.1892 – 15.12.1983) – культурно-освітній і церковний діяч, котрий співпрацював з Августином Волошином, Віктором Желтваєм, Юлієм Реваєм та ін. Проводив значну агітаційну роботу під час виборів до Сойму Карпатської України. У січні – березні 1939 року входив до складу Центрального проводу Українського національного об'єднання. У міжвоєнний період – професор і директор Ужгородської греко-католицької жіночої семінарії.

Невицька Ірина (10.12.1886 – 21.11.1966) – українська письменниця Словаччини, громадська діячка. Вона заснувала жіночу секцію при товаристві «Просвіта», входила до Першої Руської Центральної Народної Ради, очолювала Жіночий союз, як член центрального проводу Українського Національного

Об'єднання (УНО) брала безпосередню участь у підготовці та проведенні виборів до Сойму Карпатської України.

Духовенство за утвердження української державності

Невицький Омелян (1878 – 1939) – політичний діяч Закарпаття. 8 листопада 1918 року Омелян Невицький виступив ініціатором створення Любовнянської (Спішський комітат) Руської народної ради. Учасник Всекарпатського конгресу 21 січня 1919 року, один з ініціаторів створення товариства «Просвіта» в Ужгороді (1920 рік). Омелян Невицький організував і був головою Комітету Оборони Карпатської України.

Няраді Діонізій (10.10.1874 – 1944) – релігійний і громадський діяч Карпатської України. Він закликав підтримувати державотворчу діяльність уряду Августина Волошина, 10 березня 1939 року видав розпорядження про урочисте відзначення в церквах Сойму Карпатської України. 15 листопада 1938 року кардинал С.Тіссеран видав декрет № 653/38, згідно з яким Діонізій Няраді призначався Апостольським Адміністратором Карпатської України.

Хіра Олександр (17.01.1897 – 23.05.1983) – релігійний діяч Закарпаття. Член Християнської Народної партії, яку очолював Августин Волошин (1924 – 1936 роки).

Феделеш Кирило (20.08.1881 – 27.03.1950) – громадсько-політичний, культурний і релігійний діяч Закарпаття, один із засновників товариства «Просвіта» (1920 рік). 12 лютого 1939 року обраний послом Сойму Карпатської України, де входив до складу культурно-освітньої комісії.

Висновки. Духовні провідники Карпатської України – це, передовсім, інтелігенція Автономної Підкарпатської Русі, яка, не зважаючи на різні перепони політичного, соціально-економічного, культурно-

освітнього, духовного характеру, змогла Закарпаття у 1939 році. Саме у період існування Карпатської України населення краю протистояти організованим угорським і польським окупантам у боротьбі за свободу стало більш глибоко осмислювати свою національну ідентичність.

Джерела:

1. Баяновська М.Р. Формування духовності особистості в нових історико-культурних умовах // Педагогічні інновації у фаховій освіті: Збірник наукових праць. – Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2015. – Вип. 1(6). – С. 200-205.
2. Вегеш М., Токар М., Басараб М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення. – Ужгород: Карпати, 2008. – 256 с.
3. Пап –Пугач Степан. Пластовий альманах. З нагоди п'ятдесятиріччя українського Пласту на Закарпатті. – Рим, 1976. – 196с.
4. Штефан А. За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. – Книга перша. – Торонто. – 1973. – С. 247.

**ДУХОВНІ ПРОВІДНИКИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ У РОЗБУДОВІ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ**

Марія Баяновська, кандидатка педагогічних наук, докторка філософії (PhD), доцентка, доцентка катедри теорії і методики професійної освіти та інноваційних технологій Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти; доцентка катедри психології, педагогіки та соціальної роботи Карпатського університету імені Августина Волошина (за сумісництвом); членкиня-кореспондентка Міжнародної академії богословських наук, відмінниця освіти України (Україна, м. Ужгород).

ФЕНОМЕН КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ: АКУМУЛЮЄМО, ЗБЕРІГАЄМО, РОЗКРИВАЄМО

Мар'яна ГРІГАШ

Анотація. У статті висвітлено видавничу діяльність Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Ф. Потушняка, зокрема, видання, котрі висвітлюють події Карпатської України. Також стаття вміщує бібліографічний огляд видань, що нині є у фондах бібліотеки, серед яких: монографії, збірники, антології тощо.

Ключові слова: Карпатська Україна, бібліотека, бібліографічний огляд.

Abstract. The article talks about publishing work done by Transcarpathian regional universal scientific library named after F. Potushnyak. A lot of its work is dedicated to Carpathian Ukraine. The article also contains bibliographic reviews which are owned by the library like monographs, anthologies, digests etc.

Key words: Carpathian Ukraine, library, bibliographic reviews.

Історія бібліотеки почалася із створення у вересні 1945 року Обласної бібліотеки для дорослих на базі фонду народної (відкритої у 1902 році), а потім, вже на її базі (діючої з 1932 року) Ужгородської міської публічної бібліотеки.

На превеликий жаль нашої бібліотеки і на радість університетської значні фонди, зокрема наукова література та карпатика кінця ХІХ– першої половини ХХ століття були переведені до новоствореного університету. Тому найбагатший фонд карпатики і дотепер знаходиться в УжНУ.

З 1947 року бібліотека почала отримувати обов'язковий примірник творів друку всіх видавництв Закарпаття та періодичних видань області. Знову ж таки, на жаль, сьогодні ця система не завжди спрацьовує, але бібліотека намагається знаходити шляхи отримання видань краєзнавчого характеру і від видавництв області, і за її межами. Як депозитарій карпатики бібліотека з 1966 року почала видавати бюлетень «Література про Закарпатську область». Нині – це два окремі видання: щорічник «Книга Закарпаття» (у тому числі і видання, що вийшли за межами обла-

сті, крім Закарпаття) та щоквартальник «Закарпаття на сторінках преси» (в основному на виданнях, що є у фондах бібліотеки).

З кінця 70-х років минулого століття бібліотека отримала назву «Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека», а у 2011 році їй присвоїли ім'я Федора Потушняка.

Набуття нового статусу значно вплинуло на функції книгозбірні, дозволивши зосередити увагу на бібліографуванні історико-краєзнавчих матеріалів. Цей процес став особливо актуальним і потрібним на початку 90-х років минулого століття – з першими кроками державотворення незалежної країни виникла нагальна потреба повернення у суспільну свідомість та науковий обіг цілих пластів історії, її головних осіб, раніше замовчуваних чи спотворених радянською пропагандистською машиною.

Саме з того часу почалися і серйозні, не заполітизовані дослідження багатьох аспектів історії нашого краю, в тому числі і передісторії та феномену Карпатської України.

З впровадженням новітніх технологій можливості бібліотеки значно розширились, а статус наукової вимагав систематичного ви-

дання бібліографічних та біобібліографічних видань. Сьогодні в бібліотечному кошику 31 бібліографічна робота, що охоплює цілий спектр історико-краєзнавчої тематики, серед них низка серійних видань персоналій «Корифеї Закарпаття: бібліографія», «Культура краю в особах», «Закарпатська публіцистика в іменах: бібліографія», тематичні покажчики, а також щорічний «Календар краєзнавчих та пам'ятних дат».

Зазвичай наша наукова робота стосується перш за все пошуку бібліографії, планування та укладання видань, авторами ж статей традиційно є наукова, літературна та мистецька еліта краю.

Фахівці історики вже відмітили повноту джерельного наповнення тематично-бібліографічного покажчика «Карпатська Україна: до 75-річчя вікопомних подій» (2014 р.). Це була перша спроба зосередити і систематизувати в одному виданні всі джерельні матеріали з фонду бібліотеки, що стосуються аналізу і вивчення передісторії та подій Карпатської України – всього близько 800 позицій. Вступна стаття професора УжНУ Сергія Федаки допомагає зорієнтуватися у матеріалі. Покажчик адресований, в першу чергу краєзнавцям, бібліотекарям, вчителям, працівникам закладів культури та усім, кого цікавить історія рідного краю.

Впродовж майже двох десятиліть тема Карпатської України широко висвітлювалась у календарях. Серед постійних авторів статей та персоналій були Д. Данилюк, Г. Божук, М. Вегеш, О. Довганич, С. Федака, Н. Ференц, П. Федака та інші. Чимало матеріалів уміщено і в найновіших випусках календаря. Окремими сторінками виділені публікації у «Книзі Закарпаття» та у щоквартальнику «Закарпаття на сторінках преси».

Завдяки спільним зусиллям і для читачів, і для фахівців-дослідників було відкрито

десятки раніше замовчуваних або невідомих нинішнім поколінням імен, уточнено хроніку та перебіг подій, власне, завдяки активній дослідницькій та видавничій діяльності впродовж останніх десятиліть створено своєрідну панораму історії нашого краю першої половини минулого століття. Саме статті-персоналії з широкою бібліографією, присвячені А. Волошину, Зореславу, Д. Климпушу, А. Штефану, В. Шандору, В. Гренджі-Донському та багатьом іншим громадським та культурним діячам того періоду прийшли до широкого читачького загалу зі сторінок наших «Календарів краєзнавчих та пам'ятних дат», а також завдяки численним літературним вечорам, презентаціям книг, іншим громадським та культурним акціям.

Друга сторона нашої наукової роботи стосується діяльності щодо участі та вивченні (на рівні країни) питань бібліотекознавства, здійсненні діагностичних аналізів діяльності бібліотек області, прогнозування їх розвитку та надання їм методичної допомоги з усіх аспектів довідково-бібліографічної та інформаційної діяльності. Однією з форм такої допомоги є підготовка методико-бібліографічних матеріалів.

До прикладу, «Карпатська Україна – героїчна сторінка нашої держави» – підготовані Бібліотекою різнопланові матеріали сприяли використанню і традиційних, і новітніх форм роботи в організації просвітницьких заходів в бібліотеках області, розрахованих на різні категорії користувачів.

В результаті у багатьох районах області маємо цікаві і ефективні приклади творчого підходу до організації вечорів пам'яті, історичних годин, засідань клубів за інтересами, коли й справді історія Карпатської України оживає для нинішніх поколінь як важлива ланка історичного самоусвідомлення та патріотизму.

Бібліографічний огляд книг з фондів Закарпатської ОУНБ ім. Ф. Потушняка

Яскрава хоч і драматична сторінка історії нашого краю – феномен Карпатської України завжди викликав інтерес численних дослідників-істориків, краєзнавців, політиків, літераторів.

Тож не дивно, що нині у фондах Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Ф. Потушняка зібрано одну з найповніших колекцій матеріалів цієї тематики, серед яких: монографії, збірники, антології тощо. Впродовж останніх трьох десятиліть число книг, що висвітлюють різні аспекти історичного резонансу подій Карпатської України, склали майже дві сотні назв.

Кожен рік додає у скарбницю вивчення і осмислення подій Карпатської України нові видання, нові дослідження, а отже, і глибше осмислення закладеного у тривожні дні Карпатської України фундаменту державотворення та історичного контексту тієї доби.

Серед таких видань – одна з перших книг приурочених уже до 80-ї річниці проголошення Незалежності держави Карпатська Україна – *«Вершина духу»* Миколи Вегеша та Маріана Токара (Карпати, 2018). Цей масштабний історичний нарис охоплює найважливіші аспекти вікопомних подій – від ідеологічних витоків та перспектив державотворення до міжнародних чинників та організації державного будівництва, еволюції державницьких поглядів найвпливовіших політичних діячів та численні свідчення мемуаристів, а також архівні та фотодокументи.

Популярний виклад матеріалу, паралелі із днем нинішнім, вражаючи факти зі спогадів свідків подій роблять це видання цікавим не тільки для істориків та краєзнавців, але й для всіх, кому не байдужа історія нашої Срібної Землі, що так відчутно відлунує у днях нинішніх.

У попередній книзі цих авторів, відомих і послідовних дослідників Карпатської України – науковому дослідженні під назвою *«Карпатська Україна на шляху: державотворення»* (Карпати, 2009) зосереджено увагу на аналізі суспільно-політичних проблем розвитку Карпатської України, процесу державного будівництва, зокрема і через призму участі місцевого населення в суспільному житті краю впродовж 1918-1939 рр. Особливу цінність для фахівців-істориків має *«Список використаних джерел»*, що вміщує перелік як архівних матеріалів, так і публікацій, що вийшли друком в Україні та в інших країнах впродовж усього досліджуваного періоду. Значна частина матеріалів уведена у науковий обіг уперше.

Одну з найширших документних баз зосереджено також у двотомнику *«Карпатська Україна: Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналій»* (Вид-во Закарпаття 2009-2010 рр.), тут подано найповніший натеper обсяг архівних матеріалів з місцевих та центральних державних архівів, а також архіву ОУН у Києві, Центру досліджень визвольного руху у Львові та окремих московських архівів. На основі відомого нині масиву джерел подано хроніку найважливіших подій Карпатської України та охарактеризовано постаті відомих нині дійових осіб тих драматичних днів – від членів уряду, депутатів сойму до сільських активістів.

Варто відзначити професіоналізм дослідників та укладачів двотомника, точність і вивіреність фактів і посилань.

Ще одне видання заслуговує на увагу – *«Вони боронили Карпатську Україну: нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців»* (Карпати, 2002).

За час, що минув, це комплексне наукове дослідження не втратило своєї важливості та інформаційної складової. Окрім усього, тут

вперше були опубліковані списки загиблих та живих захисників Карпатської України, персоналії найвідоміших політичних діячів цього періоду, а також матеріал *«Карпатська Україна у народних піснях і переказах»*. Практично у цьому дослідженні були заявлені всі найголовніші аспекти історичного феномену Карпатської України, що пізніше розвивались і доповнювались колективом авторів цього видання та іншими дослідниками.

Як бачимо, більшість видань присвячених тематиці Карпатської України, що вийшли на початку 2000-х років досить широко публікували цілі розділи документів, проте спеціальне археографічне видання, присвячене виключно історії Карпатської України, з'явилося лише у 2009 році – *«Карпатська Україна (1938-1939). Збірник архівних документів і матеріалів»* (Карпати, 2009). Упорядники М. Делеган та С. Вискварко ставили за мету «...надати дослідникам зібрання історичних джерел, спираючись на які, можливо було б, залучаючи вже оприлюднені документи активніше і предметніше продовжити всебічне та об'єктивне дослідження історії Карпатської України».

Для всіх – і для істориків, нинішніх і майбутніх, і для тих, хто хоче осягнути і осмислити історію рідної землі, потрібне опертя не тільки на документальну основу, але і на більш-менш чітко окреслену і вивірену хронологічну складову подій, що відбувались.

Саме тому відомий історик Сергій Федака вирішив звернутись до жанру хроніки-літопису подій Карпатської України з весни 1937-го до 18 березня 1939 року – *«Хроніка Карпатської України»* (Гражда, 2004). Здійснивши свій задум, автор прийшов до цікавого висновку: «Послідовно витримана хронологія засвідчує, що державотворчий процес є найскладнішим з усіх відомих нам феноменів. Він розвивається далеко не прямо-

лінійно і не цілком циклічно, з численними відступами, поворотами назад і відходами вбік від основного річища. У ньому надзвичайно велику роль відіграють суб'єктивні чинники і навіть випадкові збіги подій. Тому вивчення історії Карпатської України носить далеко не академічний інтерес, а й багато чого пояснює у нашому сьогоденні».

Своєрідним продовженням і розвитком хронікального викладу подій стала художньо-документальна повість цього ж автора – *«Карпатський кросворд»* (Карпати, 2009). У ній С. Федака строго дотримуючись хронології реальних подій, виділяючи з них найбільш рельєфні епізоди, створює своєрідну мозаїку, що і на відстані часу показує складність і неоднозначність тодішнього історичного процесу, його драматичне відлуння у долях сотень учасників подій.

Однією з перших книг мемуарного характеру з-під пера безпосереднього учасника подій Карпатської України були спогади Петра Стерча *«Карпато-Українська держава»*, що вийшли друком у Торонто 1965 року зусиллями Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, а у фонд нашої бібліотеки потрапили на початку 90-х років. Спогади Петра Стерча (1919-1987) високо оцінив у своїй передмові ще один безпосередній учасник вікопомних подій – голова сойму Августин Штефан (1893-1986), який у передмові до першого видання писав: «Тепер українське громадянство дістає у руки твір, що правдиво, докладно і науково подає історію Карпатської України у 1938-1939 рр.».

Тривалий час комплексно малодослідженим аспектом подій Карпатської України були її військові сили – Карпатська Січ. Цю прогалину доповнило дослідження знаного історика і громадського діяча Василя Худанича (1922-2006 рр.) – *«Світове Братство Карпатська Січ»* (Гражда, 2005). Книгу склали такі розділи: «Карпатська Січ в обо-

роні Карпатської України 1938-1939рр.», «Відродження Карпатської Січі у діаспорі», «Перенесення проводу Братства Карпатська Січ в Україну», «Історія Світового Братства Карпатська Січ в особах», «Історія Світового Братства Карпатська Січ в документах та фото матеріалах».

Ще одну донедавна практично невідому сторінку відкрило для сучасного читача видання *«Карпатська Україна у журналі «Пробосм» (1934-1943) (Ужгород, 2009).* Передмова Любомира та Леся Белеїв досить детально окреслює десятирічну історію цього україномовного журналу та його автуру, серед якої у різні часи були такі визначні особистості, як Євген Маланюк, Василь Пачовський, Омелян Прицак, Олександр Олесь. Тривалий час постійним автором публікацій був і наш земляк Юлій Боршош-Кум'ятський, а також відомі діячі Карпатської України.

Матеріали публікацій про Карпатську Україну згруповано за розділами: «Утвердження української ідентичності», «Карпатська Україна очима самовидців», «Листи та звернення».

Тут сучасний читач знаходить не тільки журналістські спостереження за перебігом подій, певні узагальнення, але й живі враження небайдужих дописувачів унікального і єдиного на той час журналу, що силами тодішньої празької української діаспори об'єднував і спрямовував громадську думку, відчуваючи живий пульс суперечливої і драматичної доби.

А завершити огляд варто своєрідною «першою ластівкою», що на самому початку 90-х років, у перших роках Незалежної України суттєво вплинуло на зацікавленість читачького загалу нашого краю щасливими і трагічними днями Карпатської України – поетичною антологією *«Моя Карпатська Україно»* (Бокор, 1992). Це невелика антологія зібрала під своєю обкладинкою тодішні першорядні поетичні імена – свідків Карпатської України, що першими відчули підземний гул соціальних перетворень, привітали творців і оборонців Карпатської України, знайшли високі слова для прощання із загиблими і увічнення їхньої пам'яті – Зореслав, Василь Гренджа-Донський, Василь Пачовський, Євген Маланюк, Юлій Боршош-Кум'ятський, Олена Теліга, Олександр Ольжич... Повні неугасимої енергії поетичні рядки цих авторів звучали на літературних вечорах, на мітингах, у студентських аудиторіях, щоразу повертаючи думку поколінь нинішніх до тих, що, як пророчо писала **Олена Теліга:**

...У вирі вод розбурханих та лютих
Незломними лишилися на веслах,
Бо ми – в кайдани куті й – не закуті,
Бо ми – на смерть скатовані – воскресли!

У цей бібліографічний огляд відібрано різножанрові видання, що відображають головні лінії вивчення, дослідження та осмислення незабутніх подій Карпатської України, пам'ять про які не тільки загострює наш погляд на вчорашнє, але й допомагає у виборі шляхів на завтра.

Перелік видань, використаних у бібліографічному огляді:

- Карпатська Україна: до 75-річчя вікопомних подій: бібліогр. покажч.: з фондів Закарпат. обл. універс. наук. б-ки ім. Ф. Потушняка / Упр. культури Закарпат. облдержадмін., Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка; уклад. М. Б. Бадида; відп. за вип. О. А. Канюка; передм. С. Д. Федаки. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2014. – 108 с. : іл.

- Вегеш М. М., Токар М. Ю. Вершина духу : до 80-річчя проголошення державної незалежності Карпат. України. – Ужгород : Карпати, 2018. – 324 с.
- Вегеш М. М., Токар М. Ю. Карпатська Україна на шляху державотворення. – Ужгород : Карпати, 2009. – 448 с.
- Карпатська Україна: док. і матеріали: хроніка подій: персоналії : у 2 т. – Ужгород: Закарпаття, 2009 – 2010.
- Т. 1: Карпатська Україна / упоряд. : О. Д. Довганич, О. М. Корсун, О. М. Пагіря; редкол.: М. А. Попович [та ін.]; ред. Д. М. Федака; передм. М. А. Поповича. – 756 с.
- Т. 2: Карпатська Україна: хроніка подій: персоналії / упоряд. С. Д. Федака; редкол.: І. І. Качур, М. М. Вегеш [та ін.]; ред. Д. М. Федака; Закарпат. облдержадмін., Закарпат. облрада [та ін.]. – 776 с.
- Вони боронили Карпатську Україну: нариси історії нац.-визвол. боротьби закарпат. українців / Закарпат. облдержадмін.; НДІ карпатознавства; УжНУ; під. ред. М. М. Вегеша. – Ужгород: Карпати, 2002. – 709 с.
- Карпатська Україна (1938–1939): зб. архів. док. і матеріалів / упоряд.: М. В. Делеган, С. А. Вискварко. – Ужгород: Карпати, 2009. – 288 с.
- Федака С. Д. Хроніка Карпатської України. – Ужгород : Гражда, 2004. – 80 с.
- Федака С. Д. Карпатський кросворд: худ.-докум. повість. – Ужгород : Карпати, 2009. – 224 с.
- Стерчо П. Карпато-Українська держава: до історії визвол. боротьби карпат. українців у 1919–1939 рр.: репринт. вид.– Львів: За вільну Україну, 1994. – 288 с.
- Худанич В. І. Світове Братство Карпатська Січ. – Ужгород: Гражда, 2005. – 292 с.
- Карпатська Україна в журналі «Пробоем» 1934–1943 / передм. Л. Белея. – Ужгород, 2009. – 104 с.
- Моя Карпатська Україно: поетич. антол. / упоряд. та післяслово І. Ребрика. – Ужгород: Бокор, 1992. – 210 с.

**ФЕНОМЕН КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ:
АКУМУЛЮЄМО, ЗБЕРІГАЄМО, РОЗКРИВАЄМО**

Мар'яна Грігаш – заступниця директора Комунального закладу «Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Ф. Потушняка» Закарпатської обласної ради (Україна, м. Ужгород).

ПРО ПОЧАТОК ВІДНОВЛЕННЯ І ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ПРЕЗИДЕНТА КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ о. А. ВОЛОШИНА

Олексій КОРСУН

Ще й сьогодні знайдеться немало мешканців Закарпаття, які, щиро вшановуючи пам'ять про Августина Волошина, президента Карпатської України, з подивом сприймуть той факт, що лише в кінці 1980-х років, вже напередодні початку розбудови України як незалежної держави, про цю величну постать в українській історії Закарпаття стало відомо широкій громадськості. Тоді як саме завдяки державотворчій діяльності цієї Людини у далекому березні 1939 року відбулося повторне, враховуючи національні змагання 1918–1922 рр. за Українську народну республіку (УНР), практичне втілення споконвічних сподівань українського народу і співчуваючих цьому руху інших національних громад, з якими доводилось жити разом, по відродженню української державності.

Варто зазначити, що все це відбулось на маленькому шматочку Карпатської землі, населення якої не сягало й одного мільйона осіб, з підтвердженням щойно прийнятим Законом Союму (парламенту) Карпатської України про її проголошення як незалежної держави та її вищих атрибутів – української Мови як державної, синьо-жовтого Прапора, Герба із зображенням тризуба св. Володимира колишньої Київської Русі і національного Гімну «Ще не вмерла України ...[1]».

Плин часу визначив історичну вагомість цієї події, бо тільки через 52 роки у добропам'ятному 1991 році український народ нарешті спромігся досягти подібних висот: своєї незалежності, Прапора і Гімну «Ще не вмерла України...» з надією, що скоро повсюдно буде лунати і українська мова. Водночас, з'явилась спроможність правдивого відновлення пам'яті про президента Карпат-

ської України Августина Волошина, віддаючи йому належну шану, процес якої був започаткований ще у 1984 році.

Сучасне покоління закарпатців добре обізнане в тому, що з періоду встановлення у жовтні 1944 року радянського режиму про А. Волошина дозволялось хіба що мовчати, а якщо говорити, то лише погане, використовуючи у виступах компартійних керівників і рядових пропагандистів, непоодиноких представників вченого люду та газетярів саму непристойну, нерідко, лайливу лексику. Загалом – неправдиву, яка набрала свого поширення спочатку у довоєнній зарубіжній пресі, згодом – у періоди радянзації Закарпаття – у середовищі обласного партійного керівництва та більшості істориків-дослідників. Хоча б про те, що А. Волошин, «втікаючи із Закарпаття» після окупації краю угорськими військами, опинився в Берліні, а по закінченню війни емігрував до Південної Америки. Без будь-якої згадки про те, що він легально проживав весь цей період у Празі, керував Українським університетом, а в травні 1945 року був заарештований радянськими органами військової контррозвідки «Смерш» і відразу відправлений літаком у Москву разом з частиною своїх урядовців на допити, де у липні того ж року помер.

Досить цікаве спостереження про замовчування правди про А. Волошина залишив колишній військовий комендант м. Ужгорода полковник А.Д.Кругляков, розповідаючи, що на марші однієї з колон радянських військ у районі сіл Порошково–Тур'ї-Ремети місцеві мешканці, готуючись до зустрічі з цими військами, поряд зі спорудженою ними тріумфальною аркою і портретами радянсь-

ких вождів, котрими їх забезпечила передова радянська військова група, виставили також портрет А. Волошина, на що в загальній метушні ніхто не звернув уваги. Хіба що присутні на цій зустрічі селяни висловлювали своє задоволення, привертаючи увагу один одного до його портрета. Тоді як вище радянське фронтове командування – Л. Мехліс, С.Фадєєв, М. Пронін, М.Ковальчук та ін. – розцінило цей факт, як зухвалий ворожий виклик щодо «визвольної місії» своїх військ та відвертий прояв симпатії населення краю до А. Волошина. З цих причин, пошук зухвальців, які наважились на цю акцію (можливо, і без антирадянських намірів), був на постійному контролі, без розголошення оперативних заходів навіть в офіцерському середовищі. Із застереженням взагалі не згадувати прізвища А. Волошина з погрозою відправити у штрафний батальйон кожного, хто порушить цю вимогу.

За свідченням того ж А. Круглякова, одну з нарад командно-оперативного складу начальника Управління військ НКВС по охороні тилу фронту полковник С. Фадєєв закінчив словами: «Кого и как вы ищите? Арестовать надо всех, кто хотя бы как-то повязан с волошинцами и оуновцами, и вы не ошибетесь. В их число обязательно попадет и тот, кто осмелился выставить этот портрет» [2]. І дійсно, у ті дні в селах Порошково і Тур'їх-Реметах, м. Перечині та інших поблизу розташованих населених пунктів було заарештовано кілька сот осіб, підозрюваних контррозвідкою «Смерш» у націоналістичній діяльності. Можна вважати, і прихильників А. Волошина, авторитет якого серед мешканців був беззаперечним.

Втім, відкритої критики А. Волошина та періоду існування Карпатської України, за окремими випадками, не було. Лише у «святковий день» підписання 29 червня 1945 року Договору між СРСР і Чехословаччиною

про возз'єднання Закарпатської (Карпатської) України з Радянською Україною в Закарпатті пролунали негативні висловлювання місцевих початкуючих критиканів на адресу Карпатської України, до яких у Києві долучились маститі українські письменники та поети, серед них – М. Бажан, М. Нагнибіда, котрі взагалі навряд чи знали про реальну історію цього державного утворення та її очільників.

У друкованих радянських виданнях про Карпатську Україну та А.Волошина, якщо про них зрідка і згадувалось, то, скоріше, все це слугувало фоном, на якому змальовувався період возз'єднання краю і “нечувані” раніше в Закарпатті економічні та культурні досягнення. Переконливо засвідчуючи, що ця надзвичайно вагома сторінка в історії краю кинута в забуття.

І все ж, починаючи з 1959 року, вбачається, як реагування на деякі демократичні переміни в радянському суспільстві і їм на противагу почали періодично видаватись окремі книги, хоча й зі спотвореною оцінкою про період існування Карпатської України [3]. Одна з них за 1981 рік, автор закарпатський історик Степан Біла [4], – «Народ за нами не пішов» [5] – з шаленою, явно не властивою цьому автору, критикою «Карпатської України» та «її уряду», «президента А. Волошина», «Карпатської Січі», «буржуазних» та «буржуазно-націоналістичних партій», показово окреслених автором «лапками», як проявом його особистої зневаги до Карпатської України і її назви. Але ця книжка кишенькового формату на 212 сторінках, з тиражем 10 тис. примірників настільки була насичена інформацією про період існування Карпатської України, її ділових і культурних зв'язків з навколишнім світом та практичними діями своїх урядовців, що відразу дала привід припускати про свідомий намір Білака С.М. під прикриттям показної критики у

такий спосіб надати зацікавленим читачам хоча б деяку частку реальної інформації і загальних орієнтирів про державне утворення Карпатської України, розраховуючи, як це не парадоксально сьогодні звучить, що читачі зуміють «прочитати між рядками» цієї книги і знайти необхідні їм факти. Що в умовах радянської дійсності для багатьох громадян було звичною практикою, бо інших легальних джерел інформації, хоча б подібних до книги С. Білака «Народ за ними не пішов», не існувало. І, що головне, на таку інформацію на той час не було помітного громадянського запиту. Ще ніхто не наважувався вести її пошук, тим більше, ставити питання про вшанування пам'яті президента Карпатської України А. Волошина, про смерть якого в лікарні Бутирської в'язниці у Москві 19 липня 1945 року взагалі не могло бути й мови.

Перебуваючи навесні 1984 року у Москві з метою узгодження заходів щодо пошуку архівних кримінальних справ на закарпатських втікачів із Закарпаття в Радянський Союз з політичних мотивів (більше 10 тис. осіб), у розмові з працівником Комітету державної безпеки СРСР, з яким підтримувались суто службові, але дружні стосунки, питання про місцезнаходження А. Волошина виникло випадково. Можливо, саме під впливом змісту згаданої книги С. Білака, купленої мною перед самим від'їздом до Москви, з якою ознайомився вже у потязі. Само-собою можна уявити моє здивування, коли наступного ранку дізнався, що А. Волошин до Південної Америки не мав ніякого відношення. Тобто, інформація «з надійних джерел», якою півстоліття задовольнялись невибагливі закарпатські обласні керівники, поважні науковці, лектори і всі охочі «щось» почути про А. Волошина, було нічим іншим, як звичайнісінькою вигадкою, незалежно від того, була вона зловмисною, чи то недоу-

гою побрехенькою. Важливе полягало в іншому, – правдива інформація про легендарну постать в історії Закарпаття Августина Волошина і його сподвижників нарешті стала відомою.

Доповідаючи про місце зберігання виявлених архівних матеріалів по справі на А. Волошина, секретарю по ідеології Закарпатського обкому компартії М. Семенюку, з яким ще раніше були налагоджені довірливі відношення, людиною, з якою можна було говорити відверто і прямо, довелося спостерігати, як захоплено він сприйняв це повідомлення. Разом з тим, він застеріг: «Тільки не поспішайте з оприлюдненням цієї справи. Поки що потрібно визначитись, як зустрінуть цю новину зацікавлені в ній люди. У них може бути різне відношення до неї, аж до її відторгнення, або ж підозри до ваших дій. Не потрібно їх дивувати, очікуючи на їх позитивну реакцію. Віддайте їм ініціативу, і вона повернення до вас їх вдячностію». Дійсно, у наступних бесідах з багатьма знайомим мені мешканцями Закарпаття довелося переконатись, наскільки справедливими і передбачуваними були побажання глибоко шанованого мною Миколи Миколайовича.

На перше колективне ознайомлення зі справою на А. Волошина, викликаною на тимчасове зберігання в Управління держбезпеки по Закарпатській області восени 1989 року, були запрошені відомі закарпатські вчені-історики М. Болдижар, І. Чаварга, М. Макара, О. Довганич та В. Пашкевич (з останніми двома у той час готувались в обласну газету «Закарпатська правда» перші частини великого нариса про закарпатських втікачів в СРСР), а також письменник І. Чендей, з яким до того часу я не був особисто знайомий, відчуваючи, що його зацікавить ця тема. Телефоную йому, представляюсь, запрошую на ознайомлення з «однією історично цікавою справою на людину, яка вже

загинула», не називаючи прізвища А. Волошина. У відповідь Іван Михайлович посилається на свою хворобу, дякує за запрошення і відмовляється прийти у приміщення Управління держбезпеки, або ж приїхати машиною, яку йому пропоную. Після паузи перепитує, кого ж стосується ця справа. Кажу: «президента Карпатської України Августина Волошина» і, навмисно, відразу бажаю І.Чендею виздоровлення, начебто закінчую з ним розмову. Чую поспішну відповідь: «Ні-ні, я зможу прийти самостійно, машина мені не потрібна».

Децю пізніше з цією справою ознайомились ректор Ужгородського університету В. Лендєл, кандидати історичних наук С. Пруниця та О. Хланта, журналісти М. Бабидорич, І. Чоповдя, поети П. Скунець, В. Вовчок, заступник голови Закарпатського облвиконкому Б.Молнар, перший заступник обласного прокурора В. Вязмітінов, помічник обласного прокурора Ю. Раточка, один з керівників угорської громади Ш. Фодов, окремі інструктори Закарпатського обкому партії і останніми – широке коло офіцерів обласного Управління держбезпеки. Тобто, про смерть А. Волошина у московській в'язниці дізналась найбільш прогресивна частина закарпатської громадськості, яка з розумінням сприйняла цю вістку. Помітним кроком до вшанування пам'яті про Августина Волошина стало також перше документальне видання книги «Смерть Президента» [6], підготовленої доктором історичних наук І.Чаваргою та іншими науковцями Ужгородського державного університету М. Вегешем і В.Туряницею, присвяченої 50-річчю від дня смерті А. Волошина. Основою цієї книги слугували матеріали оприлюдненої і занотованої Іваном Михайловичем архівної справи на А. Волошина.

У процесі повторного виклику в Ужгород архівної справи на А.Волошина, вже під час підготовки матеріалів до Генеральної Про-

куратури УРСР для його реабілітації, з нею ознайомились начальник слідчого відділу обласного Управління держбезпеки В. Буринін, старший слідчий по особо-важливих справах О. Погоріляк та начальник Чопського міськвідділу держбезпеки І.Щебрюк, які ще раніше, ризикуючи потрапити під опалу та популярних в ту пору доносів від стійких прихильників старої когорти радянських органів держбезпеки, надавали мені дружню підтримку у пошуку архівних документів.

Аналізуючи надзвичайно складні політичні обставини 30-х та 40-х років минулого століття, які в багатьох випадках обумовили трагічні наслідки для населення Закарпаття і не минули жодну його національну громаду, мені приємно констатувати, що закарпатські наукові дослідники, задіяний оперативний склад обласного Управління держбезпеки, з якими доводилось працювати, не опустились до вульгарного чи то упередженого висвітлення минулих подій, приниження окремих осіб за їх національною ознакою або ж політичною орієнтацією. Зокрема, знаних в області Августина Волошина, організатора партії Українське національно об'єднання (УНО), Андрія Бродія, лідера партії Автономний землеробський союз (АЗС), Степана Фенцика, засновника Руської національно-автономної партії (РНАП). Всі вони були уродженцями Підкарпатської Русі (Закарпатської України), яскравими особистостями і авторитетними лідерами керованих ними політичних партій. Вони однаково послідовно прагнули до збереження цілісності закарпатського народу і до кінця виконали свій громадянський обов'язок. Їх спіткала майже одночасно одна і та ж доля – бути жертвами жорстоких політичних насильників з повноваженнями представників радянської держави, від рук яких і загинули.

Саме цей принциповий підхід до оцінки їх дій і був покладений в основу заходів по їх

одночасній реабілітації. Необхідно лише зауважити, що політична реабілітація А. Бродія для громадськості краю на той час була надзвичайно необхідною. У разі успіху, вона відкривала можливість і для політичної реабілітації А. Волошина, якщо не на рівні юридично-правового, то його широкого громадського визнання як жертви радянського політичного режиму.¹

Особа А. Бродія у цьому процесі була найбільш прийнятною також з погляду на те, що більшість учасників русинського руху, який стрімко набирив свого політичного забарвлення, до нього ставились як до колишнього першого прем'єр-міністра Підкарпатської Русі. Факт, що він був заарештований органами «Смерш», а потім засуджений до страти, теж був добре відомим. Тоді як до постаті А. Волошина в закарпатському середовищі не фіксувалось жодних відкритих проявів – ні позитивних, ні негативних. Жорстоко скомпрометований разом зі своїми прихильниками у розбудові Карпатської України, ніхто про нього не згадував. Майбутнє свідоме студентство, як могутній збудник громадського руху, ще сиділо за шкільними партами, а окремі патріоти лише визначались у ситуації, в громадських і політичних лідерах, яких досить успішно народжувала нова доба.

До того ж, А. Волошин ніколи не був радянським громадянином, а чехословацьким, кримінальна справа на нього була припинена ще до завершення попереднього слідства не за реабілітаційними ознаками, а за його смертю. Саме ж обвинувачення, висунуте до нього, носило загальний характер – він «був українським націоналістом і проводив ворожу діяльність проти Радянського Союзу», до

якого можна було додати будь-що. Хоча б таке, що знайшло своє місце у цьому обвинуваченні – «проводив роботу, спрямовану на відокремлення Закарпатської України (потрібно читати – Карпатської України. – О.К.) від Чехословаччини». Цікавим у цьому обвинувальному сюжеті є те, що “обвинувачення” А. Волошину виносилось у Москві 3-го та 20 червня 1945 року, саме в ті дні, коли завершувались останні приготування до реального відторгнення Закарпаття від Чехословаччини шляхом підписання 29 червня 1945 року договору між Чехословаччиною і Радянським Союзом щодо возз'єднання Закарпатської України, яка ще рахувалась у складі Чехословаччини, до Радянської України, котра перебувала у складі СРСР.

У вересні 1991 року, на піку народного піднесення щодо здобуття Україною своєї незалежності, начальник Слідчого відділу Комітету держбезпеки УРСР полковник В. Пристайко і в.о. начальника відділу Генеральної Прокуратури УРСР по нагляду за слідством в органах держбезпеки П. Кушнір знайшли більш відповідне формулювання по справі на А. Волошина: «Розповсюдити на нього дію Закону Української РСР “Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні”». У грудні того ж року були посмертно реабілітовані і Андрій Бродій та Степан Фенік [7].

І хоча офіційна реабілітація Августина Волошина відбулася лише у 1991 році, сам процес реалізації заходів по досягненню цієї мети, розпочатий у 1984 році, як і повне оприлюднення архівної кримінальної справи на нього серед широкої закарпатської громадськості були не менш вагомими, ніж сама його офіційна реабілітація.

Джерела:

1. Карпатська Україна. Документи і матеріали. – Том 1. – Упорядники О.Д.Довганич, О. М. Корсун, О. М. Пагіря. – Ужгород: «Закарпаття». – 2009. – С. 277 – 278.

2. Там само. – С. 671 – 673.
3. Співак Б. Нарис історії революційної боротьби трудящих Закарпаття у 1930–1945 рр. – Львів. – 1963; Туряниця М. Авантюра галицьких самостійників на Закарпатській Україні. – Свободное слово Карпатской Руси. – Том 1. – 1959. – № 1–2. – С. 20–26; № 3–4. – С. 27–29; № 5–6. – С. 13–15; № 7–8. – С. 4–8; Швагуляк М.И. Украина в экспансионистских планах германского фашизма. (1933–1939 гг.). – Київ: Наукова думка. – 1982.
4. Олашин М.В. Білак Степан Михайлович, доктор історичних наук, професор. Нарис. – Енциклопедія Закарпаття. Визначні особи ХХ століття. – Ужгород: «Гражда». – С. 41.
5. Білак С.М. Народ за ними не пішов. – Ужгород: «Карпати». – 1981.
6. Вегеш М.М., Туряниця В.В., Чаварга І.М. Смерть Президента. (Останні дні і смерть президента Карпатської України Августина Волошина). – Ужгород: «Патент». – 1995.
7. Корсун О.М. Щодо процесу реабілітації Андрія Бродія та Августина Волошина як колишніх політичних в'язнів радянського режиму (на угорській і українській мові). – Матеріали Міжнародної конференції у м. Берегово. – Спільне українсько-угорське минуле і сьогодення: «білі плями», що віддаляють та об'єднують. – Упорядники Дупко Юрій, Зубанич Ласло. – Берегово: «Інтермікс». – 2011. – С. 30 – 34.

ПРО ПОЧАТОК ВІДНОВЛЕННЯ І ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ПРЕЗИДЕНТА КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ о. А. ВОЛОШИНА

Олексій Корсун, керівник редакційно-видавничої групи Закарпатської обласної редколегії Книги «Реабілітовані історією» (Україна, м. Ужгород).

РОЛЬ ПРОВІДНИХ ПЕДАГОГІВ КРАЮ У ФОРМУВАННІ СИСТЕМИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ НА ЗАКАРПАТТІ У 20–30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Ірина ПОП

Нові вимоги до освіти в Україні з боку суспільства, держави і особи зумовлюють значну зміну ролі, функцій, підготовки і діяльності педагогічних кадрів. Перед педагогами стоїть завдання виховати відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству. Відбувається модернізація та оновлення системи підготовки вчителя в контексті євроінтеграційних процесів розвитку освіти України. У цьому плані дуже важливим є професійний розвиток педагога, який передбачає постійну самоосвіту, участь у програмах підвищення кваліфікації та будь-які інші види і форми професійного зростання.

Важливим для сьогодення є робота культурно-освітніх діячів Закарпаття у 20–30-х роках ХХ століття, направлена на відродження історичних, культурних традицій краю, формування гуманістичних орієнтирів української національної школи, підвищення ролі учителя у суспільстві.

Питання становлення та розвитку теорії і практики навчання в Закарпатті у різний час були предметом наукових розвідок А. Бондара, М. Вегеша, В.Гомонная, Д. Данилюка, А. Ігната, М. Кляп, М. Кухти, І. Ліхтея, М. Макари, О. Машталера, О. Мишанича, О. Мудри, І. Небесника, Г. Рего, Г. Розлуцької, В. Росула, М. Талапканича, В. Туряниці, П. Федаки, С. Федаки, П. Ференца, В.Химинеця, О. Хичія та інших науковців. Проведене дослідження дало змогу проаналізувати становлення системи підвищення кваліфікації на Закарпатті у 20 – 30-і роки ХХ століття, роль відомих педагогів у фор-

муванні післядипломної освіти, а також актуальності досліджуваного питання в процесах формування сучасної української школи.

На початку 20-х років ХХ століття з-поміж зазначених проблем окремо можемо виділити нестачу педагогічних кадрів у навчальних закладах краю. Із 674 учителів шкіл на території Підкарпатської Русі лише 379 виконали службову присягу чехословацькій владі, інші виїхали до Угорщини або відмовилися працювати в навчальних закладах.

За твердженням першого керівника шкільного реферату в Ужгороді Й. Пешека, більше 70 % населення Підкарпатської Русі не вміли читати і писати, Першою світовою війною були зруйновані шкільні приміщення, для організації навчального процесу не вистачало підручників, а з їхньою підготовкою виникали проблеми, пов'язані з відсутністю літературної мови та дискусіями з цього питання у колах інтелігенції. Їх зміст детально висвітлено у наукових дослідженнях П. Магочія «Формування національної самосвідомості : Підкарпатська Русь (1848 – 1948 рр.)», «Освіта Закарпаття», В. Росула «Тенденції розвитку школи та педагогічної думки Закарпаття (XIX – ХХ ст.)», Ю. Химинця «Закарпаття – земля Української держави» та інших працях.

Підвищення ефективності навчального та виховного процесу в закладах освіти на території Підкарпатської Русі було пріоритетним завданням органів управління краю та педагогів. Тому процеси реформування системи освіти, які проводилися Крайовим шкі-

льним рефератом в Ужгороді за безпосередньої участі провідних педагогів, культурно-освітніх діячів, були направлені, зокрема, на підняття ролі школи та учителя у суспільстві. Директор Ужгородської учительської семінарії, видатний культурно-освітній діяч краю Августин Волошин (1874 – 1945 рр.; визнаний на сьогодні як ісповідник віри, невтомний просвітник, Президент Карпатської України, Герой України) підкреслював, що для того, щоб покращити авторитет школи «первый раз маеме поднести общественный стан и образованность учителя, т. е. придати большої уваги, большої чести учительскому занятію, платню приспособити к сему культурно-просвітному званію учителя. Все то тісно связано з образованностью учителя... Интерес народної освіти и разом и интерес учительства требує, чтобы учителя образовались в высших школах.

Із місцевих авторів вивчали, зокрема, твори Павловича, була розроблена також програма з історії становлення літератури у краї. На той час школа потребувала підручника з української мови. І дуже важливим, з нашої точки зору, є той факт, що підготовку вчителів з мови та літератури, поглиблення їх фі-

лософсько-педагогічних знань під час проходження курсової підготовки у стінах Ужгородської гімназії проводив відомий культурно-освітній діяч, працівник Шкільного реферату І. Панькевич, що «фактично був єдиним ученим-мовознавцем на всій Підкарпатській Русі, який володів науковим матеріалом щодо укладання підручника української мови, що базувався б на діалектній мові місцевих українців».

Добре знані у краї керівники та учасники «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі», «Учительского товарищества Подкарпатской Руси», «Учительської громади» та інших організацій: Б. Борецький «Громадянське виховання в народних школах», В. Фотул «Завдання розуму та мови», П.Петрецький «Наука про рідний край», Ю.Гуснай «Чинна школа», А.Камінський «Вивчення фізичного виховання у школах», «Вивчення народної пісні на три голоси», І.Гриць «Ознайомлення з письмовим діленням» організовували та проводили програми та наукові розвідки засідань «педагогічних кружків» фахових громадських організацій та тих, які проводилися під егідою шкільного відділу.

Джерела:

1. Волошин А. Педагогічна Академія / Августин Волошин // Педагогічні твори. – Ужгород : ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. – С. 32–34.
2. Гомоннай В.В., Росул В.В., Талапканич М.І. Школа та освіта Закарпаття / В.В. Гомоннай, В.В. Росул, М.І. Талапканич. – Ужгород, 1997. – 248 с.
3. Закон України «Про освіту». – [Електронний ресурс].– Режим доступу: Закон України // – С. 1 – 5. – Режим доступу – <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
4. Клима В. Школьное дело и просвещение на Подк. Руси / В. Клима // Подкарпатская Русь 1919–1936. – Ужгород, 1936. – С. 101 – 105.
5. Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості : Підкарпатська Русь (1848–1948) / Павло Роберт Магочій // Поличка «Карпатського краю». – ЧЧ. 3 – 6 (18). – Ужгород, 1994. – 296 с.
6. Ходанич П.М. Шляхом пізнання / П.М. Ходанич – Ужгород: Карпати, 2011. – 304 с.

7. Шикітка Г.М. Освітньо-просвітницька діяльність крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919 –1944 р.р.) / Текст : дис....канд. пед. наук : 13.00.01 / Г.М. Шикітка // Ужгородський нац. у-т. – Ужгород, 2016. – 236 с.
8. Pesina J. Skolstvi na Podkarpatske Rusi v pritomnosti. – Praha: Statni nakladatelstvo v Praze, 1933. – 51str

**РОЛЬ ПРОВІДНИХ ПЕДАГОГІВ КРАЮ У ФОРМУВАННІ СИСТЕМИ
ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ НА ЗАКАРПАТТІ
У 20-30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ**

Ірина Поп, викладач української мови та літератури, зарубіжної літератури, ВСП «Ужгородський торговельно-економічний фаховий коледж Державного торговельно-економічного університету».

ІРИНА ПЕТРИК-ВОЛОШИНА ЯК ОРГАНІЗАТОР ЖІНОЧОГО РУХУ, РОЗБУДОВИ ШКІЛЬНИЦТВА НА ЗАКАРПАТТІ

Тетяна РОМОЧУСЬКА

Анотація. Публікація присвячена дослідженню діяльності Ірини Петрик–Волошиної (дружини першого Президента Карпатської України), як організаторки жіночого руху та розбудови шкільництва на Закарпатті.

Громадсько-політична та наукова діяльність Августина Волошина припадає на кінець XIX – початок XX ст. – період національно-визвольних змагань та українського національного відродження. У той час особливого значення набувала національна самосвідомість окремої особи. Першочергова роль в її формуванні належала передовій інтелігенції, діяльність якої поширювалася на всі сфери суспільно-політичного життя. Водночас, серед молоді Закарпаття поширення української національної ідентичності набувало особливого розмаху, в тому числі й завдяки громадській та політично-правовій діяльності А. Волошина.

Визначальними для розуміння національної приналежності населення Закарпаття були студенти й інтелігентна молодь, які брали участь в культурно-освітніх заходах, підтримували розвиток театральних, літературних гуртків і читалень за сприяння А. Волошина, підвищували правову культуру населення та цим самим пропагували ідею національної єдності в суспільстві.

Цікавими є політико-правові погляди А. Волошина щодо місця жінки у суспільстві та її участі в суспільно політичних процесах.

Слід зауважити, що період 20–30-х рр. XX ст. на Закарпатті позначився формуванням та розвитком українського жіночого руху. Його особливістю був тісний зв'язок з національно-визвольною боротьбою та участю у ній дружин відомих громадсько-політичних діячів того часу,

серед яких була й дружина Августина Волошина.

Ірина Петрик Волошина (1878 – 1936 рр.) внесла помітний здобуток у розвиток освітньої політики та жіночого руху в Закарпатті.

Як слушно підкреслює А. Машкаринець – Бутко, заслугою Ірини Петрик –Волошиної є і те, що з 1921 року вона виступила ініціатором організації «Жіночого Союзу», на рахунок якого після його створення є ціла низка вагомих просвітницьких і політичних акцій, проведених у Закарпатті в 20 – 30-х рр. XX ст. [7].

На Західній Україні в цей період розгорнули роботу жіночі організації. На Закарпатті такою організацією був саме «Жіночий Союз», який поряд з найбільшим жіночим об'єднанням Галичини «Союз українок» згуртував жінок з вищою освітою.

Багато товариств, у тому числі й «Просвіта», ініціатором створення якого виступав А. Волошин, надавали окремі секції та відділи для проведення просвітницької і агітаційної роботи жіночих організацій. Участь Волошина у розвитку й такої прогресивної течії говорить про його підтримку скасування будь-яких обмежень між чоловіками та жінками у громадсько-політичній сфері, зрівняння їх у правах та рівнозначність політико-правової діяльності.

Відзначимо, що у праці «Жіноче питання» Августин Волошин висловлює свою позицію щодо ролі жінки у політичних процесах, що мають суспільне значення. За словами

А. Волошина, період соціально-економічних перетворень у суспільстві відзначився зміною у баченні постаті жінки, яка стала виконувати не лише своє історично-сформоване призначення, а й активно долучилася до суспільно-політичного життя. Внаслідок емансипації жінки отримали права на рівні з чоловіками, в першу чергу завдяки освіті. Освіта, як зазначав Волошин «це не множество матеріалу знання, але мистецтво уміти розрізнити головне від побічного в житті, а характер – то сила волі, аби це пізнання довести до зазначення в житті» [6].

Мету емансипації А. Волошин вбачав «не в тому, щоб жінка просто перебрала працю на себе, або обов'язки мужчини, не в тому, щоб вона мішалася до політики», адже, на його думку, «не в парламентах рішається доля культури». Він був впевнений, що «на ту глибину народної душі», яка є основою для національного відродження, «має найсильніший вплив свідомо жінка та її культурна праця».

Крім того, у праці «Жіноче питання» діяч відзначав, що «наше громадянство вирішується не в урядах, не в соймі, але у палаті тихого впливу жінок на розвиток думок нашого народного, культурного життя. І я певний, що кожна свідомо наша жінка своїм тихим впливом буде обороняти нашу народну правду, не дозволить, щоби чужа політика розбивала нас релігійно, мовно і класово; не дозволить, щоби агенти чужих інтересів ширили тут між нами дух безкультурної дикості більшовизму і зв'язаної з ним безбожності» [6].

Що стосується правових реформ, які мали соціальне та освітянське значення, А. Волошин був переконаний, що саме участь жінок у виробленні державної політики може сприяти утвердженню моральних та патріотичних принципів і формуванню правової культури громадян. Так, він писав: «всюди, де жінки

впливали на громадянську думку, прийнято найкращі закони для оборони проти пияцтва, лихви, безморальності, проти розводів манжельських, для оборони молодших і слабших» [6].

Будучи політиком консервативно-християнського спрямування, Августин Волошин відзначав особливу роль жінок і їхніх організацій. Виступаючи 1934 році на жіночому конгресі в Ужгороді, він процитував німецького філософа Ф.Ферстера, що назвав жіноцтво вищою палатою загальнолюдського двопалатного парламенту [8].

Ірина Іванівна Петрик на все життя стане надійним помічником Августина Волошина. Народилася вона 1878 р. в Ужгороді в родині професора гімназії Івана, будучи нащадками славного роду Олександра Духновича, бо дружина її прадіда була сестрою Будителя. Хоча Ірина не вважала себе професійним педагогом, вона все ж зробила свій внесок у розвиток освіти краю. У 1909 р. Ірина разом із сестрою Волошина Ольгою відкрила «Маріанську конгрегацію греко-католицьких дівчат». Ця школа виконувала благородну місію: навчити читати-писати, ручних праць, катехізму, церковних співів, варити, пекти, основи гігієни в хаті для немовлят і хворих [1].

Заслугою Ірини Волошиної є і те, що в 1921 р. вона виступила ініціатором створення «Жіночого Союзу», який у міжвоєнний період провів цілий ряд просвітницьких і політичних заходів у краї. Ірина Волошин вписала своє ім'я до головних благодійників карпатського краю. У 1933 р. Ірина і Августин передали свій власний будинок на вулиці Ракоці у м. Ужгороді під сиротинець. Вартість його становила близько 300 тисяч чеських крон. Вона була ініціатором створення «Народної кухні Жіночого Союзу», яка протягом 1932–1933 рр. організувала понад 300 тисяч безкоштовних обідів для дітей бі-

дняків. Ця мужня і енергійна жінка залишила після себе найкращі спогади. Августин Штефан з великою любов'ю писав про неї: «Ця середнього росту, повної круглової постаті, каштанового волосся і бурих очей, лагідної і скромної вдачі, добра і ощадна господиня була гостинна і толерантна...» [2].

Ще багатьом планам цієї мужньої жінки не судилося здійснитися. Її передчасна смерть 13 березня 1936 р. від злоякісної пухлини вуха була великою трагедією для Августина Волошина [3].

Президент Чехословацької республіки Т.Масарик надіслав Августину Волошину лист, в якому висловлював щире і глибоке співчуття з приводу важкої втрати. Документи з цього приводу опублікувала в своїй монографії відома чеська дослідниця життя і діяльності Августина Волошина Тетяна Беднаржова. Наводимо їх: «Лани, 31 березня 1936. Шановний пане директоре, Пан президент Т.Г.Масарик згадав Вас, коли довідався про смерть Вашої дружини і прохав мене, аби я передав Вам його глибоке співчуття. З пошаною секретар» [5].

Відспівування пріснопам'ятної Ірині Петрик – Волошиної відбулося в Ужгородському Кафедральному соборі, а панахида за

участі великої кількості людей – на кладовищі біля Ужгородського замку (на Замковому цвинтарі). На жаль, на початку 60-х років XX ст., коли руйнувалися сотні церковних реліквій, меморіальних хрестів, архітектурної вартості каплиць, була знищена і могила дружини о.Августина Волошина.

У день 78-річниці смерті дружини Президента Карпатської України Августина Волошина Ірини Петрик (Волошин) 14 березня 2014 року священництво, представники влади і творчої інтелігенції міста Ужгорода вшанували її пам'ять, освятивши нові надгробні пам'ятники на могилі території Закарпатського музею народної архітектури і побуту. Автором надгробних пам'ятників став ужгородський скульптор Василь Роман.

Зважмо, що А. Волошин заповідав поховати себе поряд із дружиною. Репресований НКВД у Празі в травні 1945 року, він помер 19 липня 1945 р. у Москві: місце поховання – невідоме. Однак, поряд із пам'ятником на могилі Ірини Петрик (Волошин) встановлений символічний надмогильний пам'ятник Августину Волошину – ісповіднику віри, невтомному просвітнику, Президенту Карпатської України, Герою України.

Джерела:

1. Волошин А. 300-рочна унгарська гімназія // Місяцеслов на 1913 обыкновенный год. – Ужгород, 1912. – С.105–108 (Підписано: В.).
2. Волошин А. А. Духнович як педагог // Підкарпатська Русь. – 1928. – №4. – С.65–67.
3. Волошин А. Азбука и перва читанка для I кл. народных школ на русском языке / По мадярской азбуці Павла Генція переробив Августин Волошин. – Будапешт, 1905; 2-е вид. – 1913. – 116 с.
4. Волошин А. Азбука карпато-руського и церковно-славянського читання. Шестое издание. – Ужгород, 1921. – 104 с.; Семое виданє. – Ужгород, 1924. – 103 с.
5. Волошин А. Азбука угро-руського и церковно-слав'янського чтенія. Ужгород, 1904; 2-е, 3-е, 4-е, 5-е, 6-е, 7-е вид. – 1913, 1916, 1919, 1920, 1921, 1924.
6. Волошин А. Жіноче питання. // Свобода. – Ужгород, 1934. – Ч. 21. – 31 травня. – С. 1.

7. Машкаринець-Бутко А. Соціально-педагогічні аспекти виховання дітей-сиріт у спадщині Августина Волошина. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: А. Машкаринець-Бутко // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. –: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/nvuu/Ped/2009/www17/Mashkarynec_Butko.pdf.
2. Федака С. Заповіт Августина Волошина.– [Електронний ресурс].– Режим доступу: С. Федака. – Режим доступу: <http://zakarpattyia.net.ua/News/11023-ZAPOVIT-AVHUSTYNA-VOLOSHYNA>.

ІРИНА ПЕТРИК – ВОЛОШИНА ЯК ОРГАНІЗАТОР ЖІНОЧОГО РУХУ ТА РОЗБУДОВИ ШКІЛЬНИЦТВА НА ЗАКАРПАТТІ

Тетяна Ромочуська, методистка кабінету навчально-інформаційного забезпечення та видавничої діяльності Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти, старша викладачка катедри психології, педагогіки та соціальної роботи Карпатського університету імені Августина Волошина (Україна, м. Ужгород).

ВІДОБРАЖЕННЯ ПОДІЙ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ В НАРОДНІЙ ПІСЕННОСТІ

Іван ХЛАНТА

Кілька десятиліть потрібно було для того, щоб український народ, у першу чергу молоде покоління, знали правду про Карпатську Україну. Довгі роки обливали брудом визвольну боротьбу українців у 1939 році. Ціле півстоліття заборонялося не тільки говорити, але й згадувати про ті факти. Покоління виросло в незнанні пережитого власним народом. Мужні захисники молоді держави – Карпатської України та її президент Августин Волошин зображувались винятково як українські буржуазні націоналісти, запродавці і зрадники нашого народу. Та найгіршим було те, що сфальсифікована історія Карпатської України проникала в школу, і наші діти повторювали за своїми вчителями фальшиві трактування тих подій. І тільки сьогодні, у нашій незалежній державі маємо можливість по-справжньому вникнути в тогочасні події, на кінець (спада полуда з очей) і зовсім іншими очима подивитися на ті, одночасно далекі і близькі, часи.

Сумлінне вивчення минулого свого народу і правдиве подання історичних подій і фактів сприятимуть не тільки пізнанню рідного краю, але й вихованню історичної пам'яті, гордості за своїх попередників, які в нелегких умовах чужих держав боролися за свої національні права. Тому дивно сьогодні читати твердження деяких недоброзичливців про «привнесену ідею створення Карпатської України», нібито під час правління Августина Волошина наш край опинився в полоні у галицьких самостійників. Разом з тим не можна забувати, що боротьба наших краян за Карпатську Україну струменіла в єдиному річищі всього українського народу до вистражданої віками ідеї незалежності.

Пам'ять про Карпатську Україну живе і вічно житиме. Її ніхто не витравить із свідомості людей. Правда тих незабутніх днів яскраво відбита у фольклорі та в літературних творах. У них переконливо розповідається про горе і страждання, які принесли окупанти на нашу землю, про безприкладну мужність і стійкість захисників Карпатської України. Ці твори є своєрідним дзеркалом тогочасних подій, величних звершень закарпатців.

У період підготовки боротьби за Карпатську Україну, особливо у 30-х роках ХХ століття, активного звучання набувають пісні січових стрільців. Вони супроводжували мітинги, різні зібрання, свята, вечорниці, вселяли мужність, мобілізували, об'єднували закарпатців у єдину бойову силу, кликали їх самовіддано виступати за своє визволення від чужоземного поневолення, набували широкої популярності і мали помітний вплив на формування національної свідомості.

Виникнення й особливого поширення закликаючо-патріотичні стрілецькі пісні набули напередодні і в роки першої світової війни. Головна сюжетна спрямованість їх – створення незалежної української держави. Ці пісні у радянський період замовчувалися, залишалися поза увагою фольклористів, оскільки вважались буржуазно-націоналістичними і не вписувалися у штучну систему жанрового складу, дозволену й нібито рекомендовану для вжитку і в побуті, а також у науці.

Значення пісень січових стрільців як духовної зброї в боротьбі з ворогом, яка об'єднувала, морально згуртовувала людей і

була постійним супутником патріотичних та героїчних діянь народу, залишається на сьогодні однією з важливих і недостатньо розроблених проблем української фольклористики. Питання патріотично-виховної функції згаданих пісень вимагає вивчення конкретних умов та обставин виконання (у мирний час, у добу воєнних дій, у катівнях, в'язницях, концентраційних таборах тощо), причин, що спонукували вибір тієї чи іншої пісні, вплив її на самих виконавців і на тих, хто її слухали.

У 20 – 30-ті роки ХХ ст., коли в Закарпатті створилися відповідні умови для національно-визвольних змагань, стрілецькі пісні засяяли новим блиском, полинули на широкіх і міцних крилах по всьому краю, виконуючи величезну дійову, агітаційну й пропагандистську роль. Про національне пробудження українців Закарпаття цього періоду переконливо засвідчує відомий письменник нашого краю Ю. Станинець. У статті «Ми дочекались цього дня» він писав: «В тридцятих роках наш край зазнав небувалого піднесення національної самосвідомості українського населення. Слово «Україна» стало ніби еліксиром життя, надихало людей на самопожертву заради омріяної вільної Батьківщини, яка всім нам здавалася тоді досяжною. Людей різних віросповідань, різних партій, різного віку об'єднувало це магічне слово – «Україна». Люди – і молоді, і старші – віталися «Слава Україні!» А пісні про січових стрільців, гімн "Ще не вмерла Україна... «були чи не найулюбленішими» (Карпатська Україна. – 1992. – 19 берез. – С. 3).

Пісні входили до програм концертів хороших колективів, учителі розучували їх з учнями на уроках. Про це з великим задоволенням згадує нині оригінальний оповідач М.С.Майор (записані від нього казки вийшли окремим збірником «Золотий птах» – 1998), який у кінці 30-х років навчався у своєму рідному селі Драгово, що на Хустщині. Він

стверджує: «Наш учитель-земляк (пізніше став талановитим поетом) М. І. Рішко вів у школі співи і розучував із учнями пісні січових стрільців на чотири голоси. Учні урочисто й натхненно співали «Ще не вмерла Україна...», «Ой у лузі червона калина», «Гей, там на горі Січ іде», «Ішов стрілець на війноньку» та ін».

Пісні доходили до сердець людей різними шляхами і посідали почесне місце в їх репертуарі та в громадському побуті, стаючи його невід'ємним компонентом. Тематика пісень, що побутували в той час, була зумовлена реальною дійсністю, відображала її, була тісно пов'язана з настроями і прагненнями людей в умовах визвольних змагань, боротьби за незалежну Україну. Вільнолюбиві мотиви пісень були близькі народним масам, які мріяли стати справжніми господарями на своїй землі.

Пісні січових стрільців ставали мобільним, ефективним засобом виховання молодого покоління в дусі відданості ідеям визвольної боротьби, в ім'я здійснення найзаповітніших мрій народу. Пісні будили у слухачів волелюбні, патріотичні настрої, кликали не коритись поневолювачам, виховували святу ненависть до загарбників, що плюндрували простори рідної землі. Бадьорість, енергійні, жваві, закличні інтонації пісень, глибока віра в перемогу, мрії і сподівання волі, щасливого життя захоплювали народні маси. Герої пісень постають безстрашними, мужніми, вірними патріотичному обов'язку. У піснях знаходила людина моральну підтримку. Вони виступали збудником енергії у хвилини розпачу і зневіри.

У 20-30-х роках у Закарпатті були поширені такі різновиди стрілецької пісенності, як пісні-заклики («За Україну з вогнем завзятея», «Лунає клич, лунає грімкий»), пісні-гімни («Ще не вмерла Україна», «Не пора», «Ми – гайдамаки»), пісні-реквієми («Чуєш,

брате мій», «Засумуй, трембіто»), стрілецькі колядки, пісні-кепкування над парубком-невдахою («Бо війна війною» тощо).

Патріотично-виховна функція пісень цього періоду розкривається не тільки на матеріалах певного жанру. Народні маси з неосяжного океану пісень віддавали перевагу тим, що могли задовольнити вимоги часу – духовно об'єднати, згуртувати людей, вибороти волю й незалежність. Зв'язок пісні з конкретними вимогами часу, актуальність тематики вершили їх долю. Тому в репертуарі січових стрільців зустрічаємо й такі пісні, як «Верховино, світку ти наш», «Засвистали козаченьки», «Ой на горі та жінці жнуть», «Ой у лузі та ще й при березі», «Як ми прийшла картка наруковать», «Коли я руковав, мила плаття прала» та ін.

Кожна пісня була наповнена безмежжям моральної сили, підтримки і впевненості. Але такі пісні, як «Ще не вмерла Україна», «Гей, у лузі червона калина...», «Не пора», «Ми – гайдамаки», несли в собі величезну вражаючу наснагу, глибоко ввібравши в себе щирі почуття народної любові до України й широту народного гніву, виражали могутність народу, який піднявся на здобуття волі й незалежності багатостраждального краю. Ці пісні вселяли величезний заряд енергії, мужності, нездоланності, ненависті до ворога. Відкриваючи для себе нині національні святині, до яких належать також пісні січових стрільців, гадаємо, якими ж були жорстокими і нелюдськими ті сили, що всіляко намагалися відібрати в народу його мову, надзвичайної краси його пісню.

Популярністю користувалися й інші українські народні пісні, особливо козацькі марші, історичні пісні, пов'язані з різними періодами визвольного руху українського народу. Образна система класичної народної пісенності відповідала естетичним вимогам закарпатців періоду 30-х років.

Виконувалися також родинно-побутові пісні про подружню любов, гіркоту розлуки, понівечені війною родини і розбите кохання. Правдиво відтворюють благородну красу чекання коханого воїна дівчиною або вірною дружиною. Пісні пройняті спогадами про рідний дім, улюблений край, розкривають щирі патріотичні почуття, волелюбність, ненависть до ворогів («Прощайте, гори», «Ой любив та кохав», «Як з Бережан до кадри», «Ой на горі жито» та ін.).

Активно використовувалися старі форми колядок, вірніше їх величальний тон, для художнього зображення нової дійсності. Це було виявом прагнень народу поетичним словом негайно реагувати на суспільно-політичні події. Так, складена в ті часи колядка «Нова радість стала» на основі однойменної народної колядки, з актуальним змістом вливалася в тогочасну творчість, набувала зовсім іншого смислового навантаження, і вдало була пристосована для оспівування Карпатської України. Подібні твори мали неабияке значення в задоволенні естетичних вимог трудового люду.

У народнопісенній творчості про Карпатську Україну важливе місце посідають коломийки. Як і раніше, вони давали чимало простору для розгортання теми, висвітлюючи злободенні питання. Їх коротка й гнучка, легка й мобільна форма завжди з успіхом використовувалась для створення текстів громадянського звучання, відповідала вимогам народу. Стиль у нових умовах наближався до публіцистичного. Так, у в'язанці коломийок «Почалося нове життя» оспівуються ті часи, коли у 1938 році Карпатська Україна одержала автономію, А.Волошин став прем'єр-міністром, а Хуст – столицею. Люди радіють, синьо-жовті прапори прикрасили їх оселі. Далі мовиться, що Сойм проголосив А. Волошина президентом, звучить заклик об'єднатися з Великою Україною.

Свідомими людьми, справжніми патріотами, оборонцями рідної землі виступають у коломийках січовики. Така думка складалась у народі на цілком реальній основі («Це герої України», «Коби гори говорили», «Ой спустився сірий туман» та інші). Ворожий табір у згаданих та інших творах зображується як зграя мерзенних виродків, людей без совісті й моралі. Народ дав їм характерну назву – кати. Цим презирливим словом підкреслюється, що окупанти втратили найменші прояви людяності, тому вони так жорстоко й по-варварськи розправляються з українцями-патріотами. У піснях показано, що народ всією душею ненавидить окупантів і з презирством ставиться до них та їх посіпак, зрадників.

Як раніше, так і нині особливою популярністю користується пісня «Ци чули ви, рідні браття». Нам вдалося записати її в різних куточках нашого краю (Ужгороді, Перечині, Виноградові, Хусті, Буштині, Рахові, Колочаві...). У пісні почуття жалю з приводу загибелі героя відтворюється широкою наспівною, сповненою епічної урочистості мелодією, яка мимоволі викликає асоціації з козацькими піснями цього тематичного циклу. У пісні звучить скорбота за полеглим героєм. Пісня співзвучна переживанням тих матерів і батьків, сестер, синів і доньок, які одержали повідомлення про смерть у бою їх близьких. Очевидно, це й спричинилося до її активного побутування в репертуарі багатьох виконавців.

Угорські окупанти жорстоко розправлялися з тими, хто виконував пісні січових стрільців. Автор цих рядків записав спогад від Марії Андріївни Савчук із села Ганичі Тячівського району. Вона розповідала: «У 1943 році влітку я разом з іншими дівчатами з нашого села відправилися на сезонні роботи в Угорщину десь поблизу Дебрецена. Коли восени поверталися додому, на станції у Батьові у нас була пересадка на інший поїзд. Чекаючи його, ми заспівали пісню "Світить місяць із

зорями». Як почули це угорські жандарми, підійшли до нас, чотирьох дівчат, забрали нас, відправили в холодну кімнату із загратованими маленькими віконечками і сказали:

«Як посидите тут, більше вас не буде корити співати антидержавних пісень». Там просиділи ми у холоді та голоді три дні. Потім нас відпустили, і ми цілий місяць хворіли, бо простудилися. Однак пісні ми не покинули співати, а ще з більшим ентузіазмом і любов'ю, де тільки можна було, співали, що й донині пам'ятаю їх». Від неї ми й записали у 1995 році згадану та ще й цілу низку інших пісень січових стрільців.

Було чимало усіляких випадків розправи угорських окупантів з піснями, їх творцями та виконавцями. Але ніякі переслідування не змогли вбити пісню. Вона виринала з в'язниць, проривалася крізь колючі дроти таборів, живою дійшла до наших днів. Адже пісні завжди піднімали дух, вселяли бадьорість, давали надію, наповнювали серця співаючих і слухаючих вірою в торжество правди, справедливості над світом насильства, кривди і чужоземного поневолення. Пісні були могутнім засобом пробудження приспаних велетенських сил народу, що піднявся здобувати волю і незалежність.

Пам'ять про полеглих січовиків Карпатської України для нас священна. І тому хотілося б, щоб скрізь і усі з великою відповідальністю ставилися до того, що пов'язано з цією пам'яттю, хто в найтяжчі часи відстоював незалежність України. Це глибоко усвідомлюють діячі культури і мистецтва, які намагаються у поезії та музиці уславити патріотів. Так, талановитий поет Яр Славутич написав вірш «Карпатські січовики», а композитор Г. Китастих поклав його на музику. Пісня стала популярною, її виконують під час різних свят.

Варто наголосити, що в основу згаданої пісні лягли спогади пані Дорошевої, чоловік якої був у Карпатській Січі і загинув у бою:

«Я жила тоді в селі над Тисою. Уранці вийшла по воду – ще й сонце не сходило. Тихо. Над річкою пуста млада стоїть. Я набрала води у відра й хотіла вже йти. Коли дивлюсь – ніби якісь колоди пливуть. Приглянулась... А то не колоди, а люди... мертві люди... Приглядаюсь далі, а то ж наші січовики... Пливуть і пливуть по Тисі – аж до синього Дунаю. А їх ні рукою дістати, ні весельцем до берега пригнати...» Про творчу інтерпретацію цих спогадів довідуємося із статті Яра Славутича "Як я написав пісню «Карпатські січовики» (Карпатська Україна. – 1994. – 11 серп. – С. 4-5).

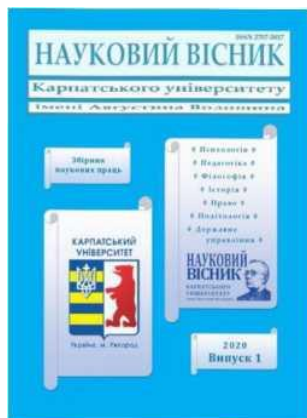
Було б дуже добре, щоб пісні січових стрільців частіше звучали з концертних естрад, на радіо, по телебаченню, в дні святкування визначних дат української державності, біля пам'ятників полеглим борцям, в учнівських колективах. Поряд з іншими засобами виховного впливу пісні виконуватимуть важливу роль у прищепленні молоді почуття поваги до героїчних традицій того покоління, яке виборювало волю й незалежність для нашого народу, жертвувало своїм життям в ім'я цієї ідеї, оскільки вони (пісні) безсмертні.

Джерела:

1. Аржевітін С. Карпатська Україна: епоха в добі. Передумови утворення, доба незалежності, спогади і документи. – Чернівці, 2013.
2. Волошин А. Педагогічні твори / упоряд. та вступ. ст. М.І.Кляп; підгот. текстів та примітки Д.М.Федаки. – Ужгород: Закарпаття, 2007. – 576 с.
3. Ньорба Ф. Крила волі. Поезії – Ужгород, 2008.
4. «Минулося, та не забулось...». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах. Бувальщинах та літературних творах / Упоряд., підгот. Текстів, вступ. Ст. та приміт І.Хланти. – Ужгород: Карпати, 2009. – 272 с.
5. Ребрик Н. Люби своє: Апологія Чину. Літературознавчі статті. Вид. 2-е, змінене, доповнене. – Ужгород Гражда, 2011.
6. Сенько І. Красне Поле // Хуст над Тисою / Упоряд. І.І.Губаль. – Ужгород, 1992. – С. 390 – 394.
7. Славутич Я. Як я написав пісню «Карпатські січовики» // Карпатська Україна. – 1994. – 11 серп. – С. 4-5).
8. Станинець Ю. Ми дочекались цього дня // Карпатська Україна. – 1994. – 11 серп. – С. 4-5). Україна. – 1992. – 19 берез. – С. 3.
9. Хланта І. Гордість і біль. Злилися воедино в народній пісні «Ци чули ви, добра браття» // Європа – Центр. – 2008. – № 4. – С. 108 – 109.
10. Хланта І. Чисті джерела передати нащадкам // Золотий птах. Укр.. нар. Казки, записані від М.Майора / Запис текстів, упоряд., вступ. ст. І.В.Хланти. – Ужгород : Патент, 1998. – С. 5 – 6.

ВІДОБРАЖЕННЯ ПОДІЙ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ В НАРОДНІЙ ПІСЕННОСТІ

Іван Хланта – український фольклорист, літературознавець, бібліограф, мистецтвознавець, заслужений діяч мистецтв України; доктор мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор; дійсний член (академік) Міжнародної академії богословських наук; академік Академії наук вищої освіти України; методист КЗ «Обласний організаційно-методичний центр культури» Закарпатської обласної ради; член Національної Спілки журналістів України; старший диякон кафедрального храму апостола українського Андрія Первозванного Мукачівсько-Карпатської єпархії Православної Церкви України (Україна, м. Ужгород).

**ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛІВ у науковому збірнику праць
«НАУКОВИЙ ВІСНИК КАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені Августина Волошина» (КаУ, Ужгород, Україна)**

за напрямками: історія, економіка (Фінанси, банківська справа та страхова діяльність), право, політологія, державне управління, філософія, педагогіка, психологія, ІТ-технології.

Стаття подається **виключно в електронному варіанті** на адреси відповідальних осіб й повинна відповідати покроково таким вимогам:

- 1) текст українською, англійською, німецькою, французькою, грецькою, чеською, словацькою, польською, болгарською, російською мовами;
- 2) набір в текстовому редакторі Word for Windows 98 або 2000 шрифтом

Times New Roman, font 12, інтервал 1,15, у режимі автоматичної розстановки переносів, абзацний відступ – 0,5, поля – 2 см, посилання у квадратних дужках, опис згідно з вимогами (Див. пункт 8);

- 3) назва статті мовою оригіналу (великими літерами, по центру, жирним);

4) ім'я, прізвище (малими літерами, жирним, справа по тексту, мовою оригіналу, в кінці знак * для посторінкової розширеної інформації про автора, яка подається font 10, нежирним, за таким прикладом: **Антоніна Вчорашня**, доктор педагогічних наук, професор, Карпатський університет імені Августина Волошина м. Ужгород Україна, e-mail: antoninavchorashya@ukr.net;

5) анотації українською та англійською мовами (по ширині сторінки, ім'я, прізвище автора, назва статті (малими літерами, жирним); 5-6 речень про зміст статті (курсив, нежирним); ключові слова (структурне означення – з абзацу, жирним, курсив, двокрапка; далі до 10 ключових слів із тексту (курсив, нежирним);

- 6) текст статті (повний обсяг 8-10 сторінок);

- 7) джерела (структурне означення – малими літерами, жирним, зліва – **Джерела:**);

8) перелік використаних джерел (по ширині сторінки, нежирним, курсив, пронумеровано підряд, в алфавітному порядку, наприклад: 1 – для монографій; 2 – для статей; 3 – для електронного джерела:

1. Вчорашня А., Жабляк М., Закарпатська Україна в контексті українського державотворення: навчальний посібник. Ужгород: КаУ імені Августина Волошина, 2019. 150 с.
2. Вчорашня А. «Петро Скунець – поет, громадянин, політичний діяч». *Науковий вісник КаУ імені Августина Волошина*. Ужгород, 2018. Вип. 16. С. 256 – 259.
3. Вчорашня А. «До питання українських національно-визвольних змагань у XX столітті» Інформаційний сайт «Срібна Земля» URL: sz.uzgorod.ua/

Стаття надсилається **виключно в електронному варіанті** на електронні адреси відповідальних осіб basarabmm@ukr.net Файл із матеріалом позначається із вказаним прізвищем, ініціалом та напрямом публікації за таким зразком: **KaU_RomanM_istoria**, **KaU_RomanM_pravo**, **KaU_RomanM_filosofia**, **KaU_RomanM_ekonomika** і т.д. за спеціальністю.

За науковий зміст викладеного матеріалу, термінологію та граматику відповідають автори. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без узгодження з автором. **Останній термін подачі** статей у чергові збірники: 10 червня і 10 грудня кожного року. Статті, що не відповідають зазначеним вимогам, не розглядаються.

ЗАПРОШУЄМО ДО СПІВПРАЦІ!

Редколегія видання

КАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені Августина Волошина

2020/2021

Підготовка бакалаврів і магістрів:

(Подвійні дипломи за всіма спеціальностями)

- Право;
- Публічне управління та адміністрування;
- Менеджмент;
- Фінанси, банківська справа та страхування;
- Психологія;
- Богослов'я (пастирське богослов'я, місіологія; педагогіка; релігієзнавство; церковне музичне мистецтво та міждисциплінарні програми);
- Соціальна робота;
- Соціальна педагогіка;
- Філософія (міждисциплінарні програми);
- IT (Інформаційні технології: програмування; проектування; дизайн; графіка; маркетинг);
- за міжнародними освітніми програмами

За міжнародними освітніми програмами з університетами Єврозону:

- Міжнародне право;
- Міжнародні відносини;
- Менеджмент (бізнес адміністрування; управління; логістика);
- Корпоративні фінанси;
- Банківська справа;
- Міжнародний маркетинг;
- Туризм і готельно-ресторанна справа;
- Охорона здоров'я та епідеміологія;
- Психологія;
- Соціологія;
- Політологія;
- IT (Інформаційні технології).

Післядипломна та додаткова освіта:

- Підвищення кваліфікації;
- Підготовка офіцерів запасу.

Можливість вступу без ЗНО

ПРИ УНІВЕРСИТЕТІ ДІЄ АСПІРАНТУРА

м. Ужгород, вул. Гойди, 4; тел.: + 38 099 369 33 77; e-mail: kau7av@gmail.com; www.kau.com.ua

Ужгородський гуманітарно-економічний фаховий коледж Карпатського університету імені Августина Волошина

2020/2021

Підготовка фахових молодших бакалаврів

на базі 9-х класів з одночасним здобуттям профільної середньої освіти;
на базі 11-х класів:

- Педагогіка (Дошкільна освіта; Початкова освіта);
- Право;
- Соціальна робота;
- Фінанси, банківська справа та страхування;
- Комп'ютерні науки.

Випускники коледжу мають право на продовження навчання в бакалавраті за скороченим терміном навчання.

Можливість вступу без ЗНО

м. Ужгород, вул. Гойди, 4; тел.: + 38 099 369 33 77; e-mail: kau7av@gmail.com; www.kau.com.ua

УЖГОРОДСЬКА УКРАЇНСЬКА БОГОСЛОВСЬКА АКАДЕМІЯ

2020/2021

Підготовка бакалаврів і магістрів:

(Подвійні дипломи за всіма спеціальностями)

- Богослов'я (священнослужитель; християнський місіонер; християнський педагог та міждисциплінарні освітні програми);
- Релігієзнавство;
- Церковне музичне мистецтво (регент церковного хору);
- Соціальна робота.

Вінші богословські курси та підвищення кваліфікації:

- Богослов'я (військовий капелан);
- Богослов'я (за всіма богословськими спеціальностями);
- Богослов'я (дяк).

Дипломи академії визнаються ЗНО для зарахування на навчання до закладів вищої освіти.

Можливість вступу без ЗНО

ПРИ АКАДЕМІЇ ДІЄ АСПІРАНТУРА ТА ДОКТОРАНТУРА

м. Ужгород, вул. Гойди, 4; тел.: + 38 099 369 33 77; e-mail: uzuuba@gmail.com; www.uuba.org.ua

УЖГОРОДСЬКИЙ БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ УЖГОРОДСЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ БОГОСЛОВСЬКОЇ АКАДЕМІЇ

2020/2021

Підготовка фахових молодших бакалаврів

на базі 9-х класів із одночасним здобуттям повної середньої освіти;
на базі 11-х класів:

- Священнослужитель;
- Християнський місіонер;
- Християнський педагог;
- Соціальний працівник;
- Регент церковного хорового колективу.

Із здобуттям другої світської фахової передвищої освіти за спеціальностями:

- Педагогіка (Дошкільна освіта; Початкова освіта);
- Право; Соціальна робота;
- Фінанси, банківська справа та страхування; Комп'ютерні науки.

Дипломи академії визнаються ЗНО для зарахування на навчання до закладів вищої освіти.

Випускники мають право на продовження навчання в бакалавраті за скороченим терміном навчання.

Можливість вступу без ЗНО

м. Ужгород, вул. Гойди, 4; тел.: + 38 099 369 33 77; e-mail: uzuuba@gmail.com; www.uuba.org.ua

Наукове періодичне видання

**Збірник наукових праць
«Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина»
(м. Ужгород, Україна)**

Випуск 7, 2024

Правління редколегії:

Віктор БЕДЬ,
проф., д-р. богослов. наук, д-р. юрид. наук, єпископ (голова редколегії) / Ужгород, Україна;
Михайло БАСАРАБ,
проф. кафедри богослов'я, філософії та гуманітарних наук КаУ ім. Августина Волошина,
д-р. філософії в галузі історії (відповідальний редактор) / Ужгород, Україна;
(відповідальний секретар) / Ужгород, Україна
Валерій БЕБИК,
проф., д-р. політ. наук (головний редактор) / Київ, Україна;

Засновник та видавець: Карпатський університет імені Августина Волошина
(рішення Вченої ради КаУ імені Августина Волошина 31 жовтня 2019 року, протокол № 3).

Збірник наукових праць «Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина» висвітлює зміст авторських наукових доробків (статей, повідомлень, рецензій) учених, педагогів, дослідників-практиків, докторантів, аспірантів, студентів різних типів навчальних закладів за спеціальностями «Історія», «Право», «Економіка», «Політологія», «Менеджмент», «Філологія», «Педагогіка», «Психологія», «ІТ-технології», «Філософія», «Богослов'я», ін.

Упорядкування: **Михайло Басараб.**
Виготовлення оригінал-макету: **Жуков Станіслав.**
Коректура авторська.

Видруковано з оригінал-макету:

Підп. до др. 27.06.2024. Наклад 100 прим.
Віддруковано у ТОВ «Спектраль ЛТД», 88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36.

*Свідчення про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції:
Серія ЗТ № 14 від 09.07.2001 р.*

УДК 001.89(477.87)

Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина: збірник наукових праць. Випуск 7 / Карпатський університет імені Августина Волошина. Редкол.: гол. ред. проф. В. Бедь, відп. ред. проф. М.Басараб, чл.: проф. В. Бебик, проф. Р. Офіцинський, проф. Я. Ковальчик (Польща), проф. О. Шимко та ін. Ужгород, 2024. 274 с.

Реєстрація в міжнародній базі даних періодичних видань: ISSN 2707-3017

КАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені Августина Волошина (м. Ужгород, Україна) ЗАПРОШУЄ ДО СПІВПРАЦІ

Додаткова інформація
для зацікавлених у навчанні та співробітництві
(абітурієнтів, студентів, педагогів, науковців, службовців)
на офіційному сайті:
[www: http://kau.com.ua/](http://kau.com.ua/)

Наукове періодичне видання:

збірник «**НАУКОВИЙ ВІСНИК КАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені Августина Волошина**»

Засновник: Карпатський університет імені Августина Волошина

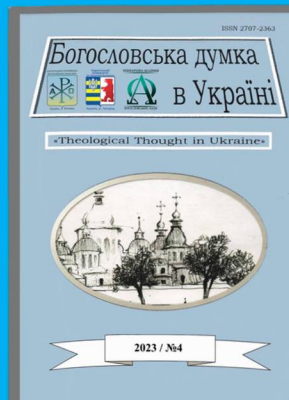
Дата створення: засноване на засіданні Вченої ради Карпатського університету імені Августина Волошина 31 жовтня 2019 року, протокол № 3

Спрямованість: збірник наукових статей та повідомлень висвітлює зміст авторських наукових доробків учених, педагогів, дослідників-практиків, докторантів, аспірантів, студентів різних спеціальностей (Філософія; Богослов'я; Історія; Право; Економіка; Політологія; Державне управління; Педагогіка; Психологія; Філологія; IT-технології) Мови видання: українська, англійська, французька, грецька, чеська, польська, словацька, болгарська, російська

Регулярність виходу: 2 рази на рік (орієнтовно - червень, грудень)

Регістрація в міжнародній базі даних періодичних видань: ISSN 2707-3017

Електронні адреси: kau7av@gmail.com

Наукове періодичне видання:

Журнал «**БОГОСЛОВСЬКА ДУМКА В УКРАЇНІ**»

Засновники: Карпатський університет імені Августина Волошина,

Ужгородська українська богословська академія, Міжнародна академія богословських наук

Дата створення: засноване на засіданні Вченої ради Карпатського університету імені Августина Волошина 31 жовтня 2019 року, прот. окол. № 3

Спрямованість: збірник наукових статей та повідомлень висвітлює зміст авторських наукових доробків учених, педагогів, дослідників-практиків, богословів, священнослужителів, докторантів, аспірантів, студентів різних спеціальностей (Філософія; Богослов'я; Теологія; Історія релігії та церкви; Церковне право; Педагогіка; Психологія)

Мови видання: українська, англійська, німецька, французька, грецька, чеська, словацька, польська, болгарська, російська

Регулярність виходу: 2 рази на рік (орієнтовно - червень, грудень)

Регістрація в міжнародній базі даних періодичних видань: ISSN 2707-236

Електронні адреси: kau7av@gmail.com

Науково-популярне періодичне видання:

Альманах «**УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ**»

Засновник: НДІ «Центр досліджень проблем державотворення»

Карпатського університету імені Августина Волошина

Дата створення: засноване рішенням Вченої ради Карпатського університету імені Августина Волошина 31 жовтня 2019 року, протокол № 3

Спрямованість: науково-популярний та інформаційно-аналітичний журнал висвітлює проблеми суспільно-політичного життя, національного державотворення в Україні, історичної пам'яті та національної культури.

Мови видання: українська, англійська, німецька, французька, словацька, польська

Регулярність виходу: щоквартальник: 4 рази на рік (березень, червень, вересень, грудень)

Регістрація в міжнародній базі даних періодичних видань: ISSN 2706-8323

Електронна адреса: kau7av@gmail.com

